

ОРУШТВО „СВЕТИ САВА“



ОРУШТВО „СВЕТИ САВА“

БРАТСТВО XV



Београд, 2011.

БРАТСТВО

Часопис Друштва „Свети Сава“

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата
Влаховић др Петар
Живојиновић др Драгољуб
Зупан Душан
Мршевић-Радовић др Драгана
Петровић Душко М.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Злата Бојовић

Технички уредник
Катарина Тодоровић

Коректор
Катарина Тодоровић

Издавач
Друштво „Свети Сава“
Web site: www.sveti-sava.org.rs
E-mail: info@sveti-sava.org.rs

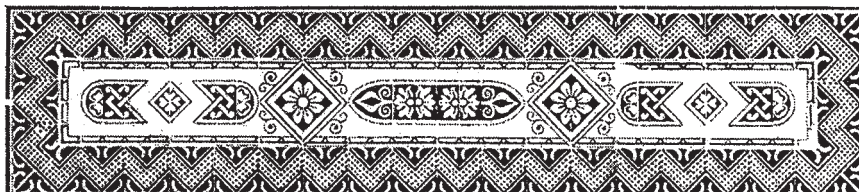
Овај број „Братства“ штампан је уз помоћ
Министарства вера Републике Србије

Copyright 2011. by Društvo „Sveti Sava“

Штампа

Ш Т А М П А

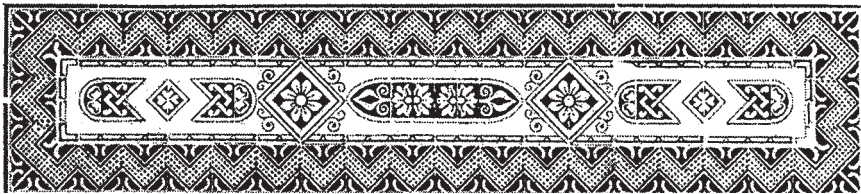
Тираж
300



САДРЖАЈ

Милован Витезовић: ПЕСМА СВЕТОМ САВИ	9
Раде Радивојевић: НОТЕ КОМПОНОВАНЕ ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ПЕСМЕ СВЕТОМ САВИ	10
Михајло Војводић: ОСНИВАЊЕ ДРУШТВА „СВЕТОГ САВЕ“ ..	11
Јасна Јанићијевић: ПОДСЕЋАЊЕ НА ОБНОВЉЕН РАД ДРУШТВА СВЕТИ САВА 1994–2011	21
Александар Милановић: ИНВЕНТАР ГРАФЕМА У МРКАЉЕВОЈ РЕФОРМИСАНОЈ ЋИРИЦИ	35
Гордана Јовановић: БЕОГРАД И МАНАСИЈА – ДВЕ НАЈВАЖНИЈЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА	43
Петар Влаховић: ДОПРИНОС ЈОВАНА ЦВИЈИЋА ПРОУЧАВАЊУ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА И ЕТНОПСИХИЧКИХ ОСОБИНА ЊЕГОВОГ СТАНОВНИШТВА	53
Драган Новаковић: УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ	77
Милорад Вукановић: ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДУБРОВНИКУ. ОПШТЕСТВО СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ОД 1929. ДО 1946. У ДУБРОВНИКУ	85

Недељко В. Радосављевић: ДВА ПИСМА О ПРИКУПЉАЊУ ПОМОЋИ ЗА МАНАСТИР ВИСОКИ ДЕЧАНИ ИЗ 1868.	107
Јелина Ђурковић: ВИШЊИЋЕВ ПРОДОР КА СЛОБОДИ	117
Ружица Јовановић: ШКОЛА У ШАПЦУ И МАЧВИ У ПРОЗИ РЕАЛИЗМА.....	145
Светлана В. Недић: ЛИКОВНА ОСТВАРЕЊА УЧИТЕЉА МИЛАНА КОВАЧЕВИЋА	155
Драган Ђурђић, Михајло Лазаревић: СРПСКО ПЈЕВАЧКО ДРУШТВО „ЈЕДИНСТВО“ У КОТОРУ (1839).....	169
Владимир Рогановић: ЗНАМЕНИТИ НОВЉАНИ МИРКО КОМНЕНОВИЋ И УРОШ ТРОЈАНОВИЋ	187
Мила Викторовић: О КОЛУ СРПСКИХ СЕСТАРА	203
Зоран Живковић Христић: СОКОЛСКО ДРУШТВО „ДУШАН СИЛНИ“ У ПИРОТУ	215
Саша Недељковић: СОКОЛИ У САВЕЗУ ЗА ТЕЛЕСНО ВАСПИТАЊЕ „ПАРТИЗАН“ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	233
СРБИ У СВЕТУ	
Душан Зупан: СРБИ У СВЕТУ	239
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ	
Душко М. Петровић: У ЦРКВИ СВЕТОГ САВЕ, У ПОРТИ МАНАСТИРА ЖИЧА.....	299
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”	
Зарија Р. Поповић: НАЦИОНАЛНИ АПОСТОЛ	315
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА” ЗА 2010. ГОДИНУ: СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“	333
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“	345



Овогодишња, XV књига „Братства“, обновљеног гласила Друштва „Свети Сава“, редовна у своме низу од 1997 (I), део је обележавања 125-годишњице оснивања Друштва.

Као што је Друштво „Свети Сава“, основано 1886. у Београду, обнављањем рада 1994. настојало да одржи традицију старог Друштва и основне просветно-хуманитарне циљеве, а да истовремено у свему прати ново време у областима у којима се Друштво ангажује, тако и часопис „Братство“ својим програмом и садржајем настоји да се не удаљи од суштине старог „Братства“, али и да на савремен и модеран начин представља своје време у областима науке, просвете, културе, историје и друштвених збивања, цркве, уметности, књижевности и др.

Садржај XV броја „Братства“, чији се профил изградио током петнаест година излажења у складу са радом и циљевима Друштва, посвећен је областима које су редовно заступљене на његовим страницама и темама које су израз савремених збивања у нашем времену. Број започиње, како је устаљено, песмом посвећеном Светом Сави: у овом броју то је необјављена песма Милована Витезовића, као и ноте које је на Витезовићеве стихове компоновао Раде Радивојевић.

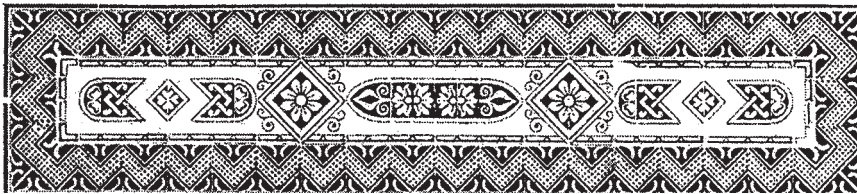
Великој, 125-годишњици Друштва „Свети Сава“, посвећени су уводни прилози Михаила Војводића и Јасне Јанићијевић, а 200-годишњици од појаве значајног списка за историју ћирилице предавање Александра Милановића о Сави Мркаљу, које је одржано у оквиру редовне Трибине Друштва у Педагошком музеју у Београду.

Из области историје у „Братству“ се објављује рад о Манасији и Београду као задужбинама Деспота Стефана Лазаревића, из етнологије о деловању Јована Цвијића, из књижевности о певачу Филипу Вишињићу и о прози српских реалиста. У овом броју неколико прилога је посвећено историји српске цркве (успостављању Патријаршије 1920, православној цркви у Дубровнику у времену од 1929. до 1946, Високим Дечанима). Културолошке теме су заступљене у прилозима о културној историји Боке Которске, о учитељу Милану Ковачевићу, о деловању соколских друштава у Пироту и у Београду. Одељак „Срби у свету“ садржи неколико појединачних прилога о Србима у разним земљама, као и низ важних статистичких података о српској дијаспори.

У рубрици „Из путне бележнице“ представљена је црква Светог Саве у Жичи, а у избору „Из старог Братства“ оживљава се сећање на деловање Друштва „Светога Саве“ из првог периода његовога рада.

На крају часопис доноси извештај о раду Друштва „Свети Сава“ у протеклој години.

Уређивачки одбор



821.163.41-1

СВЕТИ САВА

Где си српска недођијо
Под небеском сјајном капом?
Он је Српство омеђио
Својом мишљу, својим штапом.

Српско лице што не бледи,
Српски поздрав на капији,
Српска мера свег што вреди,
Српски потпис на тапији.

Проповеда српску слогу,
Истражитељ свих неслога,
Српски приступ живом Богу
И Србима приступ Бога.

Рефрен:
Изгрејало сунце иза главе
Принца Растка светитеља Саве,
Па нам светлост земљу обасјава
„Само слога Србина спасава!“

Милован Витезовић

Ова песма је премијерно изведена на Светосавској академији 2011. године у Сава Центру у Београду и на програму РТС-а. Певали су хор РТС и прваци опере Народног позоришта.

Српско пјевачко друштво „Светосавник“ из Подгорице узело је ову песму за своју химну.

Свети Сава

Музика: Р. Радивојевић

Текст: М. Витезовић

Где си срп-ска не-до-ђи-јо под не-бес-ком сјај-ном ка - пом

он је срп-ство о - ме-ђи - о сво-јом ми - плу сво - јим шта - пом

срп-ско ли-це што не бле-ди срп-ски позд-рав на ка-пи-ји срп-ска ме-ра свег што вре-ди

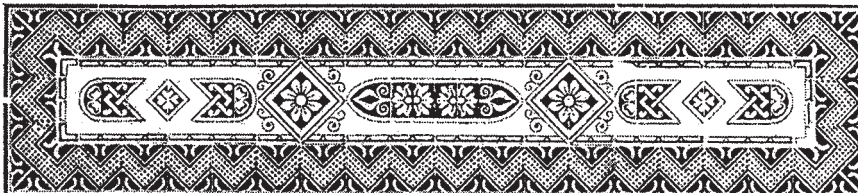
срп-ски пот-пис на та-пи - ји! Све-ти Са - ва, Све-ти Са - ва,

Све - - - ти Са - - - ва. Из-гре-ја-ло сун-це и - за

гла - ве прин-ца Рас-тка све-ти-те-ља Са - ве па сад свет-лост зе-мљу о - ба -

сја - ва "Са - мо Сло - га Ср - би - на Спа - са - ва!"

Све-ти Са - ва, Све-ти Са - ва, Све - ти Са - ва.



061.2(497.11)''1886/2011''

ОСНИВАЊЕ ПРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Када је тридесетих година 19. века настала Кнежевина Србија био је то само корак у правцу да се продужи ослободилачки процес српског народа односно да се око новоствореног државног језгра окупе неослобођени делови српског народа. Надахнута родољубљем млада генерација у Србији подстакла је четрдесетих година доношење програма за ослобођење и уједињење српског народа а чији је творац био српски државник Илија Гарашанин. Током педесетих година се доста учинило на буђењу националне свести српског народа да би све то, потом, остало у сенци политике кнеза Михаила на стварању балканског савеза. Тек је после смрти кнеза Михаила у томе учињен нови замах када је на иницијативу угледног државника Јована Ристића и митрополита Михаила дошло до стварања Одбора за школе и учитеље у Старој Србији 1868. године. После тога је, заслугом тадашњег министра просвете Стојана Новаковића, 1873. године, основано Друго одељење Београдске богословије с циљем да се у њему школују млади људи из неослобођених српских крајева који би се затим враћали натраг као учитељи или свештеници. Завршетком Источне кризе, односно ратних година 1876-1878. у којима су на неослобођеној територији Старе Србије и Македоније нестали многи резултати ранијих напора на просветном и културном пољу, краљ Милан Обреновић и напредњачка влада Милана Гарашанина су почетком осамдесетих година сачинили план вођења национал-

не акције у Турској, а на првом месту у циљу подизања свести тамошњег српског народа као најјачег оружја за његово одржавање. То је требало да представља и најважнији правац у спољној политици Србије. У циљу остварења те идеје, по жељи краља Милана и Милутина Гарашанина, упућен је у Цариград на место српског посланика угледни научник и политичар Стојан Новаковић. Део тога плана било је и оснивање Друштва Светог Саве које би сопственом акцијом потпомогло ширењу српских школа у Турској, српских културних установа, као и спремању будућих радника на том пољу.

Разговори о оснивању Друштва Свети Сава вођени су у пролеће и лето 1886. године. Учесници су били угледни професори Велике школе, Гимназије, Учитељске школе и Богословије, а међу њима је било и трговаца, адвоката и других. Састанцима је руководио Светомир Николајевић професор Велике школе. Био је образован Привремени одбор и припремљена Основна правила. Пошто је тадашњи министар просвете и црквених дела, Милан Кујунџић, дао своју сагласност Друштво Светог Саве је 6. септембра 1886. године (датуми у тексту су по новом календару – М.В.) одржало свој оснивачки јавни скуп на коме су прихваћена Основна правила Друштва и изабран Главни одбор као његово руководеће тело. Председник Друштва био је Светомир Николајевић а у Главном одбору су били поред осталих Стеван Каћански, Милан Ђ. Милићевић, Панта Срећковић, Љубомир Ковачевић, Милојко Веселиновић, протосинђел Фирмилијан и др. Чланови Друштва били су редовни, који би му прослеђивали годишње уплате, и утемељачи који би га помогли једном новчаном свотом. Из њихових редова бирали би се повереници и пододбори у разним српским областима. Друштво се писмено обратило великом броју угледних Срба да постану његови чланови или повереници. Одзив је био преко сваке мере. За само пет месеци основано је 43 пододбора и било уписано 1250 утемељача и 3500 редовних чланова. Међу члановима било је највише чиновника, трговаца, учитеља, професора и свештеника. Друштво је имало превасходни задатак да „шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу“. У том циљу бавило би се и издавањем књига, подизањем и помагањем школа и цркава где год је то било потребно, а исто тако и школовањем ђака. Средства за то обезбеђивала су се чланарином, новчаном помоћи владе и појединих установа, уплатом чланарина, и поклонима дародаваца различитих професија. Одлуком Народне скупштине у октобру те године Друштво је ослобођено плаћања поштанске таксе на писма и пошиљке, затим и царинске таксе на сва

примања, а дозвољено му је да бесплатно штампа списе у Државној штампарији. Из састава Главног одбора био је организован један његов ужи тзв. књижевни одбор да процењује вредност понуђених текстова за штампање, пре свега из књижевности и културе који би били понуђени за штампање а имали би да послуже основном постављеном задатку да се шири српска мисао. Са истим циљем био је покренут зборник радова „Братство“. У њему би се годишње објављивали чланци и расправе у којима су се описивали српски крајеви, важни историјски догађаји везани за српски народ, народне умотворине, обичаји, а говорило би се и о језику, појединим личностима итд. За први број „Братства“ усвојени су радови Милана Ђ. Милићевића, Милојка Веселиновића, Љубомира Ковачевића и др. Штавише, одазвао се и Стојан Новаковић текстом „Први српски песници“.

Друштво Светог Саве замишљено да буде „стожер и покретач у чувању и гајењу народних српских врлина и осећања“, покренуло је широку радњу да путем књиге, школе и цркве утиче на уздизање народне мисли у неослобођеним српским областима. То се у првом реду односило на Стару Србију и Македонију док је организовање такве радње у Босни и Херцеговине било скопчано са великом опасношћу због тога што су тамошње окупационе аустроугарске власти под оружаном претњом то у сваком случају биле спремне да онемогуће. Главни одбор је у име Друштва новчаним средствима подстицао оснивање школа, одазивао се молбама, на пример учитеља из Пећи, Ђаковице, Митровице и др. који су им се, у име тамошњег народа и цркве, обраћали за слање помоћи тамошњим црквама и школама. Одобравао је и путне трошкове учитељима који су одлазили у заграничне српске крајеве. Упућивао је часопис „Братство“ као и друге књиге да се бесплатно растурају по српским крајевима. Помагао је и оснивање школа, извођење оправки на једном броју школских зграда, вршио набавке књига и других потребних ствари и слао помоћ у новцу и стварима црквама. Ванредно је награђивао поједине српске раднике и пружао помоћ оним ђацима који су из разних крајева долазили у Београд да се школују.

Други јавни скуп Друштва Светог Саве одржан у Крагујевцу крајем јануара 1888. године био је прилика за Светомира Николајевића и друге чланове Главног одбора да истакну резултате које је Друштво постигло у току првих седамнаест месеци од свог оснивања. Светомир Николајевић се најпре осврнуо на тешке политичке прилике у којима је тада живео српски народ чега су били свесни сви слојеви српског друштва. Српски народ био је поцепан границама више држа-

ва које нису биле у пријатељским односима. Берлински уговор му је нанео велику неправду јер га је удаљио од дуго жељеног уједињења. Забринутост српског народа за своју будућност је, како је истакао Николајевић, и довела до оснивања Друштва Светог Саве. Велика нада да дође до уједињења могла би се, по његовом мишљењу, испунити ако би се ишло путем којим су неколико великих европских народа остварили тај циљ. Италијани и Немци су најпре ишли мирним путем ка уједињењу, ујединивши се књигом, језиком, школом, народним духом, чему су доста допринела и разна патриотска удружења, а све то пре него су оружјем остварили сваки за себе политичко и државно уједињење. Светомир Николајевић је дакле, слично свом колеги и пријатељу Стојану Новаковићу предодредио српском народу исти пут, тада једино могућ, да би се повезале његове, туђинским управама, издвојене целине. У томе је видео превасходну дужност Друштва Светог Саве. Из извештаја других учесника скупа чула су се оптимистичка предвиђања. Друштво је већ нарасло на више од шест хиљада чланова а имало је око седамдесет повереника и више од шездесет подбора. И у самом Београду било је основано четири подбора. Међу члановима утемељачима били су и престолонаследник Александар и митрополит Теодосије. Митрополит је, штавише, дозволио да Главни одбор у просторијама Митрополије држи своје састанке. Друштву је завештано више легата а поклоњена су му и знатна материјална средства чиме су се лакше задовољавале потребе многих школа, цркава а исто тако и разних изасланика, повереника или вршила награђивања заслужних српских родољуба.

Како је главни циљ Друштва Светог Саве био да шири српску народну мисао путем књиге и школе поставило се питање како подићи број учитеља који би одлазили у неослобођене српске крајеве и управо на тим пословима највише радили. Главни одбор је био уверен да би се у томе могло много више помоћи уколико би се Друштво прихватило да школује младиће и девојке из Старе Србије и Македоније и потом их упућивало натраг да раде као учитељи. То је био и разлог што је Друштво основало своју Светосавску школу (отпочела је са радом почетком 1888. године) у коју су били примани дечаци и младићи из Старе Србије. Радило се заправо о школи која је имала два дела: Основну вечерњу школу и Припремну вечерњу школу. У првом су се школовали млади људи из Старе Србије који су живели у Београду и бавили се разним занатима (кафеџије, зидари, пекари, млекари, колари, ковачи, дунђери, казанџије, столари, кројачи, циглари) и тек су по мало знали читати и писати. Ова школа је заправо служила за ширење писмености и спре-

мање кандидата за Припремну школу. У Припремну школу примали су се само они који су претходно завршили неку школу, редовну или Основну вечерњу школу и они би се спремали да иду као учитељи у Стару Србију и Македонију. За ученике који су били довођени из Старе Србије и Македоније Главни одбор се бринуо да им се преко Министарства просвете и црквених дела одобри благодејаније. И Основна вечерња и Припремна школа радиле су у додељеним им учионицама теразијске школе. У новембру 1888. Друштво је установило још једну школску установу – Пансион Друштва Светог Саве. У Пансион су примани и издржавани ученици из појединих школа из Старе Србије и Македоније а учили су у Београду различите школе и факултете. У њему су, као допуна, била уведена вечерња предавања из српске историје, књижевности, географије Србије итд. У почетку је Светосавску школу посећивало до 140 ученика, док их је у Пансиону било тридесет два. Пошто су предавања у Светосавској школи одржавана заправо у неодговарајућим условима, а за Пансион су се морали узимати у најам посебни станови, било је одлучено да се за ове две установе подигне нарочита зграда Светосавски дом у којој би биле смештене и библиотека и службене просторије. Градња Светосавског дома је отпочела у августу 1889. године у Душановој улици. С обзиром на то да је недостајало новца, Друштво је организовало лутрију, уложило многе добротворне прилоге и искористило помоћ у грађевинском материјалу. Једино Министарство иностраних дела није било у могућности да пружи подршку правдајући се да у буџету за ту ствар нема новца. Дом је завршен у октобру 1890. године, а приликом његовог отварања беседу су држали митрополит Михаило и Светомир Николајевић.

Патриотска радња Друштва Светог Саве усмерена да шири српску мисао и просвећује српски народ у неослобођеним српским крајевима, пре свега у Старој Србији и Македонији, била је веома уочљива. Учитељи и свештеници који су са његовим препорукама службовали у Старој Србији и Македонији развили су такву активност, често јачу од оне коју су обављали повереници српског Министарства просвете и Министарства иностраних дела, да је забележено доста случајева да су му се тамошњи Срби пре обраћали него српским званичним лицима. Управо највише због тога српска културно-просветна пропаганда је од првог дана наилазила на многе тешкоће. Отпор су на првом месту давали бугарски учитељи и свештеници иза којих је стајала Егзархија, који су још у претходном периоду, користећи чињеницу што су били у оквиру турске државе и самим тим мање ометани да шире број својих школа и цркава, имали и веће могућности да сузбијају друге

утицаје, на првом месту српске. Светосавски учитељи и свештеници су били чешће на њиховом удару јер се рад који су обављали лакше могао окарактерисати као нелегалан и пропагандни с обзиром да је ишао мимо званичних органа државе Србије.

Препреке са којима су се суочавали чланови Друштва Светог Саве на територији Турске произилазиле су и из чињенице што не само да нису имали помоћ и подршку своје земље него су, штавише, изазивали суревњивост српских владиних представника с обзиром на то да су се њихови послови преплитали и били конкурентни једни другим. Српска влада је, наиме, у циљу организованог вођења културно-просветне радње на територији Старе Србије и Македоније, установила при Министарству просвете и црквених дела, у марту 1887. године, Одељење за српске школе и цркве ван Србије. Залагањем владе и српског посланика у Цариграду Стојана Новаковића била је закључена са Портом привремена конзуларна конвенција и, на основу ње, Србија је 1887. године отворила своје конзулате у Скопљу и Солуну, а 1889. у Приштини и Битољу. По препоруци владе и договором Министарства просвете и црквених дела и Министарства иностраних дела укинута је у јуну 1889. године поменуто Одељење за српске школе и цркве ван Србије и цео рад на културно-просветним и националним пословима на територији Турске поверен је тада новооснованом Просветно-политичком одељењу у Министарству иностраних дела. Српски конзулати у Турској као легални јавни српски центри у Турској у сарадњи са посланством у Цариграду су по упутству споменутог одељења у Министарству иностраних дела и уз ангажовање посебних лица опуномоћених да делују међу српским народом преузели на себе да тихо, користећи се допуштеним средствима, преузму кључну улогу у спровођењу српске политике у неослобођеним српским областима. Пошто су се њихове активности укрштале са акцијама Друштва Светог Саве, проистекла је међу њима нетрпељивост. Српски конзули а и део српске јавности су све отвореније испољавали незадовољство према Друштву Светог Саве. Владимир Карић, најпре као секретар Министарства иностраних дела 1889. године, а затим у наредним годинама као конзул у Скопљу, није штедео критике на рачун Друштва Светог Саве тврдећи да се оно не обазире на предлоге Министарства у вези са питањем школовања а прима од државе субвенције за своје питомце. Карић као и други конзуларни представници Србије у Турској упозоравали су да Друштво Светог Саве шаље појединце у Стару Србију са одређеним задацима, али који се неопрезно понашају изазивајући код

турских власти сумње да су дошли као српски агенти у циљу пропаганде. Зато су тражили од владе да се Друштво Светог Саве не бави пропагандним радом него да то препусти конзулима. Карић је наглашавао да Друштво Светог Саве прави велику буку која штети српским интересима. Поред осталог указао је и на чињеницу да је српска школа у Скопљу, тек што је била отворена почетком 1891. године, била одмах затворена због интрига које је ширио егзархијски владика Теодосије да ће ту школу издржавати Друштво Светог Саве. На конзулској конференцији која је одржана у Београду априла 1891. године српски конзули у Турској поднели су Министарству иностраних дела представку у којој су изнели мишљење да рад Друштва Светог Саве има рђаве последице за српску народоносну акцију у Старој Србији и Македонији.

Жалбе на рачун Друштва Светог Саве стизале су и из Призренске богословије. Њен ректор је представио да је Друштво Светог Саве права „кост у грлу“ Турцима који његово деловање виде као супротно интересима турске државе. Разлог више за овакав став Призренске богословије лежао је у чињеници што је Друштво Светог Саве у децембру 1890. године основало Светосавску богословско-учитељску школу за спремање младића за учитеље и свештенике за српске крајеве у Турској. Видевши у томе директну конкуренцију Призренској богословији њен ректор је навео да је то само беспотребно трошење новца поред осталог и због тога што ће кроз неколико година бити толико учитеља да за све неће бити посла.

Спорења око Друштва Светог Саве, о којима се писало и у српској јавности, имала су, разуме се, одјека код турских власти на неослобођеним српским територијама, исто као и оптужбе које су долазиле од стране егзархијских свештеника и учитеља. Сумња у Друштво Светог Саве да се бави недозвољеним пропагандним активностима је у више случајева доводила у питање отварање српских школа и цркава на турској територији. Догађало се и то да су хапшени појединци код којих би се нашле школске или друге књиге послате од Друштва Светог Саве. Није дозвољавано да на учитељска места долазе они који би доносили школска сведочанства са ознакама Друштва Светог Саве. Стојан Новаковић је у више наврата из Цариграда упозоравао да се са диплома светосавске Приправне школе скину све ознаке, лик Светог Саве, печати и бројеви јер ће њихови носиоци бити сумњиви Турцима. Скопски валија је, на пример, упозоравао да деловање Друштва Светог Саве сматра штетним по добре односе између Турске и Србије. А турски посланик у Београду је у Министарству иностраних

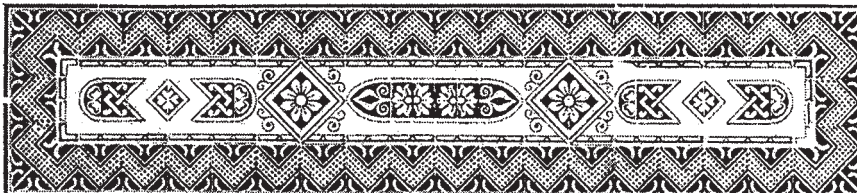
дела тражио да се укине Светосавска богословско-учитељска школа тврдећи да се тамо спремају бунтовници а не учитељи и да им турске власти неће признати дипломе нити ће их пуштати у Турску. У јуну 1890. године Карић је обавестио министра иностраних дела да је издата наредба туским властима да ометају и чак да прогоне питомце Друштва Светог Саве.

Ни дешавања у светосавском Пансиону нису доприносила добром гласу Друштва Светог Саве. Питомци Пансиона жалили су се на „зло поступање са њима“, на рђаве услове у којима су тамо живели. А прави разлог је, уствари, био тај што није било довољно средстава за њихово издржавање с обзиром да је питомаца понекад било и преко броја. Догодило се, међутим, да је једна група питомаца Друштва Светог Саве пореклом из Македоније напустила Београд и отишла у Софију да се тамо школује. Српски министар иностраних дела Сава Грујић је у фебруару 1890. године оптужио бугарског дипломатског агента у Београду Минчовића да је организовао њихово бекство. Неки од питомаца су се брзо покајали и кришом од бугарске владе тражили да се врате. Аферу је појачала и вест да је бугарска влада настојала силом да спречи њихов повратак, док је бугарски дипломатски агент Минчовић због своје умешаности изгубио поверење српске владе неопходно за обављање дипломатских послова у Београду. У новембру 1890. године Светомир Николајевић је известио да ће управа Друштва појачати надзор над питомцима с тим да Министарство иностраних дела повремено проверава живот и рад у Пансиону.

Већина чланова Главног одбора, а посебно Светомир Николајевић, су међутим, од првог дана рада Друштва Светог Саве желели да остваре што тешњу сарадњу са српском владом рачунајући да ће на тај начин добити и материјалну помоћ али и сваку другу врсту подршке. У почетку је изгледало да све иде у повољном правцу али су се наде постепено изневеравале. Светомир Николајевић је, на пример, предлагао 1887. године, да се оснује један ужи одбор који би координирао рад владе и Друштва у активностима на неослобођеним територијама али у вези са тим није добио одговор од тадашњег председника владе и министра иностраних дела Јована Ристића. Оснивањем својих конзулата у Скопљу, Солуну, Приштини и Битољу српска влада мислила је да управо преко њих непосредно руководи културно-просветном акцијом у Старој Србији и Македонији. Уз то, одласком краља Милана 1889. године са власти, и образовањем радикалске владе појачали су се неспоразуми између управе Друштва и званичне политике што се приписивало нетрпељивости радика-

ла према Друштву које је основано уз благослов краља Милана и напредњака. Било је и злонамерног писања у појединим листовима о Друштву. Агитацију против њега водила је и, како се изразио Николајевић, једна „групица радикалије београдске“ која је имала својих представника и у влади и у Главном одбору Друштва Светог Саве. Циркуларом министра иностраних дела, у јулу 1889. године препоручено је српским конзулима у Турској да никакву преписку о националном раду не воде са Друштвом Светог Саве него искључиво са Министарством. Светомир Николајевић је, међутим, у децембру 1890. године министру Сави Грујићу поново изнео предлог да се образује један одбор састављен од поверљивих људи и познавалаца прилика из Друштва Светог Саве и Министарства иностраних дела који би преузео сав рад у Старој Србији и Македонији – али то није било прихваћено. Влада је, у ствари, те године образовала Просветни одбор при Министарству иностраних дела са задатком да износи мишљења и предлоге о отварању школа у Старој Србији и Македонији као и да подноси предлоге о свему што би допринело ширењу свести и одржавању српске народности. Она је зато сузила своју помоћ Друштву Светог Саве и сву своју бригу свела само на издржавање његове Вечерње школе и Пансиона.

У септембру 1891. године влада је, позивајући се на растројство у Светосавској школи као и на нереде у Пансиону у којем су били питомци Министарства иностраних дела, обуставила помоћ Друштву и донела одлуку о размештају државних питомаца Светосавско-учитељске школе по другим школама у Београду и унутрашњости Србије, а затим обуставила и примања нових питомаца и давања благодџања. Иако се Светомир Николајевић после тога обратио повериоцима и пододборима Друштва Светог Саве да још упорније раде на националним стварима, био је то тежак ударац који му је задала влада. Оставши без питомаца и без материјалне подршке, Друштво Светог Саве је заправо изгубило могућност да се бави најважнијом облашћу дотадашње активности која је заправо и представљала основу његовог укупног рада. Културно-просветна акција Друштва Светог Саве на неослобођеним територијама тиме је била завршена а исто тако и прво и најважније раздобље његовог постојања. Друштво Светог Саве ће се убудуће бавити углавном издавањем књига и публиковањем часописа „Братство“.



061.2(497.11)''1994/2011''

ПОПСЕЋАЊЕ НА ОБНОВЉЕН РАД ДРУШТВА СВЕТИ САВА 1994–2011.

Рад најстаријег културно-просветног и хуманитарног Друштва Светог Саве нова власт је забранила 22. маја 1945. године. Друштво је до тада радило у континуитету, са прекидима током трајања ратова, од 1886, када га је, заједно са својим истомишљеницима, основао Светомир Николајевић, професор Велике школе. У време када су Срби на Балкану живели под разним владарима и властима, и када су и неке друге, суседне државе атаковале посебно на њене јужне делове, смисао организације је био у томе да помогне свом народу, пре свега књигом, знањем и културом.

Друштво Св. Саве није било и једино друштво тог типа у то време, мада најстарије по датуму оснивања, али ће оно оставити „најдубљи траг у друштвеном животу Београда на измаку 19. века, дајући све до данашњег дана, значајан допринос духовном и културном уздизању српског народа, руковођено основним начелима записаним у чл. 1. *Основних правила*, у коме се каже да је задатак друштва да *’шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу.*’...“¹

Отуда је друштво имало активности које су биле усмерене на школовање младих људи из тих крајева, на оснивање школа и дру-

¹ А. Ђуровић, *Друштво Светог Саве – улога у друштвеном животу Београда 1886-1891*, Београд, „Братство“, 3/4, 1999-2000, 172.

гих просветних установа, на сакупљање помоћи сваке врсте, али и агитацију и рад са младим светом како би се сачувао језик, култура и уопште српски идентитет.

Друштво је некад са мањим, а понекад са великим интензитетом радило на својој мисији „очувања културних и моралних вредности српског народа,“ подигло велике зграде (интернат и стамбена зграда) у Душановој улици у Београду, имало бројне некретнине по Србији које су му омогућавале несметан рад, оснивало пододборе по целој Србији, издавало књиге и разне публикације, са посебним нагласком на гласилу Друштва, часопису „Браство“, у коме су своје прилоге објављивали најумнији људи оног времена. Први светски рат је доста утицао на рад Друштва, не само због тога што је дошло до знатних материјалних губитака, већ и због новог државног устројства, велике нове државе у којој је под истим кровом живео добар део српског народа некад под туђинском окупацијом. То је довело и до промене односа међу члановима Друштва који су видно желели да и остале народе из Краљевине укључе у свој рад. Чували су свој мото *брат је мио које вере био*, настојали да интелектуалце из других крајева приволе да дају прилоге за *Браство* и уопште да што више заједно сарађују. Све су то остале пуне жеље, како дискретно констатује Јован Хаџи-Васиљевић, генерални секретар Друштва, у својој исцрпној *Споменици* из 1936, а поводом 50 година рада ове већ тада, старе српске институције. Он је описао како је Друштво основано, које су невоље имали С. Николајевић и његови пријатељи око оснивања, како је текао просветно-политички и национални рад, каква је била његова организација, пододбори, чланство, итд. У делу *Споменице* где говори о раду Друштва од уједињења до 1936, Хаџи-Васиљевић наводи сталне позиве, прогласе, личне покушаје да се успоставе боље и чвршће везе са новом „браћом“. „Одређена су два члана Главног Одбора, један писменом одлуком, а други по усменом споразуму, али до жељених и потребних веза није дошло. Друштво Св. Саве ни потребан одговор није добило.“²

Све активности Друштва, међутим, престале су 1941. године, када је и његова имовина пренета под окриље Српске краљевске академије наука, да би пред сам крај рата, када је нова власт већ почела да уређује свој систем владавине било забрањено његово деловање. Потомак Ј. Хаџи-Васиљевића, публициста и новинар Младен

² Ј. Хаџи-Васиљевић, *Споменица Друштва Светога Саве 1886-1936*, Београд, 1936, 109.

Гавриловић, који је преузео на себе да окупи српске интелектуалце и обнови рад Друштва, записао је у својим сећањима како му је његов деда Јован, негде 1947. године у Београду, рекао пророчки „ипак ће доћи време кад ће Друштво Св. Саве обновити свој рад... и преузети ширење просвете и културе у српском народу.“ И заиста, припреме за обнову рада друштва започеле су 1991. године, на иницијативу М. Гавриловића. Коначно, после три године припрема, 22. јануара 1994. окупила се на оснивачкој скупштини импозантна скупина београдских интелектуалаца, академика, професора универзитета, књижевника, адвоката, лекара, новинара и других, који су подржали обнову рада ове старе организације. Иако време није било наклоњено оваквом типу друштва, а нови рат беснео на просторима бивше заједничке државе, оснивачи су себи поставили у задатак да, поред традиционалних активности старог друштва, делују:

„...у дијаспори. Стога желимо,“ писао је М. Гавриловић, „да обновимо постојање институције стипендирања оних одличних и сиромашних студената... а ако буде могуће и средњошколаца, који би из иностранства долазили овде да на живим изворима, код наших зналаца и стручњака, изучавају оне предмете и стичу она знања која ће им пружити могућност да се детаљно упознају са духовним вредностима српског народа... Желимо ... да наши људи у расељењу не забораве наш језик, историју, обичаје и музику, све наше културне и духовне вредности које нас с правом стављају уз бок најстаријих нација у Европи...“³

На оснивачкој скупштини уводни реферат је поднео проф. др Душан Костић, композитор, који је између осталог рекао:

„Зашто ми данас приступамо обнови рада Друштва Св. Саве? Постоје већ многе добротворне установе различитог профила и различите намене, једна хуманитарна организација, више или мање, неће бити толико примећена на нашој јавној сцени. Али, у питању је нешто друго: реч је о потреби обнављања оног просветарског карактера Друштва, које је Друштво имало од самог почетка и никад га није напустило.“⁴

За првог председника обновљеног Друштва сада под именом Друштво Свети Сава, изабран је адвокат Михаило Младеновић, док је за генералног секретара постављен Младен Гавриловић. Већ тада

³ М. Гавриловић, *Поводом обнове рада Друштва „Свети Сава“ – Традиција за будућност*, Београд, „Братство“, 1, 1997, 202-3.

⁴ Исто, 202.

су почеле и припреме за обнову гласила „Братство“ (сада са *т*, како налаже нови правопис) као и рад на публиковању зборника одабраних текстова из претходна 32 броја старог „Браства“. Тада је започео и рад Трибине Друштва, једног важног сегмента у његовом деловању који следи традицију из ранијег периода.

Двадесет и другог јуна 1996, године одржана је ванредна скупштина Друштва на којој је изабран нови председник, дипломата Јован Печеновић, док је за генералног секретара постављена проф. др Јасна Јанићијевић. Те године је поново установљен конкурс за наградни темат које је Друштво и раније организовало о празнику и слави Св. Сави, за ученике основних и средњих школа.

Обновљено Друштво су од почетка пратиле бројне невоље, баш као што је то био случај и са старим, а то се пре свега односило на начин финансирања као и на проблеме са радним простором. Неколико година челници Друштва покушавали су да добију један мали локал у Јакшићевој улици, где су намеравали да отворе књижару. Занимљиво је да је град одобрио Друштву да уђе у локал и да тамо спроводи своје активности, али тадашњи закупац није хтео да се исели и тако је та битка трајала по судовима неколико година, да би на крају била изгубљена. Такође, иако смо очекивали да ћемо као невладина организација моћи да добијамо помоћ од разних организација као и да сами нешто зарађујемо, парадоксално, једина средства која смо редовно добијали била су у почетку од Министарства културе Србије, да би се касније усталила помоћ од Министарства вера Србије. Сви остали приходи били су повремене и нередовне и само захваљујући разумевању ресорних министара Друштво је успевало да опстане.

Можда је ово место на коме треба да се помену они који су последњу деценију здушно помагали друштво и његове активности, а то се пре свега односи на министре вера у влади Републике Србије, проф. др Војислава Миловановића, проф. др Милана Радуловића и проф. др Богољуба Шијаковића. Они су сваке године давали знатна средства Друштву за посебне намене, за обележавање славе и наградни темат, за издавање часописа „Братство“, као и за понеку изузетну активност за коју су били заинтересовани. Сваког јануара, ова господа су долазила на славу Друштва доносећи бројне поклоне за награђену децу и лично им их уручивали. Очигледно је да је улога Министарства вера у опстанку Друштва у овим посним годинама веома важна, због чега настојимо да својим радом оправдамо њи-

хово поверење и наше акције учинимо квалитетним и значајним за ширу друштвену заједницу.

Не треба, међутим, заборавити ни оне који су своје књиге и друга разна издања сваке године поклањали награђеним ученицима и тиме им указивали част и причињавали огромну радност. За то су пре свега заслужни људи из Завода за издавање уџбеника, Службеног листа и Службеног гласника, затим Чигоја штампа, Народна библиотека Србије и Градска библиотека Београда, Албатрос плус, Друштво за српски језик, Вукова задужбина и многи други. Сваке године, заслужним установама и појединцима, Друштво додељује захвалнице и повеље.

Нешто што је било веома развијено у ранијем периоду, био је рад пододбора, нарочито у крајевима под турском окупацијом, али и шире, који су радили самостално мада чврсто повезани са централом у Београду. Ипак, ново време није било погодно за успешније оснивање пододбора, иако су се у тој 1996. години, основали пододбори у родном месту Светомира Николајевића, Радуши и Кули. Нажалост, њихова активност је била незнатна и ускоро су изгубили сваку везу са Друштвом.

Наредне, 1997. године, изашао је први број гласила Друштва, „Братство“ чијим уређењем од тада па до данас, зналачки руководи проф. др Злата Бојовић заједно са уредништвом. Иако је то часопис преваходно намењен питањима из културне историје Срба, у њему постоје и устаљене рубрике од којих су неке наслеђене из старог „Браства“, док су, у међувремену, отворене неке нове, као што су оне из путне бележнице, затим рубрике посвећене Србима у дијаспори и њиховим темама (што већ годинама ради г. Душан Зупан), као и по један чланак из предратних бројева. Као и старо „Браство“ и овај увек има неку тему посвећену Светосављу, уводну песму неког савременог српског песника, као и прилози из етнологије, филологије, историје, историје уметности, антропологије, књижевности, итд.

Године 1998, изашло је капитално издање *Антологије народних и уметничких песама о Светом Сави* које су приредили проф. др Александра Вранеш и проф. др Бојан Ђорђевић, допуњујући тако издање Уроша Џонића из 1935, са песама савремених песника. Радило се о поезији која је објављивана између 1936. и 1996. Овим делом Друштво је дало свој допринос прослави 800 година постојања манастира Хиландар. Ново издање *Антологије* објављено је 2008, допуњено са најновијим песама о Св. Сави.

Значајан помак у раду Друштва дошао је 1999, када смо у сарадњи са Архивом Србије, објавили књигу нашег истакнутог историчара, академика Михаила Војводића, под називом *Друштво Светога Саве 1886-1891; Документи*. „Књига се односи на првих пет година активности Друштва Светога Саве, док је оно постојало као самостална установа, као асоцијација родољуба и српских патриота са Главним одбором на челу... Са овом књигом“, пише проф. др В. Стојанчевић, „добила је наша наука и наша култура уопште, а посебно и нарочито наше савремено друштво које се, доскора, било знатно удаљило од многих вредности наше националне прошлости“⁵ Пишући о истој књизи проф. др А. Ђуровић указује да су управо те године биле „златно време“ Друштва и јер се тада „догодило много тога значајног у раду Друштва Светога Саве, од националног до просветног и културног рада на просторима Краљевине Србије, али и на оним територијама где су Срби живели од свог досељавања на Балкан. Предвођено Светомиром Николајевићем, угледним професором Велике школе, оно ће представљати важну карику у ланцу који је повезивао неослобођене делове некадашњих српских земаља (Старе Србије и Македоније) са матицом; у времену када су чињени очајнички покушаји да се очува име, вера и језик од туђинистине.“⁶

У оквиру својих ванредних активности, Друштво је 1999. године, одржало велику духовну академију посвећену 780-годишњици Светосавља, тј. аутокефалности Српске православне цркве. Песме посвећене Св. Сави читали су наши најистакнутији песници од Матије Бећковића, преко Милосава Тешића, Слободана Ракићића, Милована Витезовић, Добрице Ерића, Гојка Ђога и других.

Наредне, 2000. године, на проширеном састанку Главног одбора за новог председника Друштва изабран је проф. др Михаило Војводић, који је идуће године, 24. фебруара, и званично потврђен на скупштини Друштва. На истој скупштини изабран је и нови Главни одбор, представљен је 5. број часописа „Братство“, и упућен позив гостима из Зрењанина да оснују свој пододбор у том граду.

Тог пролећа Друштво је у сарадњи са Савезним министарством вера организовало у просторијама Дома омладине округли сто са темом *Вера и школа* на коме је учествовао знатан број представника јавног и културног, па и политичког и црквеног живота, а предсе-

⁵ В. Стојанчевић, Са представљања књиге Михаила Војводића, Друштво Светог Саве: документи 1886-1891, Београд, „Братство“ 3/4, 1999-2000, 168, 170.

⁶ А. Ђуровић, *Друштво Светог Саве – улога...*, 172.

давао је владика Игњатије. Скуп је имао великог одјека у јавности, посебно у медијима, где су приказани различити ставови и оцене око увођења веронауке у школе.

Од важних догађања у 2001. издвајамо већ поменуто одржавање Скупштине Друштва 24. фебруара, када је верификован избор новог председника. Априла месеца, одржана је веома успела промоција „Братства“ бр. 5, у Римској дворани Градске библиотеке. Том приликом проф. др А. Ђуровић је истакао, говорећи о старом „Браству“ да је у време његових првих година излагања, оно било „прозор у свет“ и „једина духовна веза са матицом, последња одбрана од унијаћења и бруталне националне асимилације...“⁷ Данашње „Братство“, сачувало је управо ту традицију неговања српске културне и историјске баштине и светосавског духа као и настојање да се успоставе и прошире односи са Србима у суседним земљама и широј дијаспори.

Те јесени, представници Друштва добили су позив од милешевског Културног клуба „Свети Сава“ из Пријепоља да буду његови гости поводом десетогодишњице клуба. Том приликом, одржано је вече посвећено представљању самог Друштва као и нових издања: „Братства“ бр. 5 и књиге М. Војводића који је говорио о настанку и раду Друштва у првим деценијама његовог постојања. Наредног дана одржан је округли сто на тему „Светосавска духовност и модеран српски идентитет“ у чијем раду су узели учешћа чланови оба друштва, говорећи о порукама владике Николаја, образовању и Светосављу, вери и школи, српском идентитету и Светосављу итд.

Наредне, 2002. године, проф. Миливоје Спасић и проф. др Бојан Ђорђевић сакупили су најбоље радове награђених ученика за последњих 5 година, на литерарном конкурс у којем Друштво сваке године организује о слави, и објавили их као антологију под насловом *Млади Светом Сави*. Антологија је имала великог успеха међу школском омладином, па је било говора о томе да се сваких пет година објави по једна овакава антологија ученичких радова, што до данас, нажалост, није урађено.

Исте године, међутим, Друштво је у сарадњи са Заводом за уџбенике објавило књигу др Миодрага Матицког под насловом *Светосавска читанка*. Књига је доживела изузетно повољне критике и дељена је награђеним ученицима и њиховим професорима о слави.

⁷ А. Ђуровић, *Часопис „Братство“ у српској науци и култури*, Београд, 2002, „Братство“, бр. 5, 192.

Наредне 2003. године, 25. октобра, одржана је нова скупштина Друштва, када је донет нови Статут и када су усклађена документа Друштва са новим законима. Такође је отворен и нов рачун у Комерцијалној банци и изабрано ново руководство и нови Главни одбор. Све ово било је нужно због пререгистрације Друштва услед промене Закона о друштвима и удружењима. За новог председника изабран је проф. др. Александар Милошевић, кардиолог, док је Младен Гавриловић, као доајен Друштва, изабран за почасног, доживотног председника.

У 2004. години цела Србија је обележавала 200 година од Првог српског устанка и 200 година од установљавање српске државности у новом добу. Тој прослави придружило се и Друштво Свети Сава организовањем циклуса предавања на својој Трибини посвећеној овим темама. Говорило се о породици Ненадовића из Бранковине, Првом српском устанку у народној поезији, о преображају српског села током 19. века, српској цркви у то време, традиционалној музици, као и о стварању културних институција у Србији 19. века. Била је то веома квалитетно и неконвенционално организована трибина каквих је мало у Београду, обогата изузетним предавачима и њиховим излагањима, са лепим пропратним културним програмом који је могао да заслужи и већу пажњу јавности. Оно што је важно напоменути јесте да је, као и до сада, већи број предавања изложених на Трибини касније објављен у „Братству“. Тиме је часопис добијао веома запажене прилоге, а с обзиром да је Трибина и даље неговала обележавање великих јубилеја и годишњица из српске националне историје и културе, чланци су увек били актуелни, а излагани и написани од наших најеминентнијих стручњака.

Наредне године, 2005, такође циклусом предавања, Друштво је обележило стогодишњицу оснивања Београдског универзитета. Било је речи о прерастању Велике школе у универзитет, о значајним интелектуалцима из Србије који су се школовали у иностранству и потом враћали да предају на Београдском универзитету и сл.

Те године основали смо свој подбор у Младеновцу, где је на пригодној свечаности говорио председник Друштва, проф. др Александар Милошевић који је поменуо историјат старог друштва, као и време његове обнове у последњој деценији, указујући на традиционалне, али и нове вредности које се данас негују. Члановима новог подбора уручене су књиге и часописи као поклон за школску библиотеку. За председавајућег је изабран г. Бранко Вишњић из Младеновца.

У јесен исте године, у Убу је одржан научни скуп у организацији тамошње библиотеке „Божидар Кнежевић“, посвећен једном од оснивача Друштва, рођеног у том крају, Светомиру Николајевићу. Са стране Друштва, на скупу су са рефератима учествовали чланови Главног одбора, а разговарано је и о томе да се у Убу оснује пододбор. Нажалост, то никада није остварено.

Оно по чему би требало памтити ову годину је било отварање сајта Друштва на интернету. Захваљујући потпредседнику Душану Зупану који је конципирао и реализовао овај подухват, данас посетиоци сајта могу лако да сазнају све о Друштву, његовом историјату, његовим активностима, раду његових одбора итд. Сајт је веома посећен и омогућава нам да лакше комуницирамо са нашим светом пре свега из дијаспоре.

Наредна година, 2006, као и све претходне започела је прослављањем дана и славе Св. Саве, када су традиционално, уручени поклони ученицима основних и средњих школа награђених на „Светосавском темату“. Оно што је почело још раније, а што је ове године посебно дошло до изражаја и што ће се наставити и касније, било је велико учешће омладине из Републике Српске. Велику награду Друштва добила је управо ученица Наташа Танасиловић из Билеће, док су многи веома запажени и награђени радови отишли осим у Србију и у вароши и села Српске.

И Трибина је те године била веома активна јер смо тада обележили 600 година манастира Манасије, стогодишњицу Царинског рата у Србији, стварање Солунског фронта, као и јубилеје Стевана Мокрањца, Јована Стерије-Поповића и др.

У децембру је одржана и велика духовна академија којом смо обележили 120 година постојања Друштва Свети Сава. Беседио је проф. др Александар Милошевић који се осврнуо на историјат Друштва и посебно на улогу Св. Николајевића у његовом оснивању. Председник је такође направио паралелу између рада и могућности некадашњег и садашњег Друштва, да би на крају истакао да, иако су се околности битно промениле, неке основне претпоставке остале су исте као што је записано и у нашем Статуту, да се чувају традиција и вредности српства и Светосавља. У програму академије учествовали су песници Матија Бећковић и Стефан Вујичић, добитник Велике награде Друштва, ансамбл „Јелек“ као и Мадригалски хор Факултета музичких уметности.

Наредну годину, 2007, памтићемо по томе што смо изгубили мали простор за рад у Дому омладине, на првом спрату, коју нам је још

1996. доделио Град, тј. тадашњи градоначелник Небојша Човић. По његовом налогу тада су уређене просторије на првом спрату, исцртан лого Друштва и омогућено да се ту састајемо и одржавамо трибине, увек у договору са људима из Дома омладине. Те године, међутим, наше заједничке просторије уступљене су за тзв. „Амерички кутак“, а нама је наређено да испразнимо простор и магацин са књигама и часописима. То је и урађено и од тада су се чланови Извршног и Главног одбора махом састајали у кабинету генералног секретара на Филолошком факултету, док су се Трибина и промоције одржавале на више места у граду, да би у последње време у ту сврху, љубазношћу директора и особља Педагошког музеја, добили да повремено користимо њихову веома лепу салу за предавања. Градска библиотека нам је, такође, не једном изашла у сусрет, као и Завод за проучавање културног развика, тако да промоције књига и часописа најчешће одржавамо у њиховим просторијама. Од ове године, омогућено нам је и да користимо простор у Културној установи „Вук Караџић“, па је тако у њиховој великој сали ове године (2011) одржана наша светосавска свечаност.

Иначе, те године, 6. марта, одржана је и редовна скупштина Друштва на којој су између осталих изабрани и нови чланови Главног одбора.⁸ А Трибина је радила успешно са циклусом предавања посвећеном значајним годишњицама великана какви су били Урош Предић, Корнелије Станковић, Исидора Секулић или пак, важним јубилејима као што је 90 година од Топличког устанка или 800 година Манастира Жиче. Предавања наших истакнутих научника и професора објављена су у 11. броју часописа „Братство“.

У 2008. години, Друштво је било врло активно, организујући велики светосавски књижевни темат где су опет многе награде побрале ученици из Републике Српске, због чега смо у извештају за за ту годину нагласили:

„... можемо с поносом истаћи да је у потпуности успела наша идеја водила, да се преко Темата успоставе чврсте везе са основним и средњим школама Републике Српске. За нас је та чињеница вишеструко важна. С једне стране она нас везује за наше велике претходнике....Али за нас данас, много је важније што то изражава жељу тог младог света да покаже колико му је блиска тема Светосавља и да га та љубав према вери и српској традицији крепи где год да се налази. С друге стране, у томе видимо њихову жељу да

⁸ Списак у „Братству“ бр. 12 из 2008.

нам се приближе, да чујемо за њих, да они дођу до нас, као што смо и ми, посредством електронике, дошли и до њих.⁹

Одржано је и неколико предавања на већ уходаној Трибини о важним догађајима или годишњицама значајних књижевника (Р. Домановића, Милована Глишића, М. Држића, као и 90 година од пробоја Солунског фронта). Одржана је и годишња скупштина, 23. марта, на којој је проф. др А. Милошевић прочитао реферат посвећен превасходно програму рада Друштва у наредном периоду, са нагласком на проширењу чланства и даљем оснивању пододбора. Отуда смо са радошћу примили позив из Бањалучке да заједнички оснујемо пододбор Друштва „Свети Сава“ за тај град. Приликом његовог оснивања, октобра 2008, чланови Главног одбора били су гости Бањалучана, а у Банском двору је одржана свечаност на којој смо говорили о Друштву, његовим идејама водиљама, традицији, као и о новим смерницама и плановима. За председника новооснованог друштва у Бањалуци изабран је књижевник Душко И. Петровић. Са овим пододбором смо успоставили трајне и чврсте везе, поготово у последње време, а у вези са светосавским конкурсом. Наиме, док ми организујемо књижевни конкурс, у Бањалуци праве ликовни, али опет са темом из Светосавља. Тако се узајамно допуњујемо, увек им шаљући пригодне поклоне за награђене ученике.

Због велике администрације и промена у финансирању и начину вођења финансија, Друштво је било принуђено да ангажује професионалног рачуновођу, гђу Наду Бојић, која уредно води наше финансије и брине се о уговорима и завршном рачуну.

У наредној години, 2009, Друштво је конкурисало код Министарства за дијаспору, заједно са Међународним славистичким центром Филолошког факултета у Београду, и добило 4 стипендије за учење српског језика за студенте славистике из света. Нажалост, следеће године, то се није поновило, иако смо сматрали да учећи српски језик на Филолошком факултету код квалификованих лектора и предавача уз обилазак српске културне баштине (манастира и сл) и учење народних игара, ти млади људи постају промотери лепе Србије у свету. Изгледа да се нисмо разумели.

Слава Друштва прослављена је у холу Етнографског музеја у Београду, а домаћин славе био је проф. др Арсен Ђуровић. Велику награду Друштва добила је ученица Правно-биротехничке школе

⁹ Ј. Јанићијевић, *Годишњи извештај за 2008*, Београд, 2009, „Братство“, 344.

„Димитрије Давидовић“ у Земуну, Нина Живановић. Њој је награду, у име Министарства вера, уручио помоћник министра, иначе одани члан Друштва, др Драган Новаковић.

У току пролећа, организована је у Педагошком музеју трибина посвећена Димитрију Путниковићу, оснивачу музеја, а радови учесника објављени су у „Братству“ бр. 13. Иначе нови број представили су 17. децембра у читаоници Градске библиотеке, поред главног уредника проф. др Злате Бојовић, и академик Динко Давидов и г. Триво Инђић.

Редовна скупштина Друштва одржана је 28 марта. Генерални секретар је поднела извештај о раду и финансијама Друштва, док је председник, проф. др. А. Милошевић, говорио о новим пројектима и наредним задацима. На скупштини су измењене и неке одредбе постојећег Статута. Такође су изабрани и нови чланови Главног одбора.¹⁰

Иако је уобичајено да се на крају сваке године објави Извештај о раду Друштва у претходној години, с обзиром на овај резиме рада Друштва у протеклих 17 година, овде ћу само сумарно да наведем наше активности у 2010. У јануару је, као и обично, одржана светосавска прослава, у свечаним просторијама Руског дома, а домаћин славе је овај пут био г. Млађен Цицовић, директор Канцеларије Републике Српске у Београду. Жири у саставу Милена Арсовић, професор, Душко М. Петровић, књижевник, и Наталија Милошевић, професор, велику награду Друштва доделио је Милици Васовић из ТШ „Никола Тесла“ у Лепосавићу. Треба напоменути да нам своје радове све више шаљу ученици са Косова, што нас посебно радује. Вредне награде понели су и ученици из Невесиња, Ниша, Ужица, Сребренице, Братунца, Пљеваља, итд.¹¹ Истовремено Друштво Свети Сава из Бањалуке које је организовало ликовни конкурс на тему „Штап св. Саве“, доделио је и своје награде. Радове је послало 27 школа из Републике Српске, а прву награду добила је Љиљана Вујаклија, ученица осмог разреда Основне школе „Десанка Максимовић“, Драгочај, Бањалука.

Осмог априла, Друштво је добило велико признање, *Златни беоцуг Београда* за свој рад на ширењу културе и просвете у нашем народу, а доделила га је, на великој свечаности у Дому војске, Културно просветна заједница Београда.

Веома важан догађај је било уселење Друштва у нове просторије које ћемо убудуће у Дечанској 14, на петом спрату, соба 13, де-

¹⁰ Списак чланова Главног одбора у „Братству“ бр. 13, за 2009.

¹¹ Видети све податке на сајту Друштва.

лити са Геронтолошким друштвом Србије. Простор изнајмљујемо за пристојну цену и први пут имамо своје столове и место за састајање које нам нико не оспорава. Морам истаћи да је до овог дошло захваљујући агилности г. Душана Зупана, потпредседника Друштва.

И те године морали смо да мењамо документа, да се поново региструјемо, због чега је 16. октобра одржана ванредна скупштина у просторијама Педагошког музеја. На дневном реду налазили су се и предлози измена и допуна Статута, који је усаглашен са новим Законом о удружењима грађана. Осим новог Статута, на овој седници добили смо и ново председништво, али и ново устројство Друштва, у складу са новим прописима. За председника Друштва изабран је досадашњи потпредседник, дипломата, г. Душан Зупан. Једанаестог новембра, одржана је и скупштина подбора у Бањалуци, када је за новог председника изабрана гђа Весна Аћић.

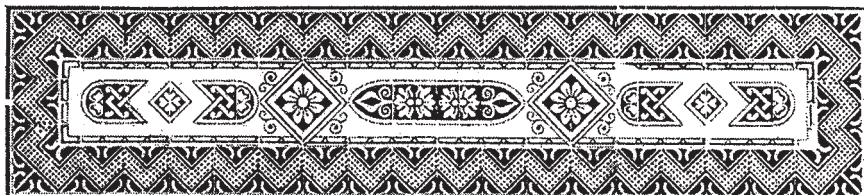
Не треба заборавити, на крају, да је Друштво редовно објављивало свој годишњак, часопис „Братство“ и да га је увек представљало јавности са одабраним говорницима. Часопис (бр. 14), али и сва друга наша издања, сваке године се излажу на октобарском Сајму књига у Београду, где Друштво има свој мали штанд, који му је још деведесетих обезбедио, сада већ покојни, Младен Гавриловић. У најновијем броју, поред већ редовних рубрика, објављено је неколико запажених чланака, пре свега Б. Ђорђевића о Војиславу Илићу, (поводом 150 година од рођења), затим Ж. Андрејића о пореклу великог жупана Стефана Немање, затим чланци и прилози Н. Радосављевића, академика П. Влаховића, М. Инђић, Д. М. Петровића и других. Седмог априла 2011, одржано је представљање „Братства“ бр. 14, у просторијама читаонице Градске библиотеке, на коме су говорили академик Петар Влаховић, проф. др Гордана Јовановић, главни уредник проф. др Злата Бојовић и књижевник Душко М. Петровић.

Коначно, драго нам је што су наше везе са Републиком Српском веома добре и плодне. Томе треба добрим делом да се захвалимо и г. Млађену Цицковићу, његовој несебичној помоћи и раду на учвршћавању наших односа. Тако смо 10. новембра 2010, посетили Бјељину, где смо у њиховој градској библиотеци представили наше Друштво као и најновији број часописа „Братство“.

Из свега наведеног види се да је Друштво „Свети Сава“ било активно на јавној сцени, да су његови програми и пројекти примани са одобравањем и похвалама, да су бројни истакнути интелектуалци нашег времена учествовали у раду његове Трибине или сарађивали у његовом часопису, да су учињени напори да се оно модернизује

путем нових технологија, да се увек настојало да се прошире наше везе са Србима у окружењу (посебно у Српској), али и у дијаспори, и да све то говори да је обнова Друштва 1994. године, имала и потребе и смисла. Међутим, оно што забрињава је чињеница да је чланство данас прилично расуто и малобројно, да су финансије Друштва доста неизвесне и омогућене највећим делом разумевањем министара вера Србије, укратко, да Друштво дели судбину свих других у овим кризним временима, иако и даље ради свим силама да испуни своје програме и планове и буде увек верни чувар српске културне баштине и светосавске традиције.

Јасна Јанићијевић



811.163.41'35''18''

811.163.41(091)

ИНВЕНТАР ГРАФЕМА У МРКАЉЕВОЈ РЕФОРМИСANOЈ ЋИРИЛИЦИ

1. О реформи ћирилице Саве Мркаља, извршеној 1810. године у чувеној књизи *Сало дебелого јера либо азбукопротрес*, писано је много. Многи историчари српског језика, књижевности и културе писали су о најзначајнијем претходнику Вука Карацића у реформи српског писма и скоро да не постоји ниједан неразјашњени лингвистички детаљ везан за ово дело објављено у Будиму, које је први пут системски растеретило српску азбуку од сувишних, нефункционалних слова. Будући да је пошао од Аделунговог принципа који је сам на последњој, 18. страни своје књиге формулисао речима „пиши како што говориш“, Мркаљ је створио ћирилицу која би истовремено могла да задовољи потребе српске писмености и на црквенословенском и на народном језику.

У *Салу дебелого јера* Мркаљ је, наиме, реформисао црквену ћирилицу, али је познато да је у њему најавио и *Језикопротрес*, односно дело у којем би после ћирилице „протресао“ и књижевни језик, несумњиво у смеру његовог понародњавања и лакшег савладавања. Вођен просветитељским идејама, Мркаљ је и ћирилицу реформисао са жељом да се постигне већа функционалност, да се она што лакше, односно што брже, савлада у школи: „То најпре, да дјечица наша не буду, азбуке толико недостаточне ради, по три, по четири године губила докле читати само сиротице науче“ (стр. 17). Реформу српског књижевног језика, нажалост, Мркаљ није извршио нити у најавље-

ном, нити у било којем другом делу, али је већ у *Салу дебелого јера* писао језиком сасвим блиским народном.

2. Добро је познато да су Мркаљев идеал у ћирилици била „писмена“ која је сам назвао „јединозвучним“ и која се у сваком словном контексту читају на исти начин. Његова реформисана ћирилица састоји се управо само од „јединозвучних“ слова. Такви су управо и Мркаљеви диграфи (диграми), тј. „сложена писмена“ <тъ>, <дь>, <лъ> и <न्ह>, којима се обележавају /ћ/, /ђ/, /љ/ и /њ/. Иако их и сам Мркаљ означава као „звукпременљива“, тј. као она чије читање зависи од контекста, она то као диграфска целина заправо нису, већ је такав само њихов први елемент, који се у другим контекстима, а не после танког јера, чита без умекшања, тј. као /т/, /д/, /л/ и /н/. И Мркаљ је био свестан да једину слабост новостворене ћирилице чине диграфи, па и у самом *Салу дебелого јера* истиче да је „све несовершенство њено“ (стр. 14) само у њима:

„Колико се до мога мњенија каса, требало би нам писмена дъ, лъ и нь (као што имамо тъ) под каковим нибуд обликом изрезати, пак танкоме јеру онда казати пут за дебелим. Тако би азбука наша добила 29 писмена, између који никаково многозвучно, никаково звукпременљиво, заменљиво или сложено било не би. Сва би њена писмена онда јединозвучна била. Она би управ у оно совершенство дошла, које азбуки једнога језика принадежи. – Дотле пак, докле то не учинимо, ваља нам, како сваки види, јер танко сачувати. Овако буде азбука наша из 25 писмена, сирјеч 24 за српске и 1 за стране, и 1 умекчатељног знака за оне и ове речи“ (стр. 13-14).¹

У складу са постојећом ортографском традицијом, у склопу сва четири диграфа на другом месту налази се танко јер. Његов графематски статус у реформисаној ћирилици Мркаљ сасвим прецизно одређује: „Јер танко (ь) није писме, но само знак умекчатељни“ (стр. 10). Мало потом, опет у централном поглављу *Колико Србљи за језик свој требују писмена?*, пише: „Но што ћемо иза танкога јера (ь), задржати ли га или отбацити; кад ни оно писме није?“ (стр. 13). Иако два пута експлицитно танком јеру не одређује статус посебне графеме, Мркаљ га наводи засебно, као „знак“, уз још 25 „писмена“ која је задржао из

¹ Специфичан статус због порекла фонеме има само графема <ф>, коју Мркаљ кратко описује реченицом „ф је за стране речи“ (стр. 12), док потребу за графемом <х> објашњава следећим речима: „За х сељани Србљи не знаду; но мало уљуднији почти свагда га узговарају, и ја га зато употребљавам“ (стр. 12).

постојеће ћирилице. Методолошки гледано, опет је добро поступио: поредећи свој систем са постојећим, да би истакао сличности, навео је списак 26 задржаних „писмена“, али не и нова ортографска правила за њихову употребу.

3. Све наведено условило је да се на број „слова“ у Мркаљевој реформисаној ћирилици у постојећој литератури гледа на различите начине. Томе су, наравно, допринели различити теоријско-методолошки оквири у којима су се истраживачи кретали, као и различити садржаји које су приписивали термину *слово*. Показује се тако да се утврђени број „слова“ у Мркаљевој реформисаној ћирилици креће од 24 до 29.

3.1. Радоје Симић констатовао је код Мркаља инвентар од 24 слова: „Мркаљева је ћирилица спала на свега 24 слова (двадесетак их је избачено из употребе), па је постала прекратка да «покрије» све гласове нашег језика, те утолико и несавршена. Тек кад би «азбука наша добила 29 писмена» – мисао је Мркаљева – «она би управ у оно савршенство дошла кое азбуки једнога језика принадежи». Да би попунио 5 упражњених места у писму, Мркаљ је био свестан да мора начинити слова за гласове *ћ, ђ, љ, њ* и *ј*“ (Симић 1991: 257).

3.2. У поговору Александра Младеновића фототипском издању *Сала дебелог јера* број Мркаљевих слова је 25, а уз њих се додају и диграми: „Мркаљ је после извршене реформе добио азбуку од 25 слова [...], која је заједно са диграмима [...] 'покривала' 29 фонема српског књижевног језика на народној основи“ (Младеновић 2010: II).

3.3. У књизи Милоша Окуке број Мркаљевих слова на једном месту је 25, а мало потом 26: „Тако је Мркаљ, на основу своје фонолошке теорије, дошао до *сигурних, потпуно неспорних 25 слова* у азбуци српског језика. Сам језик, по његовом схватању, има 29 фонема ('гласчића')“ (Окука 2010: 79); „Тако је Мркаљ, узевши црквену ћирилицу (углавном рускословенска слова свога времена) као полазиште дошао до *нове ћириличке азбуке од 26 слова за српски књижевни језик на народној основи*“ (Окука 2010: 81). „Спорно“ је, дакле, танко јер, а за Окуку коначан списак слова је 26.

3.4. Инвентар од 26 слова, прихватајући Мркаљев методолошки приступ, први је прихватио Јернеј Копитар у похвали реформатора, „јер ће српски дечак, када за два до три дана буде научио и упамтио 26 слова српског алфабета (по Мркаљу), једном заувек бити у стању да ортографски пише свој иначе веома јасни говорни језик“ (Копитар 1984: 147). Исти теоријско-методолошки оквир при утврђивању инвентара слова прихватили су и други истраживачи – Павле Ивић,

Данкан Вилсон, Јован Деретић: „Тако је његова азбука обухватила 26 слова“ (Ивић 1990: 218); „Његова азбука (из 1810) састојала се од следећих 26 слова“ (Вилсон 1994: 362); „Резултат те анализе је фонетска азбука која се састоји од 26 знакова“ (Деретић 2007: 153). Приметно је да Деретић уместо термина *слово* употребљава термин *знак*.

3.5. Недовољну прецизност обима термина *слово* у србистици вероватно најбоље видимо у радовима Александра Младеновића. Већ смо напоменули да у раду из 2010. године у односу на овај термин Младеновић дистанцира термин *диграм*. У раду из 1967. године уз термин *слово* Младеновић за диграме (диграфе) придодаје и синтагму *словна комбинација*: „Његова [Мркаљева, прим. аут.] азбука имала је ових 29 слова или словних комбинација“ (Младеновић 1967: 192). Исто понавља и у раду из 1972. године: „Мркаљева азбука, коју је он реформисао у својој књижици *Сало дебелого јера либо азбукопротрес* састојала се од следећих 29 слова и словних комбинација“ (Младеновић 1972: 14). У истоме раду, међутим, видљиво је да је термин *словна комбинација* заправо хипоним у односу на хипероним *слово*: „Вукова азбука из 1814. године имала је као и Мркаљева 29 слова“ (Младеновић 1972: 17). Из свега произилази да је за Младеновића Мркаљева ћирилица имала 29 слова, и да се у том инвентару налазе и *диграми*, првобитно називани *словне комбинације*.

4. Теоријско-методолошке потешкоће са употребом термина *слово* у историји српског књижевног језика, барем за предвуковски и вуковски период, системски је исправила Љиљана Суботић у монографији о језику Јована Хацића, а потом прихватили и други проучаваоци типова књижевног језика код Срба у 18-19. веку:

„Термин *графема* употребљава се у значењу најмање јединице која, на плану писаног текста, одговара фонему или секвенци фонема и представља се једним симболом, за разлику од термина *слово*, употребљеног овде у означавању симбола који нема фонемску вредност или је фонемски ентитет репрезентован комбинацијом двају симбола (диграфима)“ (Суботић 1989: 14).

Уколико се наведени принцип, да је графема еквивалент фонему у писању, примени на Мркаљеву реформисану ћирилицу, произилази да у њој постоји 29 графема, од којих су 25 монографи, а четири диграфи, за 29 фонема. Мркаљ је тако створио веома ефикасну ћирилицу, у којој једину ману представљају диграфи, чега је и сам био свестан, а што су и касније поновили практично сви истраживачи његовог дела.

О разлозима зашто није предвидео графематску реализацију за фонему /ц/, као и о разлозима зашто сам није понудио боља решења од диграфа за /ћ/, /ђ/, /љ/ и /њ/ аутор овога прилога већ је писао (Милановић 2010).

5. Ослобођен стега које су Саву Мркаља спутавале да реформу ћирилице изведе до краја, Вук Стефановић Караџић је недуго после Мркаљеве реформе, 1818. године у *Српском рјечнику*, коначно у пракси применио принцип да једном гласу у говору одговара један знак (монограф), створивши ћирилицу од 30 графема за 30 фонема српског књижевног језика у настајању. Познато је да је у односу на Мркаљевоу ћирилицу Вук Караџић практично унео три новине:

а) Мркаљеве диграфе заменио је монографима <ћ>, <ђ>, <љ> и <њ>;

б) Мркаљевоу графему <і> заменио је латиничном јотом, тј. графемом <ј>;

в) увео је графему <ц>, за фонему /ц/ којој Мркаљ није могао одредити статус у будућем књижевном језику (Милановић 2010).

Из наведеног поједини истраживачи извели су закључак да је Вук Караџић само завршио реформу писма и правописа, али су при томе направили и велики превид. Прво, Вук јесте завршио реформу ћирилице коју је започео Сава Мркаљ, исправивши у њој недостатке које је и сам Мркаљ приметио, али се први те реформисане ћирилице доследно придржавао, чиме је омогућио њено *прихватање* у српском народу. Друго, Сава Мркаљ реформисао је само српско писмо, ћирилицу, али је у свим својим објављеним текстовима доследно примењивао морфонолошки правопис, па заслуге за реформу правописа, односно за прелазак за морфонолошког на фонолошки тј. фонетски принцип, припадају искључиво Вуку.

То, наравно, никако не умањује значај Саве Мркаља у српској култури, која му се при прослави двестогодишњице објављивања *Сала дебелог јера* одужила двама фототипским издањима чувеног дела, наведеним у изворима, једном монографијом, наведеном у литератури, једним научним скупом, одржаним у Бечу, као и већим бројем радова у научној периодици који су објављени или ће то тек бити.

Александар Милановић

ИЗВОРИ

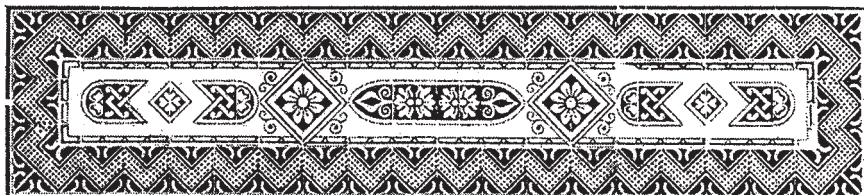
- Сава Мркаљ, *Сало дебелогa јера либо азбукoпротрес*, Нови Сад, Матица српска, 1949.
- Сава Мркаљ, *Сало дебелогa јера*, Зрењанин, „Димитрије Електро компанија“, 1995.
- Сава Мркаљ, *Сало дебелогa јера либо азбукoпротрес*, Нови Сад, Матица српска, 2010.
- Душко Певуља (прир.), *Два вијека Сала дебелогa јера Саве Мркаља*, Бања Лука, Крајина, 2010.

ЛИТЕРАТУРА

- Вилсон 1994: Данкан Вилсон, *Живот и време Вука Стефановића Караџића*, Београд, Просвета.
- Деретић 2007: Јован Деретић, *Огледи о српској књижевности*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд – Приштина, БИГЗ – Јединство.
- Копитар 1984: Јернеј Копитар, *Serbica*, Нови Сад, Матица српска.
- Кулаковски 1987: Платон Кулаковски, *Вук Караџић, његов рад и значај у српској литератури*, Београд, Просвета.
- Милановић 2010: Александар Милановић, „Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи азбукe“, *Српски језик* XVI, 2011, 127-141.
- Младеновић 1972: Александар Младеновић, „Резултати новијих проучавања историје српскохрватског језика у средњошколској настави (реформа ћирилице Саве Мркаља)“, *Књижевност и језик*, 2-3. 12-20.
- Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд, Чигоја штампа.
- Младеновић 2010: Александар Младеновић, „Сава Мркаљ – први модерни реформатор српске ћирилице“, поговор in: Сава Мркаљ, *Сало дебелогa јера либо азбукoпротрес*, Нови Сад, Матица српска, I-VI.
- Могуш/Вончина 1983: Milan Moguš i Josip Vončina, „*Salo debeloga jera либо azbukoprotres*“ *Save Mrkalja*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Оука 2010: Милош Оука, *Сало дебелогa јера либо азбукoпротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*, Загреб, СКД Просвјета.

Симић 1991: Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић, Универзитетска ријеч.

Суботић 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад, Матица српска.



930.85(497.11)''14''
821.163.41.09-94

БЕОГРАД И МАНАСИЈА – ДВЕ НАЈВАЖНИЈЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Живот Стефана Лазаревића, деспота српскога – како је ово дело насловио знаменити слависта Ватрослав Јагић, изузетно је драгоцен извор за изучавање српске историје XV века. Настало је најкасније до 1431. г., како сведоче посредни историјски докази; наиме, после те године губи се било какав траг који се односи на Константина Философа (Константина Костенечког), аутора деспотовог *Житија (Живота)*.

Константин је био изузетно занимљива личност, која је на најбољи начин обележила не само наш књижевни живот у време Деспотовине, него је и на много ширем политичком, културно-историјском, књижевном и језичком плану обележила тај период наше државе и нашег народа. У српску Деспотовину склонио се од турског зулума и прибежиште је нашао по свој прилици у Београду, у Деспотовом окружењу. Рођен је у месту Костенец које се налази у горњем току реке Марице (отуда Костенечки). Место Костенец има све значајнију улогу у турско време: поред њега је прошла српска војска 1371. г. идући за Чрмен; туда је пролазила и турска војска идући најпре на Софију а онда на Запад.

Од велике је важности што се Костенец налази недалеко од Бачкова и Констанин Костенечки је могао да сазна да се у Бачковском манастиру налази патријарх Јефтимије Трновски, па да се у њему појави жеља да оде тамо и да постане његов ученик; међутим, постао је уче-

ник Андроника из „романијске области“, који је учио код патријарха Јефtimiја, што значи да је Константин, на посредан начин, преко свога учитеља Андроника, постао и Јефtimiјев ученик.

Боравећи у Бачковском манастиру Константин се сигурно упознао са реформаторским радом славног бугарског патријарха на исправци и поновном превођењу богослужбених књига према грчким предлошцима и старим словенским преводима, јер су се током многих година преписивања књиге „исквариле“, па је поново требало исправити њихов језик, правопис и стил.

У традицији припадника Трновске књижевне школе и њеног најугледнијег представика, патријарха Јефtimiја, познатог исихасте, јесте став, и то нарочито треба истаћи, да слова и њихов графички лик немају само формално него и дубље, семантичко значење. Као пример може послужити тзв. „окато о“; наиме, Константин предлаже у својој реформи српског правописа да ако се, на пример, жели написати реч „око“, једно око, онда се оно пише са **о** које има једну тачку у средини, а ако се мисли на два ока, одн. „очи“, онда се пишу два спојена **о** са по једном тачком у средини. Та „двоока“ графема веома подсећа на неки цртеж из сликовног писма.

За Јефtimiјеве следбенике и ученике такође је била карактеристична нарочита брига за доста апстрактну лепоту изговорене речи, за учен и обичним људима тешко разумљив стил па је и Константин опонашао оно што је непосредно научио од свог учитеља Андроника, посредно и од самог патријарха Јефtimiја. Стога не треба да чуди што су се и В. Јагић и Ђ. Даничић жалили на склоп његове реченице, тешко разумљив и заплетен. (Код припадника ове Јефtimiје школе усавршила се и уметност тзв. „плетенија словес“, „које се као стил – према речима Ђ. Трифуновића – заснива управо на најсвестранијем односу према речи“; за њега су карактеристичне лексичке асоцијације, богата синонимија, таутологија итд.). При свему томе треба имати у виду да су за Константина и српски народни језик, који је у неком обиму морао научити, као и српскословенски као језик српске књижевности ипак били страни језици, у већој или мањој мери, и није се увек најбоље сналазио у српској језичкој материји. И поред свега тога њему се не може порећи да је био добро и свестрано образован према тадашњим мерилима. Деспот га је упутио и на неку врсту дошколовавања код српског патријарха, путовао је по Деспотовим налозима у дипломатске мисије, имао је личну Деспотову подршку за свој рад на исправци српског правописа и српских књига.

Нема доказа да је Константин био црквена личност, али је очигледно његово познавање многих аспеката црквеног живота и хришћанства као религије (говори и кометарише седам васељенских сабора, брине се за непатворено „право“ одн. православно учење и за тачност превода богослужбених књига у страху да небрига око њих не буде узрок неким јересима, које такође спомиње). О свему овоме пише у своме делу *Сказаније о писменех*, одн. *Повест о словима*. Деспотово *Житије* и *Сказаније* јесу два Константинова најзначајнија дела.

О свему овоме може се много говорити; покушаћу, међутим, да пажњу читалаца усмерим на оно што стоји у наслову мога рада, одн. на податке које о престоном Београду и о најзначајнијој Деспотовој задужбини и гробној цркви, манастиру Ресави (Манасији), износи Константин. Ти су подаци толико драгоцени и скоро у потпуности јединствени да су до данашњег дана неизбежан извор, не само за историографска проучавања, него и за истраживања која се односе на многе области нашег народног и државног живота тога времена.

Према подацима из његова два већ поменута дела он је изгледа живео углавном у престоном Београду, али није искључено да је боравио и у неком од српских манастира, нпр. у Ресави (Манасији) за коју се везује и појам „ресавска школа“, при чему се мисли на начела ресавског правописа као и на преписивачку и преводилачку делатност везану, макар по имену, за најважнију Деспотову задужбину. У вези са овим појављује се уз Константиново име и атрибут „преводник“, што К. Кујев и Г. Петков тумаче као *драгоман*, одн. преводилац српског владара у контактима са страним представницима, док. В. Јагић и Ћ. Трифуновић сматрају да атрибут означава преводиоца књига са једнога на други језик, одн. са грчког на српски. У *Старим српским записима и натписима* налази се следећи запис из једног апостола из 1660. г. који у преводу гласи: „јер и ми од доброг извода преписасмо (који) од старих ресавских преводилаца /от старих преводник ресавских/ (потиче), који никакве мане нема.“ Ова велика похвала Константиновом раду и раду његових ресавских ученика јесте истовремено и похвала самом Деспоту, који је лично наредио своме штићенику Константину да провери и доведе у ред српске богослужбене књиге, како у њима не би остало ништа што би се могло означити као јеретичко учење, супротно учењу православне цркве.

И најзад, Константин, према сопственом сведочењу, пошто је Ђурађ Бранковић, наследник деспота Стефана на српском престолу, морао вратити Београд Мађарима, „са свима својима“ напушта дотадашње боравиште, Србију, и започиње његово лутање од немила до

недрага. Ко су били ти „његови“ са којима одлази у изгнанство, није баш јасно – да ли је то била његова породица, мада о њој нема ни помена у његовим делима, или су то били његови ученици, остаје да се нагађа. После 1431. г. Константину се губи сваки траг. Остала су, међутим, његова дела, на срећу и ова два најважнија, па се на основу њих много шта може рећи не само о Константину него и о његовом свестраном послеништву у српској средини.

Пре него што прикажем опис Деспотове престонице речима самог Константина, погледајмо како је описао уређење самога двора, шта је рекао о понашању његове властеле и дворана, каква је етикеција владала у њиховим међусобним односима, јер све то Константин нарочито истиче видећи у свему томе руку самога Деспота, који је од свога двора желео да створи узорно хришћанско обитавалиште. Вели Константин за дворане Деспотове: „...сви су се један према другоме (односили) како приличи (и како) пристоји, (са) смерношћу... Вика, подгуркивање, смех или непристојна одећа нису били дозвољени; сви беху обучени у светлу одећу, коју добијаху од Деспота.“

После овога следи Константиново приповедање како је Деспот одлучио да му престоница буде Београд:

„Он /Деспот/, обилазећи и разгледајући земљу, као што рекосмо, нађе раније поменуто место по имену Београд и измоли (га) од Угара; (Београд), иако лежи у српским крајевима, изгледа као да је на срцу и плећима угарске земље. Стога и склопи уговор с њима и прихвати се посла“.

Објашњавајући даље зашто је избор баш пао на Београд, следе Константинове речи да је Београд:

„... (један) од тих великих старих (градова), а на красном месту, као мало где у васељени, што више пута рекосмо; беше простран по изгледу, (налик) на бродска једра у пристаништу; (имао) је сваковрсна утврђења и (могућност) добављања хране. Не могосмо (тако нешто) било где замислити (да постоји), нити (наћи) таквог уточишта, нити (могућност) да му се приђе и са воде и са копна.“

Следи потом опис положаја и лепоте Београда:

„И ко је у могућности да писаном речју искаже какав је положај, изглед и лепота Београда)?! Сазида (Деспот) и многе утврђене куле за људе који живе унутра и напољу; зато се за (београдско) узвишење, као за солмонско у Јерусалиму, могло рећи: од (ових) здања сенка падаше по околини (као што је падала) од високих, моћних вавилонских врата. Беше и висећи врт са кога је овај горди (Деспот),

пошто се попео, рекао: „не сазидах ли ја све ово крепком десницом и мишицом подигнутом“? – што је цитат из 136, 12 псалма. Деспот је без престанка зидао, дозиђивао и украшавао Београд: „И царску је (палату) украсио веома китњастим узвишењима, (а) изван двојних бедема (ископао је) веома добре ровове.

И закључује:

„Овај (Београд) заиста беше седмоврх, веома велики и прекрасан, сличан Сиону у вишњем Јерусалиму...“ Говорећи даље о многим преимућствима које Београд има у односу на друге градове Константин каже да једино нема реку Јелеон, али зато „...уместо Јелеона има рајску реку, која тече ка истоку“,

мислећи, наравно, на Дунав. Упоређујући београдска узвишења, утврђења, брежуљке, са Јерусалимом и Сионом описује и свако утврђење, одн. кулу и њихову намену; тако, рецимо, за шести град (кулу) каже да је право градитељско чудо и да се види са свих страна а за седми град (одн. кулу, узвишење) каже да је други царски дом.

Следи даље опис горњег града. Он има четвора врата, са истока, запада, севера и југа и свака од њих се посебно описују. Истиче Константин да се Београду може прићи само са југа а са истока, запада и севера заштићен је рекама.

У Београду је сазидао и више црква. Једна од њих је на истоку и њу назива „велика црква“. То је, наиме, митрополија посвећена Успењу Пречисте Богородице. Њој је Деспот доделио многа села, даровао је многим богатствима; сазидао је Деспот и другу цркву која је требало да буде гробна црква српских архијереја, а посвећена је била Светим Трима Јерарсима. Бринући увек о болеснима и просјацима Деспот је сазидао и прихватилиште (странопријемницу) уз цркву посвећену Светом Николи. И њој је приложио многа села и имања.

У завршници Константин истиче све привилегије које је Деспот дао Београду и њеним становницима:

„Тај град (Београд) ослободи (давања) разноврсних намета; даде повластице (овим богатим људима) заклињући се тврдом вером да се неће поколебати; у (тој заклетви наводиле су се) и благодати Божије садржане у слободи од ропства; писмо са златним печатом на коме је лик овога града даде им; а ако ко хоће куповати нешто у било којој области, добиће писмо са печатом да је становник тога града (Београда) и нигде неће плаћати ни царину ни путарину.“

Деспотова брига за престоницу и за људе у њој била је заиста велика – тако је измолио од суседних обласних господара и од самога

мађарског краља да трговци по њиховим земљама буду ослобођени дажбина. Захваљујући свему овоме град се развијао и увећавао. Једна од завршних реченица гласи: „И више од (свих својих) градова овај (град) је (Деспот) чувао и снабдевао свим што је потребно, јер беше царски дом.“

После Београда Деспот је окруживао највећом пажњом и бригом манастир Ресаву (Манасију) коју је предвидео за своју гробну цркву. Назив Манасија је новијег датума. Узет је из византијске литературе и везан је за византијског летописца Константина Манасију из XII века. Деспот се упоређује са њим по „слаткоглаголанијима“, одн. по лепом и надахнутом причању.

У нашим старим летописима постоји много података о овој Деспотовој задужбини. Она је зидана од 1407. до 1418. г. У своду свих летописа од Душанове смрти па надаље налазимо податке које говоре о Стефану, који је постао владар после погибије свога оца, кнеза Лазара и како је почео зидати Ресаву: „Одеспоти се син његов (деспот) Стефан и царствова 38 година. Овај Стефан сазида велики храм Свету Тројицу на Ресави“; и следећи податак: „Он (Деспот – Г. Ј.) беше праведан и богобојажљив, а жена му госпођа беше од града Галате и они беху бездетни. Господин Стефан сагради велики, часни храм Свету Тројицу на Ресаву (тако !); наводи се и податак да пошто је манастир сазидан почело је и досељавање монаха: „уселише се у нову лавру Ресаву, Свете Тројице“.

Осим летописних података треба истаћи и оно што о овом изузетном градитељском делу каже наука. У Карловачком родослову (настао између 1501. и 1520. г.) налазимо забелешку која се у научној литератури веома често цитира; то су речи писца овог родослова који, описујући призренску цркву Светих Арханђела, вели како тамошњи људи говоре „да призренске цркве патос, дечанска црква, пећка препрата, бањско злато и ресавско писаније нигде се не налазе.“ Ову синтагму – „ресавско писаније“ – неки научници су тумачили као „ресавске књиге, ресавски рукописи настали у оквиру тзв. ресавске школе“. Међутим, наш истакнути историчар уметности, В. Ђурић, дао је веома добро и уверљиво објашњење; наиме, „ресавско писаније“ односи се на живопис манастира, на сликарство, односно да је сам Деспот био уверен како је „сликарска лепота његових зиданих декорација надмашила све старије српске творевине овога рода и да се, по њој, Ресава мора ставити у ред најзначајнијих уметничких остварења средњовековне Србије.“ У науци се нарочито истиче да „ресавски светитељи и композиције, по својим цртежима и типовима, доста личе на сцене и

ликове са неких фресака из Солуна и са Свете Горе из друге половине XIV века.“ Подвлаче се сличности манастира Ресаве у односу на солунску цркву Св. Илије као и на највећу цркву посвећену Светом Димитрију, заштитнику града Солуна. Солунски уметници су своје велико умеће показали и сликајући ресавски живопис. Међу њима су највероватније били и Грци и Словени и они су, према речима В. Ђурића, постали славни баш захваљујући Деспотовој задужбини. Овај ће научник дати и поетичан опис ресавских фресака: „Засењујући блесак плавог и злата симбол је ресавске лепоте“.

Још није истражено колико је мајстора радило на ресавском живопису. В. Ђурић истиче да је свакако највећи мајстор био „анонимни живописац, који је, почињући са осталима живописање цркве, насликао у кубету пророке: Гедсона, Авакума и Језекиља.“

И други несумњиви познавалац манастира Ресаве, Б. Тодић, истиче у својој монографији многе елементе који су важни за ово најзначајније дело Деспотових градитеља и живописаца. Тако сазнајемо да је трпезарија манастира са својим димензијама 31,60 m x 16,88 m једна је од највећих српских средњовековних манастирских трпезарија. Па и сама Ресава (Манасија) дуга, без припрате, 22 m, широка 14,28 m и висока око 25 m несумњиво је импозантна грађевина и надвисује Раваницу кнеза Лазара – баш како је Деспот и рекао да ће сазидати већу и лепшу цркву од оне коју је саградио његов отац, кнез Лазар.

Дајмо сада реч самом Константину Философу који опис Ресаве започиње овако:

„Време нам је да споменемо и други град који има стазу ка вишњем Јерусалиму и њему је сличан. (Деспот Стефан) имаше огромну жељу да разговара са пустињацима и радо биваше са њима. Јер кад ова божанска љубав обузме било кога, она га подупире и узноси; радовао се (пустињацима) и лепо их дочекивао (дарујући их), боље него Крис (што је чинио), многобројним ризницама (у којима беху) златно посуђе и пехари и трудио се да увек са њим буду“.

Константин наставља приповедање објашњавајући зашто је Деспот тражио мирно и тихо место за манастирску обитељ, одн. за молчалницу (или место за тиховање). Пошто се помолио, каже Константин, Деспот се прихватио посла:

„и постави темељ у име Свете Тројице, сведржавног божанства. И свуда је, са великом журбом, (налазећи) веште и најбоље градитеље и искусне живописце, где год да (их) је било, украсио (тај) ма-

настир златним (украсима) и цветним шарама. Слао је (по мајсторе) свуда, чак и на острва. Сагради се (ова обитељ) уз многе и огромне трошкове и украси се (тај) дом и град око њега – (то беху) изванредни станови за општежиће.“

Константин је, дакле, истакао карактер овог манастира: он је устројен као *општежиће* (општежителњи манастир); овај начин монашког живота био је установљен од стране Светог Пахомија, почетком IV века. Он је у горњем Египту основао прву монашку заједницу овога типа и сачинио одређена правила (устав) за манастирски живот.

Константин даље говори о следећим корацима које Деспот предузима у вези са својом задужбином: „Сакупи са свих страна веома умне и изузетне монахе и насели их ту. Приложи и даде (манастиру) села и винограде по читавој својој земљи (и) потписом (потврди).“ Нема никакве сумње да је Деспот издао даровницу (повељу) којом манастир Ресаву дарује многим добрима – свим оним што је потребно за нормалан живот једног манастира. На нашу велику жалост та се даровница није сачувала, али Константин потврђује да је она постојала. Уосталом, другачије и није могло бити – сви српски владари даривали су цркве и манастире (не само своје задужбине) и о томе остављали написмена сведочанства. Деспот је попуњавао, из дана у дан, и манастирску ризницу и давао многе прилоге : „Приложи и скупоцене иконе украшене бисером и златом, снабде (га) различитим богослужбеним књигама, одеждама и црквеним сасудама, (такође) позлаћеним и украшеним великим бисерима, што превазилази и изабране велике лавре на Светој гори“. Додаје Константин да је и светогорске манастире Деспот „украсио многосветлећим кандилима, која (од) злата сијају.“

Следи даље опис освећења манастира:

„Позва и патријарха – то је тада био Кирил – са читавим сабором српских првосвештеника, игумана и других часних њуди, уз то и благородних, да сви (присуствују) обновљењу /тј.освећењу/ храма у дан Свете Педесетнице, кад је Дух Свети сишао, као огњени језици, на ученике Слова и Бога“.

У свакој прилици Константин истиче Деспотову побожност и његову бригу за убоге, које штедро и искрено дарује:

„Дође и мноштво просјака да (сви) приме једнаку милостињу, коју им увек штедро даваше. И могло се видети (како) се слави (тај) лепи и честити празник, па се на Соломонов начин, када је дом обновио, могло рећи да се узвеселише људи не само што поједоше многе (печене) браве као тамо него што и многе дарове добише.“

Константин не заборавља да каже како је овај манастир Деспот себи одредио као место где ће бити сахрањен: „Ту начини себи и гробницу, где ускоро би положен.“ Наводећи датум када је почело зидање Ресаве (6915, одн. 1407. г.) сматра да је потребно да каже како се годину дана пре тога упокојила:

„госпођа Евгенија /тј. Милица/, мајка овога славнога (Деспота). У монаштву прими овакво име и беше сахрањена у манастиру своме по имену Љубостиња, (посвећеном) Успењу Пречисте Богородице.“

Завршавајући своје приповедање о манастиру Ресави (Манасији) Константин каже:

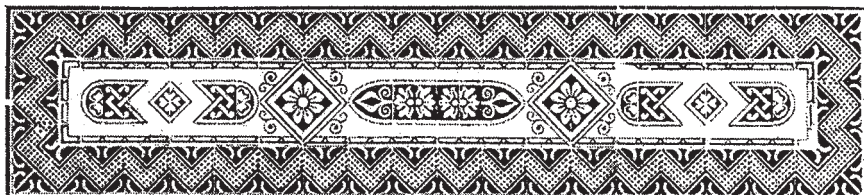
„Ова два здања царствујућега града (Београда), која раније споменусмо, и град у Ресави за читавог свога живота није престајао да изобилно дарује најбољим даровима и да (их) чува и пази. Зато и нису били подигнути за кратко време – да би се слагали са причама (о његовим) ратовима – него су (зидани) за много година.“

У време турских освајања манастир Ресави делио је судбину читаве српске Деспотовине. Утврђење и манастир Ресави пали су у турске руке 10. маја 1458. г. У летописима се на потресан начин описује освајање Ресаве речима: „Предаде се црква Ресави; у њој лежи благочастиви деспот Стефан“; или: „Освоји паша град Ресаву месеца маја десетог, у среду, у току дана, а сутрадан беше Вазнесење Господње. Затим и Голубац.“

Неправда би била и према деспоту Стефану и према његовом огромном труду који је уложио у свеукупни живот своје државе ако се ово сасвим кратко саопштење о двома Деспотовим највећим заоставштинама (и завештањима за потомство) не заврши летописним белешкама о његовој смрти које на најбољи начин сведоче о томе каква је он личност био и како је српски народ тешко и трагично доживео његову смрт која се збила 19. јула 1427. године: „19 јула, уочи Илиндана, престапи се благочастиви господин Србљима деспот Стефан, и царствова 38. година“; следећа белешка нас извештава: „Престапи се деспот Стефан месеца јула, много плача и жалости Србима остави, јер немаше деце те оста земља обезглављена; али имаше сестрића Ђурђа Вуковића те њему остави земљу своју да њоме влада.“ Многе белешке у којима се говори о Деспотовој смрти завршавају се речима: *Тада /беше/ плач и ридање.*

ЛИТЕРАТУРА

- Б. Тодић, *Манастир Ресава*, Београд, 1995.
- Б. Ђурић, *Ресава*, Уметнички споменици у Југославији, Београд, 1963.
- Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд, 1990.
- Константин Философ, *Живот Стефана Лазаревића деспота српскога*, превод и напомене Гордана Јовановић, Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2009.
- К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*, Изследване и текст, БАНУ, София, 1986.
- М. Стојаковић, *Браничевски тефтер*, Историјски институт, Београд, 1987.
- Стари српски родослови и летописи*, Средио их Љуб. Стојановић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књига XVI, Београд – Ср. Карловци, 1927.



91:929 Cvijić J.
911.3(497)
159.922.4(=163)

ДОПРИНОС ЈОВАНА ЦВИЈИЋА ПРОУЧАВАЊУ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА И ЕТНОПСИХИЧКИХ ОСОБИНА ЊЕГОВОГ СТАНОВНИШТВА

Три су разлога за појаву овога осврта у часопису „Братство“. Један је што се ове године обелажава 125 година од постанка Друштва „Свети Сава“, други што је прошло скоро 12 деценија од када је Јован Цвијић за предмет својих истраживања одабрао Балканско полуострво и његово становништво, а трећи што је пре сто година у „Српском књижевном гласнику“ (1911) објавио *Упутства за испитивање насеља и психичких особина* и први поставио основу за проучавање етнопсихичких особина становништва Србије и Балканског полуострва у целини.

I.

Цвијић је, после специјалистичких студија у Бечу, који је у то време био најпознатији центар научни, 21. марта 1893. године постављен за „професора научне географије и етнографије“ на Великој школи у Београду. Истина, именовање за професора „етнографије“

Цвијић није прихватио, али је и на овом послу радио не мање него у географији и осталим природним наукама.

Од 21. марта 1893, па све до своје смрти 16. јануара 1927. године, Јован Цвијић је неуморно радио на науци. Проучавао је Балканско полуострво и живот његовог становништва. Својим проучавањем увео је у светску науку балканске просторе, живаљ који га насељава, услове у којима живи и оцртао перспективе развоја свега тога у будућности. Ако се овоме дода да су то била прва непосредна теренска (емпиријска) истраживања, онда је тим пре њихова вредност очљивија. Цвијићево научно дело је надживело време у коме је настало, означило перспективу даљих проучавања и обележило нову етапу у нашем научном раду о проучавању Балканског полуострва и његовог становништва.

Цвијићево научно дело је широко засновано, научно утемељено и садржајем веома обухватно. Засновано је на личном непосредном проучавању на терену, на познавању одговарајуће научне литературе, као и на географским, етнографским, социолошким и етнопсихолошким чиниоцима. Полазећи од оваквих исходишта Цвијић је, поред природних особина земље и њеног поднебља, узео у видно поље проматрања још неколико научних проблема из такозваних друштвених и хуманистичких наука. Међу тим проматрањима пажњу привлаче односи између природе и друштва, друштва и територије, међусобних утицаја природне средине и историјског, друштвеног и слободарског наслеђа, затим утицаји појединих чинилаца на прилагођавање човека природној и друштвеној средини и дејство свега овога на стварање етнопсихичких одлика становништва на које у знатној мери, уз друго, делује и природна околина и њено поднебље. Ово најбоље потврђује само Цвијићево дело у коме се расправља о антропогеографским проблемима Балканског полуострва, етничкој историји његовог становништва, географским и геолошким одликама Македоније и Старе Србије, о распореду балканских народа и њиховим међусобним додирима, метанастазичким кретањима (сеобама) и етнопсихичким одликама балканског становништва.

II

У време када је Цвијић, крајем XIX века започињао проучавања, у науци се није много знало о Балканском полуострву. Страни путописци и странци који су пролазили кроз балканске пределе су и о Полуострву

и о његовом становништву стварали веома погрешну представу, која је доводила до научних заблуда. Имајући то у виду Цвијић је изградио сопствени истраживачки приступ, који је засновао на непосредним теренским проучавањима и критичкој анализи добијених података. За науку о Балканском полуострву то су у оно време биле новине које су отварале научну перспективу али нису често одговарале романтичарским схватањима историје, уосталом као и данас понегде, па су у том светлу Цвијићеви објективни научни резултати наилазили на отпор и неразумевanje поготову неких владајућих кругова.

Увођењем, примењивањем и утврђивањем метода које се и данас у науци користе (сакупљање материјала, одабирање, критичко преиспитивање, научно класификовање, објављивање и кодификовање) Цвијићева проучавања су добила трајну научну вредност. Цвијић је своје истраживачке методе разрадио и проверио од 1893. до 1912. године. За то време организовао је високошколску наставу, одредио и утврдио програм истраживања, сабрао грађу из свих делова Балканског полуострва, покренуо публикације и пронашао сараднике који су се, следећи његова упутства, укључивали у монографска проучавања појединих предела и крајева. У томе је заправо, у смислу за колективни рад, снага Цвијићевих схватања и његов допринос целовитом решавању појединих антропогеографских и етнографских проблема у нашој и општој науци.

Најбољи доказ за потврду предњих закључака су саме Цвијићеве синтезе: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва* (1902), *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије* (1906), *Распоред балканских народа* (1913), *Метанастасичка кретања становништва – узроци и последице* (1922), *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (прво на француском 1918, а потом у преводу 1922. и 1931). Овоме треба додати не мање значајне од претходних, *Говоре и чланке* (књ. I-IV, Б. 1921-1923) у којима је такође сажета суштина Цвијићевих резултата истраживања Балканског полуострва и његових житеља.

Цвијић је истакао и анализом и оценом књиге Милана Ћ. Милићевића: *Живот Срба сељака* (Б. 1894.) који је објавио у *Прегледу географске литературе о Балканском полуострву* 1895. и недвосмислено указао да савремена наука мора бити критичка. Тиме је ставио до знања да се мора раскинути са наслеђеном традицијом и увести у живот реалност научних сагледавања. Овакво Цвијићево схватање науке и научних метода дошло је до израза у његовој програмској студији: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва* (1902) у којој

су изложени резултати његових дотадашњих проучавања балканских простора. Ова студија је истовремено била увод у едицију: *Насеља и порекло становништва*, у оквиру *Српског етнографског зборника*, едицију која и данас представља полазиште за научно решавање многих друштвено, историјски и политички значајних проблема. (Видети едицију „Корени“ у издању „Службеног гласника Србије“).

Цвијић је у својим проучавањима утврдио да на положај села, тип насеља, кућу, привредне зграде и занимање становништва утичу, природна средина и рељеф земљишта као географски, а етнички састав и културни развој становништва као друштвени чиниоци. Због тога Цвијић детаљно описује географске особине Балканског полуострва и у процес проучавања, упоредо са географским особинама и другим, укључује становништво и његове етнопсихичке особине.

Цвијић је детаљно проучио географски положај Балканског полуострва и указао на његов значај у повезивању континената: Европе, Азије и Африке. Објаснио је порекло имена, описао хидрографију и рељеф. Обрадио је геолошке и геоморфолошке карактеристике, издвојио и описао природне области и утврдио везе Балканског полуострва са суседним пределима. Приказао је детаљно старије и новије комуникације, правце спајања и прожимања, проучио планинске масиве и описао раздробљеност рељефа.

У оквиру Балканског полуострва Цвијић је запазио две веће природне области: Егејску област и Континентални блок. Утврдио је културне појасеве и зоне цивилизације које су се развијале под дејством људске делатности. Проучио је становништво и његове особине. Истакао је да су природни чиниоци битан фактор који омогућава људско живљење у простору. Захваљујући природи људи стварају, производе и добијају материјална добра, средства за живот, обликују културне творевине које природа без људског рада никада неби произвела. Истакао је међудејство човека и природе.

Анализирајући ове и сличне појаве, утицаје природне средине на човека и обратно – човека на природну средину, Цвијић је у балканским просторима утврдио четири „културна појаса“ у којима је проучио и описао: појас измењене византијске цивилизације, појас турско-источњачких утицаја, појас западне културе и појас патријархалног режима. Највећу пажњу поклонио је патријархалном начину живота, јер ово „становништво има своја морална схватања, оригиналан начин разумевања живота, друштвену и економску организацију, опробане установе, уметност у орнаментици и поезију од неспорне вредности“ (*Говори и чланци*, књ. I, Београд, 1987, 79).

Проучавајући физичко географске особине Балканског полуострва Цвијић је запазио да на њему живе разноврсне, етнички хетерогене народне заједнице, „седам до осам народа на веома малом простору“. Због тога, на строго научним принципима, тражи везе између природне средине и етничких момената. Овим је такође унео новину у упознавање етничких особина балканског становништва. Указао је на разлике које се јављају у простору под утицајем природних и друштвених појава и на тој основи обрадио је етничку историју (разуме се и кроз привређивање) појединих етничких заједница на Балканском полуострву. Захваљујући Цвијићу Балканско полуострво је у овом погледу у то време постало најпроученија област на земљиној површини.

Битну одлику у Цвијићевим проучавањима чини утврђивање граница између главних балканских народа и појединих етничких заједница у њиховим оквирима и међупросторима. Занимљива су његова оштроумна и аргументована запажања о прожимању и претапању Словена у Грке, Турке и Арбанасе, а Цинцара у Грке и Словене. Цвијић је први уочио и истакао да се у Македонији, у ранијим раздобљима, име Србин и име Бугарин није узимало као етничко обележје, већ се изједначавало са појмом Словен. Исто тако током XIX и почетком XX века име Србин у Македонији није било популарно, јер су га турске власти доводиле у везу са устанцима и ослободилачким ратовима српског народа.

Проучавајући етничку историју Цвијић је у оквиру етничке слике Балканског полуострва, проучио оазе Турака Османлија у источној Бугарској, Тракији и деловима Македоније. Крупан допринос науци представља такође Цвијићево утврђивање граничних зона између Срба, Румуна и Бугара. Исто тако с дужном научничком пажњом он прати етничке односе и процесе у јужној Угарској (Срби, Мађари, Власи, Немци), Добруци и Бесарабији (Бугари, Власи, Руси, Татари и други) и описује процесе који настају у живљењу између Срба, Мађара, Немаца, Словака и Чеха. У овим оквирима Цвијић је проучио и многе ендегамне заједнице (на планинама и острвима), описао цинцарске и влашке оазе у словенској и грчкој етничкој маси (по Македонији, Епиру, Тесалији, Далмацији, Србији, Бугарској, Румунији). Нису изостављене ни словенске оазе у данашњим романским, германским и мађарским територијалним оквирима. Заокружена је, Цвијићевим проучавањима, етничка слика Балканског полуострва и доброг дела средње Европе. Уз етничку структуру Цвијић је приказао и верски (конфесионални) састав становништва. Скренуо је пажњу на постојање појединих верских група у оквиру истог народа.

Цвијић је веома јасно на територији између Солуна и Цариграда, као и западно од града Костура (Касторија), први обележио зону простирања Грка према северу, учртао до тада неописиване оазе Турака које су живеле међу грчким живљем, као и оне на њиховој северној граници између Солуна и Месте у Тракији и источној Бугарској. У Цвијићево време постојале су и две српске оазе у Тракији (око Бајрамича и Караца-Алила) које су се постепено грцизирале. Нагласио је такође да је утврђивање границе између Грка и Тоска из јужне Албаније релативно тешко, јер међусобно живе измешани, имају приближно исту ношњу, а уз то „махом говоре и грчки“.

Цвијић је границу између Грка и Словена у јужној Македонији приближно тачно утврдио. Иван планина и Превтис су, по Цвијићу, етнографска и културна граница између Тоска и Словена. Источно од ове области, према Костуру, „наиђе се на словенско становништво много јужније, али овде онде измешано са старим становништвом“. Граница између Грка и Словена даље према истоку се губи јер је пресеца и раздваја (Грке и Словене) „турска кајларска маса“ јужно од Островског језера.

Посебну пажњу Цвијић је обратио на „маса и оазе правих Турака Османлија“ који говоре турским језиком. Утврдио је да су они углавном ограничени на источну половину Балканског полуострва, „поглавито на источну Бугарску, Тракију и суседне делове Македоније, до Вардара“, пределе у којима живе Јуруци. Цвијић је разграничио праве Турке од исламизираниог становништва Балканског полуострва, а потом описао „четири главне турске масе Балканског полуострва“ (трачку, источно-бугарску, вардарско-орфанску и кајларску).

Границу између Словена и Арбанаса Цвијић је пратио са посебном пажњом. Утврдио је да је словенска западна граница у то време била у горњем и доњем сливу Шкумбије, све до Елбасана. Указао је такође на словенске оазе у Албанији и пратио сеобе Арбанаса по Балканском полуострву. Уз ово, Цвијић обрађује етничке процесе до којих је дошло у појединим крајевима почев од средњег па све до почетка XX века.

Расправљајући о границама између Срба, Румуна и Бугара, Цвијић утврђује међусобна мешања овог становништва с обе стране Дунава, додире овог становништва у Банату и описује влашке оазе у Бугарској. С посебном пажњом описује границу између Срба и Бугара, који иначе прате велике прелазне области, критикујући оштро и српске и бугарске националисте око питања Македонских Словена, истичући да „у оваквим питањима суд није чист, није слободан од осећања и жеља,

од симпатија и антипатија, кашто од обичне, дивље себичности, или је под утицајем замишљених политичких конструкција“, које често немају везе с науком и истином.

Одговарајућу пажњу Цвијић је посветио и проучавању Аромуна (Цинцара). Указано је и истакнуто где они представљају оазе у словенској и грчкој маси по Македонији, Епиру и Тесалији. Приказана су њихова кретања по Србији, Бугарској и Румунији.

Оно што у целини одликује Цвијићева проучавања „распоред балканских народа“ без сумње је крајње пажљив, прави научни приступ помоћу кога је приказана генеза етничких процеса и отворена перспектива за њихово даље праћење у балканским просторима.

Крупно поглавље у Цвијићевом научном раду о Балканском полуострву заузимају *етнички процеси и миграције становништва*. Расправа: *Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице*, написана знатно раније а објављена тек 1922. године, утврђује матичне (метанастазичке) области из којих се, због различитих узрока, становништво иселавало и одлазило у друге крајеве. Утврдио је такође аметанастазичке области из којих није било већих сеоба, као и оне етапне (прелазне зоне) у којима се становништво у сеобама повремено задржавало.

Цвијић је проучавао узроке и последице сеоба. Уочио је да узроци могу бити историјске природе, а затим психолошки и економски разлози, борбе око пасишта, хајдучија, сукоби племена, промена микро климе и друго. Утврдио је да је сеобама наше становништво у нашој земљи измешано „од Велешке клисуре до Загребачке горе“ и у лонгитудиналним и у трансверзалним правцима. Оваква кретања наметнула су и истакла бројне појаве међу којима видно место заузимају прилагођавања новој природној средини и друштвеним збивањима. Додирима, спајањима и прожимањима различитих група развили су се нови етнобиолошки процеси, дошло је до различитих укрштања и етничке и социјалне природе. У ствари, ово је синтеза Цвијићевих проучавања миграционих кретања балканског становништва у којој су утврђене матичне области и кретање становништва из њих у турском добу, начини сељења и селидбене струје које су из метанастазичких предела доспевале у земље колонизације (насељавања).

У централним областима Балканског полуострва Цвијић је издвојио динарску, косовску, моравску, вардарску, шопску и струје које су прешле Саву и Дунав. У оквиру овога проучене су и оазе „егзотичног становништва“ које се у то време затекло у појединим деловима тадашње Југославије. Проучени су етнички процеси у Доњодунавској

плочи и Маричком сливу. Обрађене су унутрашње и спољне сеобе с нагласком на кретање становништва с планине Балкана и из Средње Горе („Балканција“) у приморје Црног мора и Марички слив.

У Епирско-арбанашким областима Цвијић је утврдио такође неколико селидбених струја. То су: малисорска, дукађинска, шкумбијска и струја Тоска. Указао је на веома сложене етничке процесе, који су у овим областима текли од доласка Словена надаље и одразили се на најразличитије начине, на штету Словена, посебно у време турске владавине па и сада утичу на етничку структуру Србије и њен територијални интегритет.

Процеси у Егејској Македонији обрађени су, као и претходни, с истом научном пажњом. Утврђени су правци сеоба Грка и Аромуна, указано је на сеобе пастира и печалбара, издвојене су посебно трговачке миграције које су текле из егејских предела у приморје Средоземног и Црног мора. Одређена пажња обрађена је на турска уселјавања, на сеобе мухаџира и „лутање никшићких мухамеданаца“. Посебан одељак испуњавају подаци о инверсним (повратним) миграцијама. Све је то приказано рељефно, с снажним ослањањем на непосредна теренска истраживања и одговарајућу документацију.

У видно поље Цвијићевих проучавања ушло је утврђивање узрока метанастазичких кретања. Посебна улога придаје се историјским и психолошким узроцима који су такође тесно повезани с економским чиниоцима. У историјске и психолошке узроке Цвијић је сврстао турску најезду, појаву јаничара, аустро-турске ратове, буне, крцалијске хорде, прогањања због вере, ратове за независност и неке друге друштвене чиниоце. Свако од ових питања добило је одговарајућу научну димензију у оквиру проматране проблематике.

Цвијић је такође дао главне карактеристике сеоба изазваних економским узроцима. Међу овим разлозима наводе се привредно слабе области и тежња за насељавањем у плодније крајеве, оне који се одликују разноврснијим изворима за људски живот. Разлози за сеобу се могу тражити и у друштвеним односима. Посвећена је пажња етапним миграцијама, сезонским сеобама и узроцима сеоба у вези са другим питањима економско-друштвеног значаја (борбе око пасишта и сукоби друге врсте).

У Цвијићевим проучавањима миграција посвећена је одређена пажња мењању иселеника. Један од видова такве врсте је прилагођавање новој географској средини, одређеном груписању досељеничких породица и преношењу неких навика из раније у нову средину. Размотрене су такође етнобиолошке и социјалне последице сеоба.

III

Проучавања о којима је напред реч уврстила су Цвијића у претечу и творца теорије о етносу. Знатно пре Широкогорова (1923) и његовог следбеника Дитмера, на пример, Цвијић је међу елементе етничког идентитета издвојио етничко сродство, језик, привређивање, станиште, исхрану, обичаје, материјалну културу у целини, друштвени живот и етнопсихичке одлике становништва. На основу ових елемената Цвијић је утврдио повезаност одређене заједнице у историјску, културну и просторну целину. У чиниоце етничког идентитета Цвијић је уврстио и оне елементе који су спречавали однарођавање, као и чиниоце који су доприносили да народна заједница не постане „душа роба, већ душа револуционара“ која се отима испод туђинског јарма и тражи „божју правду“ (једнакост, правичност). Међу овакве елементе Цвијић код српског народа убраја свест о националној династији (која потиче из сопствене домаће средине), старешински апарат који је створен у сопственој револуцији, цркву православну као елеменат обједињења, писмо, језик, литературу, законодавство, уметност и друге елементе из културног наслеђа и колективног народног стваралаштва.

Обрађујући проблеме о којима је напред реч, Цвијић је о свему стварао сопствене закључке и гледишта. Увек се ослањао на поуздане чињенице. У етничкој историји балканских народа, без обзира на моћ и схватање владајућих класа, имао је сопствено научно гледиште. Илустративан пример за то је већ помињани његов однос према македонском етничком питању. Још 1902, у студији: *Антропологеографски проблеми Балканског полуострва*, дакле пре Илинденског устанка, Цвијић је констатовао а потом и посебним студијама утврдио да „постоје разлике и противности између Македонаца и српског и бугарског народног језгра“. Стварајући своја гледања на поједине проблеме и односе међу балканским народима Цвијић је настојао да утврди односе не само међу великим етничким групама него и у оквиру тих група.

Захваљујући оваквом схватању Цвијић је, још крајем XIX века, науку о човеку и народу уздигао на степен универзитетских студија и увео је у Српску академију наука. Указао је на значај и основао је критичку етнологију која повезује природне са друштвеним чиниоцима. Био је творац колективног научног и истраживачког рада, што је посебно дошло до израза у *Српском етнографском зборнику*, односно едицији: *Насеља и порекло становништва*, као и његовом тротомном

делу *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*. На овај начин је Јован Цвијић служио науци, својој земљи, свом народу и његовом угледу у међународним оквирима. По томе је с разлогом постао симбол и земље и народа из кога је поникао.

IV

Слика о Јовану Цвијићу као научнику не може бити целовита уколико се не скрене пажња на његово проучавање етнопсихичких особина и менталитета становништва Балканског полуострва. Цвијићева виђења и резултати ових проучавања изложена су у Цвијићевим студијама *„Балканско полуострво и јужнословенске земље* (Ј. Цвијић, *Сабрана дела*, књ. II, Београд, 1987).

Етнопсихичке особине становништва са којим је на својим истраживањима долазио у додир привукле су веома рано Цвијићеву истраживачку пажњу. Због тога се он за ова истраживања посебно припремао јер је у томе видео једну од компоненти својих антропогеографских проучавања. У том циљу проучавао је, између осталих, резултате истраживања Густава Ле Бона (*Психологија гомиле*, Београд, 1896) и Ивана Пријатеља (*Психолошки паралелизам...*, Зборник Матице словенске IV, Љубљана, 1904) који су га подстакли да и сам приреди *Упутства за испитивање насеља и психичких особина*, која је објавио у „Српском книжевном гласнику“ 1911. године. На овај начин поставио је основу и дао подстицај многим да се позабаве проучавањима етнопсихичке проблематике (Д. Недељковић, *Развој наше етнопсихологије за последње две деценије*, „Учитељ“, бр. 3-4, Београд, 1938). Међу Цвијићевим следбеницима у проучавањима на овом плану је дело Владимира Дворниковића (*Карактерологија Југословена*, Београд, 1939. на пример) и многи прилози у едицији Српског етнографског зборника „Насеља српских земаља“, односно после 1922. „Насеља и порекло становништва“. Уосталом, интересовање за етнопсихичку проблематику се наставља и у савременом добу. (Видети: *Етнопсихологија данас*, прир. Бојан Јовановић, Београд, 1991. и *Тамна страна људске природе*, Београд, 1992).

V

Цвијић је проучавању етнопсихичких особина приступио, као и у другим приликама, смишљено и плански. Већ од 1893. године, када

су почела његова непосредна проучавања Балканског полуострва, бележио је податке о душевним особинама људи, јер и оне су, како је често истицао, продукт, поред других чинилаца, одређене природе и друштвене средине.

„Треба изнаћи психичке особине којима се неко село или крај (географска целина с више села) разликују од околних; затим различне психичке особине старинаца и досељеника; психичке особине важнијих и интересантнијих породица; и најзад – поједине психичке типове који се често јављају и карактеристични су за проучени крај“

Ово су четири главна питања, а свако од њих се грана на низ потпитања у виду подсетника. Међутим, и сам Цвијић је свестан тежине задатка, па на то скреће пажњу:

„Ова испитивања спадају међу најтеже научне послове. Испитивач треба нарочито да пази да одржи објективност и критичност, јер у овој групи факта симпатије и антипатије, различни погледи на ствари и нетачна генералисања нарочито су опасни за стварање тачног суда. Исто тако се треба чувати тежње да се пошто пото нешто изнађе и испеди, да се обичним и честим особинама да претерана важност, да се силом стварају неке разлике...“.

У француском издању *Балканског полуострва*, које је 1921. године преведено на наш језик, Цвијић је само указао на проблем који је своју разраду добио у другом делу ове књиге, објављеном са цедуљица (које су биле такође на француском), по његовој смрти 1931. године, под насловом *Балканско полуострво и јужнословенске земље, II, Психичке особине Јужних Словена*, мада су припреме у овом правцу отпочеле знатно раније, још пред крај XIX века.

Цвијић је на Балканском полуострву издвојио четири психичка типа, а у оквиру њих одговарајуће варијете: То су. 1) динарски тип, у чији састав улазе: шумадијски, ерски, босански, мухамедански и јадрански варијетет; 2) централни тип, који сачињавају: косовско-метохијски, западно-македонски, моравско-вардарски, шопски и јужномакедонски варијетет; 3) источнобалкански тип, у чији састав улазе: варијетет доњодунавске плоче, варијетет Средње горе, румелијско-трачки и помачки варијетет; 4) панонски тип повезује славатонски, сремско-банатски, словеначки и алпски варијетет. У оквиру сваког типа Цвијић је проматрао антропогеографске одлике простора, становништво које га насељава у његовом историјском развоју, занимање становништва, говорне особине, ношњу, друштвену организацију, развој народне свести, национална осећања, културу и промене

које настају под условима савременог доба. На овај начин, полазећи од општег ка посебном, од заједничког према специфичном, методом која се и у најновије време по свеобухватности може примењивати уз остале методолошке поступке, Цвијић је приказао главне етнопсихичке карактеристике јужнословенских народа и етничких заједница са којима су они током векова долазили у додир.

Али, овога пута биће више речи о шумадијском, ерском и мухамеданском варијетету динарског типа, затим косовско-метохијском, шопском и делимично моравско-вардарском варијетету централног типа, а у панонском типу о сремско-банатском варијетету.

Динарски тип обухвата динарске области и друге крајеве у које су се доселили представници динарског типа и утисли свој жиг старом становништву.

Колико се за сада зна, људи динарског типа су веома живог духа. Обдарени живом и разноликом осећајношћу, они се често поводе за својом маштом, која је врло жива и богата, као и за првим импулсом одушевљења и срџбе. У својим се акцијама обично инспиришу побудама моралне и духовне врсте. Материјални интереси имају само улогу другог реда. Да би се изазвао највећи излив њихове снаге, треба дирнути у њихову осећајност, осетљивост, и њихов индивидуални и национални понос. Треба дотаћи питање части или идеал правде и слободе. То су главни узроци страсти који покрећу динарске људе, а они су и узроци сукоба који се међу њима јављају. Отуда произилази срећан или несрећан ток њиховог живота, много више него што потиче од себичности или лакоумности. Са овим се инспирацијама меша инстинкт за животом и за развијањем, инстинкт да се извојује своје место у свету и да се да пуна мера, инстинкт чија је снага огромна. Динарски човек не верује да има тешкоћа које не би могао савладати. Његова је вера непомућена, а поуздање безгранично. Увек рачуна да ће крајњи исход догађаја бити решен у њихову корист.

На подручју Србије у оквиру динарског типа Цвијић је издвојио, као што је напред поменуто, шумадијски и ерски варијетет.

Шумадијски варијетет заузима скоро целу моравску Србију и обухвата више становника него иједан други динарски варијетет. Шумадијски варијетет чине старе етничке групе које су на овом тлу старије од великих миграција. Њима се прикључују различите досељене групе. То је динарско становништво које је сишло с планинских крајева на југу, затим косовско и вардарско становништво. Од овог шароликог становништва у Шумадији се образовала нова етничка група, која нема чисте динарске особине. Она представља снажну

етничку комбинацију, у којој су на динарске психичке особине снажно утицале особине других група и често их знатно измениле. У Шумадији су се, како каже Цвијић, током два последња века десиле највеће промене у географској и друштвеној средини и занимању. Ове промене су са своје стране утицале на менталитет становништва.

Закључујући своја разматрања о шумадијском варијетету, Цвијић је с правом могао констатовати: сељачка Србија је радионица где су српски елементи различитог порекла успели да се стопе и комбинују, где се српско јединство остварило на ограниченој области. Сви су били прожети живом љубављу према својој отаџбини. Особита је одлика шумадијског становништва, као и становништва старе Рашке, како каже Цвијић, гајење наде и вере у будућност и ненапуштање народних идеала. У Шумадији је згуснута снага свих српских земаља, како динарских тако и косовско-вардарских. На основи патријархалног начина живота развила се, особито у сељачкој средини, висока морална култура, са великим узајамним поштовањем, искреношћу и поштењем.

Цвијић је, дакле, поред општег, уочио и одређене специфичности које својим изузецима потврђују правила општих констатација.

Становништво ерског варијетета, како га је назвао Цвијић, насељава области високих планина и живи на побрђима од преко 1000 метара надморске висине. Овај простор је пошумљен и исечен дубоким кањонским долинама. Клима је оштра, а становништво ретко. Села су разбијеног типа. Куће, опкољене зградама једног домаћинства, удаљене су једна од друге.

Супротно другом динарском становништву, Ере нису биле прожете другим миграционим струјама. Они се једноставно премештају из једног планинског предела у други и то међу људе истог психичког менталитета. Супротно хомогености у матици Ере су се иселавале и расељавале у свим правцима.

Природна средина условила је развој сточарства и кирицлука на штету земљорадње. Али, исто тако, утицала је и на неке друге карактерне црте у менталитету. Готово је пословишна њихова спорост у говору и покретима. Певају монотono и развучено. У начину певања сачувано је доста архаичног, нарочито у двогласју и ојкању. Иначе, није им било необично да се дозивају с брда на брдо и тако разговарају на даљину, када се за то укаже потреба. Познати су по шалама у којима се подсмевају једни другима, а посебно суседима. Ерски јунаци се одликују мешавином храбрости, духа и лукавости.

Посебну групу међу Ерама чине Старовласи. Они веома лако схватају оно што је битно у неком питању. Али, како каже Цвијић, не улазе увек у појединости и не предвиђају последице. У турско доба Стари Влах се сматрао правом хајдучком облашћу. Још дуго после ослобођења Србије Старовласи су бежали у шуму и одметали се у хајдуке, због често безначајне неправде, бар по нашим данашњим схватањима.

Племенска организација је раслојена, али је братственичка донедавна била изражена. Ере необично воле да се школују. То је, како каже Цвијић, нешто више него проста жеља за науком каква се често запажа код младих народа.

Становништво централног типа заузима средњи део Балканског полуострва. Овоме типу припада становништво јужне Србије, као и Шопови пиротске околине и Заглавка у Србији.

Када се становништво централног типа упореди са другим Јужним Словенима највише пада у очи архаичност обичаја, нешто старословенско или јужнословенско, затим старобалканско, или турско-византијско. Са овом се архаичношћу везују и стапају и друге особине, особине потиштеног слоја. Кроз све те особине провлачи се једна реалистичка црта душе, основна психичка црта централног типа – како каже Цвијић.

На подручју централног типа Турци су чинили већину у градовима. Овде је био на снази изразитији читлучки систем, па је у вези с тим и другим околностима дошло до моралне мимикрије. Послушност и напор робова да се угоди жељама и укусу господара били су главни чиниоци овога преображаја. Први знак мимикрије у овим областима био је примање муслиманског одела. Затим је дошло усвајање покрета, понашање и на крају прихватање самог језика. Из свега тога јавила се она понизност према господару, увођење његовог начина живота и опремање ентеријера.

Овде-онде јављала се узајамност међу рајом, махом у облику познате узајамности потиштених, са скривеном и пригушеном осетљивошћу и са поносом раје, који је сличан поносу жртве. Али све то није пригушило ону пословичну реалистичку црту када је у питању работа (посао). Међутим, и поред реалистичких црта, код људи централног типа нема оне сирове и сирове грамежљивости која се често јавља код источnobалканског типа. У њиховом језику има мање просташтва, тако да и у том погледу држе неку средину између динарског и источnobалканског типа. Имају много такта и обазривости. Не вређају се речима, па увреде мирније и прихватају. Штеде мане и слабости других. Често крупним моралним погрешкама прогледају кроз прсте,

поготову када се тиче работе (посла). Могу да запоставе осећања и жеље, да се предомисле и размисле. Ретко кад има пренагљености, већ су увек опрезни.

Разматрајући детаљније варијетете овога типа, Цвијић је издвојио одреднице о косовско-метохијском варијетету, групи Биначке Мораве, сиринићкосредачкој групи и групи врањског Поморавља, приказујући понаособ земљиште, становништво, националну свест, говор, ношњу, друштвену организацију, културу и модернизацију живота.

У оквиру панонског типа Цвијић је, поред другог, посветио пажњу становништву Војводине, у којој су Срби као становници чинили и чине највећи број житеља.

Становништво панонског типа, састављено великим делом од балканских досељеника, нарочито динарских, по менталитету се приближава динарском становништву. Оно је још око средине XIX века живело патријархалним животом, а становништво Војне границе је чак и после овога времена остало углавном патријархално. Код њега су се одржали динарски обичаји и схватања, нарочито умотворине и живот у задругама. Овде се код Срба јављају и посебне црте балканских особина које су последица историјског развоја и утицаја старе балканске цивилизације.

Сваки крај Војводине има своја специфична обележја која су му својствена. Али већина њих се може проширити и на већа подручја у којима су се развили одговарајући варијетети. Такав је сремско-банатски варијетет.

У сремско-банатском варијетету одржало се доста балканских особина, које су временом примиле нове димензије и облике. Осим Срба који су пореклом са Косова, из Метохије и северне Србије, овде има досељеника из Босне, Херцеговине па чак и Далмације. У овој се средини одржало трагова хајдучког темперамента, његове плаховитости и његова одушевљења. Међутим, оно што никада није напуштало војвођанске Србе, чак и у најцрњим тренуцима терора и угњетавања, било је јако национално осећање које је поткрепљено историјским предањима и народним песмама, особито на селу. Град се и овде у понечему ипак разликовао, док и у њему није створен слој који је био у стању да прихвати, однегује и пренесе многа културна добра од неоцењивог значаја за даљи развој друштва и Србије као друштвено-политичке и културно-историјске заједнице.

Муслимане је Цвијић издвојио у посебан варијетет динарског типа. Учинио је то зато што су Срби својим држањем и у својим пе-

смама и причама показивали да праве разлике између ренегата и правих Турака. Пребацивали су својим Муслиманима да сами у дну душе мисле како они нису ни Срби ни Турци, што је само појачало узајамно презирање, чак и онда када зато није било никакве потребе.

Познато је да исламизираних Срба динарских особина има од реке Саве, кроз Босну, Херцеговину и некадашњи Санџак, до Косовске Митровице. Даље на југ су досељени мухацири из динарских крајева. По Цвијићу, а и иначе, динарски Муслимани спадају уопште у најстарије српско становништво. На простору од Косовске Митровице на северозапад су углавном јекавци. Међу њима је било класне подвојености, која их је раслојавала на групе бегова, слободних сељака, кметова који нису имали своју земљу и слој сиротиње по селима и градовима.

Динарски Муслимани су неке своје особине изменили под утицајем Корана и ислама, под утицајем менталитета друштвеног реда који је господарио и под утицајем источњачке културе. Али неки су сачували сећања на предисламски период, присећањем на празник (славу), обредима друге врсте, а нарочито у традицији о припадности одговарајућем хришћанском племену. Ипак, упркос свему, усвојили су као неоспорне савршене истине, сва обећања исламске вере: рај или ценет са његовим хуријама и његовим рекама меда и млека. Дубок утисак оставила је на њих и вера у судбину (к'смет), по којој су све радње и догађаји у човековом животу унапред богом одређени.

Природно је што су динарски Муслимани овој вери подредили многе стране свога живота. Храна, кућа, њена унутрашњост, распоред одељења и намештај у њима, све је то друкчије него код њихове хришћанске браће. Полигамија је била ретка, али је привредни значај жене био безначајан и сведен на кућу.

Код Муслимана су се до највишег ступња развиле неке од динарских особина, а код виших слојева то је знало да пређе у осиноност и охолост. Знали су да они чине виши друштвени ред. Дика им је била одавати се севдаху или нарочитом босанско-оријенталном љубавном заносу. Певали су познате босанске севдалинке српског језика и оријенталних арија. Јахали су добре коње и имали китњаст коњски такум (прибор). Мушка и женска ношња је била китњастаија него на турском истоку. Куће су им добро грађене и велике. Али има и оних који су живели и у брвнарама и у плетарама, даском, ређе сламом, покривеним. У њиховим кућама, због жена, има бар једна соба, а осим тога, имали су бар мало више ствари него тадашња хришћанска раја. По

говорљивости, срдачности и љубазности, надмашивали су хришћане. Ни најсиромашнији од госта није хтео да прими награду.

Муслимани имају наклоност према свему што је тајанствено. Динарске особине: доброта, правда и потреба да се ради у правцу божјег човека – код њих су понекад развијене до крајњих граница. Сажаливи су према слабима, несрећнима и болеснима. Да би показали да су имали право што су примили нову веру, трудили су се, како каже Цвијић, да је прикажу као бољу, особито пред својим ранијим сународницима. Такође су желели да се пред Муслиманима покажу да су достојни нове вере и повластица које им она пружа. Нису могли поднети да се „ђаури“, раја њихове крви и језика усуђује отети од муслиманске власти с намером да буде слободна и њима равна. Али, живећи у српској средини, у љутој српској средини, која је са истим поносом чувала своју стару веру и народност, нису остали имуни од многих утицаја, нарочито у новијем добу. (Уп.: Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд)

VI

Цвијић је уочио да је географски простор који је проучавао нераздвојно повезан са човеком и његовим животом у том простору. На тој основи створио је антропогеографију (географију човека) у којој основу чини човек. Са овог становишта Цвијић је издвојио неколико широких научних проблема међу којима значајно место припада проучавању географског простора, месту и улози човека у природној средини, однос човека и природне средине, човековог друштва и природне средине, природне средине и њеног одраза на прилагођавање човека природној средини и утицају свих ових чинилаца на однос између природе и друштва, друштва и територије, природне средине и њеног одраза на друштвено, историјско и слободарско наслеђе.

Цвијићева проучавања природе, човека и његовог друштва су била оригинална и научно потврђена. То се огледа у Цвијићевим научним синтезама међу којима су: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва* (1902), *Основе за геологију и географију Македоније и Старе Србије* (1906 и 1911), *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (1918, 1921 и 1931) и друге у којима је природне чиниоце повезао са људским и етничким чиниоцима.

VII

Слика о делатности Јована Цвијића ипак не може бити целовита уколико се на укаже и на његов однос према друштву, друштвеним збивањима, науци и научном раду. Многе драгоцене мисли садржане су у његовим списима, који су објављени под насловом *Говори и чланци*. Због тога издвајамо за ову прилику неколико драгоцених мисли које су и данас актуелне.

Цвијић је с разлогом истакао да: „Један народ нема драгоценијег капитала од одличне универзитетске омладине. И кад није потпуно на свом месту треба је строго, али с пажњом и љубављу предусретати. То треба увек да имају на уму не само професори и интелигенција, већ и остали свет, који са ученицима долази у додир, јер је врло често начин третирања од великог утицаја на њихов даљи живот“. Међу „најважније особине, потребне за научни и уопште стваралачки рад“, Цвијић убраја „добар проматрачки дар и имагинацију“. „Многи наши људи имају знатних способности које треба радом развијати и усавршавати“. Међутим, Цвијић је утврдио „да су неке наше моралне особине велика сметња правом научном раду“, а „још већа препрека заједничком и организованом научном раду“. Због тога је, каже Цвијић, „код нас више но код многих других народа потребно обратити пажњу на васпитање воље и моралних особина и на формирање себе самог“, јер „озбиљан интелектуални рад и сам по себи просветли и морално формира“, истиче Цвијић говорећи о научном раду.

Занимљиво је Цвијићево мишљење „о бистрини као несумњивој особини нашег народа“. Под „бистрином“ Цвијић подразумева „две врсте особина“. „Прва је она наша провербијална бистрина, која се оглед у брзом схватању у доскакању и прављењу вицева. Та је бистрина махом знак неискоренљиве површности и лакоће духа“ – сматра Цвијић. Оваквом поимању придружује се и то што „се код нас под бистрином разуме и довијање, вешто изврдавање и уопште неко плитко лукавство“. Због тога Цвијић мисли „да је наша ’бистрина’ особина нижег реда, коју не треба мешати с ... правим и плодним особинама духа“. „Та бистрина је, насатавља Цвијић, „од користи (или штете) у нашем политичком и практичном животу“ а моћ брзог схватања „може се у науци често корисно да употреби мања научна питања“. На „радњу духа“ утичу, по Цвијићу, и „извесне моралне особине“. У вези с тим он помиње „оне које су од штетног утицаја на радњу интелекта“. Према Цвијићу ту спадају „слаба воља и мала

енергија, подвале и помагање неистином или удешавање привидне истине, затим... знатна доза неспособности и несавесности и ... приличан фонд злобе, пакости мржње“. Цвијић је још прецизнији кад закључује: „Ми несразмерно више говоримо него што радимо. Многи имају ту особину да мисле да су урадили, када су говорили. Даље, махом више полажу право да говоре но на право да раде“.

„Нашим људима је главно“, запажа Цвијић, „да се изговоре, а особито да некога представе у рђавој светлости и да направе досетку на његов рачун, а разуман човек може водити и расправити ствар како хоће;...главно је да су они речима доста учинили и себе задовојили. Можда у ту групу спада и то што су многи наши задовољни, када су установили начела рада или управо написали програме; задовољни су толико, да после не мисле озбиљно о акцији и козеквенцијама, које су управо све; прво је без другог беспослица“.

Имајући ово у виду Цвијић закључује: „Треба да наступи генерација, која ће и у политичком животу сматрати за блебетање говор и говорништво без праве и смишљене акције. У нас се сада на такво говорништво сувише и много полаже“, каже Цвијић.

Цвијић научне раднике упућује на праћење и читање дела из лепе књижевности, јер – по Цвијићу – нема „супротности између науке и литературе, између научног и литерарног рада“, сем „не сасвим ретко и књижевне и научне таштине“. Занимљиво је са коликом тачношћу Цвијић уочава неке особине међу којима издваја „неку врсту унутрашњег простаклука који одбија човека правог научног *interieur*-а“. Због тога упозорава да „с тим особинама средине прави научни радник мора водити борбу“, „отимати се од средине, не дати јој да га сведе на свој ниво осећања и мишљења“. У овоме Цвијић види и подизање нивоа средине, па из тих разлога научним радницима саветује: „Нађите, узмите где знате и ту суму енергије, која треба за ову борбу“. Али, упоредо са овим „на првом месту треба успоставити мирноћу, присебност, такт, да бисте остали на путу истине и честитости и знали шта треба да радите, кад наиђу рђаве појаве“. Овоме се може додати и мисао: „За све веће послове потребна је јака воља...“

Уз потребу за вољу Цвијић је истицао и потребу да се на посао навикне и мисли „о проблему, послу, професији“, све док се не нађу одговарајућа решења. „Има светлих часова, нарочито светлих ноћи, које се ретко јављају; у њима се нађе решење питања, или се смисле велики планови научног рада. То доба духовне луцидности

и креације ваља употребити, а не по оној обичној људској, још више оријенталској тромости мислити на одмор. То махом ни организму не шкоди, организам је зато ту, да се честито утроши“.

Занимљиво је и Цвијићево упозорење да се треба чувати од тежњи „за брзим успехом“ јер то усиљавање „квари ону мирноћу и спокојство, који су потребни за велике и озбиљне послове“. Несмотреност и преурањени изазов „квари методски рад па чак код извесних радника“ – упозорава Цвијић – „може и сасвим да поништи научничку солидност“.

Приступу проблему Цвијић је придавао посебан значај. Нарочито је наглашавао да се у науци мора полазити од резултата претходних генерација, заправо од познатог ка непознатом. „Сваки научни радник полази од метода и резултата који су други стварали. Сви се ми пењемо једни на раменима других. И људи великих резултата мали су фактори у огромном научном развиту. Научне хипотезе, које чине важне беоцуге у развиту наука, теку као река: једних нестаје, да их друге смене“. Међутим, није редак случај да „се место правим путем, којим би се проблем најбрже решио, иде вијугавим странпутицама, и после дугог, кашто дугогодишњег лутања, дође се до циља. Тада се с висине види онај прави пут којим је требало ићи“.

Питању формирања научних радника Јован Цвијић је такође посветио један посебан одељак своје студије. „Нарочито је од користи“ писао је Цвијић, „да обрете пажњу на своје формирање и усавршавање они, који имају своје личне, унутрашње вредности. Јер, такви су људи највећи капитал своје земље и морају бити од највећег утицаја на своје послове; познато је колико су они од велике штете, ако су неформирани или рђаво формирани“. Због тога „треба најпажљивије неговати идеализам“. „Већина се ученика не спреми довољно ни стручно ни научно“ а „универзитетске прилике и доба живота, које се проведе на универзитету, најбоље су прилике и доба живота, у коме се може озбиљно учити и добити основа стручне и научне спреме. Који пропусти и не употреби те прилике и то доба, махом их не може никада и ничим у животу надокнадити“. Због тога „треба најпажљивије неговати идеализам, кога у већој или мањој мери има код свих младих људи. Ко га изгуби, не може га ничим надокнадити“ каже Цвијић. Из тих разлога „треба ученике неопажено навикавати, да своје послове мере мерилом постхумног значаја: треба замислити да нисте ту и да својим утицајем, везама, љубазностима, не дајете вредност пословима о којима се бавите“. Ове Цвијићеве поруке и поуке, као што се види, имају непролазну вредност, а такво је, уста-

лом, целокупно Цвијићево стваралаштво. Због тога је Цвијић и сада савремен и поучан и у нашем времену.

*

Када се данас разматра рад Јована Цвијића на проучавање етнопсихичких карактеристика балканских народа, а посебно оних у Србији, не може се ни за тренутак сметнути с ума чињеница да је овај велики ерудита, и поред свих приговора који би му се из нашег времена могли ставити, обавио пионирски посао у коме није имао претходника. Као што се из садржаја његовог дела види, он је у науку, унео много нових и до тада некоришћених елемената. С природном средином довео је у везу становништво, његово јединство језика, идентитет имена, историјску прошлост, творевине из материјалне и духовне културе, друштвену организацију и норме понашања. Једном речју, све оно што утиче и ствара менталитет људи локалне групе или шире схваћене етничке заједнице. Због тога су његове заслуге неоцењиве за етнологију и проучавање менталитета нашег становништва. Ове чињенице не треба затајити, као ни оне да је Цвијић мало пажње посветио граду, а знатно више селу и сељаку. Али, може бити да се у његовом времену, боље речено до балканских ратова, када је он углавном и сабирао грађу, није могло друкчије ни поступити. Велики научник је једноставно одабрао оно што је у то време било типично за људе и пределе о којима је писао.

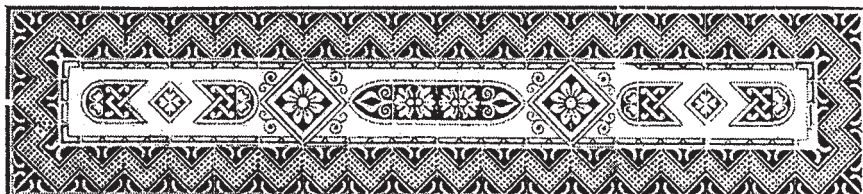
Крајње је време, поред изучавања оног што нас у локалним оквирима раздваја, да се што пре проучи и оно што нас такође вековима спаја, повезује и зближава кроз време и простор. Тога има доста, па и више него што то на први поглед изгледа. Проблем је сложен и захтева напоре. Међутим, није непремостив и нерешив, што примером показује и најбоље сведочи само Цвијићево дело о коме је напред било више речи.

Петар Влаховић

ЛИТЕРАТУРА:

- Група аутора: *Јован Цвијић*, Гласник Географског друштва, св. 13, Београд, 1927.
- Ј. Данеш, *Јован Цвијић*, Посебна издања Географског друштва, св. 1, Београд, 1927.
- В. Радовановић, *Јован Цвијић, његов научни рад у Јужној Србији*, Београд, 1927.
- Исти, *Јован Цвијић*, Гласник Етнографског института САН, књ. II-III, Београд, 1957.
- Петар Влаховић, *Јован Цвијић као оснивач наће науке о народу*, у: П. Влаховић, Писци наше етнологије и антропологије, Београд, 1987, стр. 67-103.
- П. Влаховић, *Јован Цвијић као оснивач наше науке о народу*, Гласник Етнографског института САН, књ. IV-VI (1955-1957), Београд, 1957.
- У спомен тридесетогодишњице смрти Јована Цвијића*, Посебна издања САН, књ. CCLXXVI, Споменица, књ. 12, Географски институт, књ. 13, Београд, 1957.
- Цвијићев зборник у спомен 100. годишњице његовог рођења*, Српска академија наука и уметности, Одељење природно-математичких наука, Београд, 1968.
- Научно дело Јована Цвијића*, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. XI, Председништво, књ. 2, Београд, 1982.
- В. Чубриловић, *Живот и рад Јована Цвијића*, Ј. Цвијић, Сабрана дела, књ. I, Београд, 1987.
- Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Сабрана дела, књ. II, Београд, 1987.
- Ј. Цвијић, *Сабрана дела*, књ. I (*Карст, О глацијалној епоси Балканског полуострва*), Београд, 1987.
- Ј. Цвијић, *Говори и чланци*, Сабрана дела, књ. 3 (том I), Београд, 1987.
- Ј. Цвијић, *Антропогеографски и етнографски списи*, Сабрана дела, књ. 4 (том I), Београд, 1987.
- Ј. Цвијић, *Јединство и психички типови динарских Јужних Словена*, Слободне књига, издање Владимира Максимовића, Београд, 1999.
- Сергеј М. Широкогоров, *Етнос, Истраживање основних принципа пројена етничких и етнографских појава (1923)*, ЦИД, Подгорица, 1998.

- Д. Недељковић, *Развој наше етнопсихологије за последње две деценије*, Учитељ, бр. 3-4, Београд, 1938, 181-192. Видети такође расправе Д. Недељковића: *О психичком типу Јужносрбијанаца*, Посебна издања Географског друштва VI, Београд, 1929; Исти, *Мајровска психичка група*, Гласник Скопског научног друштва VII-VIII, Скопље, 1930; Исти, *Горњореканска етнопсихолошка група*, Гласник Српског научног друштва XII, Скопље, 1934, и други.
- Прилози психологије сеоских младића*, Етнолошка књижица 3 (Уредник П. Ж. Петровић), Београд, 1936, 3; Д.
- Ј. Цвијић, *Упутства за испитивање насеља и психичких особина*, Београд, 1911.
- Д. Недељковић, *Основни методолошки преокрет у Цвијићевом научном делу*, Цвијићев зборник у спомен 100. годишњице његова рођења, САНУ, Београд, 1968, 9-15.
- М. С. Филиповић, *Цвијићева и српска етнологија*, Цвијићев зборник..., САНУ, Београд, 1968, 27-42.
- П. Влаховић, *Приступ проучавању старог и новог у сеоским насељима Србије*, Симпозијум „Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури“, Етнографски институт САНУ, Београд, 1974, 3-14.
- Б. Влаховић – П. Влаховић, *Неки проблеми акултурације уз градилишта пруге Београд–Бар*, Гласник Етнографског института САНУ, XXI, Београд, 1973, 151-168.
- П. Влаховић, *Етнолошки значај неких новијих миграционих кретања у Југославији*, Гласник Етнографског музеја, 37, Београд, 1974, 97-107.
- Едиција „Корени“ – Капитално издање Службеног гласника и Српске академије наука и уметности*, (Уредник Слободан Гавриловић, Приредио Борисав Челиковић): *Гружа*, Београд, 2010; *Лепеница*, Београд, 2010; *Таково*, Београд, 2010; *Ужички крај*, Београд, 2010; *Драгачево*, Београд, 2010; *Качер* 2010; *Јасеница*, Београд 2011.



271.222(497.11)-9

УЈЕДИЊЕЊЕ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И
УСПОСТАВЉАЊЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ
1920. ГОДИНЕ
Поводом обележавања 90 година
јединства Цркве

Утврђујући начела верске политике Крфском декларацијом, Влада Краљевине Србије је у последњој години рата, када је постало извесно остваривање југословенске идеје и стварање државе Јужних Словена, приступила реализовању плана о уједињењу свих покрајинских цркава и обнови Пећке патријаршије. Јединствена и централизована црквена организација оспособљена да на прави и одговоран начин врши духовну и националну мисију представљала би поуздану брану моћној и ефикасној католичкој мисији и одређену компензацију за уступке учињене на Крфу. Влада Николе Пашића опрезно је испитивала расположење свих црквених делова и различитим мерама настојала да код њих афирмише и учини прихватљивим став о потреби уједињења. Главна активност усмерена је према Македонији и Босни и Херцеговини чије су митрополије биле у канонској вези са Васељенском патријаршијом. Представници српске Владе током јесени и зиме 1918. године предузели су одређене пропагандне активности у Македонији са циљем успостављања јединс-

твене црквене управе на том подручју.¹ Озбиљан задатак црквеног уједињења у Босни и Херцеговини поверен је војсци:

„Она је имала и своје истурене органе, који су у доба провизорија, при појединим војним штабовима вршили дужност саветника за верска питања. Тако је у Босни и Херцеговини, садејством команданта тамошњих српских формација војводе Степе Степановића и М. Пећанца, владиног делегата за верска питања, разрађиван поступак присаједињења босанско-херцеговачке цркве православној цркви Краљевине Србије“.²

Проглашењем Краљевине СХС и дефинисањем граница кроз више међународних уговора, свих шест покрајинских цркава које су окупљале српски народ, нашле су се у територијалном оквиру нове државе. Раније разрађивана стратегија о уједињењу одмах је активирана, тако да је на иницијативу Владе Стојана Протића већ 18. децембра 1918. године сазвана Прва конференција свих епископа обласних цркава у Сремским Карловцима под председништвом митрополита Србије Димитрија. Због лоших временских прилика и дужине пута, представници Цркве из Црне Горе нису учествовали на конференцији. Делегат Владе др Војислав Јанић пренео је окупљеним епископима став државног руководства о потреби уједињења и успостављања патријаршије.³ Учесници конференције били су једногласни у ставу да је потребно извршити уједињење, али под условом да се то учини на начин потпуно усаглашен са канонима и вековним обичајима који владају у православној цркви. Размотрен је и прихваћен став митрополита из Босне и Херцеговине, који су 1. децембра 1918. године одлучили о уједињењу тамошњих епархија са Београдском митрополијом и затражили помоћ државних органа ради добијања канонског отпуста од Васељенске патријаршије.⁴

¹ Б. Храбак, *Стање у Вардарској Македонији у јесен и зиму 1918. године*, „Историјски гласник“, 1966, број 5.

² М. Мирковић, *Верски вид југословенског питања у току Првог светског рата*, Историја XX века, зборник X, Београд, 1972, 146.

³ Б. Гардашевић, *Организационо устројство и законодавство православне цркве између два светска рата*, „Српска православна црква 1920-1970, споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије“, Београд, 1971, 41.

⁴ Објашњавајући наведену одлуку др Саво Љубибратић истиче следеће: „Одмах након политичког Ослобођења и Уједињења, које је званично проглашено 1. децембра 1918, састали су се Архиепископи из Босне и Херцеговине у своју конференцију 1. (14.) децембра 1918. и закључили уједињење и припојење Босанско-Херцеговачких Митрополија Архиепископији Београдској и Митрополији Краљевине Србије“.

Примљена је и одлука Светог архијерејског синода Карловачке митрополије од 16. децембра 1918. године о уједињењу и поновном успостављању Српске патријаршије и подржан раније поднети захтев, да се због распада Аустро-Угарске и усаглашавања са државним границама, две историјске епархије из приморја издвоје из Буковинско-далматинске митрополије и врате у канонски поредак Карловачке митрополије у чијем саставу су биле до 1874. године. Митрополит Србије Димитрије дао је усмену сагласност за уједињење и обећао да ће у најкраћем року прибавити одговарајућу одлуку Светог архијерејског сабора. Примајући све одлуке и изјаве конференција је закључила:

„Констатује се једнодушна воља законитих представника српских православних области за уједињењем и на основу тога изриче потреба да се одмах приступи извршењу тог црквеног уједињења, успостављањем Српске патријаршије, пошто се с пуним поуздањем очекује да ће и српска црква у Црној Гори пристати на уједињење, која због краткоће времена и тешких прометних прилика није могла бити заступљена на овом збору епископа“.⁵

Митрополит Димитрије је овлашћен да обавести Васељенску патријаршију о намери да се изврши уједињење, а Влада Краљевине СХС позвана да пружи сву потребну помоћ ради регулисања односа са Фанаром и Буковинско-далматинском митрополијом. Процењујући да ће до коначног уједињења бити потребно обавити бројне и сложене послове, Конференција је установила Привремени одбор у чији састав су изабрани митрополит тузлански Иларион, као председник и епископи темишварски Георгије, нишки Доситеј, далматинско-истријски Иларион и архидијацезански викар и синодални канцелар Карловачке митрополије за чланове.⁶

Доношењем позитивне одлуке Светог архијерејског сабора Цркве у Србији 27. фебруара 1919. године о уједињењу и давањем сагласности Цркве у Црној Гори на одлуке из Сремских Карловаца, стекли су се услови и заказана Друга конференција епископа покрајинских цркава у Београду 24. маја 1919. године под председништвом црногорског

Нацрт Устава и самоуправно уређење Српске православне цркве, Сарајево, 1925, 18.

⁵ Д. Петровић, *Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије*, „Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности“, Београд, 1969, 362.

⁶ Д. Перић, *Црквено право*, Београд, 1999, 244.

митрополита Митрофана Бана. Утврдивши једногласну вољу свих покрајинских цркава, конференција је 26. маја донела одлуку којом је потврђено „духовно, морално и административно јединство свих Српских области, које ће се јединство дефинисати и уредити својим путем када се цео Архијерејски сабор Уједињене Српске Цркве као једно независно (аутокефално) тело састане под председништвом свог Патријарха“.⁷ Настојећи да се убрзају и што успешније реше различити и сложени послови око уједињења изабрано је уже оперативном телом као извршни орган конференције под називом Средишњи архијерејски сабор Уједињене Српске цркве у који су укључени митрополит црногорско-приморски Митрофан Бан као председник, митрополит зворничко-тузлански др Иларион Радонић, епископ темишварски и администратор Карловачке митрополије др Георгије Летић, епископ нишки Доситеј Николић и викарни епископ Карловачке митрополије Иларион Заремски, као чланови. Средишњи архијерејски сабор требало је да врши дужност до избора патријарха и његов главни задатак био је заступање уједињене цркве, припрема потребних документа за успостављање патријаршије и избор патријарха, решавање текућих питања и отклањање евентуалних проблема и заказивање епископске конференције уколико се укаже потреба.⁸ Архијереји уједињене Српске цркве упутили су пред Духове посебну посланицу у којој су обавестили вернике и свештенство о постигнутом уједињењу и позвали народ да љубављу, јединством и кроз појачане молитве одговори на указану Божију милост.

Доношењем наведене одлуке и формирањем тела за заступање интереса Цркве као целине постигнута је фактичка самосталност, али су се убрзо манифестовали и проблеми, који су довели до сазивања Треће конференције епископа у Сремским Карловцима 20. новембра 1919. године. Потврђен је састав Средишњег архијерејског сабора и на претходној конференцији донета одлука о уједињењу потврђена ставом о обнављању 1766. године насилно укинута Пећке патријаршије. Неспреман да подржи закулисне политичке калкулације, Конференција и поред позива није присуствовао митрополит Србије Димит-

⁷ Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава и васпостављање Српске Патријаршије*, „Српска православна црква 1920-1970, споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије“, Београд, 1971, 15-16.

⁸ Регент Александар је посебним указом 28. августа 1919. године потврдио *Уредбу о устројству Средишњег архијерејског сабора*, „Гласник УСПЦ“, број 1, 1920, 4-5.

рије: „Међутим, постојао је договор да регент Александар постане краљ, а митрополит цетињски патријарх српски, пошто је Црна Гора остала без краља. То је Димитрије знао. Уз то, био је и увређен, јер није био члан чак ни Привременог одбора, а ни Средишњег архијерејског сабора“.⁹ Тешко болестан црногорски митрополит Митрофан Бан поднео је писмену оставку на дужност председника Средишњег архијерејског сабора и повукао се на Цетиње где је преминуо 17. септембра 1920. године.

Новоизабрани председник Средишњег архијерејског сабора митрополит Србије Димитрије предузео је енергичне мере ради убрзања свих радњи у вези са уједињењем и решавањем сложених послова на усаглашавању постојећег стања са канонским поретком. Мешовита црквено-државна делегација задужена је да поведе разговоре са буковинским митрополитом ради отпуста Далматинско-истарске и Боко-которске митрополије и Васељенском патријаршијом за укључивање митрополија у Босни и Херцеговини, Македонији и на Косову и Метохији у састав уједињене Српске православне цркве. Одлуком Средишњег архијерејског сабора епископ далматинско-истарски Димитрије и секретар др Војислав Јанић отпутовали су у Черновице и Букурешт и после дугих преговора са митрополитом Владимиром Рептуом успели да добију отпусни лист за приморске епископије. Наведени акт, уз раније изражен захтев наведених епархија, био је довољан Светом архијерејском синоду Карловачке митрополије да 20. децембра 1919. године донесе одлуку о канонском пријему у свој састав.¹⁰

Разговори са Васељенском патријаршијом о регулисању статуса епархија у Македонији и на Косову и Метохији повела је Влада Србије после Другог балканског рата, али су прекинути због избијања новог светског сукоба. Нови преговори били су отежани, јер је трон васељенских патријарха био упражњен од оставке патријарха Германа V поднете 1918. године и чињенице да је нови предлог за канонски отпуст обухватао и митрополије у Босни и Херцеговини и захтев признавању уједињеној Српској цркви достојанства патријаршије. Краљевска влада водила је преговоре са Светим архијерејским синодом Васељенске патријаршије, који су 18. марта 1920. године успешно

⁹ Д. Периф, нав. дело, 1999, 247.

¹⁰ Д. Страњаковић, *Уједињење Српске православне цркве и обнова Пећке Патријаршије*, „Гласник, службени листи СПЦ“, број 4, 1960, 141.

окончани.¹¹ Постигнути споразум омогућио је Светом архијерејском синоду Васељенске патријаршије да 19. марта 1920. године донесе одлуку којом је признао свету аутокефалну уједињену православну Српску цркву, примио је као сестру са могућношћу да ужива сва права аутокефалности и самосталности и ослободио дотадашње власти епархије присаједињене Аутокефалној уједињеној православној цркви у Краљевству СХС. Исказана љубав Васељенске патријаршије према Српској цркви имала је и прецизно утврђену цену:

„Споразум између Синода Цариградске патријаршије и државно-црквене делегације Краљевства СХС о 'канонском отпусту' цркве у Босни и Херцеговини и епархија на подручју Македоније постигнут је уз откупнину од 1.500.000 златника“.¹²

Наведену одлуку потписао је намесник патријаршијског престола бруски митрополит Доситеј са још десет чланова и секретаром Светог архијерејског синода, али је према споразуму са краљевском Владом тај акт после попуне патријаршијског престола требало да буде замењен уобичајеним канонским патријаршијским и синодским Томосом.¹³

Договор са буковинским митрополитом и постигнути споразум праћен одлуком Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије, уз раније одлуке конференција епископа и Средишњег архијерејског сабора, представљали су јасан доказ о успешном завршетку спољних и унутрашњих припрема о уједињењу и стварању јединствене организације Српске цркве. Уважавајући те резултате, престолонаследник Александар је у име краља Петра I посебним указом од 17. јуна 1920. године прогласио:

„уједињење свих православних области у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, а наиме: Архиепископије београдске и Митрополије Србије, Архиепископије карловачке и Митрополије српске са далматинским епископијама далматинско-истријском и бококоторском, Архиепископије цетињске и Митрополије Црне Горе, Брда

¹¹ Делегацију у преговорима са Васељенском патријаршијом чинили су Панто Гавриловић, опуномоћени министар, др Чедомиљ Митровић, професор Правног факултета, прота Стева Димитријевић, ректор богословије, Темко Поповић и др Саво Љубибратић, народни посланици, као и секретар Емилијан, свршеник Богословског факултета у Атини и каснији епископ тимочки, С. Љубибратић, нав. дело, 20.

¹² Група аутора, *Друштвено-политички положај и правни режим верских заједница у Југославији*, Институт за савремену историју, Београд, 1972, 6.

¹³ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, друга књига, Минхен, 1966, 613.

и Приморја, Митрополија: скопске, рашко-призренске, велешко-дебарске, пелагонијске, преспанско-охридске, струмичке, једног дела Митрополије воденске, Епископије полеанске, Митрополија Босне и Херцеговине: добро-босанске, херцеговачко-захумске, зворничко-тузланске и бањалучко-бихаћке – у једну Аутокефалну уједињену српску православну цркву Краљевине СХС“.¹⁴

Добивши и признање државе, председник Средишњег архијерејског сабора митрополит Србије Димитрије заказао је нову конференцију епископа за 27. август 1920. године. Оценивши да су се стекли услови за коначан завршетак посла, конференција се прогласила Светим архијерејским сабором, тако да је 30. августа 1920. године у Сремским Карловцима донета Одлука о подизању аутокефалне уједињене православне Српске цркве на ступањ и положај Патријаршије. Образлажући одлуку Сабор је нагласио да је настојањем Светог Саве основана независна Архиепископија у границама државе створене од његовог оца Стефана Немање. Настављајући славно дело претходника, цар Душан је увећао државу и својим ауторитетом омогућио уздизање Српске цркве у ранг Патријаршије. Губљењем државне самосталности и одлуком иноверне власти угашена је Патријаршија, али је Српска црква наставила да врши духовну мисију, храбри народ и припрема га за слободу. Уједињење свих државних простора под краљем Петром I даје пуно право да и Црква поврати изгубљено достојанство:

„Саизволи се Духу Светоме и Нама Архијерејима Уједињене Аутокефалне Српске Православне Цркве, сабраним у име Господа и Спаситеља Нашег Исуса Христа у Сремским Карловцима, на дан Свих Светих Српских Просветитеља и Учитеља тридесетог Августа лета Господњег хиљаду девет стотина двадесетог да своју дотле под разним државним и црквеним властима раскомадану, а сада у смислу црквених правила и прописа у једну вишу црквену област уједињену аутокефалну Српску Православну Цркву, сходно њеном новом обељењу и апостолском задатку, а одазивајући се жељи свештенства и народа, према освећеним предањима народа и Цркве, у споразуму са Круном, као и у складу са благонаклоним сестринским сагласјем Свете Велике Цркве, подигнемо на ступањ и положај Патријаршије, и тиме обновимо и успоставимо 1766. године иноверном влашћу укинута стару Српску Патријаршију“.¹⁵

¹⁴ Б. Гардашевић, нав. дело, 42-43.

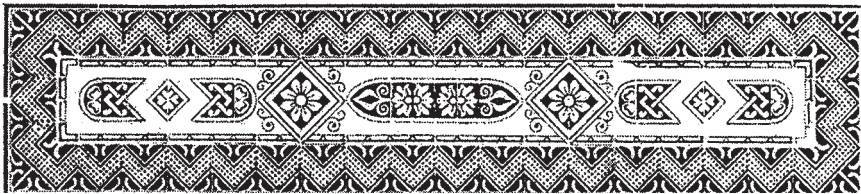
¹⁵ *Одлука Светог архијерејског сабора донета 30. августа – 12 септембра 1920. године у Сремским Карловцима о подизању Уједињене православне Српске цркве на ступањ и положај Патријаршије*, прилог уз чланак, Р. Веселиновић, нав. дело, 25-26.

Истог дана на свечани начин проглашено је уједињење Цркве и успостављање Српске патријаршије укинута пре 154 године. Деценијама сањаном чину у који су генерације уложиле огроман труд и небројене жртве присуствовали су регент Александар, председник Владе, председник Народне скупштине, избегли руски архијереји, ректори богословија, делегати манастира са статусом лавре, представници свештеничког и монашког удружења, градоначелници најзначајнијих градова и делегати појединих сталешких удружења. Током свечаности министар вера Павле Маринковић прочитао је указ краља Петра I којим је потврђена одлука Светог архијерејског сабора о успостављању Патријаршије и одређена титула врховном поглавару „Српски патријарх Православне Цркве у Краљевини СХС“. Речима пуним захвалности стари краљ и његов син престолонаследник Александар подсетили су кроз указ на историјске чињенице о уздигнућу Српске цркве на ранг Патријаршије и одато признање за дугогодишњи рад на очувању народности и поднете жртве током мукотрпне борбе за слободу. Делећи кроз векове судбину српског народа, стекли су се услови да у новој уједињеној држави и Црква поврати своје достојанство:

„Сада када је помоћу Божијом и снагом народа, потпомогнутом огромним жртвама православног свештенства, извршено велико дело народног ослобођења и уједињења у једну државу, представници раздвојених цркава, вођени духом Светог Саве, богоносних и осталих светитеља и доблесних патријараха возсијавших в сербској земљи прогласили су јединство српске православне цркве и воспостављање Патријаршије. Потврдивши указом од 17. јуна 1920. године једнодушну одлуку свих српских православних архијереја из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о уједињењу свих православних цркава Краљевине, Ми данас потврђујемо одлуку Св. Архијерејског сабора Православне Цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и проглашујемо воспостављање Српске Патријаршије, извршавајући тако и други део Душановог завета“.¹⁶

Драган Новаковић

¹⁶ Указ краља Петра I (1903-1921) од 30. августа (12. септембра) 1920. којим се потврђује одлука Светог архијерејског сабора о подизању Аутокефалне уједињене православне српске цркве на ступањ Патријаршије, Исто, 29.



27 1.222(497.11)-774(497.13) "1929/1946"

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПУБРОВНИКУ ОПШТЕСТВО СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ОД 1929. ДО 1946. У ПУБРОВНИКУ

Увод

Намјера ми је обрадити Српско-православну општину (раније сам обрадио од 1790. до 1929. године) у времену од проглашења Краљевине Југославије до успостављања Федеративне Народне Републике Југославије. Црквено-општински савјет је законски и прави представник црквене општине, а стално се користио назив црквено туторство и под тим именом су архивирани списи: Титорски списи-акта и Парохијски списи-акта. Службена је пошта гласила на туторство. Парох¹ се бавио црквеним-духовним пословима, а чланови Савјета имовином – материјалним пословањем. Црквена је имовина до 1941. године (10.04. проглашена усташка држава) била значајна, а од тада је знатно смањена, те већим дијелом национализована након Другог свјетског рата. Између Југославије и Свете столице 25.07.1935. потписан је Конкордат и тако су католици били

¹ Парох, Бошко Митровић није се слагао да буде само по дужности као старјешина цркве члан Савјета, него да има шири овлаштења, па је то управо у овом раздобљу (1927. до 1946.) доводило до неспоразума између пароха и чланова управе.

заштићени и међународним актом-уговором. Православни Срби и Срби-католици су морали спасавати голи живот од 1941. до 1944. године, успостављена је хрватска православна црква, али прото Бошко Митровић и православни вјерници нису прихватили устав помену-те цркве, па су присиљавани на прелаз у католичку вјероисповјест². Успостављањем нове Југославије укинута је вјерска, социјална, културна и национална несношљивост и тиме су проблеми потиснути забраном и репресијом.

Српско-православна парохија дубровачка

Према политичкој подјели вршене су и црквене подјеле територија (парохија и црквена општина покривају потпуно исти територија на дубровачком подручју). Покрајина Далмација чинила је једну политичку јединицу, а црква једну заједницу. Дубровачка парохија до 1874. потпадала је под духовну јурисдикцију Епархији далматинској, а од те године Епархији бокешко-дубровачкој. Дубровачка парохија обухваћала је, уколико је православних било, цијели дубровачки котар, касније срезови: дубровачки и корчулански. Конавли су стално припадали парохији дубровачкој. Послије ослобођења 1918. год. пароси: зубачки и суторински присвојили су себи право вршења вјерских потреба у појединим мјестима Конавала. Управа Српске православне парохије својом је одлуком бр. 197 од 25.03.1938. припојила источни дио Конавала Суторинској парохији. Парохија дубровачка је од настанка 1800. године припадала различитим епископијама ³

² Словом и бројем захтјева за прелаз у католичку вјеру је предало преко 439 православних у Дубровнику (списак у архиву Српске правосл. парохије дубровачке, парохијска акта, свежњи за 1942. г. стр. 1.2.3.).

³ Дубровачка парохија је припадала: од 1800. до 1806. епархији мостарској, од 27.05.1806. до 1841. Епархији далматинској, центар Шибеник, од 1841. до 1870. такође Далматинској с центром у Задру, од 06.11.1970. Епархији бококоторско-дубровачкој, центар Котор, до 1933. Епархији мостарској, а од 1941. до 1945. самостална и од 1945. године Захумско-херцеговачко-приморској епархији. Након смрти 1888. године епископа Игњатија (Грк) на чело ове епархије дошли су Срби: Леонтије Радловић 1888-1889; Серафим Перовић 1889-1903; Петар Зимоњић 1903-1920. Српска је црква уједињена 1920. и донијет је Устав Цркве 1931. и Захумско-херцеговачка епархија је трећа у диптисима аутокефалне Цркве и обухватала је: мостарски, биељски, гатачки, невесињски, столачки и требињски срез, те градове: Дубровник, Метковић и Корчулу, као и цијело острво Корчулу. Епископи су били: Јован Илић 1926-1931; Симеон Станковић 1932-1934; Николај Јокановић 1940-1943; Лонгин Томић 1951-1955.

од настанка до 1945. године. На територију дубровачке парохије је успостављена 1933. године стонска парохија. Разграничење према стонској парохији извршено је по мјестима и то суторинска и стонска као што је разграничење политичких општина: Стонској парохији од дубровачког среза су припале стонска, шипанска, сланска, оток Шипан, а уз дубровачку парохију су остале орашачка општина и острво Лопуд, Суторини је припала новоформирана политичка општина Конаовска, а цавтатска општина дубровачкој парохији.

Приговори новој држави

Дуго и жељно је очекивана нова заједничка држава: Краљевина Срба Хрвата и Словенаца (01.12.1918.), а потом 1929. године Краљевина Југославија. Услиједили су приговори тој државној власти: Српско православно парохијско звање у Дубровнику се 18.10.1926. обратило дописом, високопреосвештеном господину Кирилу, епископу бококоторско дубровачком у коме стоји и ово:

„Прослјеђује се приложена молба Високопречасног проте Барбића. Сваким даном све жалосније стање. Оно што нам је Аустрија толерирала то нам се данас укида. Изгледа да ће ради некакве слоге и љубави почети православнима забрањивати и знаменовање часним крстом. Док се другим пропагандама отварају широм врата и показују особите предусретљивости, дотле се православнима укида и оно једино, на жалост, средство да привучемо нашу младеж цркви.“⁴

Било је покушаја од стране Српске православне општине и парохије дубровачке да се обнови Бококоторско-дубровачка парохија са сједиштем у Дубровнику. Тако је 02. марта 1938. године одржана сједница Црквеноопштинског савјета у Дубровнику с намјером да се заузме став, то јест изјасни о питању обнављања речене епархије. Дискусија се тада свела на два основна питања: прво је заступао Барбић⁵ предсједник Црквеноопштинског савјета с приједлогом

⁴ Архив Српске православне парохије дубровачке (=АСППД), парохијски списи-акти за годину 1926, бр. 193, од 18.10.1926. године, допис проте Божицара Митровића из Дубровника епископу Кирилу у Котор.

⁵ Светозар Барбић је син проте Саве Барбића, изабран за предсједника Савјета (чланови тога Савјета су изабрани 02.05.1932. године), осим њега у Савјету су били: Војислав Милишић, Александар Куртовић, Урош Јокановић, Бранко Бубало, Трипо Берберовић, Јован Цвијић и прото Божицар Митровић.

обнављања епархије за Боку и Дубровник са сједиштем у Дубровнику. Други предлог је изнио прото Божидар Митровић и образложио: „да се безувјетно пристане уз остале црквене општине у Боки и да се обнови укинута епархија без обзира гдје ће бити сједиште.“⁶ Ово је мишљење образложено и тиме да је до тада, стално дубровачка парохија припадала Далмацији и Боки, а Мостару само шест година и то након оснивања (1800-1806.). Вођени су разговори о томе тридесетих година двадесетог вијека: ако дође до укидања бокешке епархије гдје желе бити-прићи православни вјерници Дубровника? Тадашње су анкете-разговори-упитници упућивали на закључак: вјерници су прихваћали становиште да парохија дубровачка уђе у састав Захумско-херцеговачко-приморске епархије са сједиштем у Мостару. Овако је написао прото Божидар Митровић у своме редовном извјештају за 1937. годину, којег је саставио и послао 03.03.1938. Црквеном суду у Мостар. Настојања и припреме парохија и црквених општина Боке и Дубровника су разумљиви да обнове своју ранију епархију, али то је највише сметало политичким круговима с разлогом јер је Аустрија и као католичка земља стално имала претензије⁷ према средишњем и источном дијелу Балкана.

Архијерејска намјесништва 1935. године Захумско-херцеговачке епархије била су слиједећа: мостарско⁸, невесињско⁹, требињско¹⁰ и дубровачко (Црквена општина дубровачка двије парохије дубровачка и стонска): Дубровник, Стон, Суторина, Крушевице, Шума требињска, Пољице-Попово, Завала, Драчево и Горње Храсно.

⁶ АСПД, турски списи-акта за год. 1938., писмо под бр.: 149 од 03.03.1938. године упућено пречасној управи парохије у Котору.

⁷ Аустрија је замјерила Србима под влашћу царевине што се ослањају на Србију и Црну Гору и сматрала је да су управо они тај фактор који ремети царске католичке интересе да прошири своје границе на штету Србије. Наполеон је имао план освајања према Индији и на том је путу била и Бока, али су Руси предухитрили те планове и 1806. год. стационарирали се у Бококоторском заливу.

⁸ Архијерејско намјесништво Мостар (15 црквених општина, 18 парохија), општина Мостар три парохије, општина Коњиц двије парохије, остало по 1 општина и 1 парохија: Брда код Мостара, Бијело поље, Благај, Житомислић, Чапљина, Љубушки, Столац, Доњи Поплат, Дабар, Љубиње, Поцрње, Метковић и Дувно (Томиславград).

⁹ Архијерејско намјесништво Невесиње: (11 цркв. општина, 11 парохија) Невесиње, Кифино Село, Биоград, Залом, Улог, Фојница, Гацко, Надинићи, Автовац, Самобор и Корита.

¹⁰ Архијерејско намјесништво Требиње: 13 црквених општина 15 парохија, Дужи двије парохије, Добрићево двије парохије, Требиње, Цивар, Корјечићи, Зупци, Месари, Билећа, Љубомир, Плана, Звијерина, Врањска и Фатница.

Неповјерење испољено према члановима савјета

Свештенике су до 1905. уздржавали вјерници, а од 1905. до 1935. године: држава и вјерници, а од те године парохије. Парох је био члан Црквеноопштинског савјета по својој дужности. Прото Божидар Митровић је имао примједбе на рад чланова Савјета и то је отворено износио:

„Има већ неколико времена да поједини чланови црквеног савјета не врше повјерене им дужности, те својим недолажењем на сједнице и не вршењем осталих дужности скопчаним са том чашћу ометају правилно и законито функционисање црквене управе. Као парох и представник Духовне Власти дужност ми је скренути пажњу господи, да се овим начином штети само интересима цркве.“¹¹

Захтјевао је од чланова Савјета да дођу на сједницу: изнесу своје примједбе и да се све записнички констатира, а ако се несугласице не ријеше на састанку он ће о свему упознати Консисторију. Заказао је сједницу Савјета за 19. април 1931. год у 19 сати и навео слиједећи дневни ред: отварање приспјелих понуда за локале у којима „Шуње“ држи рестаурацију и одлучивање коме ће се дати; доношење закључка о дану избора новог Црквеноопштинског савјета, пошто тадашњему истјече законски рок и разно (евентуалије). На крају писма-обавијести нагласио је и ово: „Сваки онај члан, који не приступи сједници а неоправда изостанак, сматра ће се да се недоласком захвалио на части о чему ће бити обавјештена Високопречасна консисторија.“¹² Нови Устав цркве давао је веће овлаштења пароху и до спора је дошло на релацији парох чланови Савјета због тога што се прото Митровић није мирио с тим да буде чланом Савјета само по дужности као старјешина цркве. То неслагање је постојало и од раније и парох Митровић је 1928. године изјављивао да ће се захвалити на дужности пароха у Дубровнику. Неповјерење је толико ескалирало да је услиједио прекид сарадње између пароха с једне и чланова Савјета с друге стране. Мјесеца јуна, 1931. године је умро епископ Кирил Митровић. Нови је епископ Симеон, парохија Бокоторско-дубровачка је у саставу Захумско-херцеговачке епархије.

¹¹ АСППД, парохијска акта за 1931. год. Српско парохијско звање бр. 209 од 15.04.1931, упућено свим члановима Црквеноопштинског савјета.

¹² Исто, стр.2.

Консисторија је давала за право проти Божидару Митровићу и дозволили су именовање привремене комисије на мјесто Савјета. Заједничка сједница Црквеноопштинског савјета¹³ и новопостављеног привременог црквеног повјеренства¹⁴ одржана је 10.03.1932. године. Расправљали су о примопредаји црквене имовине. Прото Митровић је прочитао одлуку епископа Симеона да су разријешени чланови Савјета и да је именовано повјеренство. Црквеноопштински савјет је принуђен предати имовину цркве именованом повјеренству. Војо Милишић, благајник је изјавио да је закључио благајну и да је укупно 2.446,31 динар готовине (ефективне новчанице 846,31 и 1600 у признаницама које нису проведене у благајну). Водитељ књиге Александар Куртовић је дао изјаву да није имао времена провести све кроз књиге.¹⁵ Након дуже расправе је одлучено да се сједница одгоди до недеље поподне, а до тада водитељ је дужан саставити билансу. Све је уредно припремљено за примопредају која је проведена 31. децембра 1931. године, предаје се и прима слиједеће: једна обвезница 7% инв. зајма од динара 1.000, три потврде Министарства финансија однесене аустријске банке: једна од круна 9.000, друга од круна 2.400 и трећа од круна 12.500, те двадесет јединица Српске банке у Загребу (текст засјењен и не може се прочитати). Актива и пасива:

Рачун ефеката = 58.160, полози = 10.000, зајмови = 162.850, свечаности = 1350, милостиња = 2.555, црквено пјевање = 3.600, плата црквењака = 2.400, воска = 4.164, разних трошкова = 4.465, главница = 175.614,54, гробље = 2.123,40, осигурације = 1.077, привремени = 80.100, камате = 5.691, благајна = 2.446,91, цркве и црквени предмети = 8.840, освјетљење, = 532, порез = 11.600, поправка црквених кућа = 1.086, најмова = 76.647, текући = 27.152, фондова = 139.191,25, плаћа књиговођи = 9.170 динара. То значи да се потражива: полага, зајмова, милостиње, воска, најмова и фондова (10.000+162.850+2.555+4.164+76.647+139.191,25 = 395.407,25 динара) и да се дугује: рачуни ефеката, свечаности, црквено пјевање, плата црквењаку, раз-

¹³ Чланови Савјета: присутни: Божидар Митровић, Никола Бабић- предсједник, Тодор Спаравало замјеник, Војислав Милишић-благајник, Александар Куртовић, Вук Ђоровић, Владо Ђеловић, Никола Бошњак; одсутни: Јордан Икић, Петар Бердовић и Гојко Самарџић.

¹⁴ Присутни су. Никола Бабић, Душан Башић, Стево Љубибратић, Тодор Спаравало, Панто Андрић; одсутни: Стјепо Кнежевић на службеном путу.

¹⁵ Није било времена за све то направити и није могао саставити ни биланс по коме треба констатовати и утврдити по врстама рачуна активу и пасиву, као ни стање фондова с којима је црква руководила.

ни трошкови, главница, осигурације, привремени, камате, благајна, поправак цркава, освјетљење, порези, поправак црквених кућа, те-кући, плаћа књиговође и гробље (58.160+1.350+3.600+2.400+4.465+175.614,54+1.077+80.100+5.691+2.446,91+8.840+532+11.600+1.086+27.152+9.170+2.123 = 395.408,36 динара). Овакав је извјештај дао Александар Куртовић на заказаном (одгођеном наставку састанку) у недјељу и тиме је извршена примопредаја уз констатовање да се све рачунске књиге вођене уредно и да је сва црквена покретна и непокретна имовина уредно чувана и у пословним књигама вођена, све је евидентирано према упутству¹⁶ епархијске управе Просвјетнога савјета бр. 89 од 25. 02.1932. године.

Српско православно парохијско звање бр.131 од 09.03.1932. у Дубровнику добило је обавијест-наредбу од преосвештеног Симеона, епископа Захумско херцеговачке епархије, а у вези спроведбене наредбе Светог архијерејско синода, који својом одлуком бр. 233 од 05.03.1932 је разрјешао чланове¹⁷ Црквеноопштинског савјета дубровачке парохије. Овим је јасно: уз све смијењене чланове Савјета смијењен је, као члан истог и прото Божидар Митровић и он је добио задатак да сазове смијењене чланове Црквеноопштинског савјета као и чланове привременог повјеренства: Никола Бабић, Стјепо Кнежевић, Стево Љубибратић, Душан Башић, Тодор Спаравало и Панто Андрић на заједничку сједницу 10.03.1932. у 18 сати ради службене примопредаје црквене имовине у Дубровнику. Ова лица-чланове комисије је још раније предложио¹⁸ прото Божидар Митровић и он

¹⁶ Свети архијерејски синод одлучио је, да се на научној основи среди статистичко стање црквених добара и имовине. Тај рад био је неопходан, тиме је установљена вриједност црквених добара, те у каквом су стању и колика је њихова рентабилност и што би требало учинити да се та добро подвргну што бољем газдинству на општу корист цркве. По учењу свете православне цркве храмови и гробља су света мјеста, освећена молитвом и црквеним обредом и морају се чувати од оскрнављења.

¹⁷ Та је одлука-наредба-обавијест достављена свим разријешеним члановима Савјета, то јест: Николи Бабићу, Александру Куртовићу, Вуку Ћоровићу, Петру Бердовићу, Гојку Самарџићу, Тодору Спаравалу, Влади Ћеловићу, Николи Бошњаку, Јордану Икићу и Војиславу Милишићу.

¹⁸ АСППД, турски списи за годину 1932. бр.233, од 21.02.1932. стр.2.: Божидару Митровићу, пароху у Дубровнику у вези спроведбене наредбе св. Архијерејског синода за Устав Српске православне цркве од 16. новембра 1931. нашег акта Е. Бр.79 од 18. фебруара 1932. „послато Вам лично; а тим у вези и Вашег дописа и предлога бр. 104 од 22. фебруара 1932. год. разрешавамо нашим данашњим решењем даљњих права и дужности Црквену скупштину и Црквени одбор у Црквеној општини дубровачкој постављамо Вас протојереја Божидача Митровића, као месног

је предсједник тога црквеноопштинског повјеренства. Важно је нагласити да је господин Никола Бабић тада имао 84 године старости, шездесет година био је члан црквеног општества-одбора-савјета и од тога тридесет година у континуитету предсједник истог. Примопредаја црквене имовине је службено извршена 10.03.1932. год. и то тако да је све по инвентарским забиљешкама од 1912. до 1932. године уредно пописано и предано повјеренству, то јест проти Митровићу.

Редовни је Црквеноопштински савјет-одбор изабран 2. маја 1932. године с мандатом шест година, чланови су били: Светозар Барбић, Војислав Милишић, Александар Куртовић, Урош Јокановић, Бранко Бубало, Трипо Берберовић и Јован Цвијић (након краћег времена дао оставку на чланство због заузетости). Овај је Савјет-одбор водио црквену општину до 1938. године. Епархијски управни одбор упутио је обавијест свим српско-православним парохијским управама и црквеним општинама епархије допис¹⁹ бр. 528 од 04.05.1938. којим одговорне обавјештава да су дужни по Уставу Српске православне цркве, према члану 178. тога акта, изабрати нове чланове Савјета и одбора из разлога што им истиче мандат у трајању шест година. Наглашено је уредно вођење пословних књига²⁰ тим дописом у парохијама и црквеним општинама. Прије годину дана услиједио је епархијски приговор ради сазивања Црквеног збора за 9.05.1937. године у Дубровнику. Дато је тумачење да се Збор може сазвати само по члану Устава Цркве чл. 172 и то ради разреза црквеноопштинског приреза, за избор црквеноопштинског савјета по члану 52 спроведбене наредбе, по предходној сагласности Епархијског одбора по чл. 179 реченог Устава, а све је остало у супротности с Уставом. Поред негодовања од стране консисторије и проте Митровића Збор је сазван за дан 09. мај 1937. године с почетком у 11 с. у доворани С.П.Д „СЛОГА“ у Дубровнику и наведеног дана, с закашњењем од пола сата

пароха за председника привременог Црквеног поверенства у Црквеној општини дубровачкој, а за чланове тога одбора лица, која сте Ви предложили, и то: Николу Бабића, др. Стјепу Кнежевића, Стеву Љубибратића, Душана Башића, Тодора Спаравала и Панту Андрића.“ Има се уредно извршити примопредаја свих црквених ствари покретних и непокретних.

¹⁹ АСППД, турски списи, парохијска акта бр. 528, свежњих за годину 1938.

²⁰ Епархијски управни одбор у Мостару бр. 476 од 29.04.1937. обавјестио је црквену општину у Дубровнику да Душан Башић као изасланик буде у комисији Епархије буде за преглед пословних књига и рачуна Српске православне цркве за године: 1935/34, 1935/36 и 1936/37.

је одржан²¹. Господин Вучетић је предложио читање члана Устава о сазивању Збора и председник-предсједавајући Светозар Барбић је прочитао чл. 172. о сазивању Збора. Јавио се за ријеч господин Шкоро и рекао:

„Да је с неколико другова тражио сазив Збора, да се среде наше прилике и да пођемо трагом наших старих. Предлаже, ако буде потреба, да се Збор настави и поподне. Наша је дужност, да турамо туторство да ради и да се једном стане на крај овој несрећности. Не смије бити свађе међу нама нити мржње. Ако нађемо да туторство не вриједи, скинимо га, ако не помозимо га. Ми назадујемо и стога треба да се ради сложно.“²²

Шкоро је на крају дискусије предложио да се присутни изјасне у вези постављања туторству надзора-контроле од стране протe Митровића. Ако то самостално не могу ријешити предлаже тражење помоћи од стране више власти. Од избора туторства је прошло пет година и већег помака напријед није било, најприје Душан Башић изабран је за председника, али је ускоро дао оставку, треба видјети гдје су проблеми и то отворено рећи. Господин Гојић је примјетио да није пропуст у раду чланова Црквеноопштинског одбора, него на другој страни и моли председника да о свему упозна присутне. Господин Смиљанић је изјавио да се придружио господину Шкору из разлога што раздор сију они који би требали служити за примјер и затражио је објашњење пароха Митровића уз нагласак да рјешавају тачку по тачку. Господин Ковачевић је дао тумачење да Збор рјешава само питања приреза из разлога што су присутни само они који плаћају порез, те да се о осталим проблемима рјешава на ужем скупу. Светозар Барбић је објаснио да се Збор сазива и за избор Савјета, а ако вјерници захтјевају може се сазвати Збор и рјешавити и остала питања-извјештаје према чл. 172. црквеног Устава, додаје да је било боље сазвати Скупштину вјерника ту су они који плаћају и они који не плаћају порез. Ковачевић и Барбић су предложили да присутни изаберу комисију од двадесет чланова са задатком да све спорно ис-

²¹ АСППД, туторски списи, свезњих за 1937. год. бр. 124/37, Збор је сазван за 11 сати, али није било кворума и одгођен је почетак рада за 11,30 сати. Било је присутно 150 општинара. Господин Светозар Барбић је отворио сједницу и навео да је Збор сазван на захтјев извјесног броја чланова, који су предали писмену представку. Предложио је присутнима и изабрали су два овјеровитеља записника: Душан Липовац и Гојко Ћурић.

²² Исто, стр. 2.

питају и то предоче на слиједећој сједници Збора. Војо Милишић је отворено рекао да је главни проблем у парохиу Митровићу, с овом констатацијом се нису сви сложили. Барбић је предложио да Управни одбор у вези овог проблема припреми потребно и то изнесе пред Збор, који је заказан за 23. маја 1937. у четири сата поподне на истом мјесту. Збор је одржан наведеног дана, али без жељеног договора у вези спора прото Митровић, с једне стране и Црквеноопштински савјет с друге стране.

Српска православна парохија мостарска обратила се дописом²³ одбору Српске православне општине у Дубровнику и између осталог навела:

„Епархијски црквени суд у Мостару од 13.07.1938. бр. 1048 одредио је за судског повјереника проту Владимира Гвозденовића по тужби господина Војислава Милишића, трговца из Дубровника против високопречасног господина Божицара Митровића, моли да му Наслов уступи потребну просторију за саслушање учесника у спору и свједока“.²⁴

Све је обављено у погледу прикупљања релевантних података спора у Црквено општинском звању у Дубровнику и Епархијски управни одбор у Мостару бр. 1646 од 29.10.1938 обратио се актом бр. 443/38 од 27.10.1938. Архијерејском намјесништву дубровачком – Требиње, Црквеној општини у Дубровнику актом²⁵ бр. 443/38 од 27.10.1938. из разлога што се због узнемирености духова није могао спровести избор чланова за Црквеноопштински савјет предложило-наредило да се разријеша дужности дотадашњи Савјет и одбор. Тако је одмах поступљено и према Уставу Цркве чл. 199. именовани су у црквеноопштинско повјеренство слиједећа лица: Душан Башић, предсједник повјеренства, те као чланови: Бранко Бубало, Јово Тошовић, Александар Алексић и Ђорђо Вулетић. Примопредаја²⁶ црквене цјелокупне имовине обављена је 28.11.1938. између

²³ Бр. 456 од 20. јула 1938. године.

²⁴ АСППД, парохијска акта, свежњић за годину 1938, бр. 1048. стр. 3.

²⁵ Цијели садржај поменутог акта је Светозар Барбић, дотадашњи предсједник Црквеноопштинског савјета, доставио свим члановима дотадашњег Црквеног општемства.

²⁶ Том је приликом Светозар Барбић, дотадашњи предсједник Савјета, судија окружног суда у Дубровнику поднио исцрпан извјештај о протеклом раду црквеног општемства, навео је и слиједеће: „Годишњи приход Црквене општине је око 350.000 и за скоро седам година је износио 2.300.000, а за то је вријеме потрошено 314.000 (оправак три црквене куће 50.000, оправак гробља 104.999, за снижење дефицита 70.000 и

смијењеног Савјета-одбора и именованог повјеренства у Дубровнику. Смијењени чланови Савјета нису приликом примопредаје својим дискусијама штедјели проту Митровића, па су навели и ово:

„Прото Митровић је сматрао Црквену општину трговачким подuzeћем са циљем гомилања капитала. Говори се о дефициту, а купљене су двије куће академија трговачка (кућа сада бр. 11, Улица од пуча) и интернат „Кнегиње Зорке“ (кућа и имање 10.000 четворних метара, раније власништво Пуљизевић на Илијиној главици) и на тешке је јаде та кућа предана за интернат, јер се томе противио прото Митровић. Парох је 1932. године враћен на своје мјесто у цркву, да се посвети искључиво вјерском моралном подизању народа, јер парох није зато ту да се бави економијом, то предвиђа и Устав црквени.“²⁷

Посебно је наглашена улога и значај Дубровачког српског пјевачког друштва „Слога“ ради националног уздизања и подстакнуто је да оснује дјечји хор у цркви. То пјевачко друштво „Слога“ основано је 1874. године у Дубровнику. Чланови друштва-хора су били како православни тако и Срби католици. Хор „Слога“ је око педесет пута годишње пјевао у цркви. Управа „Слоге“ је упутила писмо бр. 109/37 од 18.10.1937. Управном одбору Српске православне општине у којем пише и ово: „Припомоћ „Слоги“ од цркве смањена са 1.500 на 1.000 динара. Дубровачко пјевачко друштво од свог оснутака прије 63 године уско је скопчано са црквом да се не може одвојити једно од другог, тако је хор у 1953. години пјевао 61 пут у цркви.“²⁸ Тешко је било то пјевачко друштво попунити само Србима, било је доста католика, посебно Срба-католика²⁹, јер је мало било међу пра-

за сиротињу 90.000), остатак: 80.000 за парохију Стон, за сиротињу 15.000 годишње, за секретара Црквене општине 18.000 годишње, а у буџету око 60.000 годишње. При концу нашег рада задужили смо се за купњу „Слоге“ и „Радничког друштва“ (кућа има улазе из улица: Од пуча, Миха Працата, Цвијете Зузорић) 465.000 динара.“ Господин Барбић је наставио излагање уз напомену да је Управни одбор-савјет Црквене општине преузео дужност у фебруару 1932. год., а до тада (значи 10 година) парох Божидар Митровић је самостално управљао Црквеном општином. (Наведени извјештај је у свежњићу турских списа за год. 1938. Архива Српске православне парохије Дубровачке.

²⁷ АСППД, турски списи, свежњић за 1938 годину, стр 2.

²⁸ АСППД. Турски списи, свежњић за 1937. годину, допис-молба бр. 109/37. стр 4.

²⁹ Када се говори и пише о Србима-католицима потребно је дати и шире објашњење у вези с тим: често неупућени мисле да су то били Срби и под притиском примили католичку вјеру, док други мисле да су то били Хрвати и под притиском

вославнима који су спремни били толико се ангажовати-жртвовати. Чланови хора и католици и православни су пјевали у православној цркви и тиме су жртвовали своје вријеме за опште добро. Осим наведеног у извјештају приликом поменуте примопредаје ја наведено и слиједеће:

„За вријеме трајања мандата овог Савјета-одбора (1932-1937) дошао је патријарх Варнава (патријарх од 13.04.1930, до тада скопски митрополит, Српске цркве први је посјетио Дубровник) са пет владика и преко четрдесет свештеника у његовој пратњи, сазидан је дом за немоћне на Посату о трошку госпође Милене Константиновић, општина је црквена дала земљиште и намјештај, Милка Субота је дала кућу-хотел у улици Домино, Александра Иванишевић кућу (раније даровао Ристо Иванишевић цркви) у Требињу, Гавро Тошовић простор бивше штампарије даровао цркви, те Томо Медар имање и кметове иза Хладнице „Медарево“, Томо Медар оставио све покретно и непокретно имање православној цркви у Дубровнику, оставио је и своје кметове, те право на имање Милене Константиновић (супруга генерала Александра Константиновића) око чега се водила парница пред Аграрним судом у Дубровнику.“³⁰

Црквени одбор није гомилао капитал за славу, него је рађено на унапређивању интереса вјерника – Срба у Дубровнику. Трошено је око 40.000 на порез, а то је око 240.000 за трајања мандата (непуних шест година), ангажовано је и плаћано седам катихета (три у Дубровнику, по један у Цавтату, Конавлима, Стону и Жупи) и то је коштало око 140.000, за гробље око 104.000, дочек патријарха Варнаве око 100.000, помоћ парохији Стон 40.000 и за сиротињу 90.000 динара, То је укупно: 514.000 динара за трајања мандата (1932-1937)³¹, укупно је смањено дуговање за 70.000 динара.

Годишњи извјештај Дубровачке парохије за годину 1937. је: број домова 350 Дубровник и 14 у Цавтату, укупно 364 домаћинства, укупно душа 854 мушких и 716 женских, рођених 60 дјеце, вјенчаних 20 парова и 70 умрло. Број Срба се благо повећавао до 1939. године у

постали Срби. Не, ни једна ни друга лоша намјера у тумачењу тога не стоји, него је право тумачење у слиједећем: историјски гледано то су били људи романског подрекла и католици, а никако раније Хрвати и као Романи и романизирани Славени примили су католичку вјеру и прихватили српску народност и касније националност. Значи, то је настало у Дубровнику и никако није било ни настајало политичким ни вјерским притисцима ни Срба ни Хрвата.

³⁰ АСППД. Турски списи, свежњић за годину 1937, стр. 3.

³¹ Исто, стр. 5.

Дубровнику, а потом се биљежи благи пад до 1941. и од тада је нагло смањивање до 1946. и послје те године се креће узлазно до 1991. године.

Управа-канцеларија Српске православне парохије пресељена је 10.02.1939. године у кућу „Матице“³², на први спрат лијево и данас се налази на другом спрату те куће, Од пуча бр. 8.

Задужбина Константиновић

Милена Константиновић је 1934. године дала саградити сиротињски дом на Посату. Душан Башић опуномоћеник госпође Милене Константиновић обратио се 15.03.1937. године Управном одбору Српске православне црквене управе у Дубровнику и наводи:

„У заступству и по жељи госпође Милеве Константиновић као утемељитељице задужбине Александра Константиновића обраћам се овом наслову да за живота речене завештатељице у дому задужбине буде уређивано према јасној одредби односног фондиционог акта и према интензијама њезиним при завештају те да о начину уређења будем што пре обзнањен.“³³

Завјештатељка је основала своју задужбину с намјером да се у дом исте примају изнемогли мушкарци и жене српско-православне вјере, грађани Дубровника и такви који су у материјалном погледу пали у крајњу биједу, а прије тог били бољестојећи, те који су савим добри понашањем, уз услов да доносе собом покретнине које доласком у дом припадају задужбини. Појединци у дому имају за-

³² Српска је матица основана 1909. године у Дубровнику и то заслугом угледних Срба, а посебно финансијском помоћи великог добротвора Константина Вучковића, трговца у Сплиту. Матица се налазила у кући улице Од пуча бр. 8 (садашња адреса куће) и дјеловала до 1914. године и тада је све девастирано и покрадено, а секретар-тајник др. Франо Кулишић одведен као талац од стране аустријских власти и 1915. године у 31. години живота умро у заробљеништву. Поновно је рад Матице обновљен након Првог свјетског рата, али с великим потешкоћама и тако је наставила рад до 1941. године и тада потпуно је укинута. Матица је српска била важна установа за Србе и све остале у Дубровнику. Велика је грешка што ранији црквени одбори-савјети нису довољно водили бригу о Матици. Погибија краља 1934. и слабење Краљевске академије застао је рад Матице у Дубровнику, застала су потраживања од државе због вриједносних папира из времена Аустрије у вријеме оснивања те установе.

³³ АСППД, турски списи за годину 1937. допис бр. 40, од 1503.1937. године стр. 1.

себну собу или су удружени по двоје и више скупа, сви имају право и дужност управљати домом и служити се умиваоником, заходом и купатилом. Дужни су се покоравати одредбама управитеља у погледу реда и чистоће и према Правилнику који није ни до тада од прије три године сачињен. Неки корисници тога дома се нису понашали према одредбама кућног реда и основних правила понашања у колективном смјештају: „Има их који се не понашају пристojно, грде се ријечима, не одржавају чистоћу. Тако је Маре Елезовић заузела за своје ствари собу намјењену за купатило. Моли се управа да оне који ометају кућни ред уклони из дома.“³⁴ Ово је све према жељи Милеве Константиновић записао Душан Башић.

Госпођа Милева Константиновић као сувласница по 2/5 кућа³⁵ у којима је смјештено дубровачко српско пјевачко друштво „Слога“ и „Радничко друштво“, Српска православна црква је сувласница друге 2/5, а господин Јово Шкерио 1/5, тражи да се управа смијени јер до-тадашњи управитељ господин Војислав Милишић није подносио годишње рачуне одмах по истеку календарске године него пуно касније у потпису и овога дописа³⁶ угледном Одбору Српске православне општине је Душан Башић, у мировини-пензији, а био је судак Окружног суда у Дубровнику. Услиједила је и информација основом одлуке од 01.07.1936. год. да свештеници примају плаћу од наведеног дана-одлуке од Патријаршије, а народ је ослобођен плаћања најскупљих свештенорадњи: крштења, вјенчања и погребља.³⁷ Епархијски је управни одбор у Мостару послао допис-наредбу бр.772 од 2209.1936. године свим црквеним општинама на основу чл. 41. Уредбе о свештеничким припадностима „Гласник“бр. 16-17 од 1936. године у коме стоји да је свака црквена општина своје пароху дужна дати:

„01. Пристојан стан, ако нема у том случају 200 динара мјесечно,

02. дрва за огрев у количини 12-16 кубних метара,

03. у близини парохиског стана башчу од 5 дунума или 15 динара мјесечно.

³⁴ Исто, стр. 2.

³⁵ То су двије куће: једна „Слоге“, стари Бондин театар (има три улаза из улица: Цвијете Узорић, Од пуча и Миха Працата, сада је у тој кући библиотека-књижница и кућа у улици Цвијете Узорић бр. 4, сада је у тој кући Научна библиотека /Знанствена књижница/.

³⁶ Овај је допис у додатку предходног дописа и чине једну цјелину, стр. 3.

³⁷ Ово је дописом-наредбом бр. Ад1032/36 од 26.02.1937. доставио Епархијски управни одбор из Мостара.

Све наведено се примјењује од 01. јула 1936. године.³⁸

Српско православна црква у граду Корчули

Дуже времена је преговарано у вузи са црквом на отоку Корчули. Министарство у Београду је најприје одбило Српскоправославну општину из Дубровника да купи стару грчку црквицу у Корчули. Преговори-договори и погодбе у вези купње исте одвијале су се на слиједећи начин: прото Божидар Митровић је 20.12.1930. био у Корчули и разговарао с српским трговцем господином М. Милановићем, а након повратка у Дубровник написао му је писмо³⁹ у којем пише и ово: „У вези нашег разговора 20. текућег мјесеца кад сам био у Корчули; односно градње православне цркве, госп. Бајић на пролазу за Боку свратио је код мене и рече да сте Ви разговарали са госп. Др. Арнеријем начелником и да је он Вама обећао дати неку стару цркву св. Барбаре. Али треба да се ја обратим Банској управи.“⁴⁰ Непходно је било сазнати на кога је поменута црква у Земљишнику укњижена? Те ко је власник и да ли би је продао, поклонио изнајмио? Све је било потребно сазнати ако се издаје на колико година, ако се продаје колико кошта? То је стара црквица и потребно је доста новца за реновирање. Наведено је било потребно у обраћању Бановинској управи и због тога је прото Митровић замолио господина Милановића да то провјери. Господин Милановић одговара (писмо је слабо очувано и не види се датум ни број слања истог) на писмо-захтјев проте Митровића: „У вези Вашег цј. дописа од 25. т. мј. садржај сам разумио. Драго ми је, да Вам је Бајић растумачио гледе св. Барбаре, јутрос сам пошао на суд и видио на кога је иста укњижена. Укњижена је на Државни Ерар. Сад од исте има кључ Среско Начелство, у којој држи у похрани старе архиве које им не служе и ја овдје Вам шаљем онако како гласи укњижба: P.G. NR. 505 libro fondario Corcula particolla edificio 89corpo unico. Intavolato. I.R. amministrato dal I.R. demanio nell interesse del fondodi religione. (земља укњижена бр.

³⁸ Ово је све наведено опширно и образложено у „Гласнику“ бр. 16-17, године 1936. Главни је проблем и разлог у томе што је од 1905. године парох уздржаван од вјерника (око 50%) и од државе (око 50%), а од 1935. све је прешло на парохије, до 1905. парох је издржаван од стране вјерника.

³⁹ АСППД, парохијска акта, свежњић за годину 1930. бр 508 од 25.12.1930. године, писмо проте Митровића господину Милановићу.

⁴⁰ Исто, стр. 2.

505 порезна опћина Корчула честица зграде 89 биће једно укњижено, ерар ц.к. државног имања управљен у корист вјерозаконске закладе), па Ви видите и чините све што треба, само да дође ова црква у наше руке.“⁴¹ Одмах, предлаже проти да би требало цркву преуредити и већи звоник саградити, тако да се види преко хотела „Делавиле“ на обалу, јер се од хотела не види баш најбоље црква. Предлаже да се набаве два или три звона и поставе у звоник. Он се понудио да састави пјевачки збор да пјева у новоосвештаној цркви. Моли да му прото јави чим молба буде ријешена. У потпису М. Милановић. Црквена општина Српске православне цркве у Дубровнику обратила⁴² се молбом Министарству финансија одељење катастра и државних добара у Београду. У молби је наведено да дубровачка парохија обухвата два среза Дубровник и оток Корчула, да у Корчули граду има преко 40 православних и више пута годишње парох обилази парохијане на Корчули. Баш у томе граду има једна стара грчка црквица и постоји могућност купње исте, јер је тада била државно власништво. Посебно је у тој молби наглашено:

„Да би се у вјерском погледу дошло у сусрет службеницима православне вјере, који су својом службом приморани да живе по мјестима гдје нема православног храма, то се овом молбом обраћамо том министарству да би изволило из наведених разлога уступити односну зграду, да се поновно претвори у богомољу и да буде убудуће служити православним припадницима за вршење разних богослужења.“⁴³

Није требало дуго чекати на одговор упућене молбе за купњу цркве у Корчули. Катастарска управа бр. 6870 од 19.04.1931 у Дубровнику је послала одговор на молбу:

„Туторству Српске православне општине Дубровник, вашем поднеску бр. 7 од 22.01.1931. године упућено Министарству финансија одељење за катастар и државно добро, приопћује Вам се, да

⁴¹ Исто, стр. 3. и 4..

⁴² Туторство Српске православне цркве у Дубровнику бр.7, од 22.01.1931, обратило се Министарству финансија одељење катастра и државних добара Београд и моли да дозволи купњу поменуте цркве у граду Корчули, али је услиједио негативан одговор и то је пуно разљутило не само црквеноопштинско вођство него и све вјернике.

⁴³ Исто, стр. 4. и 5. Туторство српске православне цркве у Дубровнику бр. 8 од 22.01.1931. замолило госп. Бранка Поповића, начелника министарства вера, да он лично преда молбу у Министарство финансија.

горње одељење својим решењем бр. 7449 од 21. марта 1931. год. решило, да Вам се тражена црквица не може уступити ни продати, пошто за то нема законске могућности.⁴⁴

Управа Српске православне парохије из Дубровника обратила се⁴⁵ пречасном суду епархије Захумско-херцеговачке у Мостару и доставила у прилогу преписана писма и молбе, све што се односило на куповину цркве у Корчули уз напомену: „да одбијање поднесене молбе од стране министра јако је дирнула колико црквену управу толико и све припаднике православне вјере на Корчули.“⁴⁶ Таква их је одлука изненадила, али није обесхрабрила и још су више и успјешније наставили активностима да купе поменути црквицу у граду Корчули и у томе су успјели. Тако у свом извјештају Управни одбор Српске православне црквене општине бр. 170/37 из Дубровнику послан Епархијском управном одбору у Мостар наведено да је требало доста издвојити за оснивање парохије у Стону и поред тога да је доста учињено: „Купљена је од државног ерара стара црквица у Корчули. Иста је преуређена, оправљена и пристојно удешена за богослужење. Са припомоћи патријаршије постављен је врло лијеп иконостас. Овим је удовољено потреби свију вјерника на отоку Корчули.“⁴⁷ Прото Митровић је редовно и по потреби⁴⁸ одлазио на оток Корчулу и прије купње и поправка старе црквице.

⁴⁴ АСППД, турски списи, свежњић за годину 1931. стр. 67.

⁴⁵ АСППД, парохијска акта, свежњић за 1932. годину, обратила се Српска православна парохија из Дубровника дописом бр. 521 од 8.12-24.11, 1932. пречасном суду епархије Захумско херцеговачке у Мостару на бр. 2214 од 08.12-24-11.1932.

⁴⁶ Исто, стр. 5.

⁴⁷ Исто, стр. 6.

⁴⁸ Поп Божидар Митровић је написао писмо бр.21 23.10.1933. године и послао Симу Бајићу у Корчулу и ту наводи-пише: „Ако не би наступио какав изванредни случај, одлучио сам удовољити Вашој жељи и тамошњих православних припадника и доћи о св. Сави на Корчулу. Тамо литургисати и крстити Вашег сина. Молим Вас да би се постарали, да са господином Милановићем испослужете дозволу од управе Сокола, да нам дозволи у Соколани извршити литургију. Ако не би управа Сокола дозволила, што мислим да неће онда би требало питати коју школску дворану.“ Симо Бајић одговара 10.01.1934. проти Митровићу и захваљује што се редовно сјећа вјерника на Корчули, „те сте нам послали високу честитку на којој Вам у име нас овдје захваљујем.“

Припреме за подизање цркве у Стону

Дана: 11.10.1931. године /недеља/ састали су се, њих тридесет грађана српске националности,⁴⁹ и донијели одлуку о оснивању одбора за подизање цркве у том мјесту, а 12.10. текуће године (сутри дан), састао се одбор којег су чинили Константин Славковић и Константин Јокановић за подизање цркве и да се обрате православном звању у Дубровнику с молбом да тај захтјев проведе у живот-праксу. Чланови поменутог одбора Славковић и Јовановић обратили су се 08.12.1931. године управи Српске православне општине у Дубровнику и само навели да би било потребно подићи једну црквицу у Стону, али писмено није наведено у том допису оно што су усмено разговарали, то јест о неким развалинама старе цркве у том мјесту.

Црквена је општина из Дубровника 29.06.1933. године доставила⁵⁰ новооснованој парохији у Стону слиједеће свете предмете: један свијетли фелон, епитраил, наруквице, појас и стихар, те један црни фелон, епитрахил, појас и наруквице, једну св. чашу дискос, кашику, копље, звјездицу, свијетле покровце као и књиге службеник и требник, те икону пресвете Богородице. Новорукоположени јереј Антоније Цвитановић ступио је 14.07.1933. године на дужност⁵¹ привременог пароха у новоосновану парохију у Стону. Од наведеног дана од дубровачке парохије одузета су мјеста: Стон, Орашац, Слано, Оребић, те отоци Мљет и Корчула и све наведено улази у састав стонске парохије. Православни епископ епархије Захумско херцеговачке бр. 576 од 18.07.1933. из Мостара упутио је свим архијерејским намјесницима за управе парохија, то јест прослијеђена је одлука Светог архијерејског синода: Син. Бр. 3672/ зап. 1219. (тада је основана прва епархија Захумља од стране св. Саве у Стону) од 17.05.1933. потврђено је Рјешење Црквеног суда из Мостара о оснивању самосталне парохије у Стону. Моли се помоћ тој парохији од стране осталих парохија.

⁴⁹ Константин Славковић (1 члан), Константин Јокановић (1), Драгољуб Кујунџић (5), Никола Борковић (2), Константин Јовановић (7), Милорад Вујић (5), Светозар Живановић (3), Љубо Добрић (1), Мирко Пуповац (2), Никола Узелац (2) и Милош Добрић (1).

⁵⁰ АСППД, турски списи, свежњић за годину 1933., допис-обавијест послано на С. Бр.. 961 од 29.06.1933. од стране Српско православног општества из Дубровника Црквеном суду у Мостару.

⁵¹ Црквени суд Српске православне епархије захумско херцеговачке с. Бр. 1300 од 10.07.1933. у Мостару, Управи парохије дубровачке у вези акта под с. Бр. 1054. од 26.05.1933. и даље слиједи обавијест о ступању пароха Цвитановића на дужност.

Епархијски управни одбор из Мостара 17.08.1937. послао је у вези парохије у Стону, Патријаршијском управном одбору слиједећу информацију:

„Част нам је извјестити, да је тој парохији, која се налази у мору добро организованог римокатолицизма, потребно ово: оправити зграду парохијског дома у Стону, то ће коштати 46.121 динар, ова је кућа недавно криомице купљена, подигнути двије капеле на Мље-ту у Блату и Бабином пољу, трошкови нису познати, јер ранији про-јекат није одобрен.“⁵²

Већи дио потребних новчаних средстава за горе наведене трошкове обезбиједила је Захумско-херцеговачка епархија и Патријаршија и то према захтјеву Српског православног општества из Дубровника у којем стоји: моли Епархијски управни одбор да уплати 8.000 динара за купњу⁵³ парохијског дома у Стону, из резервисане помоћи 5.000 динара за цркву у Оребићу. Епархијски управни одбор⁵⁴ куповину куће, која ће служити за парохијски дом и за капелу у Стону, прихватио је и Црквеној општини у Дубровнику је ставио на располагање:

01) Своту од динара 5.000 /тај је износ Патријаршијски управни одбор својим рјешењем бр. 3221/454-1934 од 23.11.1934. дао за подизање цркве у Стону (ЕУО. Бр1190/34).

02) Динара 3.000 које је Патријаршијски управни одбор својим рјешењем бр. 3387/455-1935. од 28.11.1935. дао за градњу цркве у Стону (ЕУО. Бр. 92/36).

03) Динара 5.000 које је Епархијски управни одбор ранијих година резервисао за градњу цркве у Оребићу.

04) Новчани износ од 2.000 дин. Епархијски управни одбор овим рјешава да још изда као помоћ из буџета 1936/37. за исплату наведеног износа и захтјева да се одмах доставе признанице за уплаћено. Епархијски управни одбор је обавјестио дописом бр. 279 од 17.03.1937. из Мостара Српску православну општину у Дубровни-

⁵² АСПИД, туторски списи, свезњих за годину 1937. Епархијски управни одбор у допису бр. 930. од 17.08.1937 из Мостара одговорио је на тражење бр. 10629 од 30.04.1937. (у погледу парохије у Стону) Патријаршијском управном одбору у Београду.

⁵³ Црквени одбор Српске православне општине бр. 31/37 од 17.02.1937. из Дубровника обратио се Епархијском управном одбору у Мостару.

⁵⁴ Епархијски управни одбор у Мостару обратио се дописом бр. 279 од 12.03.1937. године Српском православном општеству у Дубровнику.

ку да је од ње примио послане признанице на укупно примљених 15.000 (петнаестхиљада динара), значи да је новац одмах уплаћен ($5.000+3.000+5.000+2.000=15.000$ динара).

Стонска је парохија финансирана⁵⁵ на слиједећи начин: Патријаршија је плаћала 1.500 динара манастиру у Завали, а манастир је плаћао 2.000 динара мјесечно стонској парохији и дубровачка парохија по 600 динара мјесечно субвенције. Напокон се указала и прилика за купњу куће и имања у Стону: власници Петар Ј. Гушавац и Мато Иванишевић обратили су се дописом 09.03.1937. угледној управи општества Српске православне цркве у Дубровнику да желе продати своје имање и кућу (честица зграде 259 кућа биће 1, нови број 102, честица земље 2142/1 врт биће 2, честица земље 2145, 2146, 2154) и наведену кућу и око ње врт понудили су Наслову за најнижу цијену од 30.000 динара, то је све запремало 1080 четворних метара у Стону с роком одговора 30 дана. Ово је била прихватљива понуда и одмах је прихваћена. Управни је одбор Српске православне општине у Добровнику уз своја новчана средства добио 15.000 динара помоћи од Епархијског одбора из Мостара и купљена је кућа и имање у Стону и одмах је укњижено на име цркве.

Важно је навести да је било прелаза из српско-православне у римокатоличку вјеру-цркву и из римокатоличке у српско-православну, наводим два таква случаја. Дана 11.05.1925. године добровољно је приступила Даринка Јеричевић Јеркова, рођена 07.02.1899. у Трстенику, те у уреду Српског поглаварства у Дубровнику на записник дала слиједећу изјаву: „poslužujući se propisima zakonom zajamčenim izjavljujem da istupam iz Srpsko-pravoslavne crkve i ponovo prelazim u Rimo-katoličku vjeroispovijest. Nadodajem da je to moja slobodna volja i da me na taj korak niko ne sili. Moj je prelaz u Srpsko-pravoslavnu vjeru bio svojedobno 1919. Javljeno Županijskom uredu u Trsteniku i Parohijskom uredu u Dubrovniku.“⁵⁶ Фрањо Дубровчевић из Стона написао је проти Божидару Митровићу (обратио се мимо пароха у Стону) и моли да му изађе у сусрет из слиједећих разлога:

⁵⁵ АСПИД, турски списи, свежњић за годину 1937., Управни одбор Српске православне општине из Дубровника је дописом бр. 27 од 16.02.1937. молио одговор од Епархијског црквеног одбора у Мостару: да ли треба и даље финансијски уздржавати парохију у Стону? Одговор је уследио да треба, као и до сада, тако што ће свакога мјесеца плаћати 600 динара у корист стонске парохије.

⁵⁶ АСПИД, парохијска акта, свежњић за годину 1925. у потпису стоји: Darinka Jeričević Jerkova, predamnom: Vinko Vallea, vladin savjetnik, Sresko poglavarstvo u Dubrovniku br. 3966, dana 11.05.1925. М. Р.

„Poznato Vam je kakve su političke prilike? Što radi katolički kler, da hoće preko vjere svoje vjernike u Jugoslaviji da odnaroде. – Hrvatski političari uzeli su sredstvo preko koga oni politiku vode a to je rimokatoličko svećenstvo. – Oni hoće da na taj način odnaroде Jugoslavenske rimokatoličke Hrvate, da ih razjedine i da ih odcjepe od родене Браће Srба, da postanu zasebna држава под tutorstvom i starateljstvom Rima koji je već niz Slavenских vladajućih Prestolja i Vladara srušio i podavio kako je to slavenском istorijom dokazano.“⁵⁷

Он, као прави Југословен и као прави отац своје дјеце је хтио, а то су му и југословенски идеали налагали – одгајање своје дјеце у југословенском духу, а томе се супростављала католичка црква, јер су били против јединства и слоге јужнословенских народа и даље пише-наставља:

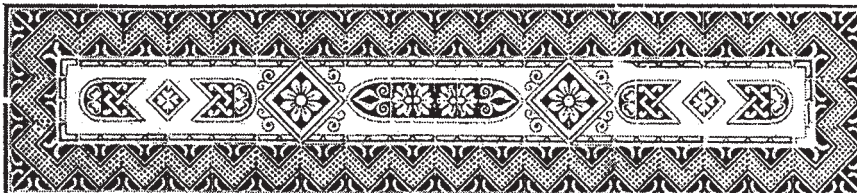
„i ako na ovom radim bojim se da mi ih neotme rimska propaganda i Rimske sluge da ih neodnaroде i da postanu žestoki rovarnici svoje Jugoslavenske Domovine zbog čega sam se riješio – Ja sa svojom djecom nikako ne ostajem u ovoj vjeri u kojoj sam se rodio, kako ja tako i moja djeca, već hoću zbog navedenih razloga da iz Rimokatoličke u Srpsko-Pravoslavnu vjeru pređem.“⁵⁸

Посебно је нагласио да све написано није навео из неког разлога за бољим положајем или за повластице у постојећој држави, него искључиво због наведених разлога, њему је име Фрањо, сину Фрањо и кћеркама Рудолфина и Јозефина. Парох Митровић је одговорио на ову молбу да у потпуности разумије осјећаје и разлоге наведене у молби, али да треба причекати с наумљеним чином једно извјесно вријеме и још једном све изанализирати.

Милорад Вукановић

⁵⁷ АСППД, парохиска акта, свежњић за годину 1933, од 23.12.1933. у потпису је читко написано: Franjo Dubrovčević.

⁵⁸ Исто, стр. 2.



271.222(497.11)-9
930.2:003.074(497.11)''1868''

ДВА ПИСМА О ПРИКУПЉАЊУ ПОМОЋИ ЗА МАНАСТИР ВИСОКИ ПЕЧАНИ ИЗ 1868.*

У раду су критички приређена и објављена два писма, која су српском патријарху и карловачком митрополиту Самуилу Маширевићу упутили рашко-призренски и скадарски митрополит Мелетије, и братство манастира Дечани. Указано је да писма, као прворазредни извори, потврђују чињеницу да су се рашко-призренски митрополити и дечанско братство, поред Кнежевине Србије, за помоћ обраћали и Карловачкој митрополији, самосталној српској цркви у Хабзбуршкој монархији, односно од 1867. Аустро-Угарској држави. Документа су кратко палеографски и дипломатички описана.

*

У Архиву САНУ у Сремским Карловцима (Митрополијско-патријаршијски архив), у фонду Б, чувају се две молбе да се приложима

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике *Србије Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. Бр. 177031), који се реализује у Историјском институту у Београду под руководством др Славенка Терзића, научног саветника. Адреса аутора: Историјски институт, Кнеза Михаила 36/2, 11 000 Београд; Е-пошта pedjo.radosavljevic@gmail.com

и прикупљањем милостиње помогне манастиру Дечани и његовом братству. Обе молбе у архивском фонду стоје посебно, саме за себе, а других сличних докумената који се односе на манастир Дечани у овом архиву из поменутог периода нема.

Манастир Дечани, један од најугледнијих православних духовних центара на простору Косова и Метохије, током 19. века доживео је бројна насиља због којих је осиромашео и нашао се у веома тешком положају. Још у време избијања Грчког устанка неколико дечанских монаха је убијено, а рашко-призренски митрополит Хаџи Захарије, дечански пострижник, тада је у затвору провео око годину дана.¹ Проблеми Дечанског манастира настављени су и касније, у време управе митрополита Мелетија.² Године 1864-1865, манастир је ушао и у спор са арнаутским првацима, које је предводио Халил-ага. Они су по сваку цену желели да спрече подизање заштитног зида око манастира, у чему су на крају и успели, а радови су обустављени 1866. године.³ Због тешке материјалне ситуације, која је доводила у питање и опстанак манастира, карловачком митрополиту и српском патријарху Самуилу Маширевићу⁴ обратили су се и митрополит Мелетије и дечанско братство. Та два писма су још један доказ да је манастир Дечани, поред власти Кнежевине Србије и Руског конзулата⁵, као и писања жалби Порти, налазило ослонац и у Србима у Хабзбуршкој монархији, касније Аустро-Угарској, који су економски били моћнији,

¹ *Дечански споменици*, скупио и издао архимандрит дечански Серафимъ Ристић, Београд, 1864, 55; Д. Батаковић, *Дечанско питање*, Београд, 2007, 13-14; П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*, Београд, 1928, 12-13.

² Мелетије (Серез, око 1826 – Призрен, 27. август 1895). Рашко-призренски и скадарски митрополит 1854-1895. Школован у патријаршијској академији на Халки, у два наврата био је и синодски митрополит Васељенске патријаршије. Има велике заслуге за српски народ и православну цркву у Рашкој области и Старој Србији. Био је покровитељ призренског Друштва Светог Саве и благословио почетак његовог рада 1880, а помагао је и Београдску богословију. Краљевина Србија одликовала га је Орденом Светог Саве I степена. Са верницима Србима имао је веома добре односе. П. Костић, *нав. дело*, 21; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд, 1991, 440-441; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, 315.

³ Халил-аги, који је првобитно због тога био и хапшен, манастир је био приморан да даје и одређену количину новца. И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, Београд, 1879, 56-57.

⁴ С. Маширевић, карловачки митрополит и патријарх српски 1864-1870.

⁵ О томе опширније Д. Батаковић, *нав. дело*, 14-20.

а институцијално окупљени око самосталне српске Карловачке митрополије, чији су поглавари носили и титулу српског патријарха. Та традиција јавља се још у 18, а наставља и током 19. столећа.

Писмо митрополита Мелетија настало је 13. (25) марта 1868. године. У фонду “Б” АСАНУК заведено је под број 12а/1868. Писано је ћириличним писмом употребљаваним пре реформе азбуке коју је спровео Вук Караџић, иако је реформисано писмо већ увелико било коришћено у световној, па чак и делу црквене администрације.⁶ Писмо је настало на првој страни једног дволита, док је на последњој, четвртој страни, наведена адреса примаоца. Стара ортографија видљива је пре свега у коришћењу словних знакова *џ, љ, њ, џ...*, као и честог коришћења полугласа *ѡ*, нарочито на крају речи. Међутим, у тексту нема пуно архаичних израза. Оно што је, ипак, јако видљиво, су падешке неправилности или погрешно написани завршеци речи, као и мешање родова, једине и множине. Управо ти елементи потврђују аутентичност писма, односно чињеницу да га је писао или лично рашко-призренски митрополит Мелетије, Грк, или по његовом диктату неки од грчких писара који је такође знао српски језик.

Митрополит Мелетије обавестио је патријарха Самуила Маширевића да је материјално стање једног од најзначајнијих српских манастира лоше, и замолио га за помоћ, препоручивши свештеномонаха Рафаила, очигледно припадника дечанског братства, за прикупљање милостиње на простору Карловачке митрополије. За своје вернике навео је да су толико осиромашили да нису у стању ни да исхране своје породице, а још мање да помажу старе краљевске и царске лавре.

Друго писмо које је упућено патријарху Самуилу, било је од самог дечанског манастирског братства. Писмо је настало 1. (13) априла 1868, и у архивском фонду носи сигнатуру 13а/1868. И ово писмо писано је предреформском ћирилицом, веома прегледно и читко, тако да у њему нема нејасних места. Поред старих словних знакова, у њему се појављују и они који су резултат реформе Вука Караџића (*џ, љ, њ, џ...*). Писмо је писано на прве две стране једног дволита хартије. Архимандрит Серафим Ристић није га потписао, јер је био одсутан, већ је то, заједно са још три сабрата, учинио јеромонах Самуило. Њихови

⁶ У Сарајевску митрополију Вуков правопис је исте године, како у својим штампаним посланицама, тако и у личној преписци, увео митрополит Дионисије II Илијевић. Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766-1891*, Београд, 2009, 111.

потписи налазе се у доњој левој сфери на другој страни, а поред њих је манастирски печат.

И у овом писму, које је очигледно у вези са писмом митрополита Мелетија, такође се набрајају невоље због којих је манастир осиромашио, а непријатељства према хришћанском православном становништву описана су као слична онима због којих су српски патријарси, који се помињу као Маширевићеви предходници, али и преци већег броја Срба из Срема и Баната, били принуђени да напусте свој косовски завичај. Занимљива је и титулација којом је Самуило Маширевић у адреси исписаној на другом, мањем придодатом листу, ословљен: Она гласи: *Патријарх српски, бугарски и архиепископ карловачки*. Помињање Бугара у титулацији патријарха Самуила свакако је био одраз традиције укинуте Пећке патријаршије, чији су поглавари, с обзиром на то да је део бугарских земаља, пре свега око Самокова и Ћустендила, улазио у састав Пећке патријаршије, носили и титулу *патријарх Бугара*.

Ово писмо садржи и неке делове које, с обзиром на дипломатски такт и опрез које је поседовао, као и своје грчко порекло, митрополит Мелетије сигурно не би унео у текст. Тако се у њему помињу *крволочни Турци, подли папиштанци и лукави Грци* који су, сваки из својих побуда, имали исти циљ, а то је нестанак српског православног народа са простора које је настањивао. Помињање Турака, чије власти су се понашале тако да манастиру нису пружиле никакву заштиту од локалних арнаутских поглавара који су га угрожавали и узурпирали имовину не чуди, као ни Грка, према којима је постојала дистанца још од времена укидања Пећке патријаршије, мада су рашкопризренски архијереји Васељенске патријаршије углавном одговорно вршили своју мисију. У писму се, међутим, помињу и *папиштанци*, односно римокатолички мисионари, који су у Пећкој нахији развили широку и делом успешну акцију. То у жалбама Дечанаца није био усамљен случај. У писму српском митрополиту Михаилу од 2. (14) фебруара 1890, тадашњи архимандрит Сава Дечанац римокатоличке емисаре назива *Штросмајерови недостојни људског имена подли агенти*, што указује на то да су сумњали да је пропаганда била Штросмајерово дело.⁷

⁷ Д. Батаковић, *нав. дело*, 18; Исти, *Мемоар Саве Дечанца о Високим Дечанима*, Мешовита грађа XV, Београд, 1986, 124. У овом мемоару Сава Дечанац опширно је описано збивања око манастира у последњих неколико деценија, нарочито од Кримског рата 1853-1856, када су његова имања узурпирана, а братство осиромашило, било презадужено и изложено сталном арнаутском притиску.

Анализом рукописа и монашких потписа може се закључити да је писац овог писма први од потписаних, јеромонах Самоил. Како се у његовом тексту јасно виде елементи ијекавског наречја, он вероватно није био пореклом из Старе Србије, већ из још увек неослобођених динарских области (Херцеговина, Босна...), или можда, али мање вероватно, са простора западне Србије.

Поменути писма налазе се у међусобној вези, јер се у оба препоручује исти јеромонах, Рафаил, за сакупљање милостиње, и то искључиво за манастир Дечани. Она показују и то да се поштовало вековима устаљено правило, без обзира да ли се радило о једној или више помесних православних цркава, које су постојале у једној или више држава, а то је да монаси у прикупљање милостиње могу кренути искључиво са благословом свог архијереја, и допуштењем архијереја епархије или поглавара цркве на чије подручје долазе за ту мисију. Писмо митрополита Мелетија патријарху Самуилу Маширевићу је писани доказ да је дечански јеромонах имао његов благослов за своју мисију.

У даљем тексту оба наведена писма, као важан прилог даљем истраживању прошлости манастира Дечани и православне цркве на том простору, дата су у целини. Извршена је транскрипција на савремено српско писмо, али је у потпуности сачуван језички израз на ком су настала. На крају је дат њихов кратак палеографски и дипломатички опис.

1.

Стара Србија [Призрен], 13. (25) марта 1868.

Рашко-призренски митрополит Мелетије српском патријарху и карловачком митрополиту Самуилу Маширевићу – указује на тежак материјални положај манастира Дечани, и препоручује јеромонаха Рафаила да сакупља милостињу за своје братство.

Ваше Високопреосвештенству!

Манастир Високи Дечан[и], кој[и] [се] налази у плачевној Стару Србију, међу дивљим Арнаутима, кој [је] у једно време сијао међу православним Србима у Староме Србију, сад на тмуше и [у] највећу жалост находићи се, имаде нуждо и ону кору лебац да рани и да подржи свој[е] братство. Колко [је] православно наш народ осиромашео, и нема снагу свој[е] робље да [х]рани и да обдржава, а камо

ли да може помагати и царским лаврама, того ради братство од горе речено[г] манастир[а] Високи Дечане не имајући друга прибежишта, но на Вашу Високопреосвјаштенству, на Вашу велико милост и на тамошњи браћа наши, православним Србима испраћају свога брата Рафаила, свјаштенмонаха у Вашу милост ради милостиња за горе речено манастир Високи Дечан[и]. Того ради моли и мој[а] смиреност Вашу високопреосвјаштенству, и имам пуна надежда да ће Вашу милост прими[ти] нашу и братску молбу. И тако остајем

Вашег високопреосвјаштенства

1868, марта 13

У Староме Србију

смирени во Христe брат
Архиепископ пећски
и митрополит рашко-призренски
и скендериски
+Мелетиј

Текст на полеђини: Његовом Светост[и] патријарху, архиепископу карловачкому и митрополиту свега православному србскому народу в Аустрију Господину Господ[ину] Самуил[у] Маширевићу и пр[очих] и пр[очих] у Карловци.

Опис документа: Писмо је писано српским језиком и ћириличним писмом, употребљаваним пре реформе ћирилице коју је извршио Вук Караџић. Настало је на првој страни једног дволиста папира формата 39x24 cm, док се на четвртој налази адреса примаоца. Папир је грубо израђен, уобичајен за то време, беле боје. Рукопис је читљив, а због падешких и других језичких грешака јасно указује да писмо није писао Србин, већ митрополит Мелетије, Грк, или неко од његових грчких писара. Документ нема физичких оштећења. На њему, такође, нема никаквог печата.

АСАНУК, Фонд Б, 12 а/1868.

Оригинал

2.

Манастир Дечани, 1. (13) априла 1868.

Братство манастира Дечани српском патријарху и карловачком митрополиту Самуилу Маширевићу – указује на тежак положај манастирског братства, које је под притиском османских власти, римокатоличких мисионара и грчких епископа. Моли за помоћ како би манастир опстао.

Ваша свјатост премилостивиј Господарју!

Познати су већ и самим нашим злотворима злочинства агарјанска, која нам задају од несрећнога Боја косовскога до данашњег дана, а некмали Вама, која Ваше предшественике свете патријархе и већу част сремобан[а]тски[х] Срба и принудише престол патријаршескиј и предраго своје отачаство оставити, и у другима пределима, и опет под туђу власт прибежишта тражити. А тим самим овој земљи и народу у њој оставшем освануо је јошт црниј дан од Видова. Зашто тек онда кад ми и народ наш ошадосмо без своји[х] пастира духовни[х], и у малом числу навалише са једне стране крволочни Турци, са друге подли папиштанци, а трећи лукави Грци, сви три са једном намером, премда под разним видовима да нам на једанпут униште све што нам је најмилије било, Свету веру и предрагу народност нашу.

Ове отровне и погибелне стреле управљене од три наша непријатеља да отрују срца нашем народу да би похулио на Свету праотачску веру и изгубио своју предрагу народност ништа није могло затупити и одпора им дати, србским на њима распињућима се срцима отровне ране излечити, сузе убрисати и ублажити, разве једини у целости оставши манастири и у њима живећи духовници, између кој[их] је прво место заузимао и у томе дејствовао свагда, па и данас овај најславнији споменик, манастир Дечани и њихови служитељи.

Но будући да су овој Св[етој] обитељи сва добра одузета и Арнаутима притиснута да није ништа остало није, чим смо ми и принуђени ићи по народу изискивати милостињу, које када не би било ова Св[ета] обитељ не би се никако могла одржати кроз толико несрећна и пре[т]ужна времена, па ни сада. Магда је најопсадније наступило

време, јербо народ је сасвим осиротио, насилија све то већа, добра сва одузета, приходи мали расходи превелики, тако да нам никако није могуће одржати се и сачувати овај Св[ети] дом, Тога ради припадамо смирено братство овог Св[етог] дома ка Вашој свјатости најпокорније молећи и Вашу Св[ету] десницу љубећи, да би се Ваша свјатост смиловала излити свој Св[ети] благослов на ову Св[ету] обитељ и притећи јој у помоћ у овому осудном времену и крајњој нужди, и саизволила допустити нашем брату, јеромонаху Рафаилу, кога упућујемо ка Вашој свјатости проћи по Вашем народу ради милостиње, да се не би запустио овај Св[ети] споменик Ваши[х] прађедова кој[и] сваком странцу јасно показује способност, силу и вештину наши[х] прађедова, и то баш онда када сви мислимо да нам је близу свануће ослобођења. Јесмо у тврдој надежди да нас неће Ваша премилостива свјатост своје високе и свете милости лишити већ удостојити. Ваше свјатости препонизна чада љубећи Вашу свјату десницу

У монас[тиру] Високим Дечанима
1. априла 1868. год[ине]
у одсуствију г[осподина] архимандрита
Самоил јеромонах
Теофил настојатељ
Агатангел епитроп
Аненија епитроп

Напомена: Поред потписа налази се печат манастира Дечани, на чијем ободу је написано **ПЕЧАТЪ Г[ОСПО]ДА ВСЕДЕРЖИТЕЛѦ ОБИТЕЛИ**.

На трећој страни, у горњем делу, записано је другим рукописом: *У Пешти 25. априла 1868. Дадо[х] проситељем 50 f.*

Прилог:

На малом листу у прилогу документа налази се адреса, која гласи: *Његовој свјатости Господину Самуилу Маширевићу патријарху србском, бугарском и архиепископу карловачком у Карловцима (Срем).*

Опис документа: Писмо је писано на прве две стране једног дволита папира димензија 38x24 ст, ћирилским писмом које је било у употреби пре реформе Вука Караџића, мада се у његовом садржају мешају стари и нови словни знаци (ѡ, ѣ, ѓ, ѣ, љ, њ, љ...). Рукопис је уједначен, вешт и веома читљив. Сви потписани монаси (укупно четири)

су, судећи по различитим рукописима, то учинили својеручно. Печат манастира Дечани, лоциран у десној доњој сфери, поред напред наведеног текста, садржи врло јасну, добро израђену представу Свете тројице, са израженим смислом за пропорцију. На трећој, унутрашњој страни, је кратак запис о дару од 50 форинти који је непознати приложник даровао у Пешти 25. априла (7. маја) 1868, што указује да је пут овог писма ишао од Карловаца до Пеште, у којој је живела бројна и имућна српска заједница. На посебном папиру који се налази у прилогу је адреса примаоца, патријарха Самуила Маширевића.

АСАНУК, фонд Б, 13 а/1868

Оригинал

Недељко В. Радосављевић

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Стара Србија [Призрен], 13. (25) марта 1868.

Рашко-призренски митрополит Мелетије српском патријарху и карловачком митрополиту Самуилу Маширевићу, АСАНУК, Фонд Б, 12 а/1868.

Манастир Дечани, 1. (13) априла 1868. Братство манастира Дечани српском патријарху и карловачком митрополиту Самуилу Маширевићу. АСАНУК, фонд Б, 13 а/1868.

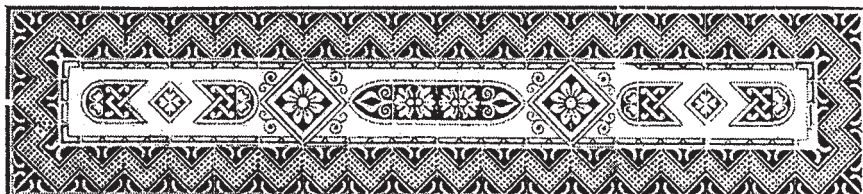
Објављени извори:

И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, Београд, 1879.

Д. Батаковић, *Мемоар Саве Дечанца о Високим Дечанима*, Мешовита грађа XV, Београд, 1986, 117-136.

ЛИТЕРАТУРА:

- Д. Батаковић, *Дечанско питање*, Београд, 2007.
- С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996.
- Дечански споменици*, скупио и издао архимандритъ дечански Серафимъ Ристићъ, Београд, 1864.
- П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*, Београд, 1928.
- Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766-1891*, Београд, 2009.
- Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд, 1991.



821.163.41.09:398

ВИШЊИЋЕВ ПРОПОР КА СЛОБОДИ

Вишњићев удио у корпусу наше усмене епике увијек је врло високо вреднован и он се с правом убраја у прву десетину Вукових најбољих пјевача. Једини је он, колико је нама познато, понио и епитет као друго име по коме се тачно зна на кога се мисли кад се каже, а каже се: пјесник Буне. О његовом је пјесништву много и добро писано, тако да нису изостала ни запажања да је и вјесник свјежих вјетрова у нашој књижевности. Ми мислимо да та свјежина избија из нових, романтичком поступку сличних рјешења у оним пјесама које је Вук означио као Вишњићеве «собом смишљене», а то су пјесме о Првом српском устанку. На првом је ту мјесту пјесма *Почетак буне против дахија*, чији почетак по ширини захвата теме и мотивације догађаја до тада није имао премца. То ново на романтички начин огледа се на неколико планова. Прво, на плану форме, Вишњићева *Буна* је сва у диспропорцији – сва се слегла у увод, а они дијелови који су, у уводу назначени као пројекција и циљ буне, много су краћи, а најкраћи је онај који информише о завршници буне и Карађорђевог погледу преко Дрине. Друго, на формалном плану, Вишњић расклапа старе формулне образце и формулне изразе што је омогућило продор свеже лексике и другачијег обликовања епског десетерца. И треће, Вишњићеви јунаци се чешће појављују као самосвјесни индивидуализовани ликови него као представници колективне, па тиме и класичне епске пројекције њихове улоге.

Први стих пјесме: *Боже мили, чуда великога*, уводна формула, уобичајени клишетирани сигнал који има функцију да слушаоцу најави одређени облик усмене творевине, овдје надраста своју функцију семантичким пуњењем које му долази из наредних стихова – чудом до тад невиђеним: буну и устанак не призивају јунаци и народни прваци, него *раја и свеци*. Тиме Вишњић на сцену уводи масу која је класно диференцирана. То нису «Турци изјелице» – владајући слој, нису ни «кнезови» – као нека прелазна категорија између Турака и раје, *него сама раја*, слој са најниже друштвене лествице. Њој су намијењене обавезе, али нису и права. Када су обавезе превазишле мјеру издржљивости, када је «крвца из земље проврела», реаговало је само провиђење преко својих *светаца* опоменом да је тиранија прекорачила људске и божанске границе. У тај круг од неба до земље, од светаца до раје, стаје нова устаничка класа стварајући историју одоздо, а Вишњић је у стопу прати тражећи прикладна изражајна средства, примјерена новим околностима.

Вишњић је тиме обрнуо уобичајену перспективу народне епске пјесме и то је новина. Успоставио је оквирну слику небо – земља која надраста оквира уже друштвене заједнице – и у такав, непрегледан и недогледан простор, уселио народну масу, да јој је широко и комотно у војевању *за слободу*. То је, како је већ неко примијетио, прва демократизација у нашем епском свијету, први пут се у лику главног јунака појављује маса која одлучно преузима конце судбине у своје руке. Може се томе додати да је овај Вишњићев стваралачки потез готово типично романтичарски: античку судбину замијенили су хришћански свеци, а хероје обичан свијет, маса, раја. Од закоченог вјечног универзалног ума отргла се идеја покрета и промјена и зачала историју маса, историју револуција које ће на другом крају, као резултат тих кретања донијети индивидуалитет као нови квалитет. И то ће просинути из Вишњићевих стихова, нарочито у сликању карактера устаничких првака, какви су Илија Бирчанин, Ђурчија и Лазар Пециреп, на примјер, али и Мемед-ага Фочић.

У класичној епској пјесми сан је, поготово онај пророчки¹, једно од обликовних средстава којим се најављују судбинске (не)прилике, а тумачење сна препуштено свештеном лицу, глави породице или каквом угледнику. Његова структура је трострука и обухвата садржину сна, сањача и тумача сна и, коначно, реализацију сна. Садржи-

¹ О пророчким сновима у нашој епици веома темељито је писао Љубомир Зукловић. Вид.: *О нашем усменом песништву*, Свјетлост, Сарајево, 1985.

на таквог, пророчког сна, углавном је везана за небо и небеске прилике: звијезде падају на траву, кућу, цркву, Мјесец и Даница крвави излазе, мутна вода заноси дио куће, богомоље, људе и сл. Један такав, а можда и најљепше скројен пророчки сан чија наведена структура испуњава цијелу пјесму, јесте онај у *Смрти Сењанина Ива*:

Санак снила Иванова мајка
ђе је Сење тама попанула,
ђе се ведро небо проломило,
сјајан мјесец пао на земљицу,
на Ружицу, на сред Сења цркву,
ђе звијезде крају прибјегнуле,
а Даница крвава ижљегла,
а кука јој тица кукавица
усред Сења на бијелој цркви.

Иванова мајка, хитро и без застајкивања и двоумљења, тражи тумачење сна од протоп-Неђељка, свештеног лица, што указује на озбиљност поимања важности сна, али и на велику старину мотива тумачења снова (асоцира на улогу пророка Тиресије у античкој књижевности, тумача воље богова). Та брзина открива и дубоку забринутост и страх од симбола сна. Ивина мајка разумије да то није обичан сан, да сама неће моћи да поднесе оно што његови симболи најављују. Зато тражи саговорника али и саучесника и тјешитеља. То је дубоко људска потреба да се не буде сам у тренутку удара судбине и битан психолошки потицај која сањача тјера да у саговорнику потражи оно зрнце утјехе и наде да је «сан лажа» а Бог «истина», да она језа сна не мора да пређе у суровост збиље. То неријетко и изговарају тумачи сна, али само ријетко судбинска намјена симбола сна и омане.

Свештеник зналачки преводи симболе сна у збиљу која ће се десити непосредно након његовог тумачења:

...што је Сење тама попанула,
оно ће ти пусто останути;
што л' се ведро небо проломило
и што Мјесец пао на Ружицу,
то ће теби Иво погинути;
што су з'вјезде крају прибјегнуле,
то ће остат многе удовице;

што ј' Даница крвава изљегла,
то ћеш стара остат кукавица;
што л' ти тица кука на Ружици,
то ће ти је оборити Турци,
а и мене стара погубити.

Реализација најављених збивања дешава се у континуитету збивања, јер се у тренутку тумачења сна појављује Иво Сењанин, тешко рањен, на вранцу који је сав «у крв огрезнуо». Иво има само још толико снаге да исприча како је настрадао и да потом «лаку душу пусти».

У овај класични оквир пророчког сна могле би се удјенути и небеске прилике у Вишњићевој пјесми јер су истог поријекла и исте намјене. Оне се јављају «виш' Србије по небу ведроме», јер су свецы стали војевати, а њиховом војевању саобразна су и средства којима војују:

1. од Трипуна до светогa Ђурђа
сваку ноћу мјесец се ваташе
2. од Ђурђевог до Дмитровог дана
све барјаци крвави идоше
виш' Србије по небу ведроме
3. гром загрми на Светогa Саву
усред зиме кад му време није,
сину муња на Часне вериге,
потресе се Земља од истока –
4. виш' Србије на небу ведроме
увати се сунце у прољеће,
у прољеће на Светог Трипуна,
један данак три пута се вата
а три пута игра на истоку.

Садржина сна мајке Сењанина Ива и садржина «различних прилика» које стварају Вишњићеви «божји угодници», осим што долазе одозго, од бога или провиђења, свеједно – и што имају исту намјену, да опомену, имају и исту структуру. Мјесец, сунце, звијезде, муње и грмљавина као небеске појаве дословце се пресликавају на земаљске адекватне: људску заједницу, њене прваке, појединце, институције.

Како долазе одозго, и како долазе као опомене, ти симболи су неопозиви и тешки. Да би се ублажио директан удар најављене неминовности, између сна и његове реализације појављује се тумач сна као, рекли бисмо, психолошки мотивисана одгода да би сањалац уопште могао да се припреми да прими неизбјежни ударац. Тако у класичној епској пјесми са пророчким сном.

Како је у Вишњићевој пјесми?

Вишњић се користи формулним обрасцем пророчног сна на нов начин и то тако што елементе структуре сна уграђује у мотивско-сижејну структуру пјесме на двојак начин. Један је начин употребе када је у питању мотив дејствовања сиротиње раје, а други начин када је у питању акција турских дјелатника.

У првом случају Вишњић је пренебрегнуо једна сегмент структуре сна: сањаоца и тумача.

Напросто је скинуо овојницу, и оставио да онај средишњи дио, само језгро, да симболи сна собом исијавају значење. Учинио их је *видљивим* не једном оку, не једном тумачу, него множини, вољној и невољној. *Приближио је Небо* људима на готово опипљив и неумољив начин. Колективно несвјесно хришћанске традиције проговорило је громогласно и веома увјерљиво.

Тиме је Вишњић *скратио творбени поступак*, а пјесму учинио готово драмски динамичнијом. И то је новина, али и снага пјесника да зналачки раскује један калуп а да се не изгуби и не распе првобитно својство садржине калупа-матрице. Та садржина је опомена, она је ту, ближа и јаснија, тиме и драматичнија. Опомена скраћује вријеме одлуке без алтернативе. Укидањем оног трећег слоја у структури сна, оног који може да тјеша како је «сан лажа а Бог истина», укида се и могућност избора, могућност кашњења или недоласка на рочиште. Изговора нема.

Истекао је рок сањања и тумачења сна. Преостао је само «земаљско војевања», сиротиње раје. Удар грома-опомене није угасио него нашао искру у камену, она је ојачала без одгоде и посредника-тумача. Народ је био спреман за устанак мотивисан и ојачан небеском потпором.

С друге стране, и у турском табору врло се озбиљно узимају у обзир небеске прилике. И, по обрасцу тумачења пророчног сна, дахије са зебњом прилазе одгонетању поруке. Њихова потреба за тумачењем прилика јесте иста она потреба сањача класичног, правог пророчног сна али и психолошки мотивисана потреба за одгодом тренутка сазнања неминовног краја.

Препуштајући непријатељској страни да тумачи небеске прилике, Вишњић гради двоструку мотивску структуру пјесме уводећи декодирање прилика на два нивоа: на божанском и људском.

Први се односи на оно огледање дахија у води које им указује на судбинску најаву неминовног краја, а друго на поруку књига «инцијела» као на својеврсну историјску дотрајалост и узроке те дотрајалости. Могло би се рећи да су се ови дијелови, налик на пророчки сан, осамосталили и постали само ткиво мотивације изван оног класичног прстена како га је градила класична епска пјесма. Исто тако, они изнутра, посредно, зато што нису прави сан, разматавају оне слојеве згуснутог ткања пророчких снова који су у пјесмама старијих времена сабијани у симболе, те тако боље и јасније сагледавамо суштину тих симбола тако што их ишчитавамо са живих лица и живих покрета.

Страх и језа од најављених догађаја потресају дахије након огледања у води и њихова реакција нимало није слична оном господском стоицизму с којим се прима удар судбине у нашој класичној епској пјесми, напротив. У страху, јадy и пометњи, дахије реагују панично и разбијају «од стакла тепсију» и, као давленик за сламку, хватају се «књига инцијела», не би ли у њима нашли макар какав знак да ће их лоша срећа мимоићи. Заправо, у подужем сегменту пјесме који Вишњић посвећује дахијама и њиховој муци, ми више немамо посла са типским јунацима епски објективизираним, него се пред нама открива уздрхтали «исјечак из живота» узбуђених и забринутих људи који самосвјесно покушавају да нађу излаз из граничне ситуације. Тај излаз могао би да има двојако рјешење. Једно нуди старац Фочо. Оно се заснива на прагматизму и старачком комформизму, а друго, које долази од његовог богатог, моћног и бахатог сина и тиче се готово махните жеље да се раји стане ногом за врат – да се огњем и мачем успостави жељена хијерархија.

Двије су овдје ствари важне а тичу се Вишњићевог творбеног поступка. Прва се односи на исијавање знамења небеских прилика као нуклеуса пророчног сна који се вишеслојно разматава: као судбински оквир за дубоко психолошко понирање у карактер јунака; као гранична ситуација која налаже нужност дејствовања, те нужност избора могућности за дејствовање. Друга се тиче мотивационоисходишног склопа цијеле пјесме.

Небеске прилике су за сиротињу рају само одавно чекани одсудни тренутак у коме она зна шта и како треба да ради, нема двоумица и нема узалудног трошења времена: «уста раја ко из земње трава». У својој граничној ситуацији раја се опредјељује за слободу.

Дахијских мука тичу се сва она психолошка нијансирања од јада до бијеса, главињања од помирљивости и кетманске притворности до обијесног вјеровања у моћ дуката и оштрог сјечива сабље.

Није привид да дахије имају избор, имају га, али је њихова слобода избора условљена и ограничена дејством сиротиње раје. *Два права на слободу избора рађају драматичан сукоб који се на драмски начин и окончава, побједом једног права, рајинског.* «Сиротиња раја» је, коначно, преорала турски вишевијековни феудални зулум, преорала тако темељито да ће «друмови пожељет Турака / ал' Турака више бити неће».

И тако, раја је ушла у европску заједницу слободних народа, својом, и вољом провиђења, и својом снагом, не вољом судбине. Чисто изведена и до побједе доведена побуна. Чисти романтизам.

Дахије такође одбацују судбину разбијањем стаклене тепсије у којој их је иста та судбина обавијестила да им нема главе на рамену. Одбацују и мирно таворење до ишчезнућа и одлучују се за борбу. И то је побуна против судбинског прста. И, коначно, унутар те затворене класне структуре која има своју хијерархију, јавља се још један побуњеник: Мемед-ага Фочић против рођеног оца. «Мој бабајко, не слушах те стари!» каже он оцу Фочи и замеће крвави пир у коме ће и сами нестати. Издваја се млади Фочић као потпуно самосталан и у потпуности индивидуализован лик без имало типске, дакле епске патине и епских условности, он је лик из обичне и реалне животне средине, а не на епски начин устројен јунак-носилац идеала социјалне заједнице. Он није јунак који превасходно дејствује за заједницу и у корист заједнице. Присјетимо се: у свом дугом монологу он говори у првом лицу – «док погубим, док погубим...», а у свим његовим образложењима намјере да побије српске прваке крије се осјећај инфериорности пред њима, и то је примарни основ за личну освету, а тек иза тога и заштита колективних интереса. Мемед-ага Фочић је изашао из епа и кренуо према позорници, право у динамичну и незаустављиву животну драму, готово у дословном смислу. И он је побуњени човјек романтизма.

Два мотивациона тока, онај који се тиче дејтовања «сиротиње раје» и онај који се тиче «Турака изјелица» а оба истичу из «различних прилика» божјих угодника, преплићу се и сударају на широкој позорници војевања и на логичан начин исходе резултате. По земљи Србији се све преврнуло и друга је настала судија. И још мало чуда: и Дрина вода, племенита међа, има да се нада времену када ће бити

само племенита али не и међа! Краја нема, има отворене форме за нови замах у будућност.

У творбеном поступку, то је прелазак оне границе која дијели затворени систем епске поетике од нечег новог што се зачиње као нови дух времена а диктира га револуција маса, једнако у епском као и у писаном, грађанском пјесничком руху. Заједничко им је романтичарска снага узлета у превазилажењу наслијеђених поетских облика и стварању нових. Вишњић није једини епски пјесник који уноси новине, али јесте један од првих који то чине.

Вишњић је раскошно изградио почетак *Почетка буне против дахија*, а могао је ту раскош градити само помјерањем оквира и граница дотадашњег усменог пјевања. Разграђивао је старе калупе откривајући њихов унутарњи сјај и смисао, скраћивао и сажимао да би убрзао динамику приказивања и тако садејствовао са динамиком збивања. При томе је ослобађао сасвим нову и свјежу енергију народне пјесме која ће постати нов образац пјевања његовим сљедбеницима.

Скраћивање уобичајених творбених поступака код Вишњића огледа се и у маниру писања «књига» и слања порука, гдје је избјегнуто понављање њихове садржине како је то уобичајено у класичном поступку.

Описи јунака и њихове одјеће, коња и опреме, битака и двобоја, нису занемарени, али нису епски каталошки детаљни и раскошни како почесто бива у класичној, старинској јуначкој пјесми. Што је на јунацима мање старинске позлате то су они ближи и животнији, разумљивији и достижнији. *Тиме је епска објективност релативизиована* али није и укинута. Вишњић је ту негдје на пола пута од једног до другог, од идеалног јунака који се жртвује за колектив – као браћа Недићи – до сасвим самосвјесног и индивидуализованог ратника који ће прво добро размислити о посљедицама по себе лично, какав је Ћурчија, на примјер.

Ове промјене на плану обликовања садржине пјесме прате и промјене на плану обликовања десетерца. Како се није дала укалупити и сапети бујна и драматична животна грађа у већ постојеће обликовне обрасце и формуле, тако се није дала улили без остатка ни у класични и строги епски десетерац. Понекад се та грађа као бујица преливала преко унутарњих граница стиха и изван стиха, понекад послушно слиједила већ давно уобличено старо метричко корито.

У првом случају класични десетерац је морао бити нарушен и по томе изгледати нов или другачији, што је Станислава Винавера наве-

ло на устврди: «Вишњић је убрзао десетерац»². Он то убрзање овако види:

«Вишњић је уопште убрзао темпо десетерца. Он је ужурбанији, он је усплахирилији, он је драматичан и трагичан, што није суштина старијег десетерца, ни старијег епа.

Наша је идеја, уопште, да су Вишњић и његови савременици унели у десетерац више журбе, хитње, темпа, и пре свега више трагике, уопште трагику. Овај трагични калем, на стару и старијег сока воћку, на десетерац мирнији и неузбуђенији, нама се чини велики допринос историјског буђења Срба крајем 18-ог и почетком 19-ог века. Ово нам се чини величанственом круном народне епопеје, која је тек и дала праву велику књижевну вредност. Али на овом месту, говорећи само о проблему ритма, констатујемо да се то види и по њему: крвоток је убрзан и трагедија је у тој крви – ушла је у срж десетерца, као никад дотле. Вишњић је убрзао десетерац.»

Винавер је своју тврдњу покушао да докаже анализирајући ред ријечи, ритам, прозодијска средства и интонацију Вишњићевог стиха, при чему је превртао, окретао, мјерио и упоређивао ријечи и њихова семантичка, синтаксичка и прозодијска својства, доводећи их у раскошне и историјске и психолошке и метафизичке везе, али, како тврди Новица Петковић, није успио и да докаже ту своју тврдњу:

«Парадокс промашене теме постоји и у овећем раду, целој студији посвећеној ритму епског десетерца, која је под насловом *Покушај ритмичног проучавања мушког десетерца* први пут објављена 1939. године.

И овде и у другим случајевима где је назначено да ће бити речи о ритму епског десетерца заправо се највише говори поводом њега; додуше, некако се све време говори о њему, али уз пречесте час сасвим мале час нешто дуже екскурсе у оно што или није ритам, или је ритам а није десетерачки, или уопште није ни ритам ни десетерац.»³

Винавер је потврду своје тезе тражио у анализи десетерца, али само на нивоу једног стиха, руководећи се знањем да је епски десетерац релативно аутономна смисаона, ритмичка и интонациона цјелина.

² С. Винавер, *Покушај ритмичног проучавања мушког десетерца*, Прилози проучавању народне поезије, VI/2, Београд, 1939, стр. 228.

³ Н. Перковић, *Винаверов опис епског десетерца и говорне мелодије*, у: *Огледи из српске поезике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. стр.124-125.

Неоспорно је да је Винавер пјесничким нервом сасвим јасно осјећао да у Вишњићевом десетерцу има нечег новог, да га нешто убрзава, али није до краја сагледао шта и како.

Нама се чини да ред ријечи није пресудан, или није довољан чинилац за промјену темпа Вишњићевог десетерца, него избор лексике из разговорног, колоквијалног језичког стила изван фразеологизованих синтагми, затим увођење хипотаксе у сложену реченицу и начин ужљебљења дијелова такве реченице у десетерачки метар. С тиме је у уској вези и интонација и темпо и стил.

Да би се дошло до представе «убрзаног десетерца», ваља се подсјетити на особине класичног, мирног, трмог и у себе затвореног усменог епског десетерца, каквим су испјеване небројене народне епске пјесме, међу којима и оне најбоље и од најбољих пјевача. Вишњић, свакако, спада међу њих. Његовим пјесмама ћемо се користити за опис и класичног и «убрзаног» десетерца. При опису класичног десетерца служићемо се средствима и терминологијом Новице Петковића, врсног znalца ове области⁴.

Метричко-ритмичку структуру епског десетерца чине два асиметрична полустиха од четири и шест слогова у наведеном редослиједу. Након четвртог слога слиједи цезура (рез, усјек) као стална граница полустихова, или још прецизније – граница акценатских цјелина.

То је клише којем мора да се прилагоди и синтакса и прозодија и то тако да се не наруше конструктивне границе стиха, а оне се налазе иза четвртог и десетог слога.

Ево примјера:

1. Уранио/ Краљевићу Марко//⁵
2. То изрече/ војвода Лазаре//
3. Проли сузе/ Чупићу Стојане//.

У свим наведеним примјерима десетерци имају истоветну структуру: први полустих (4 слога) састављен је од предикатског дијела реченице: *уранио, то изрече, проли сузе*; други полустих (6 слогова) садржи субјекатски дио реченице: *Краљевићу Марко, војвода Лазаре, Чупићу Стојане*. Било какав други редослијед ријечи у овим сти-

⁴ Н. Петковић, *Ритам и интонација у развоју српског стиха*, Огледи из српске поезике, стр. 169-243.

⁵ Све Вишњићеве пјесме наводимо према Вуковој четвртој књизи Српских народних пјесама у «Нолитовом» издању 1969. године. Први стих је из пјесме *Смрт Марка Краљевића*, други из *Лазар Мутан и Арапин*, а трећа из пјесме *Бој на Салашиу*.

ховима био би могућ само онда ако не нарушава метричку структуру 4 + 6 и синтаксичко-информативну вриједност реченице. Трећи стих једино дозвољава замјену мјеста ријечи у првом полустиху, што Вишњић и користи у наглашавању драматичне ситуације у којој је јунак нашао, у наредном стиху:

Проли сузе Чупићу Стојане,
Сузе проли, па опет говори.

Заправо, синтаксичко-информативна организација језика мора се прилагођавати метричкој структури десетерца тако, да се не нарушавају законитости ниједне од ових равни, ни метрички десетерачки жлијеб, нити семантичкоизражајна раван која налијеже на тај жлијеб. То не мора да значи да сваки десетерац мора да садржи потпуну информацију и да се само у оквиру једног стиха мора завршити реченица, другим ријечима, информативни низ може да се продужи и на наредне стихове, али не може да гради опкорачење јаким мјеста десетерца, а она су увијек на цезури унутар стиха и на крају стиха. Да би се опкорачење избјегло, сегментовање реченичних дијелова унутар полустихова врши се ипак по некој правилности. Подразумијева се да ће детерминативи груписати око главних реченичних дијелова, субјекта и предиката, и ту је лепеза могућности ограничена формулним изразима: добар/силан/ красан јунак, чарне очи, љепота дјевојка, ведро небо и сл. – уз субјекат, а уз предикат се отвара могућност уланчавања прилошких синтагми и управо оне доприноси потпунијој информативности реченице. Ово је битно: *цезура не смије сјећи синтагматске цјелине*, што значи да сви чланови једне синтагме морају се смјестити с једне или друге стране цезуре или вањске границе стиха.

Ево примјера:

Узми, синко, / Фочић-Мемед-ага, //
узми сламе / у бијелу руку, //
мани сламом / преко ватре живе: //
ил' ћеш ватру / са тим угасити //
или ћеш је / већма распламсати? //

Према овом метричко-ритмичком обрасцу управља се и интонација, која, опет, зависи од распореда акценатских цјелина. Подразумијева се да се акценатске цјелине прилагођавају цезури, како би

се избјегло синтаксичко и интонационо опкорачење унутар стиха. У нашим претходним примјерима свака ријеч је наглашена, али није свака истом јачином наглашена. Први полустих има краткоузлазни акценат на првом слогу па се доима као мали усклик, интонација полази с врха и лагано се спушта до цезуре и мале паузе, прелази на слједећу акцентовану ријеч без јачег узмаха иако има дугоузлазни акценат, то јој помаже да узме залет у нарастању.

Интонација расте до слједеће, до ријечи Марко, која добија други вршак по наглашености у стиху. Након тога, интонација пада (каденца) иако синтаксички низ није завршен. Примјећујемо: четврти и десети слог не могу бити акцентовани јер су то конструктивне границе стиха.

Девети слог најчешће има акценте дугог изговора или постакцентацку дужину. Интонациона кривуља по правилу налијеже на метричко-ритмички образац тако што прати и цезуру и границе синтаксичких сегмената. Тако се на цезури може појавити полукаденца, када се интонација колеба, антикаденца када интонација мало «шибне»⁶ увис, као у полустиху *сузе проли*, а каденца на крају стиха. Због прозодијских особина и интонационог пада на крају стиха, наш десетерац је тром и успорен, трохејски монотон. Види се то и у стиховима о Мемед-аги Фочићу.

Када је овако затворен у себи и подређен строгој метричко-ритмичкој структури којој се прилагођавају и синтакса и прозодијска средства, како се такав стих повезује са слједећим, како излази изван себе? И ту постоје правила. Показују то и Вишњићеви десетерци:

1. Уранио Краљевићу Марко,
У неђељу прије јарка сунца
Покрај мора Урвином планином.
2. То изрече војвода Лазаре,
Пак посједе виловна дората,
Оде право преко поља равна,
Као з'вјезда преко ведро неба.

У првом примјеру је на дјелу *надодавање* развијених детерминатива, овдје одредница времена: *У неђељу прије јарка сунца*, и мјеста: *Покрај мора Урвином планином*. У другом примјеру је на дјелу *низање*

⁶ Винаверов израз у наведеном дјелу.

независних реченица са оствареним синтаксичким паралелизмом: *То изрече/Пак посједи/ Оде право* – гдје је глаголски први полустих, а именски други. Четврти стих се укључује у мисаону цјелину поступком надовања.

Постоји и поступак *степенастог повезивања* који се састоји у понављању сегмента претходног полустиха, као у овом случају:

3. Уранила Косовка девојка,
Уранила рано у недељу,
У недељу прије јарка сунца,

или:

Кад се шћаше *по земљи Србији*
По Србији земљи да преврне.

Понављање се може јавити и на почетку и на крају стиха, што је такође позната ствар. Сви ови поступци важни су и потребни пјевачу да би избјегао преношење синтаксичког сегмента смисаоно јаче везаног за претходни него за потоњи стих. Ако би се десило такво преношење, остварило би се синтаксичко опкорачење, а оно у класичном десетерцу није дозвољено. То би пореметило унутрашњу структуру стиха, ритам и интонацију, па тиме и најважнију законитост епског десетерца, а она се састоји у сљедећем: *унутарстиховна веза свих његових градивних елемената мора бити јача од изванстиховне, или бар њој једнака, никако слабија*.

Ако надјача изванстиховна веза, класични десетерац се разграђује као у примјеру:

А Турака Јањи донесоше
Пет стотина, онђе укопаше.⁷

Ниједан од два десетерца није коректан; први зато што је мисаоно непотпун јер је његов допунски дио пренесен у нови стих а исти тај дио је слабије везан за полустих са којим твори нови десетерац. Тако се појављује синтаксичко опкорачење, а други стих је и мисаоно непотпун и интонационо разбијен: има двије умјесто једне каденце, два краја умјесто једног.

⁷ *Бој на Чокешину.*

Логични синтаксички низ изгледа овако: *А Турака Јањи донесоше пет стотина*, а преостали дио, уз пад интонације, поприлично се осамостаљује и чини засебан сегмент. То је оно опкорачење које класични десетерац не допушта. Други стих је подијељен великом паузом, а први тражи синтаксичку допуну или другачију организацију грађе. Направимо ли ово друго, добићемо сасвим коректан десетерац:

Мртве Турке Јањи донесоше,

који успоставља с другим (без запете, дакако), паратаксички паралелизам:

Мртве Турке Јањи донесоше,
Пет стотина онђе укопаше.

Овдје, чини се, није било тешко поравнати неравни и нарушени десетерац. Сљедећи примјер је нешто сложенији:

Сава много прождрије Турака,
А двојици што најпре убише,
Омер-аги, Мула ефендији,
Њима Бијелић одсијече главе.

Да бисмо разабрали шта се овдје дешава са десетерцем, провјерићемо опет малом вјежбом.

Слиједићемо информативни материјал из пјесме *Бијелић Игњатије* одакле су и ови стихови, те ћемо га нешто другачије распоредити дуж стихова:

Сава много прождрије Турака,
Не прождрије агу Омер-агу
И са њиме Мула ефендију
Што их Срби прве погубише,
Њима Бјелић одсијече главе.

Само је један стих више добијен у преуређивању синтаксичког низа по принципу паратаксе које стиховима враћа информативну заокруженост и ојачане унутарстиховне везе. Ритам је уједначен равномерно интонационом кривуљом која слиједи метрички образац, а цијели одјељак поприма мирнији приповиједни тон. Требало би да нам је јасније који су се поремећаји десили у Вишњићевим десетерцима.

Спорна су два стиха са хипотаксичким односом и инверзивним положајем према главној реченици. То су стихови *А двојици/ што најпре убише// Омер-аги,/ Мула ефендији*. Њихова је надређена реченица *Њима Бјелић одсијече главе*. Први стих садржи информацију о вршиоцу радње који је изван реченице од које зависи тај стих, па се глагол слаже са вршиоцем изван саме реченице (Срби их најпре убише); други стих, као уметнута апозиција између првог стиха – даљег објекта и главне реченице, додатно разглобљује синтаксички низ. На дјелу је, очито, *импровизација* која је једва сапела *обични прозни, говорни низ* у калуп десетерца, јер се, као палимпсести, из позадине наслућују изостављене ријечи, а природно би било да су ту:

«А *оној двојици*, што *их Срби* најпре убише, Омер-аги *и* Мула-ефендији – *њима Бјелић одсијече главе*». Те ријечи из позадине одређују и темпо и интонацију. Вријеме изговора подразумијева празна мјеста која су у стиху настала изостављањем назначених ријечи у прозном низу материјализујући их у паузе. Паузе се појављују на цезури и умјесто полукаденци остварују се као каденце које, више него је на том мјесту у стиху допуштено, осамостаљују полустихове унутар оба десетерца. Било би очекивано да паузе успоре ритам стихова, али се то не дешава због структуре ријечи у полустиховима јер преовлађују двосложнице и кратки акценти.

Напротив, како се сада полустихови осамостаљују, јачају, унутар-стиховна веза слаби на цезури али и на крајњој граници стиха. Десетерац је преломљен, полустихови су добили убрзање. Тек у посљедњем стиху смирују се и ритам интонација, налијежући у класични жлијиб епског десетерца.

Веома је сличан и примјер који слиједи. Када би један иза другог стајали стихови:

Када до два кнеза погибоше
Једног дана, а једнога часа,
Виш' њих јарко помрачало сунце –

онда би ова сјајна експресивна слика била равна оном умјетничком узлету са *Почетка буне против дахија*, а десетерац примјер узорног мајсторског умијећа и складног јединства мисли и облика. Између њих, међутим, постоје још три стиха, од којих би се, уз извјесну натегнутост, могао уклопити још само други па да се оно јединство сачува, а трећи и четврти тешко:

Када до два кнеза погибоше
На ћуприји наспред Колубаре
Кнез Алекса, Бирчанин Илија,
Аци-Рувим наспред Биограда
 Једног дана, а једнога часа,
 Виш' њих јарко помрачало сунце⁸.

Као да је пјесника овдје победио хроничар историјских прилика који не смије да изостави три важна имена, по цијену да му стих изгуби на чврстину и љепоти. Додавањем одредница у три узастопна стиха без иједног глагола пресјечен је главни, матични ток мисли, а интонација као њена материјализација, добила је кривуљу која се доима као непотребан висуљак, оно што се казује у пола гласа и узгред.

Тај вишак успорава овај одјељак у цјелини, јер се овај дио изговара као уметнута реченица у прозном низу, са другачијом интонацијом и другачијим темпом, а повратак на претходну интонациону раван захтијева јачи изговор наредног сегмента главног тока. Наравно, треба стално имати на уму да се десетерац другачије остварује пјевањем уз гусле, а другачију дикцију добија када се само чита. Ми имамо ово друго у виду.

Увођење сложеније хипотаксе у десетерац условљава и друкчији ред ријечи. Он се приближава прозном сегментовању говорног низа и сложенијем уланчавању које све више тежи осамостаљивању у мање или веће цјелине, а ритам и интонација нужно морају да изађу из оквира појединачног стиха и вежу се за те веће цјелине. У том случају и тип интонације се мијења. Од бесједничког тона почетка *Почетка буне против дахија* стиже се до сасвим прозаичног, разговорног типа као у овом одјељку:

Та Јакове, српски комендате,
 Оћеш, болан, више довест војске?
 Ако л' нећеш више довест војске
 Ја се први с Турци бити нећу,
 Јер ја нисам дрво врбовина
 Кад пос'јеку да с' омладит могу,
 Па да будем врба ко и била,

⁸ *Почетак буне против дахија.*

Већ Ћурчија, горски арамба –
Кад пос'јеку омладит се нећу.⁹

Да ли је умијеће или слабост овако животну, драматичну околност сапети у низове од десет слогова?

Да ли је ово онај исти епски десетерац којим су испјеване бројне пјесме аристократске љепоте? Десетерац јесте, али не и десетерац господске мирноће која долази након дугог и зналачког просијавања историјских чињеница и канонизовања умјетничких законитости; за овакву садржину нема се времена за класичну канонизацију, али он добија снагу која долази «одоздо» (Винавер), од сирове грађе која ће тек бити, у неко мирније вријеме и од неког доконијег пјевача, канонизована у артифицијелни и глаткији десетерац.

Сад знамо да се такав пјевач није нашао да поправи што би требало поправити, бар што се ове пјесме тиче, а можда је и добро тако. Можда бисмо заувјек изгубили овај импресивни тренутак реакције до крајње границе *индивидуализованог јунака* који прво мисли на своју а тек онда на народну судбину.

Клица ли је то која ће ојачати узроке пропасти Првог устанка, или једна од клица? Клица ли је ово, заједно са оном Бирчаниновом из *Почетка буне*, силовитих и пријекних романтичарских јунака која ће ојачати у нашем зрелом романтизму? Вријеме није дало да се Бирчанин и Ћурчија развију у свом, епском амбијенту, и то јесте права штета.

Да се вратимо структурисању десетерца.

Како је садржина текста сегментована маниром прозног текста, реченични дијелови распоређени у десетерце нису слагани ниједним од начина сегментовања класичног десетерца, дакле ни степеновањем, ни наδοдавањем а ни низањем. Напротив, смјењују се и зависне и независне, смјењују се упитне и узвичне реченице. То је довело у питање и постојање уобичајене цезуре а врло је тешко због *емотивне натопљености* текста одређивати и цезуру и кретање интонационе кривуље. Питање је, примјера ради, гдје је емотивни нагласак у другом стиху:

Оћеш, болан, довест више војске? –

да ли је у другом полустиху наглашено *довест* или је нагласак на првом члану синтагме *више* војске. Ако је стиховни акценат на првом

⁹ *Бој на Чокешину.*

члану иза цезуре, тада се јавља и допунско сегментовање иза шестог слога:

Оћеш, болан, / *довест* / више војске?
4+2+2

Ако је акценат на првом члану синтагме *више* војске, онда се допунско сегментовање – још једна цезура, јавља иза осмог слога:

Оћеш, болан, / довест *више* / војске?
4+4+2

као и у наредном стиху:

Ако нећеш / довест *више* / војске,
4+2+2

гдје се такође појављује двострука цезура. У сљедећем стиху се такође појављују двије цезуре: иза четвртог слога и иза осмог:

Ја се први / с Турци бити / нећу.
4+4+2

Ово помјерање цезуре произашло је из сасвим другачије сфере грађења реченице, из обичне говорне, колоквијалне сфере. То је већ проза. Ништа није остало од груписања реченичних дијелова по функционалној датости. На крајњим границама стиха, удаљени за цијелих осам мјерних јединица, налазе се главни реченични чланови *Ја* и *Нећу* као први и десети слог, а између су сасвим испретурани припадајући им додаци. То је за класични епски десетерац неуређен низ, али то не значи да овакав стих нема своју семантичку вриједност. Он не инклинира епској мирноћи казивања и објективизацији тренутка збивања, нема он ту структуру која може поруку да издигне на ту раван, али има велику дозу личног и емотивног: *ја нећу*. Осим тога, овакав распоред ријечи и интонација која га прати не значи *нећу стати на чело војске, нећу бити први*, него: у овим условима *мало ко ће ићи у борбу, међу њима ја сам први који те услове нећу да прихватим*. Цијели низ стихова с којима и овај твори јединствену поруку отвара ново функционално поље – чисти сценски говор и високу емоционалну резонанцу.

Помјерање цезуре убрзава ритам и условљава и гипкију интонацију а обоје извиру из употребе обичног «разговорног» језичког стила.

Акценат, јачина, темпо, паузе, интонација –прозодијска средства, везана су за смјену тема – рема, а она је овдје динамичнија.

Да је то тако, види се и по томе што се није појавио ниједан од већ поменутих поступака грађења десетерца. Нема ни трага фразеологизованим епским формулама, све је гипко и растресито.

То *јесте убрзани десетерац*, али не на нивоу једног, него цијелог низа стихова, *на нивоу битног сегмента радње* и учесника од кога та радња зависи.

Овај се одјељак налази у пјесми *Бој на Чокештини*, а претходи му опис сусрета Јакова и Ћурчије, у којем се каже како се изљубише, али се не хтједоше и за здравље упитати, него *кавгу заметнуше*. И то је узрок овој пометњи у проклизавању десетерца из свог уобичајеног жилијеба. И прије и после овог одјељка ритам је уједначен, десетерац класичан, што значи да *динамизација овог одјељка има јаче семантичке и емотивне разлоге*.

Ћурчијине изговорене ријечи, пуне заједљиво–резигнираног набоја, не тону у приземност због срећно изабраног поређења које само до краја скида плашт митске представе о витешком саможртвовању јунака, али га то понижење чека у Јаковљевим ријечима:

Ти Ћурчија, једна пржибабо,
Ни стари ти четовали нису,
Већ чували краве по Сријему!

Нешто другачије модулирану интонацију имају стихови:

Моја браћо и моја дружино,
Кад Ћурчија бјежи уз планину,
Нема данас боја са Турцима,
Но бјежите сваки своме двору
да се сваки код свог двора нађе.

То изговара Михајло Ружић док гледа како Ћурчија *струже уз планину*. Ако би се једном ријечју могао описати тон ових десетераца, онда би та ријеч била: ајабогме! Зато се доима као права иронија четврти стих у коме стоје напоредо ријечи двор и бјежанија; епске дворе су настањивали стамени јунаци а не ови *ћене-ћене*, и би и не би, прави и овој и оној страни, а себи најпречи са живом главом на рамену. *Бој на Чокештини* је и иначе занимљива пјесма по сјенчењу особина неких јунака, Ваљевца Јакова, на примјер, чија је појава доведена до карикатуре, па би се могло говорити и о пародији у зачетку.

Навели смо три примјера различито интонирана текста, а према томе коме припадају откривају и њихове карактере. А кад помињемо карактере онда полако прелазимо на *драмски терен*. Вишњић је обилато допуштао својим јунацима да се директно искажу, прилагодио им лексику, свјежу и нову, прилагодио десетерац. (Сљедствено томе, Његош је цијели *Горски вијенац* преточио у сценски говор!) Присјетимо се *сцене* у којој Илија Бирчанин предаје порез Мемед-аги, која заиста има све елементе сценског говора и покрета:

А кад нама порезу донесе,
 Под оружјем на диван изађе
 Десну руку на јатаган метне,
 А лијевом порезу додаје:
 «Мемед-ага, ето ти порезе,
 Сиротиња те је поздравила,
 Више тебе давати не може.
 Ја порезу започнем бројати,
 А он на ме очима стријеља:
 «Мемед-ага, зар ћеш је бројити?
 Та ја сам је једном избројио!»
 А ја више бројити не смијем,
 већ порезу украј себе бацим,
 Једва чекам да се скине биједа.

Силина и силовитост Илије Бирчанина не произилази само из изгледа (прилично јасно осликаног у стиховима прије ових), него и из говора.

Тај говор је из Мемед-агиног епског приповиједања који се тиче прошлости прешао у драмски акцентован израз тренутне садашњости који само има форму десетерца. То се најбоље види у стиху *Сиротиња те је поздравила* у коме нема трага цезури послје четвртог стиха, јер акценатско-интонациону цјелину чине три ријечи у низу на почетку стиха: *сиротиња те је* – дакле опет инверзија полустихова 6+4, при чему интонација остаје потпуно равна, висока и аподиктична.

Тај стих је само саобразан тону претходног и потоњег, а сва три чине цјелину високог драмског тона у коме нема трага правила десетерачке сегментације, осим формалног броја десетослоговног стиха.

И у другом навођењу Бирчанинових ријечи управни говор почиње директним обраћањем саговорнику и опет има онај исти високи драмски набој.

У оном питању другог полустиха – *зар ћеш је бројити?* сва силина слила се на оно *зар* а онда на *бројити*, а између њих се остварује још једна, мала, драмска пауза, додатно сегментовање у стиху, што с оном првом и дужом паузом на цезури, даје потпуни драмски ефекат. Није чудо што Мемед-ага губи сваку вољу за бројањем порезе, нарочито последице додатног објашњења у истом тону:

Та ја сам је једном избројио.

Потпуно је јасно да избор лексике и одсуство класичне творбе десетерца Вишњићев текст чини живљим и гипкијим, што се види и у дугом монологу Мемед-аге Фочића из *Почетка буне против дахија* који ријетко потања у трохејску монотонију, управо захваљујући Вишњићевој вјештини да старом калупу прилагоди гипкији говорни низ. Чини се то очигледним и на примјеру из пјесме *Бој на Салашу*, чији ћемо један сегмент пјесме поредити са, по творбеном поступку, сличним сегментом из пјесме *Старина Новак и дели Радивоје*, која, наравно, није Вишњићева и њу прво наводимо:

Што пропушћа дели Радивоје
дочекује млади Татомире;
што утече младу Татомиру,
дочекује дијете Грујица;
што пропусти дијете Грујица,
то дочека Старина Новаче.

У овом примјеру имамо класичан ред ријечи гдје се смјењују глаголски први и именски други полустих а стихови увезују низањем истоврсних јединица, па се добија класични синтаксички паралелизам. Интонација првог полустиха произилази из јампског усклика на његовом глаголском дијелу, а смирује се на трохејском распореду акцената и поста акценатских дужина у другом полустиху. Тако се остварује и интонациони и ритмички и синтаксички паралелизам, што стиховима даје висок степен уређености и умјетничког склада.

Ево и Вишњићева примјера:

С'јече Турке од Рогаче Јанко,
Што би Јанко Турак' оставио –
Дочекује војвода Вујица,
Што б' Вујица Турак пропустио –

Дочекује Црнобарац Станко,
 Што би Станко Турак промашио –
 дочекује Латковић Јоване,
 Што би Јован Турак оставио –
 дочекује Чупићу Стојане,
 Чупић ради да гласник не оде.

Формулни образац и Вукове и Вишњићеве пјесме је истоветан: што један јунак пропусти, дочекује други и то сваки пут јачи и умјешнији што се посао ближи крају. Разлика је у ритму и интонацији у оним Вишњићевим стиховима чији се глаголски дио реченице састоји од потенцијала.

Вишњић је први дио глаголског облика оставио у првом, а други дио премјестио на крај другог полустиха и управо тај дио вуче за собом и интонациони вршак у антикаденцу на крају стиха:

Што б' Вујица Турак *пропустио*,
 Што би Јован Турак *оставио*...

При томе се скраћује интонациона и ритмичка пауза на цезури иза првог полустиха што даје узлет цијелом стиху до завршног глагола који тако постаје најјаче мјесто, а оно је на крајњој конструктивној граници.

Тако набујала говорна енергија на крају стиха у инверзивној реченици, у слједћем стиху пада у готово атоналну цјелину главне реченице у класичном распореду ријечи. Како се такав модел понавља у цијелом одјељку, остварује се готово звучна слика замаха напријед – назад, као у вјештој кошевини и код вјештих такмаца.

Ритмичку цјелину овдје чине *два а не један десетерац*, чини је чак *цијели низ* тако сложених дистиха, дакле цијели грозд стихова удружених у цјелину којом се један сегмент радње у пјесми саопштава. Покретачку снагу оваквом убрзању у инверзивној реченици даје раздвајање конститутивних дијелова глаголског облика (би пропустио, би промашио) и премјештање носиоца стиховног акцента: *пропустио*, *промашио* – на крај стиха.

Акценат је душа стиха каже Винавер, а овдје се то најочитије потврђује. Према томе која ријеч носи реченични акценат, према томе се и одређује мисаона порука исказа. (Тако онај усклик *Нетко* бјеше у *Бановић Страхини* не даје само уводну формулу пјесми него јој имплицира и карактер садржине). И у оним почетним стиховима *По-*

четка буне против дахија није у првом плану најава радње, жеље за промјеном, него *мјеста* гдје та промјена треба да се изврши, а то долази управо од акцента и мјеста синтагме *по земљи Србији* у стиху. Та синтагма, два пута поновљена, састављена је од ријечи са кратким узлазним акцентима, што интонацију стално држи горе негдје, изнад других, околу распоређених реченичних дијелова.

Та доминантна издигнутост наглашава да је *Земља Србија оно мјесто*, а не неко друго, гдје ће се чудо велико десити. Хтијење, радња, исказана разбијеним дводијелним глаголским обликом и распоређеним у два стиха, један на почетку првог, а други на крају другог, још је у сјенци *мјеста* радње. Заправо, имамо овакав однос именског и глаголског дијела: именски је наглашен по висини, глаголски по дубини. Колико год синтагма *по земљи Србији* лебдјела као барјак изнад других ријечи, толико глагол *преврне* својим акцентом и дужином изговора, својим поновљеним котрљајућим *р*, звучи тешко, мукло и дубоко, неопозиво, прилегло уз само тле. Између је *хтјети* врати се (оним старим просторима изгубљене слободе), винути се са дна до барјак-слободе. Тако је прво обасјана сврха и циљ, а онда и средство којим се до циља долази. Логично.

У претходним примјерима посматрали смо промјене или убрзавање ритма у дужим или краћим сегментима пјесме јер се лакше прати прогресивно кретање интонације на уланчаним и сложенијим синтаксичким и синтагматским низовима. Промјена ритма може се пратити и на нивоу једног стиха, и по природи ствари овдје се та промјена везује за ред ријечи и њихов однос према конструктивним границама стиха.

Ево нешто примјера:

1. Не бојте се, Србљи, браћо драга!
2. Како ј', брате Анто, у Лозници?
3. Турци даше плећа, побјегоше.¹⁰

Колико има конструктивних граница у овим стиховима, гдје се налазе, шта је са цезуром?

Могло би се одмах рећи да у првом стиху постоји класична цезура иза четвртог стиха, али, други полустих трпи још једну, *допунску* паузу, можда и нешто јачу од прве. Стиховни акценат је на ријечи *Србљи*, и она практично дијели стих на сегменте 4+2+4. То није класични епски десетерац.

¹⁰ Примјер из пјесме *Бој на Лозници*.

Други стих је такође занимљив. Његова синтаксичка сегментација је слjedeћа:

Како ј’/ брате Анто/ у Лозници? –

и према њој се прилагођава и слjedeћа метричко-ритмичка структура:

2+ 4 + 4.

И овдје се јављају двије паузе а ниједна на очекиваном мјесту, а то очекивано мјесто би требало да буде иза четвртог слога у класичном десетерцу. Када се деси помјерање, онда је на дјелу синтаксичко опкорачење цезуре, овдје и прије и после четвртог стиха, а условљено је *јачом унутрашњом* везом синтагматских чланова *брате Анто* на самој цезури – потирући је. Како се овај дио стиха изговара као једна акценатска, тиме и интонациона цјелина, а има функцију означивачког, уметнутог дијела према томе и без права на изразит акценат, изговара се нешто брже, да би се стигло до оног дијела стиха гдје се налази логички акценат реченице, на његовом крају. Сву енергију питања у себе привлачи трећи дио стиха: *у Лозници*, због упитног облика реченице.

У трећем стиху доминантна је пауза иза шестог стиха и она је синтаксичке природе. Ако би се стих механички подијелио на полустихове 4+6, добила би се једна непотпуна и једна несмислена реченица:

Турци даше / плећа побјегоше.

Пошто је цијели стих састављен од фразеологизоване формуле «дати плећа» и њеног декодирања – «побјећи», онда се мора пратити логика текста, а она никако не слиједи канонизовани метар 4+6, него обрнуто, 6+4:

Турци даше плећа, / побјегоше.

Ово се мора назвати занатском грешком а никако иновативним убрзавањем десетерца.

Само нешто другачији распоред ријечи могао је овај стих вратити у уобичајени епски метар а да се не растргне фразеологизам (важан је јер у себи носи и дозу ироније):

Плећа даше, Турци побјегоше.

Десетерци у сва три разматрана примјера имају заједничко по-ријекло: долазе из сфере обичног разговорног језика а никако из високо стилизованог поетског обрасца. Отуда долази и помјерње конструктивних граница стиха које разара класични епски десетерачки метар.

Увођење допунских пауза, опкорачење цезуре, или осамостаљивање полустихова унутар десетерца, видљиво је и наредним примјерима:

Мој бабајко,/ не слушам те,/ стари;

Не могу те,/ Алекса,/ пустити;

Што гођ рече Зеко,/ послушајте;

На коњике српске/ јуриш чине;

Ово су појединачни, насумце покупљени стихови из различитих пјесма, а у *Почетку буне против дахија* успоставља се чак читав низ у коме доминира опкорачење цезуре и успостављање обрнуте метричке формуле: 7+3 и 6+4:

Што би Турак' за сјече,/ исј'ече
За продаје што би, / то продаде
За крштења што би, / то покрсти.

Чини нам се да су у овим стиховима у снажном сагласју изведбена мелодија пјевача и идеолошка стајна тачка пјесника. Најјаче је наглашена ријеч *исјече*. Она је на крају стиха с наглашеном антикаденцом, интонација је дигнута на највиши тонски узмах, и то би се, по логици гусларског пјевања, морало најјаче чути при извођењу.

То наглашавање добија првенство у односу на редослијед и значења осталих стихова и њихових глаголских облика. То значи да је пјеснику на првом мјесту, најважније, *јунаштво сабље*, јер оно даје легитимитет ономе што слиједи, а пјевач само одржава «тензију битности» редослиједом и мелодијском потпором.

Метричка инверзија унутар првог стиха (7 +3) даје изузетну снагу семантичкој равни, и то семантичко се издиже изнад формалног и формулног значаја жанровске дефинисаности класичног епског десетерца.

Треба напоменути да има не мали број стихова у којима се дешава скраћивање слогова када ријеч не може да се уклопи у десетерачку

мјеру, што понекад открива колика је мука скројити примјеран десетерац, а понекад само непажњу, као у стиховима: *Сви саруке на очи нам 'коше и Већ сјах' коња да токе добије.*

Да ли је то усмени епски десетерац, умјесно је упитати.

Недвојбено је да је сакаћење ријечи зарад броја слогова у десетерачком стиху творбена грешка.

Гледано у цјелини, може се рећи да је у пјесмама гдје је Вишњић био само редактор епски десетерац класично, канонски обликован. Кад год је дистанца према догађајима била већа, десетерац је и у његовим ауторским пјесмама правилан и коректан, гладак и отмјен, каква обликују само прави мајстори.

И кад се јави нарушавање норме у оном бољем смислу, оно је везано или за драматичне ситуације, или карактеризацију ликова, или промјену типа приповиједања.

Тамо гдје је Вишњић хроничар њему блиских догађаја (кажу да је био у Лозници када је вођена битка), нарочито у пјесмама о бојевима, степен импровизације је већи, десетерац лабавији, конструктивне границе стиха попустљивије и порозније, говорни низ мање пробран и приближава се разговорном типу језика. Све то, а нарочито слабљење везе између унутрашњих конструктивних граница стиха (на цезури, када она раздваја а не спаја) због чега долази до јачања изванстиховних веза (уланчавање у дистих, у хипотаксички низ), убрзава ритам и условљава гипкију, скоковитију интонацију.

Ако се овоме дода дјелимично или потпуно напуштање или сажимање епских формула и формулних образаца, окошталих фраза, паралелизама, паратаксе у корист хипотаксе, те увођење разговорног умјесто бесједничког типа лексике и интонације, а све то још увијек у метру десетерца, онда Вишњићу треба признати да је начинио, ако не цијели корак, а оно добар замах од епског ка ауторском «умјетничком» десетерцу.

Он је, чини се, негдје на првој половини пута од усменог до драмског десетерца Лазе Костића. Ако би се могао правити неки поредак, онда би се могло рећи да је Вишњић започео да ломи крутост наслијеђеног десетерца,

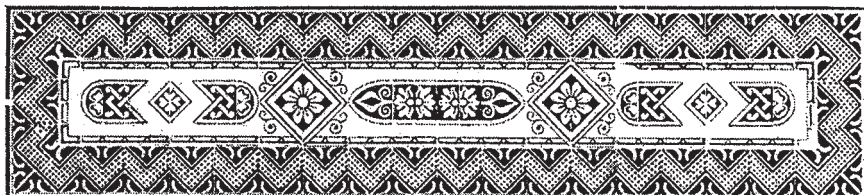
Сарајлија и Његош наставили, сваки на свој начин – и све тамо до наших зрелих романтичара, с мање или више успјеха. Вишњић је несумњиво био један од оних пјесника који је осјећао дамар времена и према њему храбро усклађивао своје творачке струне. Треба најзад рећи да романтизам писане књижевности не би био исти без његовог усменог пјесништва.

Због значаја теме о којој је пјевао и популарност Вишњићевих пјесама била је веома велика. Отуда је његов утицај на потоње пјеваче био знатнији и у добром и у лошем смјеру. Они лошији су обилато прихватили римовање и мање вриједне везивне фразе типа *и овако њима говорио*, те језик сасвим свели на разговорни тип. Али, зато на оној бољој страни стоји велики Његош, па се мјерењем ти утицаји не могу изравнати.

Јелина Ђурковић

ЛИТЕРАТУРА

- Винавер, Станислав, *Покушај ритмичног проучавања мушког десетерца*, Прилози проучавању народне поезије, VI/2, Београд, 1939.
- Петковић, Новица, *Винаверов опис епског десетерца и говорне мелодије, и Ритам и интонација у развоју српског стиха*, у: Огледи из српске поетике, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Зуковић, Љубомир, *Прилог тумачењу снова у нашим народним умотворинама*, у: О нашем усменом песништву, Свјетлост, Сарајево, 1985.
- Вук Ст. Карацић, *Српске народне пјесме*, књ. III, IV, Нолит, Београд, 1969.



930.85(497.11)''18/19''
821.163.41.09''18''

ШКОЛА У ШАПЦУ И МАЧВИ У ПРОЗИ РЕАЛИЗМА

Аналогно са већином српских приповедача, Веселиновићева књижевност снажно је обојена регионалним обележјима, „Веселиновић је типичан идилични реалист и уједно један од најизразитијих регионалиста у српској књижевности... У својим сеоским приповеткама давао је исечке из стварности, Слике из сеоског живота (наслов прве збирке могао би се пренети и на већину осталих које је објавио), настојећи не само да буде веран збиљи него и да у свој поступак што тачније пренесе тон и стил народног приповедања“.

(Деретић, 1996. стр. 319)

У Салашу Црнобарском, тадашњем Агином Салашу, дошавши из Херцеговине у XVIII веку, породица Веселиновић живи бавећи се земљорадњом до Милоша Веселиновића који се посвећује свештеничком позиву. Милошу и Јелисавети Веселиновићу (кћи угледне свештеничке породице Поповић из Бадовинаца) 1. маја 1862. родио се првенац Јанко. Породица се сели у Глоговац, где Јанко Веселиновић завршава основну школу. Четири разреда гимназије завршио је у Шапцу (1874-1878.) године. Отац Милош имао је жељу да најстарији син (Јанко Веселиновић имао је два брата и три сестре) избором свештеничког позива настави традицију, али сам Јанко није показивао никакав афинитет према томе (што ће касније и аргументовати бескрајном љубављу према ноћима проведеним у кафани). Уписао се у учитељску школу у Београду али је није завршио. Ипак,

обавља учитељски посао у селима Свилеува и Глоговац (од 1880. године). Као припадник Радикалне странке бива премештен у Коцељево, затим у Жежевцу. Пре премештаја у Глоговац 1882. оженио се Јованком Јовановић 1881. али су обоје увидели, веома болно, да Јанко није предодређен за класичан брак. Оставши у формалном браку, Јованка живот проводи у Глоговцу, са Јанковим родитељима и децом, а Јанко је писао, бавио се политиком, уживао у боемском друштву у Коцељеви, Шапцу и Београду. У септембру 1884. поднео је оставку на учитељску службу са намером да заврши телеграфски курс али у томе не успева. Вративши се из српско-турског рата у коме учествује као четни интендант, обраћа се Министарству просвете и поново добија учитељско место у Свилеуви 11. априла 1886. После две године, 1888. премештен је у Шабац, за учитеља у школи на Камичку (садашња Вук Караџић). Као припадник опозиционе, Радикалне странке, поново добија службу у Коцељеви, где бива изабран за председника општине 1889. На овој дужности остаје до 1890. када остаје без посла, због сумње да је проневерио новац из општинске касе. Захваљујући ангажовању Војислава Илића и Стевана Сремца, Милан Обреновић ослобађа га одговорности. О чему се у ствари радило? Јанко је направио поменути дефицит издајући, по налогу руководства Радикалне странке, признанице да су уплатили порез члановима странке, јер у супротном не би могли изаћи на изборе. Од 1892. мало после ослобођења од оптужби за штету почињену у превеликом политичком жару изборне кампање, поново, последњи пут бива постављен за учитеља у Шапцу, 11. јануара 1892.

Народни учитељ: помало заборављен назив, али тако одговарајући Јанку Веселиновићу. Без намере да се понављају биографски подаци, задржаћу се само на синтагми са почетка овог поглавља. Ако је у нашој књижевности било просветних радника заинтересованих за живот народа то су сигурно, у прози реализма били Стеван Сремац и Јанко Веселиновић (употребљен је израз – просветни радник због недостатка жеље да се појашњава разлика између учитеља и професора, а корен речи просветни никоме не треба објашњавати), који су прецизно, не жалећи време и труд, неуморно бележили и записивали, дајући својим белешкама уметничку форму приповетке.

Неправедно би било да, међу свом грађом везаном за фолклор и социјалне прилике, није забележио и детаље учитељског живота и начина школовања у време када је тај посао обављао. Историја просветних установа и образовања у Шапцу и Мачви каже:

„Шабац међу првим градовима у Србији отвара училиште за васпитаније и изображеније женске дечице и бројне остале школе. Из ове средине потекли су и први реформатори просвете у Србији: Милорад Поповић Шапчанин, Стеван Д. Поповић и Стојан Новаковић.“ (Јевтић, 1980. стр. 302)

Веселиновић је у више приповедака помињао свестрану улогу уче у селу. У неким ситуацијама преузима улогу лекара. У приповеци *Мали Певач* Милићева мајка моли учу да помогне болесном детету.

„Ама чула сам да ти имаш неке књиге, па умеш да лечиш“. (Веселиновић, 1980. стр. 19)

Навикнут да са житељима села дели добро и зло, учитељ (сам писац) прискаче у помоћ:

„Поиштем чизме па када ми их донеше, ја загледах у књигу Кућевни лекар од Н. Сремца. према њеном опису, видех да је болест од које Милић лежи, запаљење мозга.“ (Веселиновић, 1980. стр. 20)

Учитељ је заиста помогао болесном детету; за свој труд добио је и награду;

„Кад сам први пут, откако је грануло пролеће пошао у Шабац, чуо сам звонки глас Милићев, где се са славујима натпева... Не тражим нигда боље награде.“ (Веселиновић, 1980. стр. 29).

Учитељ се појављује и у улози саветодавца. *Чича Пера*, у завади са сином, жали се учитељу:

„Дошо сам ти, ако му мо'ш судити, ја запретити како.“ (Веселиновић, 1980. стр. 120)

Учитељ се укључује да као посредник у породичној свађи, уз помоћ још неколико људи из села, натера сина да се помири са оцем, како – тако. Једва сам нагнао Станоја, те га је примио у кућу:

„... Сад је тамо, ал' како живи то само Бог зна.“ (Веселиновић, 1980. стр. 133)

Поменута је и ведрија страна суживота са сељанима. Учитељ одлази на прело, са послужитељем, и тамо је срдечно дочекан. Послужитељ се чуди што учитељ хоће да иде на прело, и добија одговор;

„На прело, дабоме. Толико сам година провео на селу, на селу сам и рођен, па нисам никад на прелу био.“ (Веселиновић, 1980. стр. 18)

Учитељев долазак изазива малу пометњу:

„Нисам се преварио кад сам рекао да ћу их изненадити.“ (Веселиновић, 1980. стр. 20)

На питање да ли можда смета што је дошао, добија одговор који описује поштовање које учитељ има у селу:

„Боже сачувај. Што дијете? Како би ти нама сметао! Тешто што си дошао.“ (Веселиновић, 1980. стр. 21)

Мала средина, међусобно познавање свих са свима, носи собом извесну дозу присности, која је немогућа у другачијим условима. Само школовање деце, односно главни учитељски посао, није описиван, јер је писац сматрао (исправно) да то не треба описивати. Број школа у мачванском крају, баш у селима, растао је великом брзином у периоду од 1840-1914. године. Још 1841. године, ради поређења Шабачки округ имао је 9 школа са 12 учитеља и 306 ученика, Ваљевски 5 школа, 6 учитеља и 89 ученика, Крагујевачки округ 8 школа, 10 учитеља и 187 ученика. Скоро свако село тежило је томе да добије школу:

„Школе су се кроз читав XIX век издржаване трошковима општине. Све је у ствари зависило од самих општина, од њихових могућности и схватања потребе да у својој средини имају школу и учитеља.“ (Јевтић, 1980. стр. 322)

Од 1857. мења се правило да се учитељским послом могао бавити и онај ко није учитељ:

„Тек од тада Законом о Основним школама предвиђено је да се за учитеље могу узимати они који су Богословске науке с успехом завршили, као и свршени гимназијалци, али су они морали посебно да полажу педагогику са методиком.“ (Јевтић, 1980. стр. 324)

Мало уређенији закон о школи, захтевао је поред жеље мештана да имају школу, изградњу исте помогну својим средствима.

„Строшио сам браћо моји' десет дуката, ал' не дај Боже зажалити! Нека је алал.“ (Веселиновић, 1980. стр. 70)

Каже кмет Радоје у приповеци:

„Бела Врана, Е, вако, сад имамо и школу. Сад само министар нек нам пошаље учитеља, па да нас види Бог.“ (Веселиновић, 1980. стр. 69)

Школе у време када је Јанко Веселиновић био учитељ, нису биле организоване као данас:

„У прошлом веку, један број школа у овом крају имао је интендантски смештај за ученике... Из више села деца су долазила у њима најближу школу.“ (Јевтић, 1980. стр. 325)

Просторију у којој спавају ученици из удаљених села, писац помиње у приповеци *Мали Стојан*:

„Викнух послужитеља да му простре, али ме он замоли да спава с' децом. Рекох послужитељу да му простре близу пећи и да га покрије.“ (Веселиновић, 1980. стр. 132)

Подаци које, више бавећи се другим темама, писац износи о школском животу, скоро су идентични онима које можемо наћи у историјским списима. Веселиновић није (сем у приповеци *Бела врана*) изнео никакве посебне притужбе на живот самих учитеља свога времена. Између редова може се прочитати да то није неки посебно угодан живот, већ препун жртвовања, и мноштво других обавеза, које се намећу у сеоској средини.

Још један великан српског реализма, Лаза Лазаревић, бавио се у свом делу школом, учитељима и чињеницама које је забележио својим пером, следећи идеологију тог књижевног правца, да треба записати стварност.

Правник, доктор медицинских наука и књижевник, рођен је у Шапцу 13. маја 1851. године. Породица, односно преци оца Кузмана, као и преци Јанка Веселиновића родом су из Херцеговине. Грана породице која је напустила Мачванско село Клење, где су били првобитно насељени, и дошла у Шабац, презиваће се Лазаревић, по пишчевом деди и имењаку Лазару. Отац Лазе Лазаревића, Кузман, изучивши у Београду кујунџијски занат, у Шапцу, са братом Михаилом, отвара радњу у главној улици и креће путем богаћења. Лаза је био треће од четворо деце Кузмана и Јелке. Отац који је и сам био наклоњен књизи и науци (са Вуком Караџићем су од старине били у кумству, па је Караџић свраћао у кућу Кузмана Лазаревића увек када је путовао у Тршић, што, нажалост, није било тако често у време Лазаревићевог детињства). Породицу, међутим, на путу који је тада био скоро универзалан у шабачким трговачким круговима, зауставља рана смрт Кузмана а годину дана касније и његовог брата Михаила. Рана смрт оца и стрица су имале великог утицаја на формирање његове личности. У књижевности је сав био посвећен

човеку и његовој добробити, у коју је незаобилазно морало бити уброяно школовање.

Поп из приповетке *Школска икона*, шаље ћерку на школовање и саветује сељаке да зидају школу. Он се не супроставља новом времену, али има дозу опреза, неће да руши сигурне темеље и да прихвати сваку новотарију. Матија Ђенадић и свештеник из приповетке *Школска икона*, ваљда најтачније одсликавају Лазаревићеву животну филозофију: узети најбоље од старог и од новог. Колико је реално приказао живот свештеника и учитеља на селу? Свештеник, који је један од најпозитивнијих ликова Лазаревићеве прозе, човек који води рачуна о свима и свему, сам се ослањајући на здрав разум а поштује ученије од себе.

„Оче владико, старија је твоја и паметнија од моје. Само још да видим што ће село рећи.“ (Лазаревић, 1976. стр. 188)

Сам чин Маријиног поласка у школу, веома је напредна идеја за село тог периода, када женска деца нису ишла у школу. За дечаке је већ школовање било уобичајено:

„У школу се узимају деца из задружних кућа и из они које двоје или више мушке деце имају, како се где потреба укаже.“ (Јевтић, 1980. стр. 327)

Али у општем закону о школама донетом 1844. године први пут је поменуто школовање женске деце:

„По селима и другим мањим местима деца женска учиће са мушком заједно у једној соби. Само ће девојке са навршеном десетом годином училиште посештовати престајати.“ (Јевтић, 1980. стр. 308)

Учитељ објашњава окупљеним сељацима, док још у селима није заживело као обавезно школовање девојчица.

„Е, идите у варош, господар и газда – Станоје па ћете видети. Тамо иду сва дјеца, и мушка и женска, и тако је сад време дошло да ће и по селима почети, па је гријота да дијете задоцни.“ (Лазаревић, 1976. стр. 180)

Не само да је Марија завршила основну школу, већ наставља школовање, напуштајући село. Владика наговара Маријиног оца:

„Како, шта ће, оче? Другачији је данас свијет него што је био у твојој младости, а још ће другачији бити кад она стигне на снагу. Кад сврши школе, може, ако ће, бити и учитељ.“ (Лазаревић, 1976. стр. 187)

Да су у Србији постојале школе за девојке сведоче и историчари развоја школства у Србији.

„По варошима пак и већим местима девојке ће особито и одјелне у другом училишту учити.“ (Јевтић, 1980. стр. 308)

У Шапцу је постојала женска школа:

„Пошто је број женских ученица порастао на преко 120, крајем 1859. постављена је Јулијана Михаиловић, кћерка Ане Михаиловић за млађу васпитатељку женске младежи.“ (Јевтић, 1980. стр. 310).

Док је село чекало да им Мара дође за учитеља, Лазаревић је живо, али не претерано, признао два типа учитеља, старог и новог. Стари учитељ, нешколован:

„Учитељ је био један кројач који је страдао, врло миран и вредан човек. Цео дан је у школи, а ноћу шије поповске капе и шаље у варош. Једва да је што више знао од онога што је дјечи говорио.“ (Лазаревић, 1976. стр. 178)

Можда не много учен, човек који је селу одговарао, јер ни у чему није сметао. Још 1857. предвиђено је да учитељ мора имати одговарајућу стручну спрему:

„Међутим, и после ових закона примани су учитељи са непотпуном спремом. Старији учитељи који су се затекли у служби, а нису имали потребан степен образовања, похађали су педагошке курсеве.“ (Јевтић, 1980. стр. 325)

Да ли је стари учитељ похађао неки курс, Лазаревић није објаснио али га је обасјао изузетним педагошким врлинама. Наиме, он је тај који је упутио свештеника да дете усмери ка школи. То је оно што Лазаревић воли: поштовати старо, али гледати у будућност. Такав је и главни јунак, стари свештеник:

„Иза тога зидајте најприје школу, па цркву. Немојте брукати себе живе, ни мене мртва, ни градити шта му драго... То вам је аманет, па сад гледајте.“ (Лазаревић, 1976. стр. 181)

Свештеник, у моменту када умире, моли Владика, свестан да, као нешколован човек није смео да се одупре свему новоме што је оличено у новом учитељу:

„Немој, оче Владико, држати више простих попова као што сам ... што сам био... Ни ви браћо, узимати попа који није учеван. Шко-

лу одмах зидајте и дјецу учите... Настаје други свијет.“ (Лазаревић, 1976. стр. 210)

Настаје нови свет, али пребрзо за укус Лазе Лазаревића, пренагљено за његову префињену душу. У слици Мачве, тај нови свет, коме се не противи али га не прихвата здраво за готово, приказао је кроз лик новог учитеља у приповеци *Школска икона*:

„Баш посла! У народу се не може ништа учинити. Заузимајући се за њега, пишући и говорећи, упропастио сам своју каријеру и спао на то да будем учитељ.“ (Лазаревић, 1976. стр. 200)

Учитељ као негативан лик, човек који не одговара моралним стандардима васпитања деце, није плод пишчеве маште. Таквих је заиста било:

„Сељани из Накучана подигли би тужбу у којој се жале на учитеља Марка Рајковића, што их код власти оптужује, и завађа сељаке између себе а школу напушта и по 15 дана у њу не долази.“ (Јевтић, 1980. стр. 329)

или

„За Марка Берића, учитеља из Богатића дошло је пријава да је од неког времена рђавог владања.“ (Јевтић, 1980. стр. 329)

Није дакле у питању Лазаревићев лични антагонизам према наглим, исхитреним променама.

Реченицу по реченицу, кроз неколико приповедака са сеоском тематиком Лазаревић је изнео своју слику Мачве и школе у њој, не идеалишући по сваку цену. То што је он био идеалиста по природи не да се сакрити, али има изграђених неколико необичних књижевних ликова, који се супростављају актерима из скоро идентичних ситуација код осталих сеоских приповедача.

Реченица која је већ наведена када је говорено о Милићевом оздрављењу:

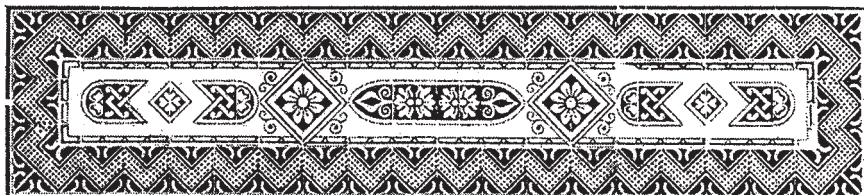
„Не тражим нигде боље награде“ (Веселиновић, 1980. стр. 29)

најбоље дефинише учитеља, који је срећан што је помогао. Правог. И сада.

ЛИТЕРАТУРА

- Веселиновић, Јанко, *Изабране приповетке*, Вук Караџић, Београд, 1980.
- Деретић, Јован: *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд, 1996.
- Живановић, Јеремија: *Владимир М. Јовановић, Прве песме*, Венац, 1910.
- Јовичић, Владимир: *Песник моралне носталгије*, Београд, 1976.
- Јовичић, Владимир: *Јанко Веселиновић или проклетство страсти*, Предговор у изабране приповетке, 1980.
- Јевтић, Милан: *Просветне установе и образовање у Шапцу од 1840-1912*, у *Шабац у прошлости* III, Глас Подриња, Шабац, 1980.
- Јевтић, Милан: *Културно забавни живот старог Шапца* Годишњак М.И.А. бр.19, Шабац, 1985.
- Лазаревић, Лаза, *Изабрана дела*, Рад, Београд, 1976.
- Милићевић, М.Ђ.: *Живот Срба сељака*, Београд, 1884.
- Шашић, Бранко: *Знаменити Шапчани и Подрињци*, У. Г. Спорт у Подрињу, Шабац, 1988.

Ружица Јовановић



75.071.1:929 Kovačević N.

ЛИКОВНА ОСТВАРЕЊА УЧИТЕЉА МИЛАНА КОВАЧЕВИЋА

Преци Милана Ковачевића кренули су за време Велике сеобе из Грачанице на Косову и настанили се прво у Грачаници у Босни, а одатле су прешли у Јамену у Срему. Ту је живео Давид Ковачевић, чији је син Милан рођен у Петроварадину 1821. године. После завршене реалке Милан Ковачевић је почетком 1846. године дошао у Србију и ту провео две и по године као учитељ у Манасији и Доњем Видову код Параћина. У току револуционарне 1848. године ратовао је као добровољац, а затим је отпочео каријеру аустријског официра, од које је после неколико година одустао и вратио се у Јамену. Ту се оженио Јеком Борић, која је убрзо умрла. Ковачевић је прешао у Бијељину, где је био учитељ годину дана.¹

На позив грађана Прилепа отишао је 1858. године у њихову варош да отвори школу, али је овај покушај осујетио битољски владика захтевајући мито. У жељи да обиђе постојбину својих предака, Милан Ковачевић је отишао из Прилепа у Приштину, чији су грађани током педесетих година покушавали да нађу учитеља способног

¹ Зар.[ија] Р. Поповић, *Национални апостол*, Одштампано из „Браства“ XXIV, Београд, 1930, стр. 4–5. Јован Хаџи Васиљевић, + Милан Ковачевић, „Браство“, XVIII, Београд, 1924, стр. 266–268. Исти, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX в.* (до српско-турских ратова 1876–78), Београд, 1928, стр. 142–146. Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1899, ФXXXIV, р.52; МПс, 1892, ФI, р.38; МПс, 1885, ФIII, р.38; МПс, 1885, ФXVI, р.119.

да отвори модерну школу. После пробног рада од три месеца Милан Ковачевић је 29. августа 1858. године склопио уговор са приштинском црквено-школском општином. Обавезао се да ће учити ђаке према школским прописима који важе у Србији. Уговоре је у почетку склапао на годину дана, а 1869. године закључио је уговор на неодређено време.²

Почев од 1859. године приштинска основна школа радила је у згради наменски подигнутој у Варош-махали, поред цркве светог Николе. Распоред просторија одредио је Милан Ковачевић, а локални мајстори су дали грађевини обележја балканско-оријенталне архитектуре. Осим пространих и светлих учионица садржала је и стан учитеља. Зидове учионица Ковачевић је украсио калиграфски исписаним изрекама и цитатима из Светог писма. Била је предвиђена и учионица за девојчице, али је замисао о женској основној школи остала неостварена, па се ова учионица користила за часове цртања.³

Милан Ковачевић је у Приштини провео двадесет година. Његова школа је постала једна од најбољих на Косову и Метохији. Рад школе подржавало је Министарство просвете Кнежевине Србије, које је слало Ковачевићу, све до српско-турских ратова, годишњу помоћ од 20

² Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1878, ФVIII, р136; МПс, 1892, ФI, р.38. В. Бован, *Српски писци са Косова с краја 19. и с почетка 20 века*, Приштина, 1980, стр.143–144. Ј. Ђилас, *Школе на Косову и Метохији од Немањића до 1912*, Приштина, 2000, стр. 109. Јован Хаци Васиљевић је добио пет уговора од Милановог сина Србислава Ковачевића. Први уговор је навео у целини у својој књизи *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку* (до српско-турских ратова 1876–78), Београд, 1928, стр.144–145. Четири уговора доспела су у Народну библиотеку Србије у склопу заоставштине Јована Хаци Васиљевића и чувају се у Посебним фондовима библиотеке под сигнатурама Р413/X/4, Р413/X/16, Р413/X/18, Р413/X/20. У првом уговору Милан Ковачевић се помиње под презименом Давидовић (према имену оца) јер, како је Милан Ковачевић дописао испод текста уговора, у Приштини није било Срба ковача и није постојало презиме Ковачевић.

³ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 8–10. Мјур Макензи – А.[делина] П. [аулина] Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд, 1868, стр. 176–178. Ј. Vlahović, *Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete, 2, Zagreb, 1965, str. 257. Ј. Ђилас, *Rad srpskih škola i kulturnih ustanova u Prištini i njenoj okolini u XIX i na početku XX vijeka*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete, 5, Zagreb, 1969–1970, str. 215–216. После Другог светског рата школска зграда је адаптирана за потребе Музеја Косова и Метохије, који се ту налазио од 1947. до 1999. године. У потпуности реконструисана 1988. године, зграда постоји и данас.

дуката.⁴ Књиге добијене од Министарства просвете послужиле су Ковачевићу да 1865. године оснује прву школску библиотеку на Косову и Метохији. Читаоци су могли да буду не само ђаци, него и грађани.⁵ Из Приштине је Ковачевић слао у Београд старине које је прикупљао за Народни музеј (средњевековни новац и оружје).⁶

У Приштини је Милан Ковачевић основао породицу. Оженио се 1859. године Маријом, сестром попа Диме, једином писменом женом у граду.⁷ Имали су три сина од којих ће најстарији Никола (рођен 1866. године) и најмлађи Радивоје завршити Учитељску школу у Нишу, а средњи, Србислав, Правни факултет Велике школе у Београду.⁸

Школску 1869/70. годину Милан Ковачевић провео у Врању, са одобрењем приштинске црквено-школске општине. У приштинској школи замењивао га је његов ученик Вићентије Димитријевић који је у Београду завршио Богословију. Милан Ковачевић је довео у Врање, као помоћника, свог тринаестогодишњег ученика Зарију Р. Поповића, будућег књижевника. Због болести жене, Ковачевић се вратио у Приштину 5. априла 1870. године, а у Врање је на место учитеља дошао Вићентије Димитријевић.⁹

По повратку у Приштину Милан Ковачевић је наставио раније започето сакупљање грађе за српску историју, али је један део материјала сам уништио када је у години Херцеговачког устанка био хапшен и злостављан. За време првог српско-турског рата зграда основне школе била је узета за болницу. У другом рату српска војска је 24. јануара 1878. године ослободила Грачаницу, али је после закљученог примирја морала да се повуче. У Приштини је настало ванредно стање, које је Милан Ковачевић преживео склоњен код пријатеља Јерменина. Кад је одлучио да са породицом напусти Приштину, Ковачевић је првог

⁴ Ј. К. Ћилас, *Српске школе на Косову од 1859. до 1912. године*, Приштина, 1969, стр. 60. Исти, нав. дело, 2000, стр. 166. Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1892, ФІ, р. 38; МПс, 1878, ФVIII, р. 136.

⁵ Ј. Влаховић, нав. дело, стр. 255–259.

⁶ Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1889, ФXXXIV, р. 52.

⁷ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 17.

⁸ Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1892, ФXXXIX, р. 115. Имена Ковачевићевих синова налазе се у списку пренумераната у књизи : Ђ. М. Пуљевски, *Речник од три језика* : С. македонски, арбански и турски, II, Београд, 1875, стр. II.

⁹ З. Поповић, нав. дело 1930, стр. 17–24, 29. Ј. Хаџи Васиљевић, нав. дело, 1928, стр. 348–356. Ј. М. Поповић, *Живот и рад Вићентија Димитријевића учитеља српског*, Ниш, 1892, стр. 8–14. Д. Марчић, *Школе у Врању и околини пре ослобођења 1878 године*, Учитель, св. 6, I. II 1907, XXVI, стр. 473–478. Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1878, ФVIII, р. 136; МПс, 1889, ФXXXIV, р. 52; МПс, 1892, ФІ, р. 38.

маја добио од црквено-школске општине сведочанство о двадесето-годишњем учитељском раду. Општинари су изјавили да желе да га задрже, али су принуђени да га отпусте. Ковачевић је из Приштине прешао на ослобођену територију и јавио се команданту Јагодинске бригаде Јосифу Бркићу, који га је упутио у Ниш. Одатле је Милан Ковачевић отпутовао у Београд и ставио се на располагање Министарству унутрашњих послова, па је постављен за практиканта у Начелству округа Врањског.¹⁰

У јулу 1878. године Милан Ковачевић је поднео молбу Министарству просвете за учитељско место, што је и уважено. Првог октобра, када су почеле да раде школе у ослобођеним крајевима, Милан Ковачевић је постао учитељ у Пироту. Ту је радио пет година, па је 1883. године премештен у село Смрдан, затим у Крушевицу, а 1884. године у Белу Паланку. Кад је 1885. године пензионисан вратио се у Пирот, где је имао кућу, и где му је живела породица – жена и два млађа сина – ученика и најстарији син учитељ.¹¹

Милан Ковачевић је на нову 1889. годину одликован орденом светог Саве. Орден му је уручен тек после годину дана, и то на молбу Зарије Р. Поповића и заузимање Министарства просвете.¹² Следеће године добио је и медаљу Друштва светог Саве.¹³

Живот Милана Ковачевића завршио се 1. децембра 1899. године у Пироту, где је његова жена умрла две године раније. Рукописи Милана Ковачевића остали су код његовог сина Николе, учитеља у Пироту. То су били преписи средњовековних докумената, аутобиографија и историја српског народа која је уништена у Првом светском рату.¹⁴ После

¹⁰ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 26. Исти, *Пред Косовом*. Белешке из доба 1874–1878. године, Београд, 1900, стр. 85–86. Д. Марчић, нав. дело, стр. 477. Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1878, ФVIII, р. 136; МПс, 1892, ФI, р. 38.

¹¹ Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1878, ФVIII, р. 136; МПс, 1884, ФXI, р. 115; МПс, 1885, ФXVI, р. 119; МПс, 1892, ФI, р. 38; МПс, 1892, ФXXIX, р. 115; МПс, 1897, Ф60, р. 15. З. Живковић Христић, *О стању у школама Пиротског округа после ослобођења од Турака у школској 1878/79 години*, Пиротски зборник, бр. 23–24, 1998, XXXI, стр. 138–140.

¹² *Службени део*, Српске новине, бр. 1, 1.I 1889, LVI, стр. 2. Архив Србије. Министарство просвете. МПс, 1890, ФIV, р. 136.

¹³ *Друштво Светог Саве V*, Београд, 1891, стр. 81.

¹⁴ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 30–31. Д. Марчић, нав. дело, стр. 478. З. Живковић Христић, *О писмима Косте Н. Костића Јовану Цвијићу и њиховој научној сарадњи крајем XIX и почетком XX века*, Пиротски зборник, бр. 21, 1995, XXVIII, стр. 181–182.

рата син Србислав, судија у Београду, уписао је Милана Ковачевића за члана утемељивача Друштва Светога Саве.¹⁵

Док је радио као учитељ у Приштини, Милан Ковачевић је посебну пажњу посвећивао настави цртања. Крај школске године обележаван је свечано на Петровдан испитом и изложбом ђачких ликовних радова. У својој соби у школској згради Милан Ковачевић је израдио на зиду велики цртеж Дечана.¹⁶ Обилазећи Косово и Метохију цртао је споменике српске културе. Данас су позната она Ковачевићева остварења која су репродукована у књигама: *Путопис дела праве (старе) Србије* Милоша Милојевића, *Стара Србија и Македонија* Спиридона Гопчевића и *Споменица 50-годишњице Призренске богословско-учитељске школе 1871–1921* Петра Костића. Заједничка особина Ковачевићевих радова је то што они нису реалистички. Полазећи од стварности или неког уметничког дела Ковачевић приказује лични доживљај виђеног.

Ликовни прилози у књизи Милоша Милојевића Путопис дела праве (старе) Србије

Милош С. Милојевић (1840-1897), после завршених студија словенске филологије у Москви, био је у Србији чиновник у судовима а затим професор гимназије и богословије у Београду, гимназије у Лесковцу и богословско-учитељске и вечерње приправне школе Друштва светога Саве у Београду. У Српско-турским ратовима учествовао је као добровољац. После ратова организовао је друштво Браство, претечу Друштва Светога Саве. Радио је у Друштву Светога Саве од оснивања, а једно време је био и члан Главног одбора. Писао је дела из области историје и књижевности. На подстицај Српског ученог друштва путовао је 1870. године по Старој Србији и Македонији и објавио *Путопис дела праве (старе) Србије*. Прва свеска изашла је из штампе 1871, друга 1872. а трећа 1877. године. Велики део прикупљене грађе остао је у рукопису.¹⁷

¹⁵ Ј. Хаџи Васиљевић, нав. дело, 1924, стр. 268.

¹⁶ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 8-11. Ј. Ђилас, нав. дело, 1969, стр. 206–207.

¹⁷ Зар.[ија] Р. Поповић, + *Милош Милојевић*, „Браство“, VIII, Београд, 1899, стр. 379–400. Исти, *Милош С. Милојевић*, Босанска вила, бр 6, 31. III 1904, XIX, стр. 101–105. Ј. Хаџи Васиљевић, *Милош С. Милојевић*, Његов национални рад, „Браство“, XXV, Београд, 1931, стр. 94–103. Исти, *Милош С. Милојевић*, Вардар. XXVI. Календар Кола српских сестара за просту 1938 годину, Београд, [1937], стр. 56–61. В. Бован, О

За време путовања по Косову, у лето 1870. године, Милош Милојевић је могао да се сретне са Миланом Ковачевићем у Приштини и да од њега добије цртеже које је објавио као ликовне прилоге у другој свесци *Путониса*. Цртежи представљају круне краља Милутина и краљице Симониде, минђушу краљице Симониде, основу и изглед цркве манастира Грачанице, један српски и један римски надгробни споменик, као и град Звечан. Милојевић не наводи да је цртеже радио Ковачевић, па се о ауторству може сазнати из рада Зарије Р. Поповића *Национални апостол*.¹⁸

За цртеже круна краља Милутина и краљице Симониде и минђуше краљице Симониде Милојевић наводи да су “верно снимљени” са фресака у Грачаници. Одступања у односу на оригинал показују исту особину као и други Ковачевићеви радови – жељу аутора да представи лично виђење посматраног. Ковачевић је изменио облик круне краља Милутина, на Симонидиној круни је нацртао другачије драгуље, на једној и на другој круни додао је крст, а на минђуши краљице Симониде изоставио је бисере крушкастог облика.

На цртежу „Српски надгробник код Ђурђевих стубова” приказан је споменик у облику крста, са натписом који се вероватно није добро видео па је дат шематски. За римски надгробни споменик у облику стеле, са вајаним орнаментима и латинским натписом, Милојевић наводи да га је 1859. године пронашао један сељак из Грачанице на својој њиви.¹⁹

Црква манастира Грачанице приказана је тако да се у исто време сагледавају припрата, јужна страна и олтарски део. Истакнуто је зидање каменом и опеком и наглашено стремљење ка висинама – најупадљивија особина ове грађевине. И овде се уочава одступање од реалног – измењен је изглед припрате а прозорима је дат готички облик. Осим спољашности грађевине, нацртана је и њена основа.

Град Звечан, у време када су га видели Милан Ковачевић и Милош Милојевић, био је у рушевинама, али су зидине биле доста добро очуване. Осамдесетих година XIX века камен са утврђења је узиман за зидање касарне у Митровици. У средњем веку град Звечан се сас-

путонису Милоша С. Милојевића по старој Србији (одломак из расправе), „Братство“, V, Београд, 2001, стр.87–95. В. Стојанчевић, *Милош С. Милојевић и његов путонис о Косову и Метохији*, „Братство“, VIII, Београд, 2004, стр. 159–169.

¹⁸ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр.17.

¹⁹ М.[илош] С. Милојевић, *Путонис дела праве (старе) Србије*, II свеска, Београд, 1872, стр. 141.

тојао од горњег града на врху брда, нижег заштитног појаса и зидова који су штитили подграђе на јужној падини брда.²⁰ Сви ови елементи се виде на цртежу, али у измењеним пропорцијама. Осим зидина приказане су и куле, једна грађевина у оквиру горњег града, као и чесма у подграђу. На цртежу Звечана Милан Ковачевић је дочарао визију овог средњовековног града.

*Ликовни прилози у књизи Спиридона Гопчевића
Стара Србија и Македонија*

Спиридон Гопчевић (1855–1928) потиче из познате тршћанске породице трговаца и бродовласника. После школовања у Мелку и Бечу путовао је по Европи, Африци и Малој Азији. Једно време био је службеник српског посланства у Берлину и Бечу. Објављивао је радове из војне и наутичке струке, дела из области белетристике, као и географске и историјске студије о балканским народима.²¹

После путовања по Старој Србији и Македонији објавио је 1889. године у Бечу, на немачком, дело *Македонија и Стара Србија*. Статистичке податке и неке од илустрација послало је Гопчевићу Друштво Светога Саве. Тако су се у књизи нашли и цртежи Милана Ковачевића, вероватно посредством чланова Друштва Светога Саве, Ковачевићевих пријатеља Милоша Милојевића и Панте Срећковића. Српско издање књиге изашло је из штампе 1890. године у Београду под насловом *Стара Србија и Македонија*. Преводац и писац предговора био је Милан Касумовић, приватни учитељ страних језика. Друштво Светога Саве одликовало је Гопчевића светосавском медаљом, са којом се Гопчевић фотографисао за београдско издање свог дела.²²

²⁰ И. Иванић, *На Косову*. Са Шара по Косову на Звечан, Београд, 1903, стр. 142–145, Исти, *Косовци о Косову*. Знаменитости на Косову пољу и народна предања о њима. Рад. Српски народни велики календар са савременим сликама за годину 1908, Земун, 1907, стр. 35. В. Јовановић, *Средњовековни град Звечан*, Старинар, нова серија, књ. XIII–XIV, 1962–1963, стр. 137–150. Исти, *Косовски градови и дворци XI–XV века*, [у књизи]: *Задужбине Косова*, Призрен – Београд, 1987, стр. 373–375. *Културна ризница Србије*. Саставио и уредио Јован Јанићијевић, Београд, 1996, стр. 489–490.

²¹ Ј. Pejin – В. Т. Stanojev, *Gopčević, Spiridon*, Leksikon pisaca Jugoslavije. II, Novi Sad, 1979, str. 260–261.

²² *Споменица Друштва светог Саве (1886–1936)*. Уредио др Јован Хаџи Васиљевић, Београд, 1936, стр. 385–386. М. Касумовић, *Спиридон Гопчевић*, [предговор књизи]: С. Гопчевић, *Стара Србија и Македонија*, Београд, 1890, стр. III–XIV.

У Петрограду је 1899. године књига објављена у преводу Милана Г. Петровића на руски.

Радови Милана Ковачевића објављени су у сва три издања Гопчевићеве књиге, али се њихов аутор не наводи, па је и овде податак о ауторству узет из дела Зарије Р. Поповића *Национални апостол*.²³ Репродуковани су цртежи Звечана, Пећке патријаршије и двора краља Милутина у Приштини, као и фотографија макете цркве манастира Грачанице.

Цртеж града Звечана преузет је из путописа Милоша Милојевића, а у тексту је Милојевић погрешно наведен као аутор.²⁴

Комплекс цркава Пећке патријаршије приказан је тако што је наглашена збијеност грађевина које га сачињавају. Види се јужна страна целине, са тремом који данас не постоји а у чијем је продужетку мала црква св. Николе. Иза апсиде црквице св. Николе види се апсида Богородичине цркве, а десно од ње је олтарски део цркве св. Апостола. У горњем делу комплекса запажа се кров припрате, а ту су и кубета црква св. Богородице, св. Апостола и св. Димитрија. Пропорције су измењене тако што је више подвучена висина комплекса. Узор за овај цртеж био је бакрорез „Пећка патријаршија“ – рад Георгија Стојановића из 1745. године.²⁵

Грађевина позната под називом Двор краља Милутина у Приштини могла је да се види до осамдесетих година XIX века. Имала је правоугаону основу. Кроз велику капију улазило се у унутрашње двориште окружено просторијама. На једном углу налазила се кула. Зидана је каменом и опеком. Милојевић је видео сачуване зидове приземља и спрата као и кулу док Гопчевић није могао да види грађевину пошто су турске власти на том месту подигле зграду окружног начелства. Тада је од Милутиновог двора остао део темеља и источни зид. Када је 1892. године начелство изгорело, Турци су на том месту подигли много већу зграду, тако да су уништили источни зид двора. Постојећу кулу Милутиновог двора Турци су преправили у сахат-кулу, коју су порушили 1898. године, па су од тог материјала подигли нешто даље

Фототипско издање књиге *Стара Србија и Македонија* објавила је 2008. године Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“ из Приштине.

²³ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 17.

²⁴ С. Гопчевић, *Стара Србија и Македонија*, Београд, 1890, стр. 223.

²⁵ Бакрорез је репродукован у књизи: Сретен Петковић, *Пећка патријаршија*, Београд, 1982, стр. 38.

модернију сахат-кулу.²⁶ На цртежу који је назван “Остатак двора Милутина краља србског у Приштини” приказана је грађевина без крова. Дати су само спољни зидови са низовима прозора и великом капијом. Представљена је и кула квадратне основе на углу здања. Цртеж двора је покушај делимичне замишљене реконструкције ове грађевине.

У Гопчићевој књизи налази се фотографија макете цркве манастира Грачанице. Ову макету Милан Ковачевић је послао из Приштине у београдски Народни музеј и она се ту чувала до Првог светског рата.²⁷ На макети долазе до изражаја оне одлике које се јављају и на цртежу у Милојевићевом путопису – наглашена висина, готички прозори, измењен облик припрате.

*Ликовни прилог у књизи Петра Костића Споменица
50-годишњице призренске Богословско-учитељске школе
1871–1921*

Током учитељског рада у Приштини Милан Ковачевић се упознао са рашко-призренским митрополитом Мелетијем. Митрополит Мелетије (1824–1895) рођен је у Серезу и био је, како се претпоставља, словенског порекла. Завршио је Богословију на острву Халки код Цариграда. Поред грчког и турског, говорио је и српски. За митрополита рашко-призренског дошао је 1854. године и на том положају остао до смрти. Сахрањен је у цркви св. Ђорђа у Призрену. Остало је забележено да је бранио своју епархију од бугарске, па и од грчке пропаганде. У његово време отворена је (1871. године) Богословско-учитељска школа у Призрену. Влада Краљевине Србије одликовала га је орденом св. Саве.²⁸

²⁶ М.[илош] С. Милојевић, *Путопис дела праве – старе Србије*, [П], Београд, 1871, стр. 138–139. Милојко Веселиновић, *Поглед кроз Косово*, Засебно штампано из XIV „Годишњице” [Николе Чупића], Београд, 1895, стр. 8–9. И. Иванић, нав. дело, 1903, стр. 80–81. Исти, *Престоница краља Милутина. Приштина на Косову*, Рад. Српски народни велики календар са савременим сликама за годину 1909, Земун, 1908, стр. 83–84. Т. П. Станковић, *Путне белешке по старој Србији*, Београд, 1910, стр. 84. Константин Јиречек, *Историја Срба*, III, Београд, 1923, стр. 273.

²⁷ Д. Марчић, нав. дело, стр. 478. З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 17. Архив Србије. Министарство просвете. МПС, 1889, ФХХХIV, р. 52; МПС, 1893, ФХХI, р. 102.

²⁸ М. Веселиновић, *Митрополит Мелетије рашко-призренски и скендеријски (1854–1895)*, Годишњица Николе Чупића, књ. XXII, Београд, 1903, стр. 274–311. П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*,

Кад је долазио у Приштину митрополит Мелетије посећивао је школу и присуствовао часовима Милана Ковачевића. Према фотографији добијеној од митрополита Ковачевић је нацртао Мелетијев портрет који је држао на свом радном столу. Митрополит је видео и друге радове Ковачевића, од којих му се нарочито допао онај под називом „Поглавите фамилије царства србскога у време убијенога младога цара Уроша сина Душанова”. Ковачевић је предложио да се цртеж умножи. Када је 1862. године боравио у Цариграду митрополит је о свом трошку умножио Ковачевићево дело у литографској радионици Е. Оливијеа. По повратку из Цариграда митрополит је разаслао литографију како по својој епархији, тако и по другим крајевима Јужне Србије. Народ је ово ликовно остварење сматрао за светињу и држао га у иконлуку (висећој полици за иконе).²⁹

Литографија је била позната Петру Костићу (1852–1934), рођеном у Призрену, који је као питомац Симе Игуманова завршио Богословију у Београду и био у Призрену професор и директор Богословско-учитељске школе и секретар Рашко-призренске митрополије.³⁰ Писао је радове из области књижевности и историје културе и просвете. Његово дело *Споменица 50-годишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871-1921* објављено је 1924. године у Београду. Петар Костић је унео у књигу Ковачевићев цртеж сматрајући да његово умножавање у Цариграду указује на недовољно искоришћене могућности за национални рад међу Србима у Турској. Штапање ликовног прилога у споменици омогућили су, средствима за израду клишеа, Коло српских сестара и Нака Спасић, удовица познатог београдског трговца Николе Спасића.³¹

Цртеж Милана Ковачевића представља композицију у чијој је средини приказано дрво, а са обе стране по једна фигура. Стабло дрвета носи натпис „Немањићи” а на гранама су исписана презимена српских породица за које је Ковачевић сматрао да су постојале у време владавине цара Уроша. Испод крошње дрвета са једне стране је лик

Београд, 1928, стр. 19–22. Сава [Вуковић] епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац, 1996, стр. 315.

²⁹ З. Поповић, нав. дело, 1930, стр. 12–13. П. Костић, *Споменица 50-годишњице призренске богословско – учитељске школе 1871–1921*, Београд, 1924, стр. 56. Исти, *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века* (са успоменама писца), Скопље, 1933, стр. 48–49.

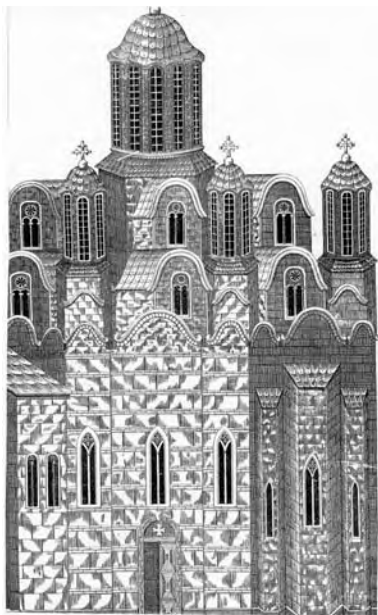
³⁰ V. Ivošević – K. Kostić, *Kostić, Petar K*, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, III, Novi Sad, 1987, стр. 308.

³¹ П. Костић, нав. дело, 1924, стр. 56, 160.

цара Душана а са друге светог Саве. Коњаничка фигура цара Душана урађена је по угледу на царев лик у *Стематографији* Христофора Жефаровића. Портрет Арсенија Јовановића Шакабенте из исте књиге послужио је Ковачевићу као предложак за лик светог Саве у оделу архијереја.³² Цар Душан, приказан као ратник и владар, наговештава борбу за ослобођење од туђинске власти, свети Сава представља оличење традиције духовности, док разгранато дрво подстиче на размишљање о наслеђу Немањића које се преко истакнутих породица преноси на цео српски народ.

Светлана В. Недић

*Ликовна остварења учитеља Милана Ковачевића
Илустрације*

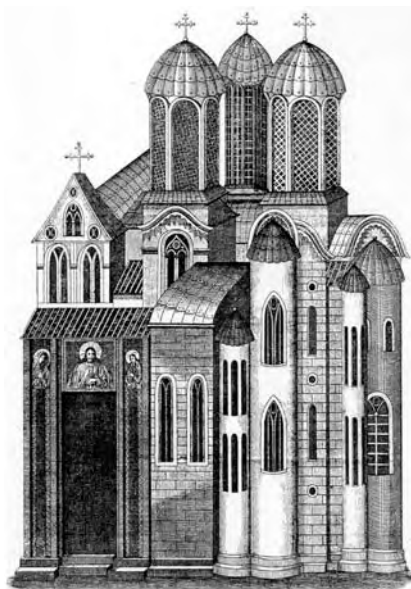


Грачица (детал)

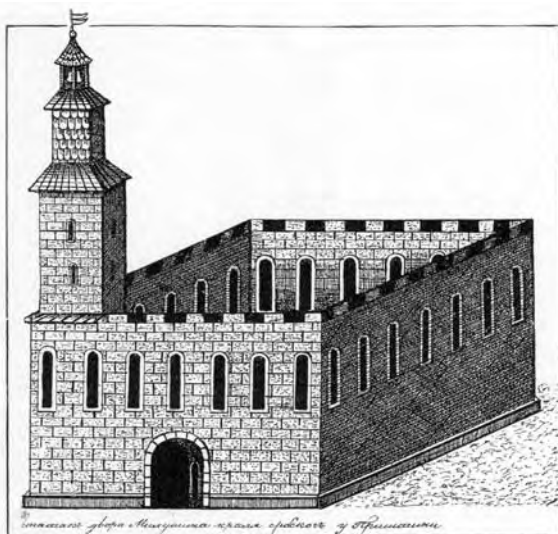
³² *Изображеније оружјѣ илирѣских. Стематографија*. Резали у бакру Христофор Жефаровић и Тома Месмер, Нови Сад, 1961, стр. [20,28]. (Фототипско издање књиге објављене у Бечу 1741 год.)



Град Звечан



Пећка патријаришија



Двор краља Милутина у Приштини



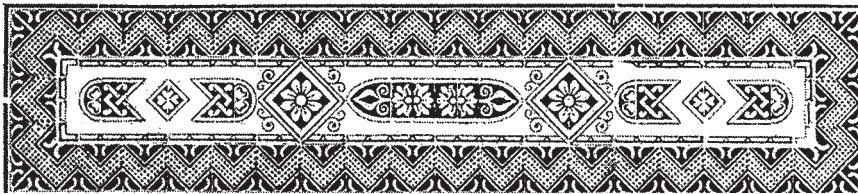
Грачаница (макета)



Изд. Г. Шенк, Гамбург

ШТАМПАНО У ЦАРИГРАДУ 1862. ГОДИНЕ

„Поглавите фамилије царства србскаго у време убијенога младога
цара Уроша сина Душанова”



784:061.2(497.16 Kotor)“1839/2011”

СРПСКО ПЈЕВАЧКО ДРУШТВО „ЈЕДИНСТВО“ У КОТОРУ (1839)

I

Српско пјевачко друштво „Јединство“ из Котора (1839) најбоље дефинише његово име.

Српско – јер га је основала група угледних Срба, са задатком „бављења културним и просвјетним радом, а нарочито црквеним, умјетничким и народним пјевањем и на тај начин чувањем и његовањем традиција и националног јединства“.

„Јединство“ од свог зачетка има националну одредницу, но та одредница не смета припадницима других нација и конфесија да буду чланови Друштва. У „Јединству“ су током шеснаест деценија пјевали Аустријанци, Њемци, Чеси, Руси, Јевреји, Хрвати, Далматинци, Срби, Херцеговци, Црногорци и Арбанаси и никоме није сметало што се Друштво зове српско, већ су пјевали у славу Бога, надахнуто *пјесмом срцу – срцем роду*. Нормирано је у првим Правилима Друштва следеће: „Чланом Српског пјевачког друштва „Јединство“ може постати сваки поштени и родољубиви грађанин“.

Треба истаћи да је СПД „Јединство“ аутохтоно бокешко. Сједиште му је у Котору, у којему су и све подружнице основане (Српска читаоница, започела је са радом 1839, а 1849. прерасла је у Славјанску читаоницу, након забране рада, поново је основана 1881. као Српска

читаоница; ту је и читав низ просвјетних организација – закладне/фондационе школе, затим Српска народна гарда из 1860, Српско народно добротворно друштво „Свети Ђорђе“ из 1868, Српски тамбурашки збор из 1895, Српска гласба из 1897, Српска радничка задруга из 1899, Српска кредитна задруга из 1901, Српско соколско друштво из 1910). Политика дјеловања Друштва се доноси у њему самоме, нема ментора, нити обавезе слушања налога са стране.

Односи према другим српским организацијама у Боки су братски, покровитељски и сараднички, а према осталим организацијама коректни, мада је присутно и здраво надметање – ко ће боље и љепше организовати забаву или прославити празник, направити веселији излет, дочекати значајнијег госта и указати му већу пажњу. Чланство се посјећује и међусобно угошћује, али је увијек присутно и надметање. Тако се исказује национални понос и умијеће.

Пјевачко је друштво јер се прво почело бавити пјевањем. Но, на томе се није стало. Већ од 1859. формира се глумачка секција, која о Савиндану 1860. године изводи Стеријиног „Кир-Јању“. Од 1866. Друштво има и „симфонијску орхестру“, а 1871. организује „Венецијанску ноћ“. Тамбурашки збор ради од 1895, а Грађанска гласба од 1897. СПД „Јединство“ је носилац масовног културног живота у Котору од оснивања до 1941 – цијели један вијек.

„Јединство“ носи име од 1869, од прославе тридесетогодишњице постојања. Овим именом се пуно манипулисало и давала су му се различита значења. Истина је само да је то име симбол и вапај за јединством у Друштву.

Као година оснивања узима се 1839, јер је тада био први наступ, о чему свједочи пјесма посвећена Друштву, спјевао ју је поп Вук Поповић на црквено-словенском језику, на Божић 1839. године.

Међутим, хроничар (*Прота Јован В. Бућин „Преглед рада српског пјевачког друштва „Јединства“ у Котору од године 1839-1929“*; *Бокешка штампарија-Котор 1929. – стр. 8–9*) каже „...У Котору неколико виђенијих Срба, трговаца, унајмише засебну собу за своје сасатанке, на којима се пјевало и веселило, развијао српски дух и особито учило српско пјеније. Кад је 18. октобра 1830. године преминуо црногорски владар, митрополит Петар I, и поред свих шиканација аустријске полиције, пође збор которских пјевача на Цетиње, да тужним црквеним попјевкама испрати измучено тијело светог владике, до вјечне куће. На повратку у Котор, отворише им се врата аустријске тамнице...Под тешким режимом Метернихова апсолутизма, при тјелесном страдању и многим мукама, которски Срби бодри духом и

прожети народној мисли и високим идеалима, године 1839. основа-ше прво у српству пјевачко друштво, под именом „Српско пјевачко друштво „Јединство“...“ Анализирајући овај запис, намеће се став да се у оквиру православне цркве у Котору још 1830. године организо-вано бавило пјевањем, па корјене „Јединства“ треба тражити у том периоду. Најмање је битно да ли је „Јединство“ старије од панчевач-ког хора (основаног 1838), јер циљ Друштва није да буде Пијемонт, но истине ради и ту дилему треба разријешити.

Симболи Друштва су:

– Слава Друштва је Свети Сава: Да живимо сви у слози, Свети Саво ти помози!

– Застава Друштва је црвено-плаво-бијела тробојка, водоравно постављених поља са знаком Друштва златне боје у средини – лик Светог Саве и текст исписан ћириличним писмом: Српско пјевачко друштво „Јединство“ у Котору – 1839“

– Слоган Друштва је: *„Пјесмом срцу, срцем роду!“*

– Химна Друштва је:

Химна Српскога пјевачкога друштва „Јединства“ у Котору пово-дом прославе педесетогодишњег друштвеног опстанка 1889, спје-вао ју је друштвени, почасни члан Ј. Сундечић, за мушки збор и гласовир сложио Дионисије Пл. Сарно Сан Ђорђо.

Живот и рад „Јединства“ треба разлучити у четири периода: под Аустријом до 1918. године, којег карактерише прилагођавање усло-вима дјеловања и остваривања мисије у дијаспори, „златно доба“ из-међу два свјетска рата од 1919. до 1941, период преживљавања након II свјетског рата од 1945. до 1994. године, и период реактивирања од 1994. године.

Период под Аустријом 1839–1918.

Дјелатност Друштва под Аустријом забиљежена је у хроникама чланова Друштва Стефана Врчевића (1889) и проте Јована Бућина (1929) и дневничким записима Јована Кадије (1889).

СПД „Јединство“ дјелује у пограничном мјесту, сједишту ауст-ријског генерала, православног епископа и католичког бискупа и то намеће високи ниво културног и манифестационог дјеловања. Пуно је празника и дочекивања високих гостију и самим тим много могућ-ности за истицања или за пропусте.

Од 1810. године Французи су прекинули везу которске православне цркве са Митрополијом цетињском и припојили је Далматинској епархији са сједиштем у Задру и викаријатом у Котору. Епископија бокотторско-дубровачка са сједиштем у Котору је успостављена 1874. године, па су се повећале манифестационе обавезе „Јединства“.

Спољне услове за рад „Јединство“ обезбјеђује на релацији Котор-Задар-Трст-Одеса, а касније и Београд и Карловци. Задар је средиште Далматинске регије (којој Бока тада припада) и сједиште Далматинског сабора преко кога се остварује административна веза са Бечом. У Трсту, као и Одеси, дјелује утицајна бокелска колонија у српској енклави. Из тих мјеста набавља се све што је потребно (нотни материјал, знамења и слично), а прима се и значајна финансијска помоћ.

„Јединство“ је основано као пјевачко друштво, и у прво вријеме наступа само у мушком саставу, користећи ноте набављене из Трста. Приликом оснивања и у првим годинама постојања пјевало је литургију у три гласа. Већ од 1866. године почиње „учити орхестру“, да на Савиндан 1867. године „даде забаву пјевања и свирања“. Приликом крштења црногорског престолонаследника Данила (20. 11. 1871) на Цетињу је изведена оперета „Ускрсеније“, по тексту члана Риста Милића и композицији капелника Антуна Шульца. Од 1870. године Друштво се бави „радом књижевним и позоришним“, тако да је у оквиру светосавске забаве 1872. године „представљало позоришну игру „Двије варалице“. На Божић 1883. пјева први пут нову литургију набављену из Трста коју је компоновао Сеница. Од 1885. године у пјевање на литургији се укључују и „неке ђевојчице“. Тадашњем хоровађи Јову Кадији „намјера је изучити и завести ђевојчице у друштвеном хору и тиме добити лијепих женских гласова како те ће онда постати мјешовити хор и друштвени хор имати оно што прије није имао“. Но тај покушај је био кратког даха због реакције родитеља и сродника „јер то сматраху нешто зазорно да ђевојчице пјевају у цркви“. Тек од 1903. године хор постаје мјешовити и тиме добија на квалитету. Огромна нототека Друштва је гарант садржајне и квалитетне активности „Јединства“.

Организационо устројство СПД „Јединство“

Од оснивања хора на челу је хоровођа. Прва правила су састављена 3. 08. 1840. године. Од 1868. године „узе као своју крсну славу Светога Саву, српског просветитеља“ Интересантно је да је од почетка Друштво одржавало годишње забаве баш на Савиндан. У првим годинама „Јединству“ није било дозвољено да приређује јавне забаве, већ је искључиву активност имало у цркви. Од 2/14. 02. 1869. добило је име „Јединство“ и од тога дана се уводи и функција председника Друштва. Од тада се Управа и председник бирају на двије године. Од 16/28.03.1869.године Друштво има нови Устав, а од 18. 05. 1871. нову заставу коју је израдио каснији хоровођа Јово Кадија. Од 1. 12. 1879. године донесен је нови Правилник којег је Влада одобрила 9. 04. 1879. године. Нова правила су донесена и 1886. године. Од 1889. пјева се химна Друштва.

Социјални и национални састав Друштва је флукутирајући, зависно од политичких прилика. Друштво оснивају имућнији Срби, трговци, а хор чине само мушкарци. Касније се у хор укључују и особе других занимања и вјероисповијести. За хоровође се ангажују особе из оквира образованијих чланова или странци који музику практикују у другим организацијама – војној или градској музици и слично. У времену националног буђења и свесловенског усхићења у Друштву има и Хрвата и Чеха, посебно се ту истичу они бокелски Хрвати задојени јужнословенским уједињењем.

Друштво се финансира од донаторства, од чланарине и од прихода са забава које организује, као и од пјевања на сахранама и поменима богатијих људи. Улазницу једино не плаћају чланови Друштва, јер им је то стимуланс за рад. Организују се и забаве у хуманитарне сврхе – за помоћ страдалим устаницима у бокешким и херцеговачким устанцима, за гимназијску закладу „Бока Которска“, за помоћ братским друштвима, нарочито Добротворном фонду „Свети Ђорђе“ и Српској которској гарди и Грађанској глазби. Највећи расходи су хонорари хоровођама и трошкови евентуалних излета. Друштво кубури са материјалним средствима. Због оскудице често отказује излете и прославе, а најтеже је било 1903. године када је одбијен позив Првог београдског певачког друштва за гостовање у Београд.

Хор СДП „Јединство“ обавезно пјева у саборној цркви Светог Николе поводом великих православних празника, а нарочито о Божићу, Савиндану, током Велике седмице, о Троичиндану, Видовдану, Пре-

ображењу, за празник Светог Николе...Изван цркве изводи активности у просторијама Српског палаца и другим објектима. Редовно се одржавају Светосавске академије, као и забаве о месојеђу које кулминирају карневалом. Учествује се на прославама српских и других организација у Котору. Друштво је посебно активно приликом организовања Троичинданске литије. Љети се организује Венецијанска ноћ на мору.

Први излет „Јединство“ је организовало у Будву на празник Свете Тројице 1851. Хроничар биљежи: „То је био први корак „Јединства“ и положен му темељ за даљи развитак, колико свој толико и за ширење музичке умјетности у Боки и пропагисање зајетне српске мисли.“ Од 1855. године Друштво организује излете као вид забаве, анимирања чланства и промоције своје мисије. У хроникама наилазимо на описе одушевљења чланства и домаћина:

„...послије ручка настаде велико весеље, до самога мрака. Пјевало се, свирало, коло се водило, одушевљени се говори држали и здравице се редале... „Јединство“ је пјевало и свирало српске пјесме. Гуслари величаху српске јунаке. Кола српска се поведоше...испраћаху их са пушкама и машкулама.“

Излети се углавном организују по Боки поводом храмовских и парохијалних слава (Столив, Каменари, Прчањ – Мала Госпа католичка, Сутвара – Грбаљ, Рисан, Савина, Ораховац, Пераст, Бијела, Кавач, Превлака, манастир Подластва, Будва, Лепетане, Морињ, Јошица, Херцег-Нови). Ти излети нијесу увијек имали срећни завршетак. Тако је 1860. године на Госпођиндан, након посјете манастиру Савини, „Јединство“ било оптужено за велеиздају због пјевања родољубивих пјесама у манастирској порти. Но заузимањем „одличних грађана“ то је изглађено. Гостовања у Дубровнику (1877. године и више пута између ратова) и на Цетињу, у више наврата, имала су другачији карактер.

Дана 21. 10. 1877. године приликом освећења новосаграђене Благовјештенске цркве у Дубровнику, „Јединство“ је са братским дубровачким друштвом „Слога“ пјевало при литургији и током литије, навече при вечери код браће Бошковића, а сутрадан на Академији коју је организовала „Слога“ у својим дворанама. „Ванредни дочек дубровачких Срба без разлике вјера, забиљежило је „Јединство“ у својим анализима златним словима“. Друштво је требало гостовати у Дубровнику и 18. 8. 1881. године „гдје бијаше заказан велики збор српске омладине далматинске. Бијаше се окупио велики збор Срба-

дије из свих крајева Далмације и Боке Которске, али влада забрани одржавање збора. Браћа се упознаше и на позив Бокелја кренуше у засебној лађи да посјете српски Босфор. Српска омладина стиже у Котор 20. августа, гдје би са одушевљењем причекана“ (*Прота Јован В. Бућин „Преглед рада... стр. 39*). (Остало је нејасно како иста влада није дозволила окупљање у Дубровнику, а дозволила је у Котору.) На Савиндан 1893. године прикупљао се приход за подизање споменика Ивану Гундулићу.

Везе са Цетињем треба гледати из угла вјерског и патриотског. Иако су Французи прекинули јурисдикцију Митрополије цетињске над православном црвом у Боки, православни Бокелји сматрали су Цетиње духовним извориштем, а слободну Црну Гору доживљавали су као наду уједињења. Стога није чудо да се которски црквени хор нађе на сахрани митрополита Петра I 1830. године. „Јединство“ је дочекало у Котору митрополита Петра II Петровића Његоша и испратило га у Русији 1850. године. Дочекан је и на повратку и испраћен на Цетиње. Међутим, због полицијске забране, Друштво није испратило на вјечни починак владику Рада, већ је то успјело само појединцима.

Приликом испраћаја посмртних остатака из Котора, трагично страдао црногорског књаза Данила у августу 1860. године, „Јединство“ је имало намјеру да учествује и на његовом спроводу на Цетињу, али стигла је забрана окружног поглавара Дојмија. Поводом четрдесетогодишњице представљења Светог Петра Цетињског, „Јединство“ је уочи Лучиндана 17. 10. 1870. пошло да се поклати његовим моштима. Исте вечери приређена је и сјајна забава у Цетињској читаоници за књаза, остале главаре и народ. Тада је први пут изведена црногорска химна компонована од „друштвеног капелника“ Антуна Шульца, а по ријечима пјесника Јована Сундечића. „И од тада она се пјевала и свирала као црногорска химна до нашег сретног народног уједињења“. (*Прота Јован В. Бућин „Преглед рада... стр. 21*) За узврат књаз је Друштву поклатио 200 форинти у злату, диригенту Шулцу златни сат са посветом, и наредио је да се о државном трошку штампају родољубиве пјесме „Србобранке“, које је спјевао Ристо Милић, „вриједни друштвени члан“. На Госпођиндан 1871. године Друштво је дало Академију у дворани женског института поводом крштења црногорског насљедника Данила. Друштво учествује 30. 6. 1883. године на свечаности вјенчања кнегиње Зорке и књаза Петра Карађорђевића. Пјевало се и при спроводу кнегињице Марије 18. 5. 1885. године.

Међутим, како каже хроничар¹: „...кад се је по Боки просуо глас да књаз води тајне преговоре с аустријским послаником Темелом, да своје наде полаже у Аустрију и кривим оком гледа на српску агитацију по Босни, подупрту из Београда, „Јединство“ одустаде од намјера, да на Мирково крштење пође на Цетиње...“ Из овог примјера се најбоље види како опстаје „Јединство“ – живи у правној држави и поштује њене регуле, али не прихвата да јој браћа по крви и вјери, која живе у слободи, „шурују“ са њиховим окупатором. То је суптилност живота у дијаспори.

„Јединство“ је лојално држави и владару. Редовно даје на овјеру друштвена правила и добија сагласност. Пјева у саборној цркви Светог Николе приликом посјете његовог величанства цара Јосифа I (3. 5. 1875), на царев дан и на благодарењу поводом државних и династичких прослава и жалости.

Патриотска мисија „Јединства“ огледа се у његовом понашању у кризним и бурним моментима наше историје:

– 1848. године, приликом посјете Матије Бана, изасланика српског кнеза, а у оквиру договора са црногорским владаром митрополитом Петром II Петровићем Његошем о уједињењу Срба и Хрвата. Тада је у Котору организована тајна агенција у коју су ушли исти они који су покренули рад „Јединства“;

– 1868. године поводом убиства кнеза Михаила Обреновића одржано је опело;

– 1869. године на Видовдан, народни посланик и књижевник, Стефан Митров Љубиша, окупио је у Котору све главаре бокешких општина и као вид споразума договорено је како да се понашају према аустријској власти која је вршила тежак притисак на српски живаљ;

– 1869. године у августу, заведена је регрутација, упркос дате царске ријечи приликом окупације Боке да се то неће радити. Након што је цар Фрањо Јосиф одбио молбу бокелјских главара да се не регрутује локално становништво и послао у Боку јаку војску, 25. септембра се дигоше на устанак прво Кривошијани, Леденичани, Ришњани, Оравчани, а затим и Грбљани, Маине, Браићи и Побори. 3. 1. 1870. године склопљен је Кнезлачки мир – „Јединство“ је пало у немилост полиције, ухапшено је неколико чланова, а најтеже су прошли предсједник Ристо М. Суботић, који је и умро у затвору од претрпљених мука, и пјесник Ристо С. Милић, члан Друштва који је морао напустити Котор

¹ Прота Јован В.бућин „Преглед рада српског пјевачког друштва „Јединства“ у Котору од године 1839–1929“, Бокешка штампарија-Котор 1929. – стр. 35.

због великог србовања и отићи у Одесу, а касније у Београд. Друштво је изразило солидарност са страдалима одустајући од забава и своју дјелатност свело је на молитве за спас и покој душа погинулих устаника;

– 1875. и 1876. године због сукоба Црне Горе и Турске, као и због Херцеговачког устанка након Невесињске пушке, неколико чланова је оптужено због агитације по Боки да се прискочи у помоћ браћи у Херцеговини, а Друштво је 26. фебруара 1876. године приредило забаву у корист херцеговачких устаника;

– 12. 9. 1877. године прослављено је ослобођење Никшића у рату Црне Горе, Србије и Русије против Турске;

– Власт је забранила да се у Друштво примају поданици Црне Горе. Ова наредба се превазилази тако што се у евиденцији не уносе сви подаци, само лично име и презиме и мјесто боравишта;

– 1878–1885. године Друштво иницира и ради на преносу костију Стефана М. Љубише из Беча у Будву;

– 1881. године дошло је до кризе и раздора у српско-хрватским односима, који кулминирају када је назив читаонице у питању, па Друштво на Светосавску забаву те године позива само Србе. Хроничар (*Прота Јован В. Бућин „Преглед рада... стр. 37)* то коментарише ријечима: „Такав бијаше жалосни дух времена. Био и не повратио се!“

– 1891. године поново је букнуо Бокешки устанак, као одговор на одлуку о регрутацији поводом Херцеговачког устанка, који је био осуђен на пропаст и због одлуке књаза Николе „који тада бијаше запливао у аустријске воде, опасао границу јаким кордоном црногорске војске, под командом војводе Маша Врбице“. У Боки је дјеловао пријеки суд, многи Срби платили су главом своје дјеловање, а „Јединство“ је било присиљено да утихне. Неколико чланова основало је тајно удружење „Бранко Радичевић“ које се бавило и књижевношћу и политиком. Када су откривени чланови тог новоформираног друштва, уочи хапшења разбјежали су се у Црну Гору, Херцеговину и Србију;

– 1889. године свечано је прослављена петстота годишњица Косовске битке;

– 1912–1913. године неки чланови Друштва се придружују црногорској и српској војсци у Балканским, ослободилачким ратовима. Забрањен им је био повратак у Аустрију, и у Боку су се вратили тек са ослободиоцима 1918. године.

– 1914–1918. године, Друштво није дјеловало, јер су неки чланови били мобилисани, неки похапшени или интернирани, а Котор је, као погранично мјесто био евакуисан.

Односи у оквиру самог Друштва су као у свакој волонтерској организацији. Док траје ентузијазам, све је изванредно, а када он уступи мјесто суревњивости и жељи за личним истицањем и владањем, онда настају кризе. Увијек је проблем дисциплина пјевача и однос диригент – пјевачи. Прва криза се јавља већ 1869. године (због размирица са диригентом не организује се Светосавска забава). Ова криза се лако пребродила и била је подстицај за консолидовање и боље организовање Друштва (уводи се функција предсједника и Управе). До измирења са хором дошло је 1876. године, а до потпуног разлаза 1881. године. Због трзавица у Друштву, 1883. године, одлучено је да се за неко вријеме обустави јавно наступање хора, да се хор попуни новим члановима и да се појачаном енергијом приђе њиховој обуци. Та је одлука изазвала реакцију чланства, које је протествовало отвореним писмом, па је иста повучена и Друштво је наставило да ради са пуно ентузијазма. Најдужа криза, условљена недисциплином чланства и политичким догађајима била је 1907–1909. године и оставила је трага све до прекида рада 1914. године.

Педесетогодишњица Друштва је свечано прослављена на Петковдан 1889. године уз присуство многобројних гостију из Боке, Црне Горе и Дубровника, а уз промоцију химне Друштва.

Почасни чланови СПД „Јединство“ су значајне личности из политичког и културног живота: национални борац Светозар Милетић, пјесник Јован Јовановић Змај, народни трибун и књижевник Стефан Митров Љубиша, сарадници Вука Стефановића Карацића, катихете, Вук Поповић и Вук Врчевић, пјесник и аутор „Србобранки“ Ристо С. Милић, прва Српкиња композитор, Јелисавета М. Поповић, пјесник Јован Сундечић, композитор црногорске химне Антин Шулиц, композитор Никола Ђурковић, диригенти Чех Буреш, Нико Чучак, Шпиро Јововић, Шпиро Огњеновић, Јово Кадија, Богомил Ш. Јововић, затим читава плејада чланова који су то заслужили дугогодишњим преданним радом у Друштву (њихове кости почивају на шкаљарском гробљу. Треба поменути и породице које су „уздржале“ друштво у овом периоду: Бјеладиновић, Ћирковић, Радивовић, Јововић, Јовановић. „Јединство“ се одужује својим члановима организовањем парастоса и помена, а најзаслужније је за пренос посмртних остатака Стефана Митрова Љубише из Беча у Будву и Вука Врчевића из Дубровника у Котор.

Занимљивости из овог периода:

- Крајем 19. вијека постојао је породични оркестар Јововића (отац Шпиро, синови Красомил, Богомил, др Ардоје и Божидар).
- Епископ Владимир Боберић је компоновао пјесму „Милкина кућа на крају“.

Период између два свјетска рата (1919- 1941)

Између ратова Друштво доживљава процват. У хор су се укључили Руси избјеглице и велики број Хрвата, тако да има око стотинак чланова. Друштво чини конгломерат нација и вјера, тако да СПД „Јединство“ у правом смислу симболизује своју мисију уједињења.

Појавили су се многи добротвори, па су се створили услови за садржајнији и квалитетнији рад. Светосавски балови, велике забаве о месојеђу, карневали, црно-бијеле и цвјетне редуте, прелијепо организоване литије о Тројичиндану, Венецијанске ноћи на мору, излети, обостране посјете братских друштава – све то карактерише дјеловање „Јединства“ у овом периоду. У то вријеме организују се и незаборавне прославе деведесетогодишњег и стогодишњег јубилеја Друштва.

Године 25. 12. 1921. усвојена су нова Правила. Застава која је урађена у Бечу 1922. године, освећена је у цркви Светог Николе и одликована од краља Александра. Нажалост, заплијенили су је и однијели талијански окупатори и до данас јој се није ушло у траг.

Друштво је одликовано Орденом светог Саве V реда од стране краља Александра 1921.године, од истог краља Орденом светог Саве III реда 1930. године, од стране краља Петра II Орденом светог Саве III реда 1940. године. „Јединство“ је одликовано и плакетама Јужнословенског певачког савеза 1939. године и Првог београдског певачког друштва, као братско друштво, 1897. и 1927. године.

И у финансијском погледу то је златни период „Јединства“ – за прославу деведесетогодишњице скупљено је тадашњих 38.079.11 динара, а за стогодишњицу 32.279.50 динара. Интересантно је да је један од највећих приложника 1927. године био велики научник Михајло Пупин. Створени су услови за финансирање хорова, за квалитетнију организацију манифестација и излета.

Између ратова, поред бокелских мјеста, Друштво је посјетило и братске хорова „Гусле“ у Мостару и „Захумље“ у Никшићу. Још увијек је био неостварен излет у Београд и посјета братском Београдском певачком друштву. Приређен је концерт 7. 7. 1923. године у „Дому

слободе“ на Цетињу. У повратку из Никшића и Подгорице (29. 6. 1926. године) хор је гостовао братском друштву „Његош“, исто на Цетињу, а они су узвратили посјету Котору 22. 8. 1926. године.

Године 1934. криза у Друштву условљена је борбом за власт и част. Дошло је до раслојавања чланства. Избором нове управе дошло је до консолидације 1936. године.

Јубилеји Друштва који су свечано прослављени у овом периоду:

- осамдесетогодишњица, на Савиндан 1920. године уз учешће бројног новоактивираниог хора након рата;

- деведесетогодишњица, 8-9. јуна 1930. године, под покровитељством његовог величанства краља Александра I, уз учешће више братских друштава из Боке и Дубровника и одржавање VI конгреса Јужнословенског певачког савеза;

- стогодишњица, 26-27. августа 1939. године, под високим покровитељством његовог величанства краља Петра II, уз учешће хорова из Боке, Никшића, Мостара, Сремске Митровице.

Почасни чланови СПД „Јединство“ у овом периоду су поред значајнијих личности из политичког и културног живота, научник Михајло Пупин, народни добротвор Васо Ћуковић, диригенти Иван Багатеља, Јово Вукотић, Трипо Хомен, Антун Шулић, Антун Хомен, Вељко Комарек, Богдан Цвејић.

Период послје Другог свјетског рата (1945-1994)

Најтежи дани СПД „Јединство“ наступају послје Другог свјетског рата. Године 1946. је онемогућено јавно манифестовање изван зидина цркве. 1952. године административном игром није дозвољена пререгистрација Друштва, јер је Друштво све вријеме дјеловало као Мјешовити хор цркве Светог Николе.

За преживљавање Друштва у том периоду најзаслужнији су проте Богобој Милошевић и диригент са најдужим стажом г. Јово Ш. Јовановић. Пјевају само они цркви привржени-православни и дјелимично католици. Иако је хор скромнији по броју чланова, дешавало се, како каже један стари члан „да нас је више на баладуру, него доље у цркви“. Саборни храм Светог Николе је једина парохијска црква у Црној Гори у којој се послје рата непрекидно богослужило.

Стопедесетогодишњица Друштва је прослављена 25-26. новембра 1989. године, у организацији ССРН, уз учешће Првог београдског

певачког друштва, КУД-а „Никола Ђурковић“, хора Музичке школе из Котора и више солиста. Захвални смо организаторима на указаној нам части и квалитетном програму.

Том приликом је Друштво одликовано Орденом светог Саве II реда од стране Светог архијерејског сабора СПЦ.

Период након реактивирања 1994. године

Прави садржаји СПД „Јединство“ враћају се тек на Цвијете 1994. године, реактивирањем рада и формирањем управе.

Одлука донијета тога прољећа, да се о стопедесетпетогодишњици постојања реактивира рад Друштва, наишла је на опречне коментаре. Поред одобравања и одушевљења старих чланова и њихових потомака, чуле су се и примједбе: „Откуд сада српско друштво у Котору“, „Зар то неће пореметити хармоничне међунационалне односе у Боки“, „Какав је то јубилеј 155 година“ итд. Као и увијек, највећи је проблем био незнање.

Обновљену Управу Друштва чине личности које су најмање једном жилом везане за живо биће стопедесетпетогодишњег „Јединства“ и они немају право да буду „недостојни историје наше“. Добре међунационалне односе не може пореметити враћање традицији, јер она у Боки нема много мрља. Те односе могу пореметити само новостворене фобије. Управа „Јединства“ нема страха ни од Београда, ни од Загреба, ни од Подгорице, ни од Цетиња. Свјесна је да је Друштво „свој на своме“ и да никога не ремети у раду. Нема ментора са стране, нити хушкача. Ментор „Јединства“ је јеванђеље, а узгона сила је традиција.

Зашто се јубилеј који у себи не садржи двадесетпетицу прославља? Иако је Управа захвална организаторима стопедесетогодишњице, сматрало се да Друштво треба да се одужи својим члановима и да својим програмом и својим активностима покаже да живи. Стога је сакупљено старо-ново чланство и под диригентском палицом господина Николе Грегловића пришло се раду, од Велике седмице, па до свечане академије. Сви годишњи програми проглашени су саставним дијелом свечаности јубилеја.

Централна прослава усмјерена је враћању друштвених традиција и одавању признања старом чланству, а била је под покровитељством и благословом Његове светости патријарха српског господина Павла, којег чланови Друштва сматрају не само духовним оцем, него и личношћу која има неподијељене симпатије и пошто-

вање у свеколиком српству. Учешће еминентних научника, затим хорова из Београда, Новог Сада, Подгорице и Котора, као и солиста самог „Јединства“, допринијело је високом квалитету прославе.

Од обнављања рада, поред редовног учешћа на богослужењима и концертима у Котору, Друштво је гостовало и одржало концерте у Требињу, Будви, Подгорици, Цетињу, Тивту, Херцег Новом, Новом Саду, Београду (прослава стопедесетогодишњице Саборне цркве и манифестација „Хорови међу фрескама“), Зрењанину, Нишу, Бону, Келну, ХанOVERу, Билефелду, Дортмунду, Диселдорфу, Франкфурту, Минхену и другим мјестима.

На 16. југословенским хорским свечаностима у Нишу, 1998. године, хор је награђен“ за аутентично извођење српске духовне музике према хиландарском запису, за успешну интерпретацију дела из најстарије епохе српске духовне музике и негован хорски звук.“

Диригент хора је господин Михајло Лазаревић. Дириговањем се бави од 1992. године, а умјетнички је руководилац СПД „Јединство“ од 1994. године. Са овим хором остварио је значајне наступе и постигао високе резултате.

ПЈЕСМОМ СРЦУ – СРЦЕМ РОДУ!

Секретар Друштва,
Драган Ђурчић

II

Хор Српско пјевачко друштво „Јединство“ из Котора није никада прекидало са радом. После административне игре и забране јавног деловања хора после Другог светског рата и стварања градског хора „Никола Ђурковић“, хор СПД „Јединство“ улази у катедрални храм Св. Николе у Котору и ту наставља своје деловање, не у пуном капацитету, већ као црквени хор за потребе богослужења. Тај хор се очувао до деведесетих година прошлог века и све те године водио га је сада покојни господин Јово Јовановић, угледни домаћин и грађанин и председник црквене општине у Котору, и предао га нама, млађим генерацијама да га негујемо и прослављамо. Тада су у хору певали веома смели људи који се нису плашили режима. (О овом периоду могао би најбоље говорити г. Саво Рогановић и о. Момчило Кривокапић, јер су били сведоци тог времена и активни чланови хора). Захваљујући њима, ми смо могли наставити са радом 1994. године и поново вратити све садржаје хора у пуном капацитету.

На празник Цвети 1994. г. хор поново излази из цркве и црквене порте и враћа се пуном животу. Васпоставља се управа, позивају се потомци некадашњих певача и заједно са већ старијим и дугогодишњим искусним певачима стварају један хор пун полета са диригентом сада покојним професором музике Николом Греговићем. Са тим диригентом хор ради до јесени исте године када на позив управе хора долази на место хороваоје млади студент Музичке академије из Новог Сада, Михајло Лазаревић и бива ангажован да припреми хор за јубилеј 155 година континуираног рада и постојања. Хор употпуњује и мења репертоар са новим диригентом. Одмах се почиње са учењем нове литургије и новог концертног репертоара. До јесени 1995. г. пробе хора одржавале су се сваке треће недеље (јер је диригент тада био студент четврте године музичке академије) а у међувремену пробе је одржавала проф. Лилијана Радовић која се настањем Лазаревића у Котор повлачи. Дугујемо јој велику захвалност јер се чланство није осуло до доласка сталног диригента. За то време хор пева на богослужењима, учествује на разним црквеним академијама и одржава концерте.

Први велики излазак у свет је одлазак у Београд 1995. г. на позив братског хора Првог београдског певачког друштва на прославу 150-годишњице Саборног храма у Београду када хор учествује у саборном певању и једној самосталној тачки у центру Сава. Претходног дана хор је одржао концерт у Саборном храму у Новом Саду и био гост братског хора „Св. Стефан Дечански“ (тада у студију „М“ у Новом Саду хор први пут снима материјал који је отпеван на концерту).

Учешће на бројним академијама и наступима у Котору и Црној Гори нису довољни да би се хор у потпуности афирмисао и стао на музичку сцену тадашње Југославије. Хор се пријављује на 16. југословенске хорске свечаности у Нишу 1996. г. Већ тада је иза нашег рада стала проф. Даринка Матић-Маровић, (познавајући младог диригента пуног ентузијазма са прославе 155 – годишњице хора) која је гарантовала пристојан звук и интерпретацију хора. На том фестивалу освајамо све симпатије и добијамо награду за интерпретацију старог мајстора, Орланда ди Ласа „*Super flumina Babylonis*“.

Након овог успеха хор добија позив да учествује на фестивалу „Хорови међу фрескама“ у Галерији фресака у Београду 1997. г. где изводи свој први тематски концерт „Молитва и пост у светлости васкрсења“. На том концерту су изведене композиције које се и традиционално већ више од једног века певају у току Страсне седмице у Котору на богослужењима као и друге композиције везане за ту тематику.

Тај концерт је и снимљен и штампан је први носач звука са истим називом као и концерт.

Пошто се хор у добром светлу показао на фестивалу у Нишу 1996. г. хор добија позив од организатора да учествује и на 17. југословенским хорским свечаностима 1998. г. Тема тог фестивала је извођење композиција према хиландарском запису за коју хор бива и награђен, за аутентично извиђење и интерпретацију старе српске и уопште православне духовне музике као и негован хорски звук.

Године 1999. хор полази на велику турнеју по Немачкој где одржава велики број концерата у многим градовима: Дизелдорф, Билефелд, Берлин, Хановер... а најзапаженији и најзначајнији су у Бону (краљевска капела династије Отон-а, сада у саставу Универзитета) и Келну (Катедрала Св. Пантелејмона. Пошто је концерт у Бону био изузетно добар, концерт у катедрали Св. Пантелејмона је снимљен за потребе телевизије „Deutchwelle“).

Још једном је хор учествовао у Нишу и то на 18. југословенским хорским свечаностима 2000. године где поново осваја награду за интерпретацију старог мајстора Орланда ди Ласа „Bon jour mon soeur“.

Хор жели да се опроба и на другим фестивалима који се тада одржавају у земљи, и диригента привлачи изазов који поставља IV и V фестивал камерних хорова у Крагујевцу. Пролази кандидатуру и селекцију 2001. г. са темом концерта „Богородицу и мајку светлости у песмама величајмо“ и 2004. г. „Херувимске песме у Српској цркви“ Оба концерта су оцењена изузетним критикама еминентних домаћих и страних музичких критичара, музиколога, диригената... Хор за јубилеј 165-годишњег рада издаје нови ЦЕ-ДЕ под истим називом „165-годишњица“ на којем се налазе снимци са свих великих концерата и такмичења који су одржани у протеклих 10 година.

Као некадашњег члана Јужнословенског певачког савеза хор је позван да буде саоснивач Савеза српских хорова у Београду 2003. г. Учествоје на првом и другом Сабору српских хорова отаџбине и дијаспоре 2003. и 2004. г. у храму Св. Саве на Врачару.

Културно-просветна заједница Србије је доделила Изузетну Вукову награду за 2004. г. нашем хору за очување традиције и ширење српске културне традиције. Тим поводом хор је одржао концерт на додели награда за ту годину у Народном позоришту у Београду. Потом хор одлази на своју прву турнеју у Мађарску и Аустрију где пева у Сентандреји (Св. Литургија) и Бечу (концерт у цркви у којој се венчао Вук Караџић, вечерња служба у нашем храму Св. Саве, гостовање у Амбасади СРЈ).

На позив организатора хор је учествовао на јубиларним 40. Мокрањчевим данима у Неготину 2005. г. поред многих хорова са традицијом дужом од 100 година.

Препознати као квалитетан хор на „Мокрањчевим данима“ хор добија позив да учествује на фестивалу „Госпојински дани“ у Ваљеву 2006. г. и учествовањем на њему покаже квалитет који се може постићи делујући у малом граду какав је Котор.

Хор одлази на сусрет младих хришћана Европе у Женеви 2007. г. и одржава концерт у катедрали Пије Х заједно са другим хоровима који су представљали нашу помесну цркву. На том концерту доминира наш диригент и плени публику измамљујући сузе својим вештим руковођењем и интерпретацијама духовне музике наших хорова.

После неколико година договарања са организаторима фестивала „Златна вила“ у Приједору, Република Српска (због нама веома незгодног термина око 10 маја) узимамо учешће 2008. г. и освајамо поново награду из области старе духовне музике.

Хор на јесен 2008. године добија позив да учествује на 11. међународном фестивалу „Панчевачки дани духовне музике“. Доласком у Војводину хор одржава концерт и у Новом Саду у чувеној Синагоги.

На позив свештеника Грчке православне цркве о. Георгиоса Влахопулоса хор одлази у Грчку и учествује на манифестацији „Културно лето“ 2009. г. острва Хидре као први мешовити хор у историји тог фестивала. Хор је певао и на богослужењима и оставио одличан утисак како на верне, тако и на посетиоце концерта на тераси поморског музеја. Након неколико дана хор путује на другу турнеју у Аустрију на позив г. Љуба Брајковића, (мецене хорова из Србије и Црне Горе). Хор одржава концерте у Бечу у згради Уједињених нација, Руској православној цркви Св. Николе, и катедрали Св. Перта (престижној цркви у којој се одржавају концерти духовне музике) а у нашем храму Св. Саве пева на вечерњем богослужењу.

Следеће године (2010) хор организује турнеју у Мађарску, Словачку и Чешку где пева у храму Успења Пресвете богородице Мађарске православне цркве која је под јурисдикцијом Московске патријаршије у Будимпешти концерт и пева на Св. литургији. У Прагу одржава концерт у сали Министарства за мањине Чешке Републике. Исте године хор добија позив да учествује на фестивалу хорова у Сомбору где остварује запажен наступ. Такође хор одржава концерт у Народном музеју у Београду и том приликом хор бива награђен признањем Министарства за дијаспору Републике Србије и Европског универзитета као и диригент који добија и титулу почасног доктора наука Европс-

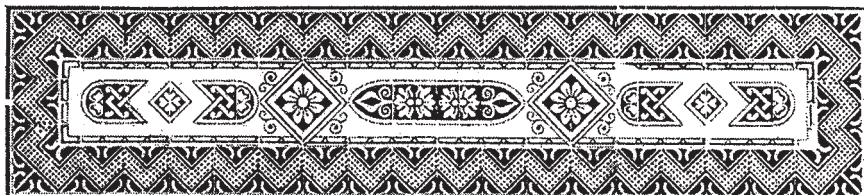
ког универзитета. Хор је после дуго времена певао на Св. литургији и одржао концерт у Дубровнику.

У Априлу 2011. г. хор је снимио ДИ-ВИ-ДИ – концерт руске духовне музике у храму Св. Николе.

Хор од 1994. г. пева на богослужењима у Катедралном храму Св. Николе у Котору (на Литургијама, у току Страсне седмице, молебану Пресвете богородице у току Великогоспојинског поста), На Светосавским академијама у Котору у Подгорици, на академијама у част спаљивања моштију Св. Саве и превлачких мученика 10. маја, на бројним манифестацијама које организује наша Митрополија. Хор редовно концертира како у свом граду тако и у свим градовима Црне Горе.

Диригент хора СПД „Јединство“
Ћакон Михајло Лазаревић

Диригент хора је Ћакон мр Михајло Лазаревић (1971). Дипломирао на Академији уметности, одсек Музичка академија у Новом Саду. Магистрирао у класи Даринке Матић-Маровић на Музичкој академији на Цетињу. Почасни је доктор наука Европског универзитета. Ради у музичкој школи „Вида Матјан“ у Котору и Богословији „Св. Петра цетињског“ на Цетињу.



32:929 Komnenović M.
82:929 Trojanović U.
930.85 (497.16 Herceg Novi)

ЗНАМЕНИТИ НОВЉАНИ МИРКО КОМНЕНОВИЋ И УРОШ ТРОЈАНОВИЋ

Историја Херцег Новог богата је готово онолико колико су лепа његова обала и залеђе. У дубини слојева историјског наслеђа, смењивала су се времена развоја и стагнације, ратних добоша и жуђеног мира, освајача са истока и запада. У тим околностима, сатканим од искушења сваке врсте, у тој свакидашњој борби, Новљани и Бокелји научили су да живе. Честе промене – застава на градским тврђавама, планова и намера освајача, карактера и правила њихових управа, захтевале су велику брзину и вештину прилагођавања, мудрост, стрпљење и одлучност да се искористи онај ретки час када је клатно на правој страни, те да се силином политичког активизма, дипломатском мудрошћу или – мачем, дође до просперитета и слободе.

Бока Которска, а тиме и Херцег Нови као урбани центар њеног северозападног дела, својим су геостратешким положајем били толико важни за велике силе у њиховим ратним и економским плановима да је било неминовно да се око превласти на овом делу Медитерана воде дуги и тешки сукоби. Трајали су вековима. Ратна је срећа Херцег Нови од његовог оснивања 1382. године водила у разне таборе: турски, млетачки, аустријски, руски, француски, аустроугарски; али је свест о потреби борбе за живот под слободним небом надвладала времена ратова, криза и честих промена историјских околности. Пресудну улогу на очување те свести и њено каналисање имали су људи

који су у себи обједињавали најбоље особине народа коме су припадали – знамените личности којима је време, као неумољиви и тачни судија, дало место у националној историји. Галерија таквих личности је у Херцег Новом богата и не чине је само Новљани већ и уметници, научници, поморци, ратници, политичари, родољуби и многи други који су у Твртковом граду провели део живота – од Његоша до Иве Андрића. Памте се и данас, оживљавају често у причама Новљана, потврђујући веровање да приморски градови живе од успомена више него други, у својим жељама да праху времена одузму својство да их прекрије.

Ипак и међу личностима које су својим делима задужили потомке, понекад искрсну пред очима истраживача и заљубљеника у историју овог краја, имена и животописи људи који су, свесно или несвесно, вољом идеолога одређених политичких покрета или пуком небригом и кратким историјским памћењем, бивали скрајнути у дубоке и тамне ходнике историјског заборавља. Свака од тих животних прича има другачије декоре, али опет, оне међусобно личе. Многи их датуми раздвајају, другачијим правцима су ишли земаљски путеви њихових протагониста, другачији су им бивали опсези деловања, друштвени статуси које су за живота стекли. А спаја их, те песнике, поморце, мецене, борце за национално уједињење, заверенике, официре, градитеље, ратнике; спаја их истинска жеља да све снаге властитих индивидуалитета ставе у службу интереса свог народа. Спаја их и родољубље, спремност на жртву, љубав и вера у виталитет народа чији су део, високе етичке вредности. Зато у сваком времену, па и данашњем, треба подсећати савременике на такве људе. Не само због дела која су иза њих остала већ и због, по правилу, искрене и дубоко етичне димензије која искрсава из њихових намера, стремљења и деловања на различитим пољима – како то чине стручне публикације које излазе на простору Боке Которске, посебно херцеговски зборник „Бока“, који је кроз више од четири деценије свога постојања донео значајне радове о знаменитим личностима тога краја.

Два човека који су својим животним путевима сјединили помену-те особине и чије ћемо животописе у основним цртама представити, неизоставан су део галерије Новљана који су свом народу дали пуно, прецизније – све што су могли, у запаљивим временима краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Животни векови им се додирују, али кратко. Први, Мирко Комненовић (1870–1941), политичар и родољуб посебнога кова, био је и остао значајно име савремене историје свога краја – човек на чијем су се животопису, као на неком калейдоскопу,

преломиле линије готово свих историјски, привредно и политички важних догађаја неизмерно важног двадесетог века. Други, несуђени правник и даровити и храбри песник – Урош Тројановић (1882–1903) није био те среће. Данас је познат само у делу стручне јавности која се бави проучавањем историје Боке Которске. Неоправдано, јер је овај младић жртвовао почетком прошлог столећа свој живот за идеале борбе за национално ослобођење од аустроугарске окупације – и то због стихова, испоставиће се скупљих од живота. Заједно, један политичар и један песник, дипломац швајцарске школе модерних језика и несуђени правник, упркос свим својим разликама, створили су слику која упечатљиво говори о времену у којем су живели, тадашњим друштвеним и историјским приликама у Херцег Новом и Боки Которској, али и материјалу од којег су били саздани његови понајбољи људи.

*

Мирко Комненовић родио се 21. септембра 1870. године у Херцег Новом. Његови родитељи, отац Марко, који је умро када је малом Мирку било свега десет година и мајка Љубица (рођ. Иванковић), уписали су сина у которску основну школу. Рани губитак оца одредио је Комненовићево школовање а, испоставиће се касније, и цео живот. Након тог догађаја живот и школовање наставио је у Трсту захваљујући своме ујаку Ђорђу Иванковићу, поморском капетану. Савладавши у Трсту италијански језик (касније је научио и немачки, француски и руски), одлази у Марибор где са успехом завршава трговачку академију, а доцније и дипломира на школи савремених страних језика у Chateau de Luceus у Швајцарској. Име Мирка Комненовића дуго у бокелским и црногорским оквирима није уживало статус који је овај политичар, али пре свега патриота завредио својим делом. Разлози су идеолошке природе и уско су повезани са карактером комунистичког система који је обележио значајан период наше савремене историје. Значајне изузетке представљају студија истраживача бокелске прошлости Игњатија Злоковића објављена осамдесетих година прошлог века у зборнику „Бока“¹, као и новија истраживања Небојша Раша².

¹ И. Злоковић, *Мирко Комненовић*, Бока број 13/14, 1982, стр. 105–127.

² Н. Рашо, *Мирко Комненовић*, Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску, Српски соко, Завичајни музеј, 2009.

Период Комненовићеве младости обележила је у историјском смислу аустријска окупација Боке Которске и последице која је она собом донела. Бечким конгресом из 1814. године Бока је припала Аустроугарској и тако формално ушла у састав провинције Далмација, која је имала седиште у Задру. У односу на прву окупацију, када је Хабзбуршка монархија 1797. године по одредбама Кампоформијског мира са Француском добила Боку, да би у њој остала само девет година, ова друга је била много дужа и по Бокеле – тежа. Трајала је све до 1918. године, дакле готово цео век. Собом је донела веома тешке услове живота за становништво свих бокелских градова, па тако и Херцег Новог, сложену економску ситуацију коју су, између осталог, карактерисали знатно страдање славног бокелског бродарства (понајвише као последицу ратова са Наполеоном у период између 1797. и 1814. године), а потом и његова кратка обнова (од почетка пете до краја шесте деценије деветнаестог века). Та је обнова донела знатну динамизацију друштвеног и културног живота као и наставак рада на националном окупљању које се одвијало понајвише преко српских просветних и привредних друштава. У Херцег Новом је од великог значаја било покретање Српске читаонице, те познате Српске Поморско фондационалне школе у Србини, повише Херцег Новог, кроз коју су прошли, као професори или ученици неке од најзнаменитијих наших личности онога времена – од директора Мата Мрше до Симе Матавуља који је у њој предавао италијански језик.

То су ипак били ретки зраци светла који су се пробијали тешко и уз велики ангажман и жртву угледних грађана и бораца за национално ослобођење. Била је више него јасна потреба да се створи стабилан и поуздан систем који ће омогућити бољи живот, економски и друштвени развој, културни напредак. Без слободе – то је била неостварива замисао. Таквом ставу, који се почео ширити у круговима политичке и друштвене елите, али и у самом народу, веома се одлучно придружио и Мирко Комненовић. Образовање и знање стечено током школовања у Швајцарској, али и изражена жеља да се она ставе у функцију напретка домовине, посебно родног краја, отворила су Комненовићу сасвим нове видике о начинима политичког и друштвеног деловања у условима аустроугарске окупације. Карактерисала их је свест о привредном напретку као темељној претпоставци друштвеног развоја, па је још у време када се аустријски коначни пораз и пропаст Хабзбуршке монархије чинила далеком и немогућом, Комненовић са својим сарадницима и пријатељима са којима је делио патриотски осећај сачинио прецизне и

веома остварљиве планове привредног опоравка и развоја Херцег Новог и Боке Которске. Значајну улогу у овом науму имао је и Рудолф Сарделић, по образовању доктор правних наука, а поред тога и добар познавалац економских питања, од 1908. године уредник листа „Бока“ које је постало гласило овог покрета, као и Филип Лазаревић, Јово Стефановић и други. Творци овог плана нису били само „салонски“ идеалисти већ и предани непосредни протагонисти у њиховом директном спровођењу, ванредно добри организатори од акције и ауторитета који су познавали ситуацију на самом терену и били у могућности да брзо и успешно делују. Као приоритет у привредном развоју постављен је развој туризма, који ће иако тада нерзвијен, у наредних деценијама, посебно након Другог светског рата, постати најважнија привредна грана Херцег Новог и Боке, а важну улогу имали су и поморство, рибарство и пољопривреда.

Почетак двадесетог века доноси значајне новине: у Котору се оснива Српска бокешка штедионица 1901. године, три године касније и Српска кредитна задруга у Херцег Новом, док Рисан и Будва своје задруге добијају 1908. и 1911. године. У међувремену велики број села бококоторског краја добио је своје задруге, које су биле учлањене у „Савез српских привредних задруга на Приморју“ са седиштем у Дубровнику. У сложеним условима аустријске окупације задруге су пословале са успехом све до 1914. године, да би након објаве рата Србији, Аустрија забранила њихов рад. У свим овим привредним активностима, које су узеле маха почетком двадесетог века, а које је зауставио надолazeћи рат, Комненовић је имао огроман утицај, као председник херцеговске задруге и човек је у великој мери заслужан и за оснивање осталих задруга. Један од најлепших и најзначајнијих трагова тог ангажмана је изградња надалеко чувеног хотела „Бока“, чије су складне линије, оплеменењене егзотичном вегетацијом његовог једнако славног парка (*Ботанички врт на Јадрану*) дуго година представљале истински симбол града и место окупљања Новљана и бројних гостију. Хотел је преживео оба светска рата, али нажалост не и велики земљотрес 1979. године, па су данас ретке биљке које су из целог света доносили поморци, путници и заљубљеници у свој град, али и бројна, углавном усмена сећања старијих Новљана, једина али сликовита сведочанства о некадашњој „Боки“.

Период од анексије Босне и Херцеговине 1908. до почетка Првог светског рата, и још тежи положај словенских народа Монархије obeлежен је снажним буђењем националне свести и солидарности међу њима. То је утицало на оснивање многобројних организација нацио-

налног, револуционарног и борбеног карактера по свим тачкама Монархије. Посебан значај је имао соколски покрет, потекао још раније из Чешке. Овај је покрет стигао и до наших приморских крајева, а несумњиво најактивнија личност у његовом развоју у Боки Которској био је Мирко Комненовић. Постао је старешина соколског друштва у Херцег Новом које је основано 1910. године, одмах након дубровачког, а пре которског (1911) и друштава у Рисну, Ђеновићу и Бијелој (1912), а нешто касније и старешина Српске соколске жупе на Приморју. Сва ова друштва била су део Савеза српског соколства у Београду а значај њиховог оснивања био је у датим историјским околностима изузетан. Привредни развој Боке Которске почетком двадесетог века прекинуо је Први светски рат. Рад на привредном препороду зауставили су ратни добоши; период под аустроугарском окупацијом, уступио је место неизвесној будућности, али и нади. Сарајевски пуцњи Гаврила Принципа, те каснији ултиматум Србији и објава рата нису изненадили Мирка Комненовића. Радећи прилежно на привредном препороду и оснивању и јачању привредних и културних институција, сусрећући се са бројним опструкцијама и препрекама које су пред његове сараднике и њега постављале аустријске власти, имао је прилику да оснажи своја уверења да су слобода и национално уједињење једини исправни путеви за остваривање националних интереса. У годинама које су уследиле Мирко Комненовић је, овога пута на другом пољу, сасвим различитом од онога на којем се делима већ доказао, много пута исказао патриотизам, личну храброст, и безрезервну оданост својим идеалима, чак и у најтежим околностима када му је живот висио о танком концу.

Ветрови рата, али и жеља да се у судбоносним данима нађе управо тамо где је отаџбини најпотребнији, одредили су замршене ратне путеве Мирка Комненовића. Одушевљен, као и усталом цео народ у Боки Которској, ратним успесима и победама српске и црногорске војске, успева да ступи у везу са српском војском убрзо након њеног доласка на албанску обалу. Захваљујући обавештајним подацима које је у Медови доставио мајору Селимиру Остојићу, српска војска је успела да заустави аустријски пароброд са војним материјалом који се, маскиран и сакривен, запутио ка Албанији. Оружје је заплењено, а Комненовић је по повратку из Албаније дуго испитиван у Котору од стране аустријске полиције. Његова ранија биографија, добро позната полицији, добила је нове елементе, па је мотрен готово сваки његов корак. Стога не чуди да је првог дана мобилизације аустријске војске 24. јула 1914. године – мобилизације која је

започела хапшењима, забраном рада свих привредних и просветно-културних институција, забраном ћирилице и другим мерама репресије, Комненовић са неколицином виђенијих грађана Херцег Новог стражарно спроведен у затвор на острво Мамула. Лоши услови у овом казамату, болести које су почеле да се шире међу ухапшеницима, а још више од тога стратешка важност тврђаве Мамула која је због свог географског положаја била на мети француских и енглеских ратних бродова, определили су аустријске власти да затворенике убрзо разместе са те локације. Тако су Јефто Гојковић и Мирко Комненовић, бивши и будући градоначелник Херцег Новог, због лошег здравственог стања упућени у Дубровник, тачније у тамошњу болницу, да би након краћег опоравка били интернирани у Трст.

Тршћански дани за Комненовића нису били лаки. Под сталним притисцима аустријске полиције, са траговима боравка у затвору, лошег здравственог стања, Комненовић је имао само једну жељу: напустити Аустрију. То му је и успело новембра 1914, када је захваљујући нашим људима илегално прешао аустријско-италијанску границу и стигао у Болоњу. Снажна жеља да се стави у службу српске војске довела га је у Месину, потом и Пиреја и Солуна, а одатле коначно до Ниша. О Комненовићевом расположењу и намерама након што се придружио српској војсци најбоље сведоче речи које је лично записао³:

„Стигли смо. Очима испитивамо срце и душу свакојега који нам се приближује. Расположење је озбиљно, али ведро, без имало разметања. Били смо раздрагани посматрајући колоне аустријских заробљеника: официра и војника. Одмах сам посјетио пок. Пашића и пок. Љубу Јовановића. Пријавио сам се као добровољац, без резерве да служим Србији“.

Управо у Нишу, Комненовић је добио најважнији и најкомплекснији задатак у свом ратном ангажману. Председник српске владе Никола Пашић лично му је поверио мисију руковођења прикупљањем и организовањем добровољаца српске, хрватске, словеначке и чешке националности у Русији. У ратном метежу који је владао посвуда, наоружан својим искуствима, у најбољем животном добу, додатно ободрен поверењем које му је славни Пашић пружио одабравши баш њега за овај ванредно сложен и важан задатак, Комненовић му

³ Делове из *Биљешки Мирка Комненовића* које преносимо објавио је Игњатије Злоковић у свом раду *Мирко Комненовић* у зборнику Бока бр. 13/14 из 1982.

је приступио као и свим пре и након тога: одговорно, одважно, са снажним осећајем националног поноса, уверен да чини ствар од користи за свој народ. У Кијеву, где се налазио велики сабирни центар добровољаца, те у оближњем селу Дарница, Комненовић је, на функцији делегата Краљевске српске владе, провео две и по ратне године. И о том времену оставио је писаног трага у својим *Биљешкама*⁴:

„Наш рад је био тежак и напоран. Радило се од јутра до мркле ноћи. Одржавао нас је морал и света идеја за коју смо радили. Узвишено је и пријатно било радити за народно ослобођење и уједињење. Аустријанци су држали рекорд по броју заробљеника. Само за вријеме Брусиловљеве офанзиве дотјерало је њих преко 400.000.“

Ако је предратно доба у Комненовићевој биографији било обележено снажним деловањем на пољу привредне обнове његовог родног краја чији су резултати били знатни, а ратно несебичним и успелим залагањем на задацима које му је поверила српска влада, године након извојеване ратне победе и слома Хабзбуршке монархије можемо окарактерисати као период Комненовићеве потпуне афирмације на свим пољима његовог деловања. Обасут пажњом и дивљењем својих земљака, управо одликован од регента Александра Орденом белог орла IV ст. са мачевима, Комненовићу је 1919. године када се вратио у Херцег Нови приређен изузетан дочек на којем је било људи из целе Боке. Његова предратна и посебно ратна слава и толико пута доказана љубав према свом народу ишле су испред њега, па се може закључити да нема личности из херцеговског краја који је у том историјском периоду имао већи углед и завређивао веће поштовање од Мирка Комненовића. Време мира, након уједињења и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца посветио је реализацији својих економских и политичких идеја кроз политички активизам. Био је биран у два наврата, 1923. и 1925. године, за посланика Боке Которске у Београду, у Народној Скупштини, а 1930. постаје градоначелник Херцег Новог. И то, према оценама истраживача прошлости града под Орјеном – један од најбољих у његовој историји. Заједно са сарадницима, он је практично наставио привредну обнову коју је рат прекинуо, али са истанчаним смислом за дух времена које се битно разликовало од предратног периода. Пре свега, Комненовићева огромна заслуга је што је Херцег Нови готово потпуно изменио своју физиономију и постао модеран ме-

⁴ И. Злоковић, *Мирко Комненовић*, Бока, 13/14, 1982.

дигитерански град, са решеним инфраструктуралним питањима. Своју изузетну лепоту, по којој је вековима био знан и о којој су остала бројна писана сведочанства, од путописа Евлије Челебије до Матавуљевих страница и Његошевих и Шантићевих бесмртних стихова, Херцег Нови је оплеменио и савременим градитељским и комуналним решењима, те је понудио намерницима, странцима на пропутавању, али и туристима који су почели да га посећују у све већем броју, најављујући тако време које је уследило од педесетих година прошлог века, када је туризам без конкуренције најважнија привредна грана. Ту је заслуга Мирка Комненовића изузетна и савременици из године у годину све више у његовој личности препознају најбоље одлике човека који је живот посветио свом граду, народу и домовини.

Један светски рат је Комненовић преживео, а почетак другог, макар у својој земљи није дочекао. Умро је 28. марта бурне 1941. године, дан након београдских демонстрација против приступања Југославије Тројном пакту, седмицу дана пре него што су у зору 6. априла немачки авиони сурово и осветнички разорили њен главни град. И последње дане, опхрван болешћу, искористио је да направи гест који није имао утицаја на историјска збивања која су неумитно надлазила, али јесте на уверење о етичности и величини свога карактера. Заједно са Рудијем Ђуниом Комненовић је упутио писмо председнику Чехословачке Едуарду Бенешу и ставио се на располагање његовој влади, као добровољац. Да ли се тих тренутака, када је Чехословачка све јаче стискана нацистичким кљештима, присетио својих сусрета и пријатељевања са Томашом Масариком који је посетио Херцег Нови и на Малу Госпојину 1909. присуствовао народном весељу испред манастира Савина? Или је помислио на храбре чешке добровољце из Кијева? Или је поступио следећи, као и увек, своје осећање за правду, наслућујући ново зло које се припрема његовом народу и добром делу света? То данас не можемо знати, али можемо и на овом примеру досегнути нешто од честитости знаменитих људи наше историје.

Поред ордена Белог орла са мачевима IV степена, који му је доделио регент Александар, Комненовић је одликован руским орденом Светог Владимира IV степена, руским орденом Светог Станислава V степена, руским орденом Свете Ане II степена, орденом Светог Саве II степена, орденом Светог Саве I степена, француском Легијом части, Чешким официрским револуционарним крстом и Југословенском круном IV степена. Комненовић је, заједно са супругом Олгом, теста-

ментом из 1940. године завештао своју породичну кућу која се налази у једном од најлепших делова Херцег Новог, близу некадашњег дома Иве Андрића, своме народу. Њихова жеља је била да задужбина постане Градски музеј, а да од прихода тог музеја средства буду дата „херцеговској сирочади без разлике вјере“, као и да српски барјак у кући „свакако остане на вјечита времена и то као и сада на видном мјесту“. Ова складна грађевина коју је Комненовић наследио од својих предака, грађена крајем XVIII века у каснобарокном стилу окружена је дивним медитеранским парком, са агавама, палмама, кактусима, алојама, мимозама и многим другим биљкама, данас је дом Завичајног музеја и место одржавања културних манифестација, књижевних вечери и позоришних представа.

*

Ако је живот човека – битка на земљи, како пише Андрић, онда је своју кратку битку несвршени студент права, песник од дара и велики родољуб, Урош Тројановић, водио часно, без компромиса и освртања на властито страдање, које је овог младића, како то и бива – тек након његове смрти, начинило значајном личношћу борбе за национално ослобођење. Данас име Уроша Тројановића, посматрано из књижевно-историјске перспективе, живи у сећању пре свега због његове песме *Бокељска ноћ*, без сумње једне од најлепших и највреднијих песама испеваних Боки. Она је наговестила долазак даровитог песника, омогућила свом творцу да се његов песнички глас чује и дуго траје, али га и одвела у дубровачки казамат, па у смрт у 22. години живота. Урошев старији брат Владимир Тројановић, такође песник, обимнијег и значајнијег опуса, цењен лекар, политички активиста и партиота, имао је сличну судбину, духовним нитима нераскидиво везану уз страдање брата: скрхан вешћу о његовој смрти проживео је до 1904. године. Урошу Тројановићу, његовој биографији и књижевном раду, истраживачи прошлости Боке Которске посвећивали су пажњу у деценијама за нама,⁵ а помиње га и Павле Поповић у свом раду о Антуну Фабрису.⁶

Млађи од браће Тројановић се родио 1882. године у Росама, малом месту на северозападној страни полуострва Луштица, на самом

⁵ В. Ј. Ивошевић: *Браћа Тројановићи, Заборављени јесници – борци Боке*, Сусрети, Цетиње, III, мај 1955, стр. 362–364; Новак Р. Миљанић, *Пјесници браћа Тројановић из Роса*, Бока, бр. 4, 1972, стр. 189–201.

⁶ П. Поповић: *Дубровачке студије*, књ. 4, Београд, 2000, стр. 453.

улазу у бококоторски залив. Ово место, скривено у вечито зеленило медитеранског растиња, помиње се и у записима цара Константина Порфирогенита 841. године. Вршну тачку развоја достиже у златном добу бокелског поморства у XVII и XVIII веку, када су Росе понајвише изграђене захваљујући великом броју помораца који су стизали до свих светских мора, али се и враћали у свој завичај, ако би им море бивало мирно а срећа наклоњена. И Урошев отац, угледни капетан Иво Тројановић, након дугогодишњег поморског живота, вратио се у Росе, да би се након окончања активне поморске службе, преселио у Дубровник. Следећи традицију угледних бокелских помораца, део своје уштеђевине је уложио у образовање синова. По свршетку дубровачке гимназије, Урош је уписао Правни факултет у Бечу, а тада почиње и његов књижевни рад. Након једног прозног текста – критике пева *Косово* Николе Ђорђевића, у којој том делу приступа са естетичког, али и политичког становишта, уследиле две песме које чине цео његов поетски опус. Хронолошки, то су *Бокелска ноћ*⁷ и *Рат за српски језик (посвећено Бранку Радичевићу)*⁸. И одиста, тешко да се у нашој књижевности може пронаћи поетски опус мањег обима: само сто шездесет стихова. Са друге стране, ти стихови у себи носе наговештај великог поетског талента, нажалост никада до краја исказаног, љубав према завичају и слободи и храброст ауторову да их објави у опасним временима с почетка прошлог века, када је репресивни апарат монархије деловао брже и суровије.

Књижевни рад Уроша Тројановића нераскидиво је везан за дубровачки часопис „Срђ“ који је уређивао Антун Фабрис, дубровачки новинар и књижевник пореклом са Корчуле. У свом есеју о Фабрису, Павле Поповић пише да је он покренуо „Срђ“ – „за то да би њиме пробудио дубоко успавану књижевну свест старог српског града, као што је „Дубровником“ ишао на то да буди националну свест његову: та је Дубравка, како је он у последње време мислио прекрстити Срђ, имала бити друга, сестра Дубровникова“. Ипак, бројни проблеми су стајали на путу овом вредном књижевном раднику, о чему Поповић овако пише:

„Главни чинилац који креће и одржава један књижевни лист, то је домаћа редакција, литерарна група одана листу, два-три добра и активна књижевника који стално пишу за лист, испуњују

⁷ Песма *Бокелска ноћ* је објављена поводом Тројановићеве смрти у часопису „Бранково коло“, 1904, бр. 2, Сремски Карловци, ур. Паја Марковић Адамов.

⁸ Срђ, Дубровник, бр. 15, 16. август 1903, стр. 725–726.

сваки своју потребну рубрику а увек имају шта да кажу при томе и знају шта је модеран лист; а шта ћете кад Срђ готово нема такве редакције, кад још нема правих услова да је добије, кад је књижевно интересовање још недовољно да се она у њему образује, кад је он баш за то и кренут да тек то интересовање изазове, кад је њему од најјаче потребе баш оно што тек он сам има да створи? То је несрећан положај Срђа, и тај је положај највеће муке задавао Фабрису“.⁹

Управо због ових разлога, Фабрис је настојао да у млађим људима пронађе талентоване, вредне и мотивисане сараднике – људе који би могли да буду темељ успешног рада часописа, који би донели преко потребну енергију младости, коју живот, често окрута, још није стигао да сведе. Један, а Поповић сматра и „једини“ од млађих који је могао одговорити том задатку био је Урош Тројановић. Нема сумње да је и Фабрис био у то уверен. Нарочито када је пред његовим „смелим и живим црним очима“¹⁰, очима преданог али донекле и разочараног националног делатника, који је доживео и преживео толико разочарања, удараца и изневерених нада у оловним временима аустријске окупације, искрсла у редакцији „Срђа“ 1902. године једна песма чудесне лепоте и необичне снаге. Тројановићев поетски првенац, саткан је од љубави и вере: љубави према родној Боки и свом народу и вере у његову снагу да освоји жуђену слободу. Песма почиње ванредно лепим и упечатљивим описом Боке, која „спава у наручју мира“; све је складно, мирно и идилично на тој слици коју Тројановић боји живим бојама:

Бока спава у наручју мира,
Ситни вео њене груди дира,
Нарав мртву пуну тајног чара
Пој славуја тихо разговара:
А на небу ситне звијезде дрхћу
Ко да поглед врћу бокешкога мора
И зелених гора
Пуних цвећа и мирисних трава,
Винограда и бајних дубрава,

⁹ П. Поповић: *Дубровачке студије*, књ. 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 453.

¹⁰ Исто, стр. 445.

Витких јела
И питомих маслина
И дворова бијелих
Сурих развалина.

И наставља се у сличном тону, са мноштвом веома успешних песничких слика из којих исијава песникова жудња за слободном домовином. Ови стихови можда и најсликовитије сведоче о таленту Тројановићевом:

Бока бдије у поноћно доба
Ко невјеста ноћ прије вјенчања
Пуна наде и слатког уфања
Да младости убере цвијеће,
Да живота сване јој прољеће.
Ох, гледај је,
Како је поносна.
Земљо мора, гнијездо јунака
Колијевко мила
Кршнијех горштака,
Морнара српскога
Питомо станиште,
Поморкиња вила
Убаво рочиште,
Никад љепше искре од љепоте
Не засину у генија глави,
Никад нарав у промени вјечној
У љепше се рухо не обави
Него кад је створила Свемоћна
Ова чуда ноћна,
Ово небо, ово море сиње
И бујно растиње,
Ове крше, поносито стење,
Што оживет знаде
Успомена старих
На хиљаде.
У свечаном руху
Бока чека.

Одговор на питање шта је то у овој песми у толикој мери узбудило духове аустроугарске власти, шта је у њој „велеиздајничко“, налази се у њеном другом делу. Дескриптивне елементе смењују снажни родољубиви тонови. Песник се обраћа нарочито младим сународницима, „снази првој“ народа и отворено иступа против власти која је му је одузела слободу. Из Урошевог оштрог пера ређају се позиви омладини на бунт, на непокорност, на акцију:

С Ловћена ће зора ружичнијех зрака
Освјетлити боје српскога барјака
Што но се поносно на врх брда вије
Као да се у оној зори дивној
Мило смије. У свечаном руку
Бока чека.

Омладино, браћо мила,
Ти народа снаго прва,
Сложно, сложно, силно, српски
Да стрвемо гадног црва,
Наметнице, гамад љуту
Да требимо до истраге,
Да ко сунце чисто сине
Лице Боке, мајке драге.

Завршни стихови одјекују најснажнијим позивом на борбу:

Та без трудбе и без борбе
Душа клоне и млитави.
Жив је умро ко не зађе
У живота бој кржави.

Одговор је био жесток, што је и очекивано имајући у виду карактер аустријске власти на нашем Приморју на прелазу из XIX у XX век. Урош Тројановић је одмах након објављивања *Бокешке ноћи* ухапшен у Бечу, где је студирао. Стражарно је спроведен до дубровачког затвора, где су му се придружили уредним „Срђа“ Антун Фабрис и управник *Српске дубровачке штампарије* Антун Пасарић, који су ухапшени 5. новембра 1902. Пасарић је зарад свог несебичног рада на пољу издаваштва и објављивања часописа и књига домаћих аутора, као и због ширења толеранције и слоге међу дубровачким Србима

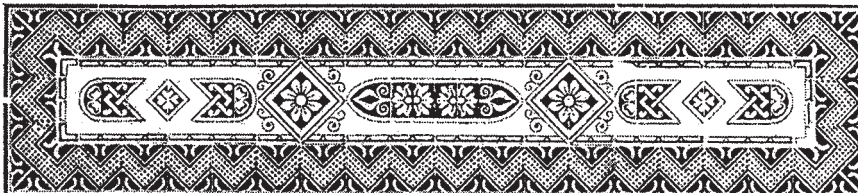
и Хрватима, одраније био под присмотром аустријских власти, која га је често приводила и саслушавала. Истражни поступак је трајао неколико месеци, а сваки дан који су Тројановић, Фабрис и Пасарић провели у хладим и суровим ћелијама погоршавао је њихово здравље. На концу, ослобођени су оптужби, али то је била пирова победа. Урош Тројановић се тешко разболео, боловао око годину дана, те умро 19. децембра 1903. у Дубровнику.

Вест о његовој трагичној судбини жестоко је одјекнула не само у Дубровнику, већ и песничковој Боки, Црној Гори и Србији. Тадашњи књижевни часописи, посебно Фабрисов „Срђ“ донели су пригодне текстова, као и неколико песама спеваних у сећање на Уроша Тројановића. Три деценије касније, 1935. године, у Марко Цар је у часопису „Поморски Лојд“ дао језгровит и примерен осврт на Урошев живот и чувену *Бокељску ноћ*:

„...Тројановићева песма, која је омладину храбрила на отпор и истрајност у борби за народно ослобођење, учинила се Аустријској влади (и то сасвим оправдано) као уџбеник патриотизма и поука народу да ће се црна и тмурна ноћ која се пред нашим Југом простирала, на крају ипак расплинути, те нам ускоро синуги сунцем слободе. Зато је и данас право и достојно да се с пијететом сетимо Урошеве песме, скромне по својој књижевној вредности, али велике по своме моралном домету, те да је надошлим нараштајима још једном изнесемо на углед и удивљење“.

Царевим речима се ни данас нема шта додати нити одузети.

Владимир П. Рогановић



061.23-055.2(497.11)''1903/2011''

О КОЛУ СРПСКИХ СЕСТАРА

Почетак XX века означен је веома бурним догађајима у Србији. Мајским превратом, 1903, са политичке сцене Србије нестаје династија Обреновића и враћа се династија Карађорђевића. На југу, у „Маћедонији“, у крви је угушен устанак српског живља против турске власти. Пред страшном одмаздом, народ бежи у Србију. У кући Мите Петровића, оца Надежде и Растка, окупљају се виђени грађани, вођени осећањем дужности према „роду и отечеству“, одазивајући се идеји Надежде Петровић, наше познате сликарке, за оснивање једног женског удружења за помоћ унесрећенима у „Старој Србији и Маћедонији“, о чему је, средином 1903, водила разговоре са пријатељицом Делфом Иванић, тек приспелој са пута по Турској.

На Велику Госпојину, 28. августа 1903, у препуној великој сали ресторана Коларац, на Позоришном тргу, одржана је Оснивачка скупштина Кола српских сестара – женског, добротворног, патриотског, културнопросветног удружења, „до тада, највећи женски митинг у српству“, са циљем јачања националне свести везано за ослобођење „поробљене браће“ (јер су на југу били Турци, а на северу и западу Аустроугарска), и помоћ угроженима, без обзира на национално и верско опредељење.

Име Удружењу дао је Бранислав Нушић. Међу оснивачима, њих десетак, предњачили су Надежда Петровић, Делфа Иванић, ћерка познатог херцеговачког војводе Мусића, Иван Иванић, њен супруг,

уважени дипломата и публициста, Даринка и Бранислав Нушић, Персида и Јаша Продановић. Нушић и Иванић, написали су прва Правила Кола српских сестара.

За прву председницу Кола изабрана је Савка Суботић, са већ великим угледом у хуманитарном раду, из чувене новосадске породице Полит, рођена сестра песника и политичара Полит-Десанчића и супруга чувеног др Јована Суботића, за потпредседницу Делфа Иванић, а за секретара Надежда Петровић.

Прва акција Друштва био је концерт у Народном позоришту, у циљу прикупљања помоћи за пострадале у Македонији. Надежда је сама саставила програм, декор је урадио познати вајар Ђока Јовановић, „а Његово Величанство Краљ Петар I, по свом ађутанту, послао је прилог од 1.000 динара, у злату“. Тако је започела велика подршка прегалаштву Кола од стране Дома Карађорђевића. Краљева кћи Јелена нарочито помаже у балканским ратовима, али врхунац у исказивању међусобног уважавања и искрене оданости долази са краљицом Маријом. Све до напуштања Краљевине Југославије, крајем 1938, Краљица Марија била је *висока заштитница* и добротвор Кола српских сестара, чија је прва почасна дворска дама била Мирка Грујић, председница Кола.

Одмах почиње и формирање одбора Кола широм Краљевине Србије, који прикупљају новац и шаљу Главном одбору у Београд, да га распоређује према потребама. Из здравствених разлога, Савка Суботић повлачи се, крајем 1905, а на место председнице Кола долази Љубица Луковић, супруга генерала Луковића.

Увиђајући значај сопственог гласила, 1906. Коло покреће годишњак – календар, неку врсту народне читанке (идеја се приписује потпредседници Станислави Сондермајер), симболичног назива *Вардар*. Први број су уредили Иван Иванић и Милојко Веселиновић, такође некадашњи конзул Србије у Турској, у огромном тиражу, за оно време, од 10.000 примерака, па је доштампано још 5.000, да би уочи балканских ратова тираж *Вардара* достигао 40.000 примерака. Мото сваког броја били су стихови песме *На Вардару*, Војислава Илића Млађег, а у првим бројевима приповедачи су били Петар Кочић, Јанко Веселиновић, Иво Андрић, песници су Алекса Шантић, Ђура Јакшић, Каћански... У овом гласилу Кола српских сестара сарађивала су значајна имена наше науке, културе и уметности, што га је чинило „веома добрим часописом у својој врсти“, у коме су, у посебном делу, објављивани годишњи извештаји о раду Главног одбора и месних одбора, што је, пак, давало увид у сва чињења.

Треба истаћи да је гласило *Вардар* доносило календар четири вероисповести: православне, католичке, јеврејске и исламске.

У то време Коло нема своје просторије, тек 1912. добија собу у Дому Друштва Свети Сава, где се чува *Вардар*, а своје састанке одржава у основној школи код Саборне цркве.

Последњи број календара *Вардар* изашао је крајем 1940. за 1941. годину.

Коло, 1906, успоставља, у складу са својим културно-просветним циљевима, прве курсеве за добровољне болничарке, што ће се показати од непроцењивог значаја у каснијим догађањима. Тромесечне курсеве, у Војној болници у Београду, водили су др Војислав Суботић, син Савке Суботић и др Роман Сондермајер, супруг потпредседнице Станиславе Сондермајер, а касније, једном годишње, полазнице су, кроз практичну вежбу, обнављале научено.

Противно одредбама Берлинског споразума, Аустроугарска, 1908, анектира Босну и Херцеговину. Овај акт изазива бурне реакције српског народа. Одмах по објави анексије, Надежда Петровић, са Одбором српкиња из редова Кола српских сестара, сазива митинг, на Позоришном тргу, где се окупља велика маса света, превасходно младеж, а са балкона Народног позоришта говори Надежда, уз буру клицања и одушевљења. Шаљу се апели на све стране, у земљи и иностранству, а Надеждина сестра Анђа пише писма Лаву Толстоју, која се чувају у његовој заоставштини. Прво писмо завршава речима:

„Нека ми Ваша Преузвишеност опрости моју смелост и прими безгранично поштовање младе Српкиње, испуњене љубављу према отаџбини и жељом да цео свет буде прожет добрим осећањем за малену Србију. Анђа М. Петровићева“.

Ова преписка подстакла је Толстоја да напише једно од својих последњих дела, књигу *О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији*, која почиње речима: „Једна српска жена обратила ми се питањем ...“

У Првом балканском рату, 1912, Коло организује и издржава IV резервну болницу, око 150 кревета. Помажу „српске дипломатске снахе“, Бланша Веснић, Мејбл Грујић, као и чланице дипломатског кора: Александра Хартвиг, супруга царског руског посланика, леди Пеџет, супруга енглеског посланика, бароница Гризингер, супруга немачког посланика, Јулија Штрандман, супруга руског војног аташеа, Лујза Буњолс, супруга француског делегата при Управи државног монопола.

По престанку рада, после мање од 11 месеци, септембра 1913, комплетна болница је пренета у Приштину.

У октобру 1912, начелник санитета Србије тражи, депешом, од Кола, организовање помоћи рањеницима дуж пруге Ниш-Београд. Председница Љубица Луковић током ноћи обавештава Одборе у вези с тим, и ујутру рањеници, на стајалиштима, бивају дочекивани са топлим напицима, храном, преобуком и санитетским материјалом. Руководство војног санитета било је задивљено брзином реаговања и беспрекорном организацијом.

У ултиматуму, који је Аустрија упутила Србији после Сарајевског атентата на престолонаследника Фердинанда, било је споменуто и Коло српских сестара, међу значајним националним организацијама. Да не би довело своје чланице у опасност, Коло спаљује комплетну архиву. Ипак, многе чланице платиле су главом своје родољубље. Поменимо да су чланицу Врањског одбора Кола Бугари исекли на комаде, на пијаци, а председница Смедеревског одбора, и још једна чланица, умиру у мађарском логору, од последица мучења.

У ратним условима рад је веома отежан, али усрдно се чини све што се може: израђују се рубље и чарапе за војску, организује деоба хране, помаже у сузбијању зараза, нарочито је запажено ангажовање чланица Кола у болницама широм Србије, као добровољних болничарки.

Када се Влада, 1914, повукла у Ниш, са њом се повукла и канцеларија Кола српских сестара, са својом председницом, одакле и даље помаже становништву. У страшној епидемији пегавог тифуса, 1915, као добровољне болничарке, негујући рањене и болесне, умиру председница Кола, Љубица Луковић, у Нишкој, и Надежда Петровић, у Ваљевској војној болници.

Пре евакуације преко Албаније, заступница председнице Кола, Мирка Грујић, поделиће велику количину робе, из магацина Кола, војсци и избеглицама, а преостали материјал биће дат Црвеном крсту, док су штедне књижице предате Министарству финансија.

Албанску голготу пролазе Мирка Грујић, Делфа Иванић, Мејбл Грујић и многе друге чланице Кола.

Иако ван своје земље и својих домова, чланице Кола се не предају. У Солуну и Атини, Ници и Паризу, Хагу и Женеви, Риму и Лондону, оне, са својим земљакињама, раде неуморно на прихватању избеглица из Србије, неговању оболелих војника, окупљању ђака. Делфа Иванић и Станка Лозанић, у Паризу и Ници, организују слање пакета српским заробљеницима, којима нико из отаџбине то није могао да учини. То су, такође, из Хага, чиниле Мирка Грујић и Мица Ђурчић.

Из „Великог рата“ Коло излази са огромним угледом, пре свега захваљујући несебичном залагању својих чланица као добровољних болничарки. У Београду се поново окупља расуто чланство, а за председницу, 1918, долази Мирка Грујић, кћи Јеврема Грујића, државника и дипломате из друге половине XIX века. Чека их све оно што је ужас рата оставио за собом: многа сирочад, инвалиди, самохране старице чији су мужеви и синови изгинули у рату, крајња беда.

Завршио се, до тада, највећи светски рат, нестају четири царства, а на овом тлу ствара се нова држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. У Паризу, 1919, на свечаној вечери поводом потписивања Версајског мировног уговора, међу угледним званицама биле су и представнице Кола српских сестара.

У Барањи, засновано на Правилима Кола српских сестара, настаје Коло барањских сестара, као његов део, а на молбу из Словеније, да и Словенке организују Коло под надлежношћу Главног одбора из Београда, на истим принципима, односно Правилима, настаје Коло југословенских сестара, јер га чине Словенке. Њихови Годишњи извештаји штампају се у *Вардару* на словеначком језику. Коло је, иначе, свесрдно подржавало идеју југословенства.

Једна од првих брига, почетком 1919, било је отварање Инвалидског дома, у Делиградској улици, за прихват великог броја оних који би, иначе, остали на улици. Ту су имали бесплатан смештај, храну, одећу, неопходну негу, лекове. После мање од годину дана, Дом се претвара у Занатску инвалидску школу, у којој се, кроз разне занате, инвалиди оспособљавају за самосталан живот. Испраћани су са мајсторским писмом, одговарајућим алатом и одећом и за породицу, уколико су је имали. До октобра 1921, кроз Инвалидски дом Кола српских сестара прошло је око 4.000 унесрећених ратника.

Мејбл Грујић – Американка, „већа Српкиња него да је овде рођена“, супруга Славка, сина Јеврема Грујића и брата Мирке Грујић, председнице Кола – с много љубави држи говоре широм Америке, причајући о тој „далекој малој земљи, која се јуначки борила за своју слободу“ и успева да изазове велике симпатије и подршку за српски народ, што ће довести до формирања значајних фондова, којима је Коло располагало: Мејбл Грујић је на челу Фонда за помоћ Србији (Serbian Aid Fund), а затим, ту су фондови из Вермонта, Филадельфије, Кливленда, Балтимора, Бостона, Њујорка... Захваљујући тако прикупљеном новцу, у милионским вредностима, Коло је могло да ублажи патње многих невољника, а посебна брига посвећена је деци, нарочито ратној сирочади.

У Селцу, код Цриквенице, 1920, Мејбл формира Американски дом за опоравак деце без иког свог, а отворено је и дечје опоравилиште у Топчидеру. У току само једне године, 1921-1922, преко 7.000 деце примало је по 60 динара месечну помоћ, а на исти начин помагане су самохране мајке, инвалиди, стари немоћни и болесни, ђаци-инвалиди, студенти-инвалиди, пострадале породице, којима је то био једини начин да преживе.

Сем ове помоћи у новцу, примљена је, у више махова, веома велика количина рубља, одеће, обуће, материјала за радионице, шиваћих машина и др., чиме је снабдевано преко 16.000 особа.

Укупна сума из америчких фондова износила је више од 7.000.000 динара, а Коло је слало извештаје о сваком утрошеном динару. Последњи је датиран 1927. године.

Немајући, све до тада, одговарајући простор за рад, прворазредни значај добило је решавање питања сопственог дома. Београђани су дали прилоге, узет је кредит од г. Вајферта, великог поштоваоца и добротвора Кола (председница Мирка Грујић дала је личну гаранцију у вредности од преко 2.000.000 динара). Купљен је плац у Ресавској 11, и сазида на три објекта, један иза другог: са лица, стамбена зграда, да би се од ренте обезбедила средства за рад Кола, у средини тзв. Управна зграда са канцеларијама и дивном салом, најлепшом у тадашњем Београду, и на крају, зграда Интерната. Дом је освећен у јесен 1923, уз присуство краља Александра, патријарха Димитрија и великог броја гостију.

Данас су тамо неки други људи, а Коло верује у право и правду!

У складу са својим културно-просветним радом, односно прокламовањем образовања „женске чељади“, Коло окупља девојчице из читаве Краљевине, пре свега децу „палих на пољу части и славе“, школује их о свом трошку, и захваљујући тој бризи за младе нараштаје, завидан број девојака био је касније врло успешан у разним професијама. Било је у Интернату и деце добростојећих родитеља из унутрашњости, за коју је плаћан приличан износ, али поверење у Коло било је немерљиво.

Питомице су биле различитих вероисповести, и зато су, у Дому Кола, прослављани подједнако сви празници, ишле су у разне школе, а поред стана и хране имале су часове француског и клавира, јер се то сматрало „добрим грађанским васпитањем“.

Познати сликар, Урош Предић, 1922. осмишљава и осликава Повељу Кола српских сестара, коју Главни одбор додељује институцијама и појединцима, који су својим прилозима или на други начин, у значајној мери, допринели остваривању племенитог делања.

Своје културно-просветно деловање Коло остварује и кроз оснивање Малог универзитета, 1926, где се у велелепној сали Дома Кола окупља младеж да чује истакнуте професоре, књижевнике и јавне раднике из разних области, на актуелне и занимљиве теме, међу којима су били Јован Цвијић, Исидора Секулић, Владимир Ћоровић, Стеван Јаковљевић, др Синиша Станковић, Хасан Ребац, Владимир Велмар-Јанковић, Јела Спиридоновић-Савић, Владика нишки Доситеј, Епископ бачки Иринеј и др.

За своју славу, Коло узима Малу Госпојину – Рождество пресвете Богородице, а негује и остале празнике: Материце, Божић, Св. Саву, Врбицу, Васкрс и Видовдан, што су и посебне прилике за сарадњу са Српском православном црквом, уз изузетно духовно испуњење. Коло је помогло зидање и обнову многих цркава и манастира.

Рецимо, приликом подизања споменика на Зебрњаку, изнад Куманова, изгинулим српским војницима у Кумановској бици, Коло наручује код Живорада Настасијевића, сликара, осликавање фреске у капели у подножју споменика. Данас је поменути споменик у жалосном стању, скоро потпуно разрушен!

У вези са положајем жене у тадашњем друштву, Коло се залаже за изједначавање жена и мушкараца у грађанском смислу, тј. тражи право жене на школовање, запошљавање, наслеђивање, управљање својом имовином, као и право гласа, у чему је веома активна Делфа Иванић.

Још 1906, Коло српских сестара, Београдско и Крагујевачко женско друштво, Друштво књегина Љубица, Српско-јеврејско друштво жена, основали су Српски народни женски савез и до 1912. одржали низ скупова. У Лондону, 1912, Ана Христић, чланица Кола и представница Српског народног женског савеза, на Конгресу Међународне алијансе за женско право гласа, говори о положају српске жене. Народни женски савез Краљевине СХС оформљен је 1920, а 1924. Делфа Иванић бива изабрана за његову председницу. Касније, мења име у Југословенски женски савез.

Забележено је да је, 1937, одбор Кола у Нишу послао „резолуцију“ Друштву народа у Женеви, у којој је тражено изједначавање свих права женске и мушке деце, жена и мушкараца и укидање чл. 920 Грађанског закона, који вређа жену. Придружују се и одбори Кола у Пећи и Прилепу, као и одбор у Босанској Крупи. „Тако смо се ставиле у одбрану жена“!

Народни женски савез Краљевине СХС, у коме је Коло врло активно, успоставља везе са сличним пацифистичким организацијама у Чехословачкој и Румунији, а затим и са онима у Пољској и Грчкој, и

долази до оснивања Мале женске Антанте, чији је циљ борба за мир. У Дому Кола, у Београду, 1925, одржан је један од састанака, а исте године, такође у Дому Кола, одржана је Конференција жена балканских народа за мир. Овај савез је неговао међусобну културну сарадњу све до краја тридесетих година.

У циљу очувања народног стваралаштва, односно разних рукотворина Коло је, још 1920, основало Секцију за вез и ношње. У витринама у сали Дома, налазила се стална изложба везова, ношњи, ћилима, чипки, а Коло је поседовало скупочену колекцију народних ношњи из свих крајева Краљевине Југославије, са којима је учествовало на међународним изложбама и односило прве награде за национални костим. Нажалост, већина тих вредних ствари нестала је непосредно после II светског рата, а данас се у депоу Етнографског музеја налази „оно што није опљачкано или пропало“ и што је Управа Кола предала почетком 1947. године.

У жељи да покаже то драгоцену народно стваралаштво, као значајан део националног идентитета, Коло утемељује Свесловенску забаву, на коју даме долазе у разним националним ношњама, што оку пружа јединствен приказ. Краљица Марија и кнегиња Олга, долазиле су увек у другој ношњи, а биле су присутне и представнице других словенских народа, с којима је Коло присно сарађивало на ширењу и неговању словенског духа.

После Првог светског рата, стварањем нових словенских држава – Пољске, Бугарске и Чехословачке, ојачала је идеја о зближавању и сарадњи словенских народа. Ницала су међунационална удружења за различите области: културе, науке, уметности, спорта и сл. Коло српских сестара, као национално удружење, представљало је Краљевину Југославију на међународним конгресима.

Посебно је негован однос са удружењем из Прага, под називом *Једнота (Савез) словенских жена*. Коло је своју солидарност и оданост показало у више махова: своју славу, 1937, прославило је у најужем кругу, јер је тога дана сахрањен „велики Словен“, Томаш Масарик. Када је Хитлерова војска ушла у Судетску област, Коло је прикупљало помоћ за чешке избеглице и предало суму од преко 150.000 динара чешком посланику (амбасадору) у Београду. На католичке задушнице, 1. новембра, одбор Кола у Крагујевцу одржао је помен пострадалим Чесима, уз обред који је служио католички свештеник. У Дому Кола, многе чешке избеглице нашле су уточиште 1939, када је почео Други светски рат. Дат је и прилог Удружењу чешких жена у Београду.

У децембру 1940, умире председница Кола српских сестара, Мирка Грујић, изузетна личност и велика дама, која је Коло довела до врхунца снаге и угледа. У том моменту, Коло има мрежу од 146 месних одбора у Краљевини Југославији. Време између два рата називамо „златним“ периодом Кола.

И данас, као и некада, чланице Кола дочекане су с много љубави у Дому породице Грујић, проистекло из те нераскидиве историјске повезаности у најтежим тренуцима заједничке отаџбине.

Дужност председнице преузима један од оснивача, дугогодишња потпредседница, Делфа Иванић.

Изузетан поштовалац и пријатељ Кола српских сестара, „најумнија Српкиња XX века“, велика Исидора Секулић, у марту 1941. пише први пут своју Последњу вољу, где, поред не много значајних материјалних ствари, оставља Колу права на штампање својих дела и одређује Коло за извршиоца тестамена. Али, због даљих догађања, то није могло бити остварено.

Немачка команда у Београду 1942, наређује председници Кола, Делфи Иванић, да преда имовину Кола председнику Београдске општине и тражи да им лично поднесе извештај о раду. Уочи тог дана, спаљена је архива Кола, у страху од одмазде. У немачкој команди, председници Кола поднет је Упитник од 22 питања. Последње је гласило: пристаје ли „да ради под новим условима, у новој идеологији и са новим осећањима“. Одговор је произвео њено хапшење, претрес стана, а Колу је забрањен рад, уз одузимање покретне и непокретне имовине. После неког времена, председница је пуштена.

Упркос свему, током Другог светског рата чланице Кола раде илегално, у оквиру Секције Црвеног крста за заштиту деце и младих. Помажу избеглицама из усташке НДХ, шаљу помоћ заробљеницима југословенске војске у немачким логорима, обилазе у Војној болници, болесне заробљенике пуштене из немачких логора. У Бајиној Башти, једном од највећих прихватилишта за избеглице из Хрватске, брину посебно о многобројној деци, уз неизмерно пожртвовање заустављају епидемију пегавог тифуса тајно доводећи лекаре и обезбеђујући лекове, чиме је умногоме смањена смртност међу најмлађима. Коло сарађује и са Томом Максимовићем, комесаром за избеглице у Србији, шију одећу и рубље, плету чарапе, сакупљају храну и лекове.

Долази крај рата. Читав свет поздравља „трубе мира“! Чланице Кола спремне да поново издају ратне ране! Али, у духу своје идеологије, комунистичке власти, 1946. хапсе председницу Делфу Иванић,

која већ у годинама и болесна, бива пребачена у болницу, захваљујући Јаши Продановићу, једном од оснивача и супругу веома вредне дугогодишње потпредседнице Кола, Персиде Продановић. Колу је, као и другим сличним организацијама, дефинитивно забрањен рад, одузета сва покретна и непокретна имовина и скоро пола века оно остаје прокажено. Име Кола се гласно и јавно не изговара! Оно остаје у душама и срцима оних који су добро знали зашто је оно постало институција у српском народу, где је свест о „дугу према роду и отечеству“ ишла и изнад живота!

Поводом 25-годишњице рада, на предлог Министра војног, марта 1928, Коло српских сестара одликовано је Орденом белог орла V степена. Орденом Св. Саве, Коло је одликовано 1931, а исто одликовање добиле су и: Мирка Грујић, Делфа Иванић, Полексија Фотић и неколицина председница одбора Кола. Медаљу Флоранс Најтингејл, коју је установио Међународни Црвени крст 1912, добила је 1920, Делфа Иванић, а постхумно је ова медаља, 1925, додељена Љубици Луковић, председници Кола српских сестара, преминулој 1915, обема за велику пожртвованост као добровољних болничарки.

Али, племените идеје не могу бити уништене! Коло, 1990, узлеће као птица Феникс, и ево нас у свом другом столећу, на тој сјајној стази љубави и племенитости, коју су нам утрле наше дичне претходнице.

И као на почетку, брзо смо се суочиле са непојамним страдањима и ратним ужасима! Историја се поновила! Опет смо видале рањенике, збрињавале избегле, тешиле, уносиле наду и охрабрење. Још увек су ту последице те више него несрећне последње деценије XX века, и опет смо многим једино уточиште и трачак светлости у њиховим невеселим животима.

Захваљујући добротворима, одређени број породица прима месечне пакете хране, повремено и средства за хигијену, помоћ у одећи, обући, и сл.

Дугогодишња су брига Кола деца у домовима без родитељског старања, деца ометена у развоју, старији сами и болесни.

Принудно расељенима са Косова и Метохије, као и избеглима са других подручја, Коло и данас помаже на разне начине. И многим другим невољницима враћен је осмех и вера у живот.

У сарадњи са немачком хуманитарном организацијом НЕГР и Светским програмом за храну, Коло је, за најугроженије пензионере у 4 региона у Србији, организовало и поделило око 1.400 тона хране током годину и по дана, када је снабдевено 350.000 особа.

Преко хуманитарне организације из Јуте, САД, Коло је обезбедило комплетан нов хируршки инструментариј за хирургију Одељења ОРЛ Градске болнице, у оквиру КБЦ „Звездара“.

Преко Кола српских сестара из Сан Франциска и околине, Коло из Београда обезбедило је најмодернији брзи стерилизатор за Хируршко одељење Опште болнице у Ужицу.

Београдска породилишта добила су, у неколико махова, већу количину пелена за бебе, а остварен је и завидан број програма у корист оних којима судбина није била наклоњена. То је само мали део онога што је Коло чинило кроз своје прегалаштво током последње 21 године.

Поред устаљеног хуманитарног делања, тече, уобичајено, и културно-просветни део рада. Пре свега, ту су тзв. „*Вечери са Колом...*“, у простору Етнографског музеја, с којим нас везује деценијска сарадња. Очувању те драгоцене културне баштине доприносимо обележавањем пригодних годишњица, разноврсним предавањима, концертима *Пружимо шансу младима* и *Стара српска музика*, промоцијом књига и сл.

Поводом 100-годишњице оснивања (1903-2003), установљен је наградни литерарни конкурс Кола под називом *Снага доброте*, на коме учествују, сваке године, ученици VII разреда основних школа из Београда и широм Србије, чиме желимо да код најмлађих пробудимо те најлепше људске особине.

Књига под истоименим насловом, са награђеним радовима и пригодним илустрацијама познатог сликара-графичара Босиљке Кићевац, издата поводом 105-ог рођендана Кола, прва је таквог наслова и таквог садржаја.

Истим поводом, Коло је објавило компакт-диск *Српска клавирска музика – у част дама романтичне епохе*, на коме дела жена српских композиторки из друге половине XIX века свира пијанисткиња Јасмина Јанковић и чија је промоција одржана на незаборавном концерту у великој сали Коларчеве задужбине, уз учешће музиколога Александре Паладин, а уводну реч имала је председница Удружења композитора, Ивана Тришић. Коло је прво изнело „на светлост дана“ ту вредну музичку баштину.

Такође, изузетно смо поносне што смо, после више од 100 година, захваљујући Радио-телевизији Србије, Документарној редакцији Телевизије Београд, снимиле документаран филм о историјату Кола српских сестара, у трајању од 50 мин, и чије је представљање како у Београду, тако и широм Србије, а и у иностранству, одјекнуло невероватним емоцијама и признањима.

Коло се поноси мрежом од 22 месна одбора диљем Србије, а 23. се налази у Куманову, у којима је окупљено скоро 3.000 сестара.

А оно што га чини својеврсним као удружење је то што његово чланство постоји на чисто волонтерској основи, без икаквих личних настојања.

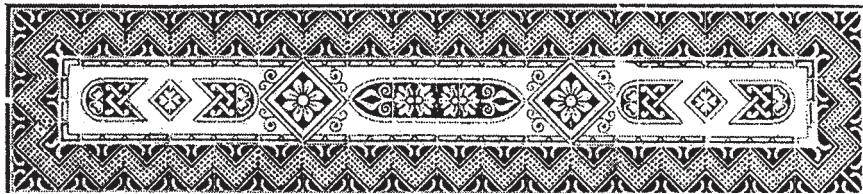
Коло је, одувек, сарађивало са сродним организацијама у земљи и иностранству, а то чини и данас. Веома нас радује што се вишедесетогодишње пријатељство између Кола српских сестара и Друштва „Свети Сава“, два најстарија удружења те врсте на овом тлу наставља на најлепши начин.

Ове, 2011, навршава се 108 година од када је почеле службе „роду и отечеству“, од када су сестре кренуле тим путем „части и славе“, и чије прегалаштво остаје као светионик младом нараштају.

Заувек остају са свима нама све оне које настањују „Царство небеско“, неугасле светиљке у нашем вечном памћењу, као и сви добротворитељи без којих Коло не би могло да обавља ту јединствену мисију ширења доброте и милосрђа, увек имајући на уму „*Све, дакле, што хоћете да чине вама људи, чините и ви њима*“ (Јеванђеље по Матеју, 7, 12).

КОЛО СРПСКИХ СЕСТАРА – ИСТОРИЈА ИЗА ИМЕНА!

Мила Викторовић
председница



796.41:061.2(497.11Piroth)1890/1941”

СОКОЛСКО ПРУШТВО „ПУШАН СИЛНИ“ У ПИРОТУ

Физичка култура и у њеној основи гимнастика, били су од давнина основни садржаји живота човека у његовом цивилизацијском трајању. Он је, докле људско памћење и записане речи досежу у прошлост, увек тежио да, развијајући своје физичке снаге, усмерава и уздиже своје духовне активности. Гимнастика је била само један део свеукупних потреба човека за физичким активностима, у различитим периодима његовог живота, али је значајно утицала на човека да је радо прихвати, као обавезујућу потребу, у развоју свога васпитања, и да она, у различитим облицима и манифестацијама, траје од памтивека до наших дана. Зато није чудно што је млади и талентовани новосадски сликар, двадесетпетогодишњи Стева Тодоровић,¹ који је сликарство изучавао у Бечу (1849), Минхену (1853/54), а дипломирао у Бечу (1856), пошто се настанио у Београду 1857, одмах отворио приватну школу за сликање, певање и гимнастику. То је било Прво српско друштво за гимнастику и борење, које се одржало само до 1863. године, када је Тодоровић отишао на студијско усавршавање у Италију.

¹ Стеван Тодоровић (1832–1925), сликар; доцент на Великој школи (1865); наставник вештина у гимназији и реалки (пензионисан 1894); основао Београдско певачко друштво и био његов председник; први позоришни сликар у дилетантској позоришној трупи; дописни члан Академије уметности СКА (1899) и њен прави члан (1901); секретар Академије уметности СКА (1908–1921).

Готово паралелно са овим Друштвом за гимнастику и борење, у Чешкој долази до оснивања једног великог покрета који ће, такође у својој основи бити телесно вежбање са гимнастиком, али ће суштина тог покрета имати дубље разлоге за постојање. Покрет се везује за догађаје после Мађарске револуције (1848), када друштвенополитичке, социјалноекономске и просветнокултурне прилике нису биле у интересу словенских народа који су живели у оквирима Аустријске царевине. Политика однарођавања спроводила се према Словенима, а посебно су то осећали Чеси. Родоначелник њиховог покрета био је доктор философије и природних наука, Мирослав Тирш,² вршњак нашег Стевана Тодоровића. Покрет је у Прагу прерастао у соколску организацију створену 16. фебруара 1862. године. Соколство се као покрет, под геслом француске буржоаске револуције: „Слобода, братство, једнакост“, са циљем јачања физичке и моралне снаге и националне свести словенских народа, проширило на Пољску, Словенију, Хрватску, Србе у Аустро–Угарској (Војводина, Далмација, Босна и Херцеговина), Бугарску, Русију, а њиме је била захваћена и Србија. Соколском идејом али и организацијом били су обухваћени и Срби у Америци.

Овде ћемо подсетити на речи из Тиршове прокламације соколској организацији, под насловом „Наш задатак, смер и циљ“:

„Наша је задаћа, да очувамо свој народ у оној свестраној чистоти, која не допушта народима да изумру, у оној трајној чилој снази, у оном здрављу телесном, душевном и моралном, које не дозвољава, да би никла каква поквареност, и какав застој, какво назадњаштво, тај најгори, управо погибелни злочин, који се може на народу починити.“

У Србији је већ постојало обновљено Београдско друштво за гимнастику и борење (1882), али је оно, под утицајем соколских идеја, променило име у Београдско гимнастичко друштво „Соко“ (1891). Соко је, иначе, било прихватљиво име за српску средину, јер је оно, у имену за једну птицу, персонификовало особине јунаштва, смелости, брзине и слободе. Али ово није била једина гимнастичарска организација. Убрзо, већ следеће године (1892), у Београду је основано Грађанско гимнастичко друштво „Душан Силни“. Ова два гимнастичка друштва паралелно су постојала до 1910. године када долази до њиховог уједињења у јединствену организацију: Савез српских соколских друштава „Душан Силни“. Старешина је био Стеван Тодоровић

² Мирослав Тирш (1832–1884), професор, оснивач соколства и творац соколског система телесних вежби.

а начелник Франтишек Хофман, из Чешке. Он је, на позив Министарства просвете и црквених дела Краљевине Србије, стигао из Прага 1908. године, у коме је основан словенски соколски савез и у Београду је организовао течај за обуку наставника за физичко вежбање у гимназијама по Србији. Хофман је остао да живи у Србији као професор, а касније и као службеник у Министарству просвете.³ Заволео је Србију и чак променио име у Мирослав Војиновић.

Многи значајни људи тога времена, професори универзитета, научници, просветни радници, уметници, трговци, занатлије, политичари и министри, били су чланови соколских организација или су као утицајне личности помагале развој соколства у Србији. Један од најистакнутијих српских сокола, Љубомир–Љуба Јовановић,⁴ значајна личност српске историографије, универзитетски професор, политичар и државник, иницијатор и оснивач неколико српских установа, друштава и часописа, био је министар просвете и црквених дела, од јуна 1911. до новембра 1914. године.⁵ У том периоду, његово Министарство је прописало *Основна правила и упутства за наставу телесног вежбања*, која је донело 21. октобра 1911. године.⁶ Јовановић је био иницијатор упућивања сокола из Чешке и Словеније у Србију како би помогли ширењу гимнастике у српским школама,⁷ а доношењем ових правила, систем физичког образовања, који је још Тирш увео, постао је обавезан за средње школе у Србији.

Како се соколски покрет развијао у Србији, он се ширио у све њене делове па је снажно обухватио виђеније и школоване људе, трговце, занатлије, а пре свега младе и заинтересовао их за гимнастику и Тиршов систем телесних вежби.

³ Бранислав–Бане Ћирић, *Соколски покрет и ДТВ Партизан – Пирот*, Пирот, 2006, 18.

⁴ Љубомир Јовановић (1865–1928), историчар, професор, народни посланик и министар, редовни члан Српске краљевске академије (1900); један од оснивача, поред соколског друштва: Српске књижевне задруге (1892), Академског певачког друштва „Обилић“ (1884), Дружине књижевника и уметника (1892), Професорског друштва (1888), Кола (1889), Дела (1893), Српског књижевног гласника (1901), Јадранске страже (1923) и посебно Спортског друштва и фудбалског клуба „Соко“, основаних 23. априла 1903, чији је био председник. Фудбалски клуб је био најбољи у Србији до 1914. године.

⁵ *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд, 1988, 195–197.

⁶ С. Недељковић, *Из прошлости соколства*, Братство, IX, Друштво „Свети Сава“, Београд, 2005, 121–127 (124).

⁷ *Исто*.

У Пироту је основано прво гимнастичко друштво 1890. године а његов оснивач и вођа био је Ђура Јовановић, књиговођа. У старом и ретком примерку књиге Миодрага Милошевића, просветара Соколског друштва у Пироту, која је написана као прилог за историју соколства у Краљевини Југославији, дат је историјат настанка и развоја соколског покрета у Пироту од његових првих почетака па до тридесетих година XX века.⁸ Нажалост, и у овој књизи нема много сачуваних докумената о годинама развоја соколске организације у Пироту од краја XIX до почетка XX века. За председника соколског друштва, Ђуру Јовановића, наводи се да није био дугога века и да је после неколико година преминуо, али покрет се није угасио и руковођење гимнастичарским друштвом преузели су Коста Јовановић, професор пиротске гимназије и Прока Нешић, кројач. Био је ту и један старији ученик гимназије из седмог разреда, који није био Пироћанац, али је обучавао младе соколце разним вежбама и био веома искусан у томе. Стекао је популарност и поштовање међу Пироћанцима али његово име хроничари нису забележили јер је и он убрзо преминуо. То је било у време отварања осморазредне гимназије у Пироту 1893/1894. године.⁹

Гимнастичко друштво „Соко“, које је из Београда деловало на целој територији Србије, имало је и своје упориште у Пироту. Штета је што није сачувана документација о његовом деловању у првим годинама. Друштво „Душан Силни“ такође је имало своје поклонице у Пироту. Оно је постало поново активно повратком са студија из Београда, Велимира-Веље Поповића, чиновника окружне благајне, који је соколством био задојен још у пиротској гимназији, али је на студијама био члан Београдског соколског друштва и стечена искуства пренео је повратком у Пирот. Са њим су Соколско друштво „Душан Силни“ у Пироту оживели: Петар Вучковић, судија, који је био старешина у периоду од 1908, па кроз све ратове, до 1920. године, затим, Петар Христић, трговац, Карло Скацел, апотекар, Алекса Антић, трговац и Љубомир Костић, кројач. Веља Поповић водио је организацију до 1910, када је био премештен.¹⁰

Интересантна је појава Петра Христића међу оснивачима и члановима Управе Друштва „Душан Силни“. За сада нема тачних података али се може претпоставити да је и он био члан Београдског соколског

⁸ М. М. Милошевић, *Соколско друштво – Пирот*, Пирот, 1933.

⁹ *Исто*, 6–7.

¹⁰ *Исто*, 8.

друштва „Душан Силни“. Рођен у Пироту 1877, после завршене ниже гимназије, школовао се у Београду и завршио Државну трговачку школу 1896. године.¹¹ Како је као „комисионер и шпедитер“ развио увозно–извозну трговину преко фирме „Христић, Џацић и Бераха“, која је била главни извозник пиротских ћилимова, али и вуне, платна (сукна), сира, качкаваља, масла, што му је била основна активност по завршетку школовања, па претпостављамо да се соколству није могао посветити више по доласку из Београда. Зато је сачекан повратак Веље Поповића са школовања из Београда да би он стао на чело Друштва. Петар Христић је био активан и у другим областима: био је један од оснивача Индустријско–електричног друштва у Пироту, Пиротске удеоничке потрошачке терзијске задруге („Ћилимарска задруга“), Пиротске виноградарске задруге, један од власника хотела „Национал“ (у коме су извођене прве филмске представе и где је уведен први телефон у Пироту); а у малом камерном саставу, са Ћиром Ранчићем, учитељем и Ђорђем Златковићем, инжењером, свирао је виолину; био је члан Певачког друштва „Момчило“, затим, је предводио пиротски одбор Самосталне радикалне странке и био изабран за председника пиротске општине (1910).¹² После учешћа у балканским и Првом светском рату, када је погинуо 16. септембра 1914, као резервни капетан II класе, његов ратни друг, пуковник Лазар Поповић, посветио му је песму испевану после рата и објавио је у готово заборављеној књижици, невеликог обима, *Пироћанци у ратним причама*. Лазар Поповић је такође био члан Београдског соколског друштва „Душан Силни“. Још један податак могао би да говори у прилог претпоставке да је Христић био повезан са соколима још крајем XIX века. Био је претплаћен на кола Српске књижевне задруге, „Српског књижевног гласника“ и „Дела“, у чијем оснивању је соколац Љуба Јовановић био један од најзначајнијих чланова. Повезаност и солидарност сокола биле су међу најзначајнијим њиховим личним особинама а братимство је било одлика чланства – сви су се ослављавали са „брате“.

После одласка Веље Поповића из Пирота, вођство соколским друштвом преузео је Рајко Караклајић, који је као чиновник премештен у Пирот из Скопља, али је био члан Београдског соколског друштва „Душан Силни“. Новембра 1909. Караклајић је послат у ср-

¹¹ *Трговачка школа у Београду 1843–1993*, Београд, 1993, 21, 26, 39–41. и 106.

¹² В. Тошић, *Успомене резервног пешадијског потпуковника*, прир. др Борислава Лилић, Пирот, 1996, 20–21.

пску гимназију у Скопље за наставника гимнастике и одмах је организовао рад соколског друштва али је друштво убрзо било забрањено 1910. године.¹³ Караклајића је затим премештен у Пирот да замени Вељу Поповића на челу соколског друштва. Као искусан и врло агилан организатор, Караклајић био веома успешан у окупљању младих који су пре прилазили друштву „Душан Силни“, вероватно због самог имена, него „Соколу“, али је убрзо, исте године, дошло до уједињења оба друштва у један јединствени Савез српских соколских друштава „Душан Силни“. Организација је и у Пироту јединствено почела да делује па је на првом заједничком слету, у сремској Раваници, на Видовдан 1910, из Пирота учествовало тридесет гимнастичара.¹⁴ Караклајић се у Пироту није дуго задржао јер је премештен за начелника Соколског друштва у Нишу; погинуо је на Солунском фронту као резервни официр.¹⁵ На његово место у Пирот је дошао потпоручник Драгутин Живановић, соколац, који ће служити у пиротском гарнизону, касније као командант 3. пешадијског пука, јер ће у Пироту остати до краја свог живота и стећи чинове од поручника до пуковника. Живановић је био више пута премештан и враћан у 3. пук и увек је задржао активности у соколском друштву. На дужности начелника он је пиротске соколе водио на соколски слет у Загреб 1911. године, а затим и на свесловенски соколски слет у Софију, „где је из Пирота вежбало 40 вежбача“.¹⁶

Већ смо поменули да је одлуком Министарства просвете и црквених дела, а заслугом министра Љубе Јовановића, 1911. у Србију дошла група од дванаест Чеха, међу којима је у гимназију у Пироту послат Карло Мифек, из Прага. Он је унео нови обичај међу члановима соколске организације тражећи да вежбају у посебним костимима који су набављени у Прагу; заинтересовао је саме родитеље више за соколство и на неколико организованих јавних часова обезбедио је учешће Соколског друштва из Београда; водио је пиротске соколе и на свесловенски соколски слет у Праг, где је учествовало 32 вежбача.¹⁷ Мифек је остварио овај успех и захваљујући помоћи и дружењу са Миодрагом Милошевићем, писцем поменуте књиге о соколству у

¹³ С. Недељковић, „Душан Силни“ у *Старој Србији*, Братство, XIII, Друштво „Свети Сава“, Београд, 2009, 313–316.

¹⁴ М. М. Милошевић, *нав. дело*, 8–9.

¹⁵ *Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу, 1894–1934*, Скопље, 1934, 149.

¹⁶ М. М. Милошевић, *нав. дело*, 10–11.

¹⁷ *Исто*, 13.

Пироту, који је био не само активни члан организације, већ је и као професор књижевности у гимназији радио на окупљању младих сокола.¹⁸

Убрзо је дошло до балканских (1912–1913) и Првог светског рата (1914–1918). Соколско друштво није могло да ради због учешћа својих чланова на ратиштима. После балканских ратова, у ослобођеном Скопљу, маја 1914, Пиротско соколско друштво учествовало је на слету, а на Видовдан исте године, последњи пут су се окупили код пиротског Градића. У ратовима је на бојиштима заувек остало осамнаест чланова Друштва. Њихова имена су посебно записана у повесници Друштва и ми их овде преносимо истим редоследом како су наведена:

1. Владимир Радић, директор гимназије, рез.[ервни] капетан I кл.[асе] 3 п.[ешадијског] п.[ука], погинуо на Ретким Буквама 1913. године.
2. Петар Христић, трговац, члан управе, рез. капетан I кл. 3 п.п., погинуо на Крупњу 1914. године.
3. Коста Н. Костић, професор, умро на војној дужности од пегавца 1915. године.
4. Алекса Антић, трговац, члан управе, рез. капетан II кл. погинуо на Руднику 1914. године.
5. Марко В. Вапа, пешадијски п. поручник, заробљен и као рањен убијен од Бугара у Сурдулици 1915. године.
6. Воја В. Вапа, ђак IV разреда гимназије, умро за време одступања у Подгорици 1915. године.
7. Димитрије Раденковић, „Него“, ђак VII разреда гимназије, поднаредник 3 п.п., погинуо за време одступања код Призрена 1915. године.
8. Ђорђе Аранђеловић, ђак VIII разреда гимназије, интерниран од Бугара, умро у Софији 1918. године.
9. Тодор Манчић, студент Трговачке академије, поднаредник, погинуо за време одступања код Пожаревца 1915. године.
10. Богољуб Јовановић, студент Трговачке академије, поднаредник, погинуо за време одступања код Пожаревца 1915. године.
11. Александар–Саша Велимировић, ђак VI разреда гимназије, погинуо за време одступања од Арнаута (одступајући с трећим пуком II позива).

¹⁸ Бранислав–Бане Ћирић, *нав. дело*, 23.

12. Јелисије Спасић, учитељ, резервни п. поручник 3 пука, погинуо 1916. године на коти 1212.
13. Војислав Ћирић, ђак VI разреда гимназије, интерниран од Бугара, умро у Софији 1918. године.
14. Витомир Пешић, ђак V разреда гимназије, интерниран од Бугара, умро у Шумену 1917. године.
15. Душан Петровић, ђак VII разреда гимназије, интерниран од Бугара, умро у Старој Загори 1917. године.
16. Радован Ђурић, телеграфист, погинуо од бомбе са аероплана у Соровићу, Грчка, 1916. године.
17. Душан Станковић, студент, злостављан од Бугара, умро у Крупцу 1917. године.
18. Власта Станковић, ђак V разреда гимназије, премлаћен од Бугара за време окупације, умро у Крупцу 1918. године.¹⁹

Од наведеног броја погинулих чланова Соколског друштва „Душан Силни“ у Пироту, чак осморица су били ђаци од V до VIII разреда гимназије, тројица су били студенти; по један, учитељ, телеграфиста, директор гимназије, професор и пешадијски потпоручник, а двојица чланова управе били су трговци. У смрти су били једнаки, као и у јунаштву, и не бисмо желели ни овде да их издвајамо, али нам се указала прилика да наведемо песму која је посвећена једном од њих, а коју заслужује сваки погинули српски ратник. Већ смо поменули песму сокола Лазара Поповића, ратног друга Петра Христића, која је испевана и објављена после рата а садржи три строфе: у првој је дат приказ борбе на планини Јагодњи (Западна Србија), на Мачковом камену и околним висовима изнад Крупња, средином месеца септембра 1914; друга строфа нас води у Пирот, у његову Саборну цркву посвећену Успењу Свете Богородице, где се држи опело погинулом ратнику, а трећа описује место погибије на вису Шанац, североисточно од Мачковог камена (кота 835):²⁰

¹⁹ М. М. Милошевић, *наведено дело*, 16–17.

²⁰ Петар А. Христић био је унук Христе Јовановића, званог Мали Риста (Турци су га звали: Чучук–Риста), трговца који је подигао велелепну кућу у Пироту 1848. године, и у којој је данас смештен Музеј Понишавља. Тај Музеј је и данас опремљен највише намештајем који је купио Петар Христић, а што стоји данас забележено само у необјављеном рукопису његове ћерке Вере, која је у тој кући живела од рођења, 1910, па до удаје 1946. године. Када се Петар женио, купио је спаваћу собу у Бечу (стил „сецесија“), која се од 1906. до 1949. године налазила у тзв. „големој соби“, затим, салон Луја XV из Париза, који је све време, док је ту живела породица

Перин гроб

Трешти гора, бој се љути бије
 На Јагодњи, горе на Камену.
 Низ обронке крв потоком лије,
 Рађевина гори у пламену.
 Смртна коса сто пут замахнута:
 Крчи пута извидница љута...

* * *

Са звоника Тијабарског храма
 Тужно јече звона староставна.
 С' амвона се света реч пролама:
 „Не плачите, то су дела славна!“...
 Јеца мајка, сузе на измаку:
 Помен држе мртвومه јунаку.

* * *

У врх крша, небу у висине,
 Где је јунак до јунака пао,
 Где заблиста Србиново име
 Пуним сјајем, Он је живот дао.
 Ту, где оро своје гњездо скрива,
 Пера Христић вечни сан почива.²¹

После завршеног рата соколско друштво је својом активношћу
 оживео Милош Пејчић, дугогодишњи члан и борац са Солунског

Христић, стајао у просторији која се сада у Музеју зове „кандил соба“; у Цариграду је Петар купио прекривач за кревет са четири јастука, једном великом и три мале простирке које су као таписерија стајале на зиду данашње тзв. „кревет собе“, која је Петру, пре женидбе, служила као момачка соба; овај прекривач са јастуцима био је израђен сав од црвеног атласа и украшен са златном срмом; ту су биле и женске папуче од истог материјала (ове последње ствари, сем прекривача и јастука, још увек се налазе код његових наследника, као и још неке друге ствари и фотографије); али је купио и друге делове намештаја: велики трпезаријски сто, столице и друго. Петар Христић погинуо је као командир 2. чете 3. пука Моравске дивизије II позива; сахрањен је поред цркве у Крупњу а после пренет у заједничку гробницу која се налази у крипти цркве.

²¹ Л. Поповић, *Пироћанци у ратним причама*, Земун, б. г., 35.

фронта, који је заједно са свештеником Стојаном Аранђеловићем организовао прво окупљање 13. новембра 1920. године и то у ослобођеном Цариброду. Пејчић је ускоро постао начелник Друштва и то био све до краја 1931. године. У том периоду, до 1929. године, старешине Друштва били су: прота Стојан Аранђеловић, Петар Нешић (директор гимназије), Фрања Добравец (професор гимназије), Милан Николић и Љуба Новаковић, пуковници. У Пироту је био одржан жупски слет 1928. године, после кога је Друштво добило на поклон скупочену заставу од тројице Пироћанаца, трговаца, који су живели у Београду и водили фирму „Крстић – Поп–Митић – Шајновић“, а коју су водили Спира Крстић, Алекса Поп–Митић и Живко Шајновић.²² Соколско друштво је имало велике добротворе и утемељиваче, њих осамдесет и четири, чија су имена сачувана.

Начин организовања Савеза соколских друштава „Душан Силни“ био је утврђен још пре рата на нивоу целе Србије. Савез је био подељен на више жупа, а ове на више друштава. Пиротско соколско друштво припадало је нишкој жупи. Редовни чланови друштва могли су да постану сви пунолетни грађани државе који су приликом пријема пролазили „покушајно доба“ од шест месеци и после тога су полагали заклетву и ословљавали се са „брате“ и „сестро“ и са поздравом „Здраво!“. Организована су и *соколска деца*, од шесте до четрнаесте године старости и *соколски нараштај*, од четрнаесте до осамнаесте године. Сви су имали посебне униформе које су их разликовале. Постојале су и соколске школе и соколане, у којима се вежбало; постојала је и соколска штампа на нивоу Србије: месечник „Соколски гласник“, са месним прилозима: „Соколска просвета“, „Соко“ (за предњаке), „Соколић“ (за нараштај) и „Наша радост“ (за децу).

У Пироту је изграђена Соколана у току 1920. и 1921. године. Тај Соколски дом саграђен је поред зграде Гимназије и са њом је представљао значајну архитектонску целину. „Тако је пиротска Гимназија добила своју салу за физичко вежбање, Соколану, која је годинама симбол спортског живота и Сокола али и целог града“, написао је у монографији о 120–годишњици гимназије у Пироту њен професор и угледни Пироћанац, Бранислав–Бане Ћирић.²³ Он је аутор до сада нај-

²² М. М. Милошевић, *нав. дело*, 24.

²³ Бранислав–Бане Ћирић рођен је у Пироту 1932. године; завршио је Факултет за физичку културу и магистрирао на Катедри спортске медицине у Београду 1981. године; бави се научним радом из области физичке културе а наслов његове књиге смо већ поменули у претходном цитирању.

комплетније монографије о соколском покрету у Пироту, од његових првих почетака до Другог светског рата, али и о каснијем развоју физичке културе у Пироту, све до наших дана: *Соколски покрет и ДТВ Партизан – Пирот* (2006).

Једна од најважнијих соколских манифестација били су слетови. Поменули смо их само неколико мада су они били, нарочито после Првог светског рата, чешће организовани, нарочито када су биле основане соколске чете по селима, при основним школама а уз помоћ учитеља. Слетови су били организовани на више нивоа – жупски, покрајински, савезни и свесловенски. Жупски слетови су одржавани сваке године, у другом граду жупе. Поред жупског слета у Нишу, 1922. године одржан је Први југословенски свесоколски слет у Љубљани. Када је соколска организација променила име 1929. године у Савез сокола Краљевине Југославије, одржан је свесоколски слет у Београду.²⁴ Тада је на челу пиротског Друштва као старешина био Петар Нешић, директор гимназије, поред Милоша Пејчића као начелника.

У периоду између два светска рата, а нарочито после 1930. године, популарност соколске организације била је велика. Соколска друштва и сеоске чете биле су упућене на сталне активности што је повезивало у учвршћивало соколство и идеју свесловенства међу младима, али и уз учешће старијих, посебно искусних сокола. Крајем 1935. године било је 19 соколских чета у Пиротском соколском друштву, а само Друштво у Пироту бројало је 600 чланова. Старешина је у 1932. години поново био Драгутин Живановић, сада пуковник, просветар Миодраг М. Милошевић, гимназијски професор, начелник Иван–Ика Јојић, судија и начелница Лепосава Стојановић, наставник гимнастике.²⁵

Пиротски соколи били су учесници великог свесловенског слета у Прагу 1932. године, њих двадесет пет. Такође су тамо били и 1936, али без тачних података колико је било учесника из Пирота, али је зато 1938. у Прагу учествовало четрнаест Пироћанаца. На овом последњем свесловенском слету пред Други светски рат, као вежбачи, из Пирота су учествовали следећи соколи: Божидар Петровић, са надимком Бошко Лула, предњак и вежбач; Љубомир Каракашевић–Каракаш, предњак и вежбач; Димитрије Митић, предњак и вежбач; Новак Стаменовић, трговац; Ђорђе Ћирић–Дубањо; Ђорђе Џунић–Рица; Јован Игњатовић–Дуган; Радисав Голубовић–Паничка; Бата Јовановић, бравар; Бранко Алексић, трговачки помоћник; Борко Голубовић,

²⁴ Бранислав–Бане Ћирић, *нав. дело*, 37–42.

²⁵ *Исто*, 43–54.

табак; Профир Стојановић–Прока, берберин; Бошко, обућар и Ђорђе Мадић. Бројно слабије учешће пиротских сокола, посебно из сеоских чета, могло се правдати временом одржавања слетова, које је обично падало у летњем периоду, када су пољски радови били најчешћи, а и радничка омладина била је спречавана радовима код приватника, па је присутност средњошколаца на слетовима била најбројнија. Соколице су, опет, за дужа и даља путовања биле спутаване патријархалним васпитањем својих родитеља.²⁶ Овде би требало забележити да су пиротски соколци носили олимпијски пламен за 11. олимпијске игре које су одржане 1936. године у Берлину. На путу кроз Југославију, на делу територије од села Жељуше, преко Пирота, до испред Беле Паланке, олимпијску бакљу носили су: Илија Стаменовић, Божидар Спасић, Мирослав Манчић–Кика, Тодор Вучић, Миле Ћирић, Димитрије Митић, Сава Тасић, Светислав и Ђорђе Антић.²⁷

Рад Пиротског соколског друштва одвијао се и по секцијама. Од спортских секција били су развијени атлетика, хазена (рукомет на великом терену), одбојка и фудбал. Друштво је имало своју библиотеку и музичку секцију. Посебан Просветни одбор Друштва имао је задатак да сакупља књиге за библиотеку, да набавља одговарајући материјал, стара се о редовној претплати на соколску штампу, одржава предавања сокоlima у соколским четама, али и да организује течајеve и полагање чланова за предњаке и предњачице. За првог надзорника Друштва постављен је просветар Миодраг М. Милошевић. Просветни одбор у Пироту организовао је два течаја за предњаке и предњачице Друштва: један, двомесечни, у току школске 1930–1931, који је пратило тридесет чланова из Гимназије, Учитељске школе и радника; а други, одржан у марту и априлу 1932, похађало је четрдесет осам чланова. Они су имали предавања и испите из националне историје, историје соколства, соколске идеологије, система телесних вежби и хигијене.²⁸

У последњој деценији пред Други светски рат, старешине, просветари и начелници–начелнице били су: Петар Нешић, директор Гимназије; Милош Пејчић, наставник гимнастике; Миодраг М. Милошевић; Димитрије Митић, наставник гимнастике у Учитељској школи; Божидар Петровић–Бошко Лула; Љубомир Каракашевић; Софија–Соја Живковић; Радулка Аранђеловић (касније удата Дуже-

²⁶ Исто, 59–63.

²⁷ Исто, 101.

²⁸ Исто, 35–36.

вић); Вера Костић; Зорица Нешић–Пауновић; секретар је био Милан Исаковић; благајник Профир Ћирић, пуковник; статистичар Никола Ћирић; економ Христина Николић, професор; књижничар Драгица Аранђеловић, професор. Међу члановима Управе Друштва били су и познати професори др Добривоје Алимпић и др Светислав Петровић, др Алојз Будимир, лекар, др Јован Мишић, лекар, Миливоје Антић, трговац, Страта Божиловић, трговац, Радован Перовић, државни тужилац и други.²⁹

Можда су највећи печат у раду Пиротског соколског друштва, у овој деценији пред рат, дали својим радом начелници Божидар Петровић, зв. Бошко Лула (1913–1987) и Димитрије Митић (1903–1980).

Бошко Петровић одрастао је у пиротској породици баштована а за гимнастику се загрејао у дванаестој години, када је постао члан дечије групе Друштва и наставио је у нараштајима до шеснаесте, па је као вежбач био помоћник предњака и предњак, све до положаја начелника. Његови учитељи били су гимнастичари и предњаци Милош Пејчић и Ика Јојић. Како је рано постао вођа групе, најчешће је био на челу младих занатлија и начелник занатлијске групе (1930–1939), али је водио и ђачке групе. Поред гимнастичких вежби и вежби обликовања, тренирала се атлетика: трчање, скок у вис и у даљ и бацање кугле. Учествовао је на свим свесловенским слетовима који су одржани у Прагу.³⁰

Димитрије Митић, десет година старији од Бошка Луле, изградио је професионалну спортску каријеру. Рођењем је био из пиротског села Гњилана где је основао сеоску соколску чету. Сазревао је кроз соколску организацију од вежбача и предњака до начелника. Школовао се за учитеља и преко педагошког рада у школи и као наставник гимнастике, допринео је оспособљавању многих младих кадрова на које је утицао у току њиховог школовања. Скроман, прилежан раду, одговоран у послу и према обавезама, давао је пример и био запажен па је напредовао и у Савезу соколских организација. Учесник свих свесловенских слетова у Прагу али и многих организованих на нивоу нишке жупе и шире у земљи, био је носилац великог знања и искуства па је радио и као инструктор. Соколска организација развијала је, поред већ наведених спортова, кошарку и смучање. Митић је активно играо фудбал у Пиротским клубовима ПОЛСК и Омладинац. Свој рад наставника и васпитача наставио је и у периоду после Другог светског

²⁹ Исто, 55–58.

³⁰ Исто, 82–85.

рата. Поменућемо још један податак из његове веома богате соколске, спортске и животне биографије. Припремио је групу вежбача из Пирота за свесловенски слет у Прагу, који је одржан 1948. године, а на коме су Пироћанци учествовали у оквиру Гимнастичког савеза Србије.³¹

У заоставштини Александра Христића (1911–1973),³² сина Петра Христића и последњег мушког потомка из породице Христић, праунука Малог Ристе, сачувало се више фотографија из периода када је Александар био, прво међу нараштајем, а онда и као предњак у Соколском друштву „Душан Силни“, међу чијим је оснивачима био и његов отац. Оставши рано без оца, везан за мајку Јелисавету (удовицу у двадесет деветој години) и две сестре, Видосаву и Веру, Александар се поистовећивао са оцем. Као већ одрастао дечачић, прешао је да спава у очеву некадашњу момачку собу, почео да учи свирање на виолини и учланио се у соколско друштво. Нажалост, студије у Београду (завршен Технички факултет, електромашинство), запослење на железници и живот далеко од Пирота, прекинули су његове везе са соколским друштвом, које је остало само драга успомена. Његов животни пут, преко рада на Државној железници у Суботици и Новом Саду, затим, мобилизација 1941, заробљавање, тешка туберкулоза плућа, која га је оставила у београдској болници и спасла заробљеништва, послератни рад у Министарству за тешку индустрију, подизање Ваљаонице бакра у Севојну од 1951. и послови на дужностима техничког директора, а касније и директора инвестиција у Севојну, изненада је био прекинут. Плућа овог пута нису издржала; није доживео ни пензију а како се касно оженио и сам је за собом оставио малолетну децу, као и његов отац. Александар је сахрањен у Пироту, уз присуство три пуна аутобуса радника и пријатеља који су дошли из Ужица да испрате инжењера који је подизао њихову Ваљаоницу. На једној од фотографија које објављујемо, види се са „браћом и сестрама“ са којима је заједно похађао течај и положио испите за предњака у Соколском друштву 1929, када је био ученик VII разреда гимназије у Пироту; гимназију је завршио у јуну 1930. године и већ од јесени постао студент Београдског универзитета.

³¹ Исто, 97–99.

³² Фотографије су нам уступиле за објављивање ћерке Александра Христића, које сада живе у Нишу: Видосава Најдановић, дипл. економиста и проф. др Јелисавета Тодоровић, ванредни професор психологије на Филозофском факултету у Нишу.

Соколско друштво „Душан Силни“ у Пироту и касније Соколско друштво у саставу Савеза сокола Краљевине Југославије, престало је да постоји Априлским ратом 1941. године и распарчавањем земље која је до тада постојала. Бугари су искористили своју окупацију Пирота за време рата да униште документацију соколског друштва. Иако соколска организација никада није званично укинута, нити је била забрањена, њен рад, као и многих других организација и покрета, једноставно није обновљен. У Пироту су, по завршетку рата, искусни соколски стручњаци и предњаци били укључени у развој физичке културе и спорта, па су своје место у спортском животу града нашли Димитрије Митић, Илија Шпадијер, Зорица Пауновић, Милош Пејчић, Радулка Дужевић, Голуб Каменовић и други.³³

Зоран Живковић Христић



Предњаци и предњачице са члановима испитне комисије приликом полагања испита у Соколском друштву у Пироту 1929. године. Александар Христић је на полеђини фотографије записао:

³³ Бранислав–Бане Ћирић, *нав. дело*, 103–105.

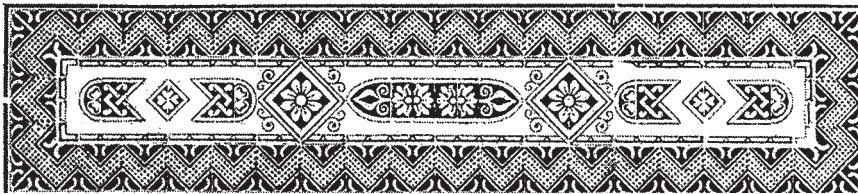
„Успомена на дан полагања за предњака“; његов је запис и свих имена. С лева на десно: Љубомир Каракашевић (VI разред Гимназије), Александар Христић (VII разред), Милорад Миленковић (VI разред), Гордана Костић (I разред Учитељске школе), Димитрије Митић, начелник, Десанка Костић (II разред Учитељске), Душан Зарић (VII разред), Јелисавета Пешковић (II разред Учитељске), Љубивоје Поповић (III разред Учитељске), Драгутин Стефановић (I разред Учитељске). Седе с лева на десно: Ика Јојић, студент права (касније судија и старешина Друштва), Добринка Радосављевић, начелница, Петар Нешић, старешина, Десимирка Крстић, наставница, подначелница, др Алојз Будимир, лекар техничког одбора.



Предњак Александар Христић са мушким нараштајцима Соколског друштва у Пироту 1930. године. Испред њега, доле у средини, седи Александар Ђорђевић, после Другог светског рата генерални директор Главног урбанистичког завода у Београду.



*Предњак Александар Христић са нараштајкама
Соколског друштва у Пироту 1930. године.*



796.061.2(497.1)

СОКОЛИ У САВЕЗУ ЗА ТЕЛЕСНО ВАСПИТАЊЕ „ПАРТИЗАН“ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У редовима Савеза сокола Краљевине Југославије 1938–1939. било је 384.000 чланова, чланица, нараштаја и деце (1). У Другом светском рату окупатори су забранили Савез сокола. У иностранству је наставио да ради Југословенски соко као део предратног Савеза сокола Краљевине Југославије. После рата део сокола наставио је своју активност у организацијама коју је створила нова власт а део се повукао из јавног живота чувајући соколске традиције. Соколски предњаци су своју активност могли да наставе у Фискултурном савезу Југославије. Почетком 1948. установљен је Гимнастички савез Југославије, који је окупљао 60.000 вежбача у 862 друштва широм Југославије (2). Непосредно после оснивања, Гимнастички савез Југославије припремао је учешће југословенских вежбача на XI Свесоколском слету у Прагу 1948. То је био први испит нове организације, коју је требало положити у иностранству, пред братским народом Чехословачке и многобројним гостима из словенских и других земаља. Југословенска група у Прагу састојала се од 700 бораца Југословенске ратне морнарице и 3.300 фискултурника чланова ФИСАЈ-а и Гимнастичког савеза. У Праг су ишли са 10 великих специјалних путничких возова. Сем морнара око половина вежбача били су предратни соколи (др. Виктор Мурник, др. Ивко Пустишек, Ангелина Петровић, ...). Резолуција Информбироа објављена је на Видовдан. Вежбачи су на

путу дознали за резолуцију и њихов одговор био је чврста решеност да свим својим снагама прикажу бар један део истините и стварне Југославије. У вежби су морнари својим телима изводили контуре брода, сидро и грб ФНРЈ. Омладинци и омладинке изводили су вежбе које су изражавале славну историју и стварност Титове Југославије. Њихов наступ био је бурно поздрављен, а посебно скупина „Турски марш“ коју је за соколске потребе пре Другог светског рата приредио др Виктор Мурник, први начелник Југословенског соколског савеза. Др Виктор Мурник је припремио екипу за слет. Представу је гледало 300.000 посматрача на великом стадиону у Прагу. Гледаоци су кроз подршку југословенским вежбачима изражавали своје незадовољство успостављању комунистичке власти у Чехословачкој.

У оквиру прославе Дана Републике, 29. новембра 1948. одржана је на Коларчевом универзитету у Београду свечана академија Гимнастичког савеза Југославије. Комитет за физкултуру владе ФНРЈ и Извршни одбор Фискултурног савеза Југославије одлучили су да на академији заједнички одају признање за залагање и високу патриотску свест колективу учесника на Свесоколском слету у Прагу 1948. и то: свим вежбачима, водницима, командирима и заменицима командири чета, свим штабовима бригада и главном штабу у саставу: Јозо Бачић, командант; Неда Крмпотић, заменик команданта; др Иво Пустишек, начелник; чланови штаба: Бора Стојадиновић, Владо Јуранчић, Рудолф Цар, Јован Шћекић, Томаш Шавник. Засебно су похваљени: др Виктор Мурник, Петар Ламза, Борис Грегорка, Рафо Бан, Јелка Бан, Милица Шепа, Фране Жиц, Славко Пољшак, Дана Пољшак, Зденко Павић, Боса Узелац, Едо Љубибратић, Олга Кержан ... Како је истакла Неда Крмпотић, учесник на слету:

„Лик физкултурника-вежбача са прашког слета, који са упорношћу и доследношћу учи и извршава задатак, који је пламени и одважни патриота своје домовине остаће светли пример у развоју наше физкултурне организације, која у својим редовима васпитава и има такве људе.“ (3)

На новембарској Савезној скупштини 1951. Гимнастички савез Југославије усвојио је ново име: „Партизан“ Југославије – Савез за телесно васпитање. Савез ДТВ „Партизан“ 1956. имао је 1.171 друштво са 269.827 чланова а наредне године 1.271 друштво и 278.482 чланова, као последица стварања већег броја друштава на селу. Своју десетогодишњицу „Партизан“ Југославије прославио је 1958. Чланови „Партизана“ били су активни учесници на изградњи Аутопута. Пет

бригада СТВ Партизана учествовало је 1958. на изградњи Аутопута Загреб–Љубљана. На деоници Параћин–Ниш 1959. Четири партизанске бригаде – учеснице на завршној спортској приредби у оквиру Дана младости у Београду добиле су више пута назив ударних бригада. У част 40-годишњице КП Југославије у Београду је од 25 јуна до 6 јула 1959. одржан Савезни слет „Партизана“ (4).

Као пример соколских предњака који су после рата наставили да раде у „Партизану“ можемо навести пример Милорада Вукадиновића. Био је начелник Соколског друштва у Кули (1928–1941), Соколског Окружја (1936–1941.) и један од четворице заменика начелника Новосадске соколске жупе (1938–1941.) а после рата биран је у највиша стручна тела СТВ „Партизана“. Године 1932. завршио је једногодишњу Вишу савезну предњачку школу за физичку културу у Марибору, коју је водио Леон Штукељ. Милорад Вукадиновић остао је упамћен као непревазиђени аутор слетских вежби на просторима Југославије, пре свега за велике слетове, 25 маја. Његове оригиналне композиције извођене су девет пута на приредбама поводом Дана младости у Београду. Учествовао је до 1985. на спартакијадама у Прагу. Добитник је Ордена рада са сребрним венцем, Награде „25 мај“, Спартакове награде Захваљујући његовом труду Прво гимнастичко друштво Нови Сад (од 1952. ДТВ „Партизан“) доживело је процват у свим активностима. За часопис Око соколово изјавио је: „Срећан сам и задовољан што сам упознао соколску идеју и што је она просветила мој живот и указала ми на праве вредности. Усвојио сам тај начин размишљања, рада и понашања и никада нисам зажалио због тога.“ (5) Други пример је Милица Шепа, члан начелништва Сокола Југославије а после рата члан СТВ „Партизана“. Била је професор Високе школе за физичко васпитање (од 1936. до 1941. и 1945–46) а од 1946. на ДИФ–у (6). Партизан је променио име у Савез за физичко васпитање и рекреацију „Партизан“, чије се активности поред настојања везаних за очување здравља и подизање радних и одбрамбених способности усмеравале на приређивање великих такмичења и смотри. Такмичења у вишебоју одржавана су до 1981. (Шибеник, Будва, Охрид, Тјентиште, Марибор, Приштина, Ровињ итд.). Број друштава „Партизан“ и број његових чланова из године у годину се смањивао упркос званичном државном установљавању да ове организације имају статус друштвених организација „од посебног интереса“ (7).

Др Ивко Пустишек је заједно са још десет бивших чланова Начелништва Савеза за телесно васпитање „Партизан Југославије“ у периоду 1947–1956. покренуо средином јуна 1992. иницијативу

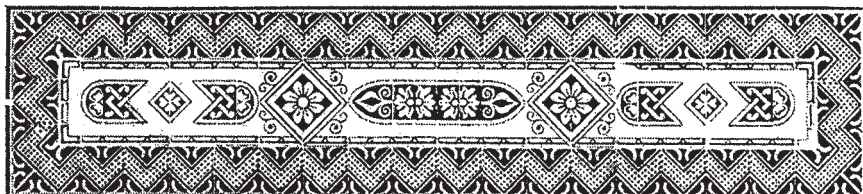
за обнову соколског савеза. Упутили су Председништву Савеза за спортску рекреацију и физичко васпитање „Партизан Југославије“ „Предлог за увођење масовног свестраног телесног васпитања у СР Југославији“. Председништво Савеза одбацило је ту иницијативу. Савез за спортску рекреацију „Партизан“ Београда се на скупштини 23.децембра 1992. вратио соколској традицији и назвао се „Савез Соко Београд“. Исто су поступила и друштва „Партизана“ у другим градовима (Нови Сад, Димитровград, Прокупље, итд.) (8).

За време Другог светског рата и после ослобођења власти сламају соколима крила. Соколство је проглашено монархистичком организацијом, те им се сва имовина (домови, вежбалишта и справе) одузима. Организују се нове организације које се баве телесним вежбањем и развојем спорта. Али тај масовни рад и наставу телесног вежбања у школама обављају бивши соколи који су били врхунски оспособљени за тај рад. Бивши соколи су припремали и организовали највеће слетове у држави. ДИФ је од настанка па до шездесетих година радио у Дому Соко-Матице у Београду. Тако да је развој масовне физкултуре после рата надограђиван на претходним соколским основама. Може се речи да је Соколство после Другог светског рата било потпуно онемогућено, али соколске идеје нису нестале. После пет деценија Соколски покрет обновио је свој рад. Милорад Јевтић, носилац Албанске споменице, Ордена Св. Саве и Југословенске круне, и члан највишег соколског руководства пре Другог светског рата, 8. августа 1991. упутио је позив старим члановима сокола на окупљање и обнављање соколских друштава. Стари чланови су на скупштини у Београду 23. јула 1992. обновили Савез сокола Југославије (9). На састанку одржаном 8.5.2004. у Београду Југославенски соко ушао је у састав Савеза сокола Југославије.

Саша Недељковић

Извори:

- Око Соколово*, Ванредни број, јануар-април 2008, стр. 28, Београд.
Савезни слет Партизана 26-28 јуна и 4-6 јула, Београд, 1959.
Наш спорт у 1948, Београд 1949; Павле Врачарић, *Обнављање соколства на територији Савезне републике Југославије*, стр. 30, „Саветовање улога обновљеног соколства ...“, Издавач Соколска жупа Београд, јун 1996, Београд.
„Савезни слет Партизана 26-28 јуна и 4-6 јула“, Београд 1959; *Развој масовне физичке културе после Другог светског рата*, стр. 29, „Око Соколово“, Ванредни број, јануар-април 2008, Београд.
Соколски и гимнастички великан ушао у 101 годину живота, стр. 14–16, „Око Соколово“ бр. 31-32, децембар 2008, Београд.
Борко Богојевић, *И оне су допринеле угледу Соколства*, стр. 22, „Око Соколово“ бр. 33-34, јул 2009, Београд.
Развој масовне физичке културе после Другог светског рата, стр. 29, „Око Соколово“, Ванредни број, јануар-април 2008, Београд.
Павле Врачарић, *Обнављање соколства на територији Савезне републике Југославије*, стр. 37, 38, „Саветовање улога обновљеног соколства ...“, Издавач Соколска жупа Београд, јун 1996, Београд.
Говор др Гордане Рајновић, стр. 11, 12, „Око Соколово“, Ванредни број, јануар-април 2008, Београд.



314.15(=163.41) (100)

СРБИ У СВЕТУ

Колико у свету има Срба? На ово питање нема тачног одговора. Никада досад власти ни Југославије ни Србије нису пописивале своје држављане у дијаспори, нити стране држављане који су српског порекла. Делимични подаци су доступни из пописа неких страних држава, из истраживања неких наших институција и из такође непотпуних података Српске православне цркве. Процене се крећу од два па до више од пет милиона људи. Велика разлика која такође сведочи о непоузданом методу пребројавања.

Оно око чега се сви слажу јесте да главну улогу у очувању осећања припадности српском народу и идентитета у дијаспори има Српска православна црква, затим неке од националних организација и удружења. Држава, која је претходних деценија повремено улагала и знатна средства у југословенске-српске школе и учење језика и националне историје и географије, последњих десетак или нешто више година посустаје и мало улаже у културне и друге везе са сопственим грађанима у иностранству, а да се не говори о очувању веза са онима који у другом или трећем колену имају српско порекло, а истовремено су страни држављани.

Чување традиције и обичаја, језика и културе, држава је углавном препустила самоорганизовању појединаца и група и, наравно, Цркви која је данас, чини се, више него икада активна у тој области. Самоорганизовању погодује чињеница да све више јењавају, нестају идеолошке и друге поделе међу Србима у иностранству, које су биле

поглавито изазиване различитим странама у Другом светском рату и неповерењем између државе и цркве. С друге стране, економска криза последњих година која утиче негативно како на српску дијаспору, тако и на српску државу, не ствара погодно окружење за боље међусобне односе и активности националног карактера. Није успела ни идеја, од које су многи много очекивали, о економској сарадњи српске државе и српске дијаспоре. Ако ништа друго, одложена је за нека боља времена.

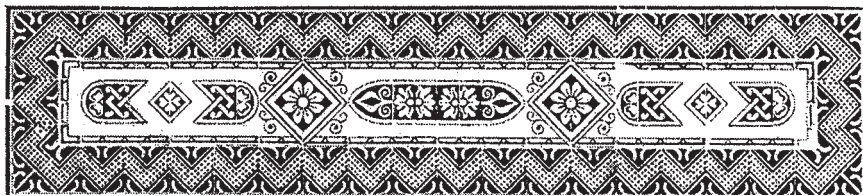
Засад је јасно само то да Срби, суочени са економским тешкоћама у матици, са тешким укупним положајем у Хрватској, Босни, Космету и другим подручјима где је њихово одржање угрожено као последица распада велике Југославије, и даље увећавају корпус дијаспоре. Овог пута егзодус нема само традиционалне правце – Северну Америку, Западну Европу, Аустралију, већ се усмерава и на Јужну Америку, Источну Европу (у којој су неке земље већ чланице ЕУ), па и на Азију и Африку. У том исељавању, овог пута, учествује приличан број младих и образованих људи, чије ће одсуство бити болно примећено овде у земљи, у годинама које долазе.

Због тога смо овог пута у овој рубрици дали и неколико прилога који се односе на српско исељеништво уопште. Што се тиче појединачне земље, избор је пао на Нови Зеланд, земљу која свакако није карактеристична по броју Срба који у њој живе – тек неколико хиљада њих је, и то највише у последње време, изабрало ова далека острва као своју другу домовину. Довољно да већ једна Српкиња страда у земљотресу који је ове године задесио Крајстчерч, један од тамошњих већих градова.

Та раздаљина, иако се данас скраћује Интернетом и авионским летовима, делује као знатно искушење, али и као инспирација људима који нису заборавили одакле су и којима је стало да своје наслеђе сачувају за себе и за генерације које долазе.

У овом броју покренули смо нови поднаслов унутар рубрике „Срби у свету“. Назвали смо је *Српске судбине „тамо далеко“*. И досад је било кратких прилога о судбинама неких Срба појединаца у „белом свету“. Сада ћемо настојати да у сваком броју објавимо по једну такву причу и нагласимо је посебним поднасловом. Овог пута објављујемо не само сажети прилог о животном путу Слободанке Ћирић, него карактеристичан одломак из једне њене приче. У мало редова, сазнајемо о њој много...

Душан Зупан



ГДЕ ЖИВЕ СРБИ И КОЛИКО ИХ ИМА?

Срби данас живе у око 90 земаља на свих пет континената (Милановић, 1993). То је широко пространство чија удаљеност, од Новог Зеланда до Америке, износи четрдесет хиљада километара.

Не рачунајући територију Србије и српских крајина, изван матице – у расејању, Срба има највише на америчком континенту, а потом у Западној Европи.

Питање броја Срба који живе у дијаспори окупирао је многе истраживаче, почев од Пере Слијепчевића (1917), преко Љубомира Косиера (1926), Л. Трњегорског (1938) до Мајкла Боре Петровића (1982) и Владимира Гречића (1990). Већина истраживача била је склона да тај број или прецењује или потцењује. Политичари и социолози, а посебно прваци српских националних организација, склони су, често, да предимензионирају број Срба у дијаспори, чак на четири милиона. То се првенствено чини да би се привукла пажња јавности на ову српску националну групацију у свету. Међу политичарима земаља имиграције, пак, када се говори о етничким групацијама, испољава се склоност потцењивању броја, а тиме и умањивања значаја мањих етничких групација, па и Срба и Црногораца, на неколико стотина хиљада. Цифра која ће овде бити презентирана представља средњу варијанту процене броја Срба у дијаспори у 1994. години.

Када је реч о свим Србима света, рачунајући житеље матице Србије, Црне Горе и српских крајина, и све генерације исељеника, па оне који привремено или стално раде у разним, пре свега европским

земљама, мањине које живе у старим и новим суседним државама, као реална могла би се прихватити цифра од око 11,5 милиона. Разуме се да се сви ти људи не изјашњавају увек као етнички чисти Срби, будући да су, особито у расејању, код друге, треће и четврте генерације, доста национално измешани. То се најбоље може видети и из пописа становништва САД. Од укупног броја оних житеља САД који су се изјаснили као Срби, око 50% су, на овај или онај начин, национално мешани. А да не говоримо о веома бројној групацији наших људи у иностранству која се изјашњавала на последњем попису становништва само као Југословени.

То се, мада у мањој мери, може констатовати и за Србе на просторима друге Југославије. Зато није чудо што су се Срби из мешовитих бракова изјашњавалии као Југословени приликом последњег пописа становништва у СФРЈ, 1991. године. Тада је регистровано 712 хиљада Југословена или 3% укупног становништва СФРЈ.

Према попису становништва бивше СФРЈ, укупан број Срба износио је 8,528.000, Црногораца 539.000 (Брунер, 1993). Према томе, у другој Југославији, када су почели етнички сукоби и грађански рат на њеним просторима, у њој је живело приближно 9,5 милиона Срба. Распадом СФРЈ, ако се не рачуна држава матица, највише Срба изван Србије остало је у Босни и Херцеговини. Попис показује број од 1,369.000, а процене (које укључују и један број Југословена) показују да их је 1991. године, у тој републици било приближно 1,5 милион.

На основу званичних статистика, изјава српских националних лидера у дијаспори, процена дипломатско-конзуларних представништва (ДКП) и синтезе изнесених процена у доступној литератури из ове области, аутори процењују укупан број Срба, Црногораца и Југословена српског порекла у свету, у 1994. години и то:

А. Отаџбинске земље

Република Србија 6,500.000 – 6,800.000

Црна Гора 539.000 – 600.000

Република Српска Крајина* 300.000 – 320.000

Република Српска** 1,400.000 – 1,500.000

Б. Прекоморске земље

* У Републици Српској Крајини живи, како се процењује 300 до 320 хиљада Срба, док се – како процењују УН – 250 до 280 хиљада Срба иселило из Хрватске.

** Један број Срба живи на територији бивше Босне и Херцеговине које су под контролом муслиманске владе и босанских Хрвата.

САД 430 – 500.000
Канада 80 – 100.000
Јужна Америка 20 – 30.000
Аустралија 90 – 120.000
Нови Зеланд 500 – 1.000
Јужна Африка 20 – 25.000
Велика Британија 50 – 55.000
Земље Трећег света 20 – 30.000

В. Европске имиграционе земље
СР Немачка 250 – 300.000
Аустрија 100 – 130.000
Француска 80 – 100.000
Швајцарска 70 – 100.000
Земље Бенелукса 15 – 20.000
Скандинавске земље 50 – 60.000
Италија 5 – 7.000
Остале 15 – 20.000

Г. Старе и нове суседне земље
Румунија 30 – 50.000
Мађарска 3 – 5.500
Албанија 5 – 10.000
Хрватска* 120 – 150.000
Македонија 44 – 70.000
Словенија 47 – 57.000

Према томе, на америчком континету живи близу 650 хиљада Срба и Црногораца, колико се процењује да има и у Западној Европи. Они су, на америчком континенту, у највећем броју концентрисани у централном и источном делу континента – Илиноис, Индијана, Мичиген, Минесота, Охајо, Пенсилванија, као и на канадској страни у провинцији Онтарио (највише их је у околини Торонта), затим у држави Њујорк и Њу Џерси, а на западу у државама Калифорнија и Вашингтон. Они који су дошли у САД у новије време концентрисани су око великих индустријских и трговачких центара – Њујорка и Чикага.

У Аустралији Срби живе у околини Мелбурна, Сиднеја, Перта и Канбере, док су на Новом Зеланду настањени у Окланду и његовој околини.

Од латинскоамеричких земаља Србе су највише привлачили Аргентина и Чиле.

У Европи су Срби нашли запослење управо у оним земљама које су после Другог светског рата и запошљавале највише странаца – СР Немачка, Аустрија, Француска, Швајцарска и Шведска.

Од старих суседних земаља, највише Срба има у Румунији, а у новим суседним земљама ситуација још није јасна.

Статус Срба у свету је тројак. Срби су грађани земаља главних имиграционих прекоморских земаља, сходно имиграционим политикама дотичних држава (у мањем броју и у Европи), затим грађани наше земље који имају привремени боравак (као резултат политике европских земаља која је вођена после Другог светског рата) и грађани суседних земаља који вековима живе у њима, али који су сачували свој национални идентитет. Статус исељених Срба зависи од политике сваке земље, која има тенденцију, под утицајем КЕБС-а, нарочито на европском простору, да призна индивидуална и колективна права националних групација. Разуме се, тај се статус временски и просторно разликује.

Даљи токови савремене сеобе Срба зависиће од низа чинилаца економске, али и друге природе.

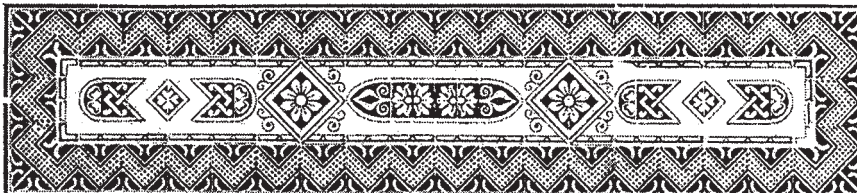
Како ствари стоје, узроци савремене сеобе Срба се неће тако брзо отклонити. „Push“ фактори ће, очигледно, још дуго имати утицај на даљи темпо спољне миграције Срба. Међутим, и имиграционе политике главних земаља усељења су од битног значаја.

Када је реч о класичном виду миграције, тј. исељавању, постоји тесна и узајамна зависност двеју главних компоненти имиграционе политике: регулисање усељења и интеграција. Земље класичне имиграције су још двадесетих година ограничиле годишњи број усељења и, касније, увеле контролу структуре имиграционих токова. Ниједна од њих, међутим, није обуставила имиграцију.

Канада, Аустралија и Нови Зеланд су, чак, подстицале имиграцију у дугом временском периоду. У осамдесетим годинама, имиграција у прекоокеанске земље се доста стабилизovala, с тенденцијом ка расту.

Заједничка карактеристика свих класичних имиграционих политика је, дакле, контрола усељења, лоцирана углавном у амбасадама и конзулатима у земљама порекла миграната. Контрола се врши имиграционом визом која квалификује мигранте за усељење.

Сједињене Америчке Државе, Канада и Аустралија заузимају централну позицију у међународним миграционим токовима Срба.



РЕЗУЛТАТ ИСТРАЖИВАЊА О БРОЈУ СРПСКИХ НОВИНАРА И МЕДИЈА У СВЕТУ

Истраживање је спровела Новинска агенција Тикер уз помоћ сарадника Удружења новинара „Медиаспора“.

Процене о броју Срба у свету су веома различите и крећу се од 2.8 до 4 милиона. Ово истраживање користи податак о максималном броју од 3.5 милиона Срба у дијаспори. Поуздане податке нема ни једна институција у Југославији, односно Србији нити државни органи, јер никада није вршен (званичан) попис Срба ван Југославије. Рачуна се да Срби живе у око стотину земаља света, на свим континентима.

Највише Срба у иностранству живи у Европи, а потом у Северној Америци. Осим Републике Српске, која није обухваћена овим истраживањем, највећи број Срба у једној држави (легално или илегално) живи у САД – један милион, у Савезној Републици Немачкој – 800.000, затим Канади – 400.000, Аустрији – 350.000, Аустралији – 130.000, Француској – 120.000, Швајцарској – 100.000, Италији – 100.000, Великој Британији – 70.000, Шведској – 60.000. Највећи „српски градови“ у иностранству су, у Европи – Беч са око четврт милиона Срба, затим Минхен са око 80 хиљада, а ван Европе – Чикаго са око 300 хиљада и Њујорк са око 100 хиљада Срба.

Упоредни подаци о броју медија:

1) САД – 1 милион Срба, 29 регистрованих медија на српском, 130 новинара у медијима који објављују на српском;

- 2) СР НЕМАЧКА – 800 хиљада Срба, 13 медија и 27 новинара;
- 3) КАНАДА – 400 хиљада Срба, 20 медија и 45 новинара;
- 4) АУСТРИЈА – 350 хиљада Срба, 11 медија и 19 новинара;
- 5) АУСТРАЛИЈА – 130 хиљада Срба, 14 медија и 35 новинара;
- 6) ФРАНЦУСКА – 120 хиљада Срба, 16 медија и 23 новинара;
- 7) ИТАЛИЈА – 100 хиљада Срба, 3 медија и 5 новинара;
- 8) ШВАЈЦАРСКА – 100 хиљада Срба, 4 медија и 7 новинара;
- 9) ВЕЛИКА БРИТАНИЈА – 70 хиљада Срба, 9 медија и 20 новинара;
- 10) ШВЕДСКА – 60 хиљада Срба, 6 медија и 14 новинара.

Структура медија који објављују на српском језику:

1) Штампани медији чине 55% од укупног броја медија, са укупним тиражом од преко 300.000 примерака месечно (укључујући и огласнике), са просечном динамиком излажења два пута месечно (подаци без „Европских Новости“ и „Вести“ из СР Немачке);

2) Радио програми, односно радио-часови емисије на српском језику на комерцијалним и радио станицама за етничке мањине, заступљени су са 23% од укупног броја медија на српском, са просечним временом емитовања 14 сати недељно, односно око два сата дневно (доминирају програми у изнајмљеним терминима на комерцијалним станицама, са око 85%, од укупног броја ове категорије медија);

3) ТВ станице, односно ТВ програми / емисије су заступљени са око 8% у укупном броју медија на српском, количина (број сати) емитовања сопственог програма (сопствене продукције) је 90%, реемитовање програма из отаџбине или домицилне земље је око 10%. Емитовање на сопственој станици / фреквенцији је око 9%, а у изнајмљеним терминима на туђим станицама је више од 90%. Просечно време емитовања програма ове категорије медија је 60 минута дневно;

4) Електронска издања (интернет сајтови) су заступљени са око 14-15% у укупном броју медија на српском језику.

Власничка структура:

У преко 90 % случајева су власници српских медија у иностранству, истовремено и уредници у медијима. Више од половине уредника и новинара у српским медијима у иностранству има више или високо образовање.

Занимљиво је да се 30% уредника, односно новинара, у српским медијима у иностранству налазе мање од десет година.

Финансирање:

Скоро сви српски медији у иностранству обухваћени истраживањем су дотирани од оснивача, спонзора и донатора. Осим неколико периодичних огласника у САД и Канади, остали медији од продаје или огласа не покривају трошкове рада. Само 1.5 % од свих медија имају неки облик помоћи, олакшицу или донацију од државе – домаћина у којој медији раде.

Развој-перспективе:

Највећи пораст у броју бележе Интернет медији, а у лаганом расту су и радио и ТВ. Број штампаних медија опада, а опада и њихова динамика излажења. Према динамици број тзв. интернет медија се увећава најбржим темпом.

Остало:

Српски новинари и медији су активни и у другим земљама у свету, међутим, њихов број је мали или подаци за истраживање нису били потпуни или доступни. На основу података овог истраживања и према подацима вишегодишњег истраживања новинске агенције Тикер за потребе публикације „Светски српски пословни водич“, укључивши Интернет медије у свету (дијаспори) постоји преко 500 различитих медија на српском језику са око 1.100 запослених (у просеку 2.2 новинара по једном медију или 3.2 новинара, ако се рачунају повремени сарадници).

Напомена: Спроведено истраживање је прво овакве врсте.

НОВИ ЗЕЛАНД – Везано за недавну анкету о „броју српских новинара и медија у свету“ коју је спровело Удружење „Медиаспора“ шаљем вам неке податке који се баве управо саопштеним подацима о попису становништва обављеном прошле године на Новом Зеланду. Нови Зеланд има 3 468 813 становника и састоји се од 3 острва: два велика (North Island & South Island) и једног мајушног острвца Stewart Island на којем практично и нема људи. Сваки трећи Новозеланђанин живи у Окланду (1.15 милиона становника).

Следећи велики град је Веллингтон са око 420 000 становника (главни град). Остали већи градови су Крајстчерч, Хамилтон, Дунедин, Инверкаргил, Квинстаун, Нелсон и Напиер. Укупна популација преко мора рођених људи на НЗ износи 698 628. Највећа југо-групација људи на Новом Зеланду су Хрвати. Тачно 2 280 становника НЗ је пријавило Хрватску као место свог рођења. У табели са приказом етничких група Хрвати су заступљени са 2502 особе. По попису из 1991. било их је само 171(!?), по чему испада да су за десет година Хр-

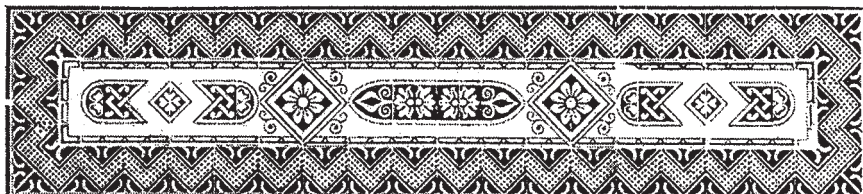
вати доживели пораст од преко 1000% (тачније 1 363%). Вероватно се 1991. године многи од њих нису надали обнови Независне државе Хрватске, па су се изјашњавали као Југословени, Кивији или Европљани. По истој информацији број Кореанаца је за задњих десет година порастао за 1946% (сада их има 19026, а пре 10 година их је било само 930), док је, рецимо, број Руса порастао у истом периоду за 530%. (са 480 на 3084) Интересантно је такође да се број етничких Хрвата смањује од 1996. на овамо (прије 5 година их је било 3 897), вјероватно због масовног умирања старе генерације и иселавања наших људи за Аустралију. Срби су слабо заступљени на Новом Зеланду, тако да нису ни приказани као одвојена етничка група, него се само каже да је 2 616 становника НЗ рођено у Федералној Републици Југославији (међу њима би требало да буде и око 500 Албанаца).

У табели са приказом етничких група 1509 људи је приказано као „South Slavs (formerly Yugoslav groups“), што је 1352 мање него што их је било 1996. (тада их је било 2 991 на Новом Зеланду, а 2466 је забележено 1991). Међутим, 9 588 људи је пријавило православну веру као своју религију (Orthodox), међу којима је највише Руса и Грка. У табели са етничким групама наведени су 3 084 Руса и 2271 Грк. Мало збуњује податак да је 5946 особа пријавило Serbo-Croatian као свој алтернативни језик. Године 1996. било их је 5439, па се стиче утисак да је број наших људи у порасту, иако други подаци говоре да се иселавају. Албански језик говори само 531 особа. Све у свему Срба нема више од 2500. Користећи све расположиве податке из пописа и узимајући у обзир раније генерације (особито бројну код Хрвата) и децу рођену на Новом Зеланду, ја бих проценио да је бројност емиграције што се тиче Новог Зеланда, са становницима бивше Југославије и њиховим потомцима следећа: 4000 Хрвата, 2500 Срба, 200 Црногораца, 200 Босанских муслимана (тзв. Бошњака), 100 Словенаца, 100 Македонаца и око 600 Албанаца.

Посебан је проблем што се у попису становништва уопште не помињу Словенија, Босна и Херцеговина и Македонија; нити се Срби, Црногорци, Македонци, Босански муслимани и Словенци третирају као постојеће етничке групе.

1. 10. 2003.

Агенција Тикер



СРПСКЕ СЕОБЕ

Непосредан повод да се заинтересујем за шири проблем српске дијаспоре био је трагични егзодус крајишких Срба из западне Славоније (у мају 1995), а потом из Книнске Крајине (у августу и септембру 1995). Пuteви према Бања Луци били су тада закрчени колонама избеглих и протераних деце, жена и стараца са завежљајима на коњским колима, тракторима и крововима аутомобила. По киши и невремену, испод запрежних кола и најлонских врећа вириле су дечије главице, чуо се пригушени плач старица. Са њима су се упутили и њихови кућни љубимци и све што је могло да се креће. У родном завичају оставили су попаљене куће и разорена имања на којима су остали немоћни и убијени чланови њихових породица. Пред таквим призором човеку се леди крв у венама. Требало би написати хиљаде романа да би се бар приближно дочарала судбина прогнаних и пострадалих крајишких Срба. Тим поводом написан је текст о хрватској олуји над Крајином, који је у овој књизи приказан у другом делу, а потом део о српској дијаспори у целини.

Сматрао сам логичним да се ранија сељења Срба могу боље појмити ако се детаљније обради проблем савремене српске дијаспоре и посебно невиђени егзодус Срба са властитих огњишта на измаку 20. века усред цивилизоване Европе. Многе тужне приче и старих и младих српских исељеника још нису забележене, њихове жудње за отаџбином још нису исказане. Многи покушаји Срба у дијаспори да успоставе присне контакте са отаџбином остали су без одговора

због арогантног односа ауторитарног режима, који није имао слуха да удовољи молбама и жељама својих сународника у расејању и размотри њихове предлоге за помоћ отаџбини, нити да их прихвати као потенцијалне повратнике кад се за то створе услови. Отуда, након демократских промена у Србији и Црној Гори, као и оних у Републици Српској, предстоји обиман посао да се, за почетак, уради статистика Срба у дијаспори, а потом и организује институционална сарадња матице и дијаспоре, ради обостране користи и задовољства, као што то чине сви културни народи. Наиме, према још несређеним подацима, више од једне трећине Срба живи изван матице. Мењали су се владари, системи и услови живота, а Срби су једнако одлазили за бољим животом, углавном бежећи од зла и сиромаштва. Најчешћи узроци тог зла и сиромаштва у српској отаџбини били су страни завојевачи, поробљивачи, експлоататори и диктатори, међу којима су се налазили и домаћи зулумџари.

Истини за вољу, ни српска држава, како у прошлости тако и садашњости, није много марила за своје сународнике у расејању. Често се понашала као маћеха према деци која су приморана да је напусте. Препуштала их је саме себи и туђини. Поред тога, све идеолошке неслоге и сукоби у матици одражавали су се и одсликавали међу Србима у дијаспори. Зато је и тамо изостајало њихово јединство, као и снажнији утицај на владе земаља домаћина да им помогну у кризним ситуацијама. Због тога су остајали немоћни да лобирају за српску ствар, као што су то успешно чинили Јевреји, Грци, Јермени, Турци и други за своје матичне земље. Како то наглашава академик Драган Недељковић, ни Српска академија наука није увек била у довољно будном стању, а српски народ и у матици и дијаспори очекивао је од своје највише националне установе да му „у помрчини која се наднела над њим, осветљава путеве и да га енергичније заступа пред Европом и светом“.

Матица Срба није успевала ни да потпуније прати сеобе Срба у суседне земље. Шта тек рећи о познавању ситуације међу иселим Србима на другим континентима? Ипак, отаџбина је и од њих увек и с правом очекивала солидарност и помоћ у кризним временима, и никад није остајала прикрађена у њиховим одзиву – било у облику материјалне помоћи, било у непосредном учешћу у ратовима за спас отаџбине. Данас је актуелно да улажу финансијска средства у производне пројекте и објекте за културни опоравак и напредак, како целе матице, тако и завичаја. Таква и слична дела знаће да цене потомци, који ће се све више враћати у отаџбину, знаће да цене прегнућа својих предака.

На срећу, Српска православна црква је била упорна у праћењу свог народа и у најудаљенијим пределима света, оснивала је парохије у свим њиховим насељима, па и онима испод земље на местима рудничких ископина у Аустралији. На све просторе до којих су Срби доспели, досегла је и српска традиционална култура. Не заборављају се српске славе и обичаји, вију се српске заставе, служи се литургија и певају српске песме. Макар симболично, отварају се и српске школе и с поносом презентује српска културна баштина другим народима. Одржавање српске самосвојности и у дијаспори говори о виталности српске нације која је одолела најездама свих империја на Балкану, и која је у преломним ситуацијама била уз своју отаџбину и високо носила њену заставу без обзира на личне последице у новој домовини.

Срби никад и нигде нису били у подређеном положају, ни у сфери науке, ни културе, ни уметности. У свим цивилизацијским достигнућима држали су истакнуто место. То им константно појачава црту поноситости и упорности у борби против свих регресивних и деструктивних акција моћника у њиховим настојањима да господаре свим народима света. Удруживањем научних, културних па и материјалних потенцијала у матици и дијаспори, Срби ће у будућности моћи да заузму такво место какво им припада у цивилизованом свету.

.....

Србија је последњих 150 година више пута изнова почињала своју историју. Њена деца су у том периоду променила више „отаца“, а од 1980. године изгледа живе са „разведеним родитељима“. У два светска рата српска деца су доживела библијски погром, а у последњој деценији 20. века – право расуло. Родитељи су им се смењивали, почев од српских феудалаца, преко азијатских деспота, потом монархиста, до републиканаца и комуниста, да би на измаку 20. века доспели у руке анархиста. Од такве недаће српска деца су бежала у бели свет тражећи мир, срећу и храну. Међутим, у том свету морала су се, као туђинци, клањати газдама. Била су принуђена да губе свој понос, мешају се са другим народима. Све то постепено је утицало на промену њиховог генетског кода. Зато српска деца у дијаспори, из више генерација, често констатују да се не познају и веома различито реагују на стање у отаџбини. Али, најчешће се и тамо деле према последњој, кобној идеолошкој подели у матици – на „четнике“ и „партизане“, јер је та подела још увек актуелна и најјача међу Србима у земљи.

Проблем је како међу њима пронаћи заједнички именитељ који ће бити усмерен ка отаџбини, као што је то случај код Јевреја. Познато је да громови и муње споје вукове и овце у истом тору, али накратко, јер

чим невреме прође свако узима оно што мисли да му припада. Сходно томе, влада тзв. народног јединства у Србији између левнице и деснице могла је да траје кратко јер је „напољу била олуја“. Међутим, за нормалну сарадњу потребна је умеренија клима међу коалиционим партнерима. Народна влада мора да изражава вољу целог народа (већине). Тек, таква врста слоге може да служи као узор слози у дијаспори. Мудре српске дипломате су својевремено констатовале да је срећа за српски народ што има своје извиднице у свету па може да се на време оријентише у времену и простору. Нажалост, последње две деценије владари нису имали довољно мудрости да искористе „српску извидницу“ у свету, него су се од ње оградиле као да је отпадник, а у њој је увек било научника, спортиста, уметника и поштених радника и сељака, и искрених патриота.

Само у последњој деценији Србија и Црна Гора су „извезле“ шеснаестину свог радно способног становништва (око 500 000), што премашује одлив мозга из свих земаља у транзицији. То се посебно односи на младе људе и стручњаке. Али, на то би се могло гледати и оптимистички ако би се паметно поступало у сарадњи стручњака у земљи и дијаспори. Наравно, за такву сарадњу су неопходне одговарајуће институције у земљи преко којих би млади људи могли да „удоме“ своје знање стицано на страним универзитетима. Проблем је што и после октобарских промена у Србији млади стручњаци одлазе уз поздрав: „дипломирај па емигрирај“. Осим њих, још увек одлазе врхунски стручњаци средњих година, којима је то решење у професионалној каријери, што представља праву катастрофу за истраживачку и техничку базу државе. На пример, међу 800 стручњака који су за последњих десет година напустили институт „Винча“, много је истраживача са одличним квалификацијама и талентованих за фундаментална истраживања. Тако је „Винча“ остала без стручњака средњих година. Остали су само млади који још уче, за које је тај институт само полазна и лансирана станица, и старији који су при крају каријере.

Због тога нису довољне само демократске промене власти у друштву него и радикална модернизација привреде, универзитета и система вредновања. Промене морају да буду привлачне и за оне који остају, па ће тада бити атрактивне и за повратак оних који су отишли, јер креативни људи траже развојне, истраживачке и друге изазове за своје способности. Људи ван своје отаџбине не могу да поседују душевни мир без обзира на материјално благостање које тамо стекну. То је случај и са данашњом српском дијаспором. Српски световни и духовни оци су још посвађани, а од своје деце у земљи и дијаспори

траже да буду пристojна, патриотска, слободољубива, вредна, духовно и материјално уравнотежена деца. Све је то лепо и „родитељски“, али родитељи би морали да им дају пример својом слогом. Зашто им је важнија секундарна идеолошка подељеност, настала због кратког историјског памћења и заборављања српске вековне традиције и духовности, без које је сваки народ дезоријентисан у простору, поготово у вучјим временима, која су настала превагом једне – материјалне стране живота у једнополарном свету? У таквом свету тешко се сналазе и деца сложних „родитеља“ (световних и духовних), јер су, нажалост, поготово у католичком хришћанству, и родитељи подлегли власти материјалног над духовном страном људског живота, чиме је кардинално поремећена равнотежа људског живљења. Тешко је наћи моделе како приволети српску децу, нарочито ону која је напустила земљу, да гину за отаџбину посвађаних родитеља.

Значи, нешто битно мора да се мења у понашању „родитеља“, ако желе да их деца помажу и да се постепено враћају у завичај за којим, природно, чезну. Мора да се, у првом реду, промени однос према укупној српској историји, морају да се уважавају сви делови српске културне баштине. Српско историјско памћење мора да се реконструише и уклони амнезија са наше историјске прошлости, а најновију српску историју, коју су углавном странци кројили, треба критички превредновати и, наравно, не треба из ње избацити оно што чини нит српске душе, него оно што нам је неприродно наметнуто. Морају се уважавати дела и вредности оних српских отаца који су стварали српску историју подносећи у њој улоге понижених, потлачених, увређених, експлоатисаних, мучених, окупираних. Једном речју, и Срби у отаџбини и дијаспори морају да прихвате чињеницу да им је иста мајка, без обзира на промене и разилажења отаца, и да због тога начин и путеве да ту једину отаџбину уздигну на пиједестал достојан поштовања, да је штите и прихвате као трајну и непролазну вредност, вредност над вредностима, без обзира на кварљиве, али променљиве владарске слуге. Међу радикалне промене код „родитеља“ спада и нужно помирење у Српској православној цркви (СПЦ), на њеним традиционалним народним основама. Затим, неопходно је пажљиво вредновати историју Срба од Немањића до данас следећи и тражећи нит њеног континуитета и расветљавајући константе раскола у српском бићу, да би се елиминисали узроци тог порока који су увек користили странци зарад својих интереса. При томе, не треба се устручавати, да се презентују и прогрес, и заблуде, и странпутице, ради тражења чврстог ослонаца у истинитим збивањима, који могу да буду сигурна основа за про-

јекцију јединствене стратегије опстанка, одбране и развоја отаџбине Срба. Кампањски и епизодни прикази историје (по принципу: сваки победник пише своју историју), не могу да замене конзистентну, континуирану, стварну историју нашег живљења и борбе током векова на простору Балкана, на месту сусретања и раскршћа култура, религија, цивилизација, на месту између истока и запада, али и југа и севера, на простору „промаје“ доброг и лошег у различитим цивилизацијама.

Веома је непримерена и припроста подела Срба на патриоте и издајнике, каквој су често прибегавали оратори владајућих олигархија кад им власт не би ишла од руке. Српски народ је, у основи, увек исти, али су се мењали његови владаци. У зависности од њихових интереса и степена усклађености са интересима српског народа, смењивали су се периоди прогреса и периоди стагнирања у развоју српске културе и демократије. Таква пракса владалаца српским родом мора да се заустави, јер она само штети српском народу и српској држави. О свим другим мањинским народима у Србији и Југославији брину многи други, а о Србима, и овде и тамо, скоро нико. Време је да сами о себи почнемо бринути, па ће то и други чинити. Не можемо да очекујемо да ће нас свет уважавати, све док не средимо основне ствари у својој кући и док се не помиримо сами са собом. Однос владара према српском народу се очитовао и кроз однос према српској војсци као истинском заштитнику српске државе. Војвода Мишић и други српски стратеги су били веома критични према властима које нису обезбеђивале одговарајући техничко-технолошки стандард српској војсци због чега је она, у тој димензији војне снаге, најчешће, била инфериорна у односу на агресора. Нажалост, та пракса се поновила у најдрастичнијем виду и током агресије НАТО на Савезну Републику Југославију (СРЈ), када Војска Југославије (ВЈ) није била у ситуацији да покаже своје могућности и у технолошким знањима и способностима. Изгледа да је и овог пута отаџбини била скупа благовремена набавка одговарајућих војних система, јединих којих се плаши савремени агресор. Да ли је коначно дошао крај таквој пракси? Високим моралом и неизмерним патриотизмом, ипак, не може да се надомести необјашњиво занемаривање технолошког развоја војне моћи српског народа.

На крају, као увод у разматрање питања о Србима у дијаспори, неопходно је говорити и о националној безбедности. Време и сви ратови које смо доживели у својој историји, сукоби које смо имали са освајачима, сусрети са различитим цивилизацијама, показали су да смо веома витална нација (државотворни народ), јер смо остали постојани у својој култури без обзира на војну и техничку надмоћ ос-

вајача и поробљивача. Међутим, при томе смо расули силну енергију, због свог ината, уместо да све наше енергије слијемо у једну главну, снажну струју, како нас нико више не би уцењивао и потцењивао. Не можемо да живимо само од ината и користимо само ту, без сумње, пркосну снагу, за супротстављање белосветском неморалу. Зар није мудрије да се та опробана константа удружи са другим вредностима српског народа, почев од здравог духа, патриотског осећања, војничке традиције, радне енергије, православног морала и других, које такође постоје у нашем народу (само их треба на прави начин вредновати и активирати). Тад ће се сви проблеми, спољни и унутрашњи, који заокупљају нацију, брже решавати.

Потребно је да сами себи објаснимо да су примарнији национални од идеолошких и партијских интереса, јер ће све нације света још дуго (и увек) опстајати имајући као врховну – националну вредност. То је, коначно, природни феномен, јер у природи, у којој владају инстинкти који су јачи од било које светске силе, равнотежа се заснива на постојању не јединки него сродних заједница једних поред других, наравно у конкурентској борби. Уместо идеолошких и других секундарних размирица, неопходно је, дакле, сву националну енергију усмерити на најважнији стратегијски циљ – да се Срби свих генерација, идеологија, па и религија, окупе око јединствене националне идеје, како би опстали у новом окружењу, водили битке са мање жртава и брже се развијали, тј. да се слију у јединствену отаџбинску струју (попут Јевреја, Грка и других народа који су искусили сличну судбину док нису конституисали националну стратегију).

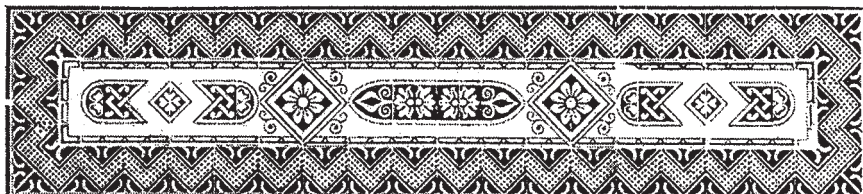
Према свету морамо да наступамо са јединственом националном стратегијом, али много офанзивнијом дипломатијом, јер свет више није биполаран да би ми били негде у заветрини блокова и лавирали међу њима (као што смо живели у једном периоду наше историје). Политичка клима у свету је радикално промењена и онај ко не подеси мундир према тој суровој клими, може да изгори или да се смрзне. Наравно, при томе национално достојанство и самобитност не може да се мења, а све остало може. Таква национална стратегија, у којој је примарна духовна, отаџбинска монолитност, далеко боље ће да повезује Србе свих слојева и генерација у отаџбину и дијаспори, тако да им ни географска раздвојеност неће представљати никакву препреку за свестрану духовну и материјалну интегрисаност у јединствено биће српског народа.

Мора се констатовати оптимизам који је озарио лица Срба у отаџбини и дијаспори који су унели резултати последњих савезних избора

у СР Југославији (24. септембра 2000), на којима су победу однеле демократске снаге у Србији и коју су милиони људи испред Савезне скупштине 5. октобра 2000. морали да одбране. У тим догађајима свет је препознао III српски устанак и поново се сетио правих Срба, оних који су и започели (почетком 20. века) ослобађање Европе од азијатских освајача и поробљивача. Дакле, српски народ је поново први показао шта значи снага народа и да пред њом клоне свака сила. То је путоказ и за друге потлачене и ојађене народе, али и прогресивно човечанство, да се тиранији може стати на врат само слогом народа. Српски народ у отаџбини и дијаспори сада поново добија шансу да јединствено сам кроји своју судбину.

Циљ ове студије је да се, на основу сагледавања актуелног стања распрострањености и организованости Срба у свету, да прилог стварању полазне основе за свеобухватно истраживање српске дијаспоре, укључујући и њено стање и стремљење након грађанског рата на простору претходне Југославије и демократских промена у Србији 2000. Посебан акценат се, при томе, даје сагледавању потреба и могућности да се српска дијаспора укључи у обнову и изградњу српске отаџбине, ради повратка угледа српског народа у свету и јачања укупне моћи и безбедности матице.

*Из књиге Станка Нишића: Хрватска олуја и српске сеобе
Београд, 2002.*



„СРБИ У ДИЈАСПОРИ“ (резиме књиџе¹)

Срба у свету, изван Србије, данас има око четири милиона. Живе у око стотину земаља, на свих пет континената. Највише их има на америчком континенту, затим у новонасталим суседним земљама на простору СФРЈ, у Западној Европи и Аустралији. Организовани су у више од хиљаду својих разноликих асоцијација.

Срби спадају у оне народе који су у својој бурној историји често напуштали свој завичај и селили се у друге земље. Појединачно или са члановима својих породица, они су се у земље пријема трајно настањивали као иселјеници, одлазили на привремени рад или долазили као избеглице и прогнаници.

Потрага за бољим животом и запошљавањем, ратови и претње ратовима, као и страх да им се не понови геноцид из прошлости – условљавали су да Срби, у дугом временском периоду, напуштају своје територије на којима су живеле генерације њихових предака. Током векова, Срби су напуштали завичај у више већих таласа.

После Косовског боја 1389. године и пада јужних подручја Српског царства под турску власт, дошло је до осетнијег померања српског живља према северу. Тада многи беже према пространим и плодним равницама Панонске низије, а становништво из крашких предела

¹ Славко Вежиновић: Срби у дијаспори – у прошлости и садашњости, Нови Сад, 1999.

креће се према приморју и приморским градовима. Сеобе Срба добијају на интензитету после пада Смедерева и српске Деспотовине 1459. године.

Велика сеоба Срба према просторима Панонске низије била је 1690. године, под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, када је више од 50 хиљада Срба прешло Саву и Дунав. У овој сеоби крајња тачка докле је доспело вођство српског народа била је Горња Земља и град Коморан, у данашњој Словачкој.

У време аустријско-турског рата (1737-1739) отпочела је нова сеоба Срба на север под вођством патријарха Арсенија IV. Патријарх тада са свештенством, племством и народом прелази Саву. Десетак хиљада српских избеглица бива распоређено по јужним деловима Панонске низије.

Сеоба Срба, названа «Пут на Исток», почела је према Русији и Украјини половином XVIII века. Прва организована колона исељеника из Потисја, Поморишја и са ширих пространава, под вођством граничарског пуковника и потоњег руског генерала Јована Хорвата, кренула је у Русију крајем септембра 1751. године. Населили су простор у Украјини, према Дњепру и ту своју нову насеобину назвали Нова Србија. Подигли су и утврђење, названо Света Јелисавета, из којег се касније развио Јелисаветград. Друга група српских досељеника, под вођством пуковника и каснијег руског генерала Јована Шевића и пуковника Рајка Прерадовића, стигла је у Кијев 1752. године. Они су насељени источно од дњепарске пустиње, дуж реке Северног Донеца и између река Бахмута и Лугана. Ова област названа је Славјаносербија.

У току Другог светског рата, а нарочито пред његов крај и непосредно у поратним годинама, одвија се нова сеоба Срба. Она, углавном, тече према европским земљама, али и према Северној и Јужној Америци и Аустралији. То је, пре свега, била сеоба политичке емиграције и дела поражене војске из рата. После слома фашизма и завршетка Другог светског рата, они нису смели да дочекају нову власт или нису хтели да живе у земљи у битно промењеним друштвеним и историјским околностима. Међу овим исељеницима налазио се и велики број Срба који су у току рата били одведени у заробљеништво и на принудни рад у Немачку и Аустрију. Такође, међу њима је био и један број избеглица, углавном с подручја Хрватске и Босне и Херцеговине и расељених лица која су после рата била смештена у избегличким логорима у Немачкој, Аустрији и Италији.

Средином 60-тих година почиње сеоба Срба на привремени рад у иностранство. Она је покренута из економских разлога и с мањим или већим интензитетом и прекидима, траје све до данашњих дана. Срби, највећим делом, одлазе на привремени рад у западноевропске земље (Немачку, Француску, Холандију, Данску, Шведску, Швајцарску, Аустрију), али и у Сједињене Америчке Државе, Канаду и Аустралију.

Последња сеоба Срба почиње почетком 90-их година. Настала је као последица насилног распада СФРЈ и грађанског рата који је, потом, избио на њеним просторима. Из отцепљених република бивше СФРЈ – пре свега оних република које су биле захваћене грађанским ратом (Хрватска и Босна и Херцеговина) – кренула је према матици, али и европским и прекоморским земљама колона избеглица и прогнаника српског народа. У најтежем периоду кризе и грађанског рата на простору СФРЈ, у СРЈ своје уточиште и привремени смештај нашло је близу милион српских избеглица.

Срби у свету имају тројак статус: живе као исељеници, имају статус националних мањина у суседним земљама, или као српски грађани привремено бораве и раде у појединим имиграционим, домицилним земљама.

Срби са статусом исељеника већ више генерација са својим породицама живе у појединим домицилним земљама. Највише их има у Европи, САД, Канади и Аустралији. Срби који привремено бораве и раде у појединим имиграционим земљама (земљама пријема), интензивно су почели да долазе у поједине европске и прекоморске земље (Немачку, скандинавске земље, Француску, Аустрију, САД, Аустралију и Канаду) средином 60-тих година, у потрази за послом и бољим животом.

Срби са статусом националних мањина вековима живе у суседним земљама, као и у републикама бивше СФРЈ, које су после њеног распада постале самосталне и суверене државе. Срби у Румунији и Мађарској већ имају статус националних мањина, док се у Албанији за тај статус још увек фактички боре. Положај и статус Срба у државама са простора некадашње СФРЈ доста је специфичан и различит од једне до друге државе. У Словенији Срби имају статус етничке групе, али раде и на томе да добију статус националне мањине. У Хрватској Срби се боре да опстану и остану да живе у својим домовима и територијама на којима су вековима живели; да сачувају свој национални, културни и духовни идентитет и своја основна људска и грађанска права и слободе. У Босни и Херцеговини Срби су, у складу с одред-

бама Дејтонског мировног споразума, конкретно дефинисали и учврстили свој положај конститутивног народа у Босни и Херцеговини, а Република Српска положај конститутивног ентитета Федерације Босне и Херцеговине.

Срби у Македонији ангажовани су на томе да се дефинише њихов уставни положај и заштите основна национална права, која су гарантована Уставом Републике Македоније. Пре свега, реч је о праву да школују своју децу на матерњем језику; да отварају библиотеке, читаонице и српске културно-информативне центре у местима у којима постоји већа концентрација српског становништва и да се од стране државе обезбеди адекватно чување и заштита културно-историјских споменика, којих у Македонији има велики број. Такође, траже да им се обезбеди равноправан третман и приступ медијима и створи шири простор за информативне емисије на српском језику на државној радио-телевизији и да имају слободу вероисповести у својој канонској цркви и на свом матерњем језику.

* * *

Клубови, удружења, друштва и бројне хуманитарне организације основни су облици организовања и деловања највећег броја Срба у свету. Кроз ове форме организовања и рада окупљено је у просеку око 10% наших сународника, мада је стање доста специфично и различито од једне до друге земље.

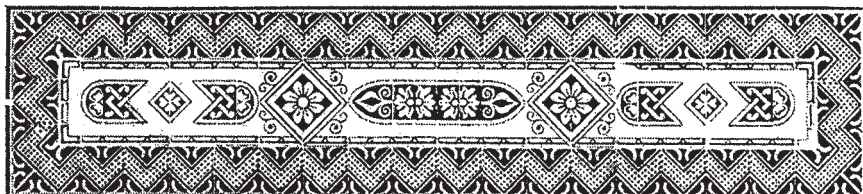
Савези и заједнице су најшире асоцијације, док су клубови и удружења најраспрострањенији облици организовања и деловања Срба у свету. Поред тога, постоје и разне форме њиховог интересног окупљања и деловања у области културе, образовања, забаве, спорта, информисања, привредних активности, бизниса, хуманитарних акција и др. У неким местима у Европи и Америци делују и културно-информативни центри.

Срби у свету данас су највише заинтересовани, али и ангажовани, да заштите и очувају свој културни и духовни идентитет, свој језик и писмо. Посебно су истрајни да остваре два битна циља и задатка: Прво, да успоставе, садржајно обогате и осигурају што чвршће, редовније и непосредније везе са својом матицом, које ће по свом садржају и динамици одговарати културним, образовним, економским и другим егзистенцијалним националним интересима и потребама; Друго, да ојачају рад својих базичних организација и изграде нове

организационе облике и методе деловања, како би могли ефикасно договарати, планирати и успешно водити бројне конкретне активности.

Свесни су чињенице да ће само ако су добро организовани, ако плански, координирано и на дужи рок заједнички раде, и то уз пуну помоћ своје матице, моћи успешно да заштите и очувају своје основне националне интересе. То је данас егзистенцијални интерес српског народа – како у матици, тако и у дијаспори.

Славко Вејиновић



РАСЕЈАНИ НА СВИМ КОНТИНЕНТИМА

Поџовор књиџи „Срби у дијаспори“

Данас више од трећине српског народа живи изван српске државе; по Славку Вејиновићу, око четири милиона! Те кобне сеобе треба да прате и наше мисли, и наша чувства, и наша наука, и наше делатности у просвети и култури. Писати о сеобама и о животу у дијаспори већ значи имати свест о себи у овом смутном времену. Извесне српске установе су затајиле; многи позвани појединци не чине оно што се од њих очекује; ни сама држава није на висини историјскога тренутка и још није нашла одговоре на судбинска питања. Јер, бити ил' не бити – питање је сад!

Да се нађу одговори потребна је мобилизација наше памети, нашег морала, свести и савести.

Српска академија није у довољно будном стању, а српски народ и у матици и у дијаспори очекује од своје највише научне установе да му, у помрачини која се наднела над њим, осветљава путеве и да га енергичније заступа пред Европом и светом, с којима је изгубљен заједнички језик. Матица српска једва да прати нове сеобе Срба у најближе нам суседне земље, а сада се оне одвијају по целом глобусу, на свим континентима, где све националне институције треба да стварају своја огњишта и своје огранке: да се спасе што се спасти може и мора.

Једино Српска православна црква, верно и упорно, следи кретања свог народа и оснива парохије од Јужне Африке до Скандина-

вије, од Аљаске до Јужне Америке, Аустралије и Новог Зеланда. На свим континентима, у пределима покривеним вечитим ледом, као и у жарким пустињама (рецимо у „Црвеној пустињи“ на северу Аустралије, где је рудник драгог камења и где Срби станују испод земље, па и цркву имају под земљом), или на острвима усред бескрајних океана, на Хавајима или Тасманији, на пример, вију се српске заставе, свечано се обележавају Видовдан и Ђурђев-данак, служи се света литургија на црквенословенском и српском, слави се српско крсно име и пева наше, православно и светосавско, „Христос воскрес“ и „Рождество Твоје“.

И српска школа, као и свеколика култура, треба да прате наш народ на опасним путевима које му је наменио немилосрдни историјски удес. Јер морамо опстати, уклопити се у туђе оквире, али се не утопити и не изгубити: спасење је у култури, у језику, у моралу заснованом на предањима, на вери и обичајима.

У новим срединама Срби имају шта да науче, па би им и патриотска дужност била да све ваљано покушају у своју отаџбину пресадити; али где год били, они су и гласници наше културе, која има шта да понуди свету. Тако се историјска несрећа може преобратити у плодносну размену и узајамно обогаћивање. То и јесте принцип виталних, а Срби су, не једном, потврђивали своју виталност. Њихов тумач, аутор великог романа времена и простора – „Сеоба“, није случајно закључио: „Било је сеоба и биће их вечно, као и порођаја, који ће се наставити. Има сеоба. Смрти нема.“

У свим драмама повести имали смо моћне светионике. И Свети Сава је много странствовао и колико је од других моралне и културне вредности примао и у Србију их пресађивао, толико је у туђини благо нашег духа делио, на најбољи начин заступајући своје отачаство. У новијим временима Доситеј и Вук су примери сличне плодотворне уравнотежености. У нашем столећу моћни светионици нам беху Никола Тесла и Михајло Пупин, узор како се може савршено уклопити у велики свет, а остати свој, веран свом пореклу, роду и имену. И данас, на свим континентима, постоје просвећени Срби: драгоцени за земље које су их примиле, а бескрајно одани своме отачаству, што потврђују својим добрим делима, жртвовањем и великодушном помоћи – кад год нам је у матици тешко.

Аутора заокупља распрострањеност и статус Срба у свету, степен њихове организованости и облици делатности, особито кроз допунску наставу српског језика и просветитељско посланство Српске цркве. Језик нам је угрожен, јер ни десет посто српске деце није обухваћено

српском школом. Ја се бојим да није ни три одсто! Ту су затајиле и држава и културно-просветне установе; затајила је и интелигенција, особито у расејању, која би морала имати много више смисла за самоорганизовање и узајамно помагање. Многи као да су заборавили и древно златно начело: колико језика знаш, толико људи вредиш, тако да неговање сопственог језика представља не само морални и историјски дуг према прецима, него је то дуг и према себи и сопственој деци, која треба да се користе повластицом што могу да одрастају у две културе и у два језика: матерњем и страном, који више и није страни.

Највећа глупост би била изгубити језик, а то се догађа, па се у неким српским породицама деца и родитељи споразумевају на енглеском, немачком, француском, често изопаченом, јер извесни родитељи заборављају свој српски језик, не научивши довољно страни. То понашање је инфериорно, недостојно старог народа какав је српски.

Чујем да Турци, на пример, готово никад у породици не говоре другим језиком него својим, јер су поносити што су Турци. И ми имамо све разлоге да будемо, не мање, поносни. Али зашто да примере тражимо у далеком свету кад их имамо у својој земљи и својој средини: нису ли наши Словаци, из Ковачице и Старе Пазове, убедљиви показатељ да се може опстати, језички и културно, а тиме и национално, упркос чињеници да су мањина, окружена са свих страна језиком и културом Срба, Мађара, Румуна? Наши Словаци су савршено уклопљени у југословенску државу и српско друштво, а притом ништа нису изгубили од свог народног карактера, него су само добили, будући да су очували свој језик, веру и обичаје, а знају и језике, и све што уз њих иде, својих знатно бројнијих суседа. Може се, дакле, опстати у сваком окружењу, ако се негују свест, вера и култура. Могли бисмо навести још доста сличних примера да опоменемо и охрабримо наш народ који се затекао у туђини, у опасности да брзо, кроз асимилацију, нестане. Опстати можемо, а рекао бих – и морамо!

Но будемо ли се одрицали свог језика и своје културе, олако пристајући на осиромашење духовно и стварајући збрку у свести и осећањима, наша деца у расејању не могу далеко стићи, јер су им видици сужени, а културни темељи одвећ плитки. Из искуства знам: многи наши младићи и девојке не успевају да на факултетима прођу кроз тесна врата после прве године студија, јер су сиромашни духовно, ограничени културно. Очигледно, требало би се држати Доситејевог правила: „Идућ’ учи, у векове гледај!“ Примај што више од пространог света, али

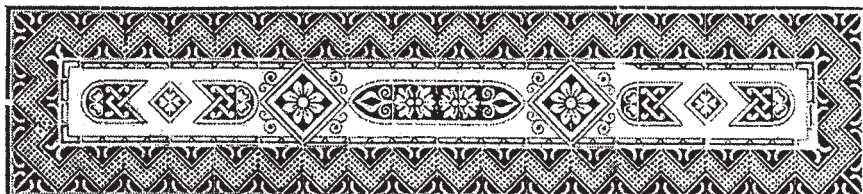
бацај поглед у даљину и ширину, и – тако обогачен – не збуњуј се, него остани свој, негујући у себи обе културе, српску и страну.

У књизи се описује незавидна судбина Срба, често обесправљених и угњетених, на јужнословенском простору: у Хрватској, Словенији, Македонији, Босни и Херцеговини; трагичан положај у Албанији а, после драматичне асимилације, тек данас подношљив статус Срба у Мађарској и Румунији. Аутор, затим, прати Србе по скоро свим европским земљама, да би потом прешао на друге континенте: у Северну и Јужну Америку, у Аустралију и на Нови Зеланд, у Африку и Азију. На тај начин се стиче целовита представа о нашем присуству и положају у свету. Међутим, та слика се непрестано мења, јер сеобе још трају, те ће бити потребно ово дело, и њему сродна дела, допуњавати новим подацима, продубљивати анализе, осветљавајући и решавајући стално нове проблеме.

Доста простора посвећено је српским организацијама, особито клубовима, културним и информативним центрима, хуманитарним организацијама и фондовима. Дискретно је указано и на супротности које међу Србима постоје услед идеолошких и политичких разлика: покадшто се те разлике претварају и у непомирљиве опречности, у непријатељства кобна по јединство, толико неопходно увек, а особито данас. Никако да суштински усвојимо да „само слога Србина спасава“, и да то свето начело у свакодневном животу примењујемо. Принципи јединства Хрвати су одавно пречистили и остварили, држећи се гесла: „Хрват је Хрвату мио ма које идеологије био!“

Виши интереси државе, јединство народа морају бити далеко изнад свих једностраних и егоистичних интереса, индивидуалних и групних, страначких и идеолошких. Пuteви могу бити различити, али сви треба да воде ка заједничком добру. Није циљ једноумље, па ни јединствена организација; али разлике ваља схватити као богатство, као преимућство. Разлике ће бити темељ хармоније ако не заборавимо општи интерес, ако сви служимо заједничком циљу, ако смо у служби узвишеног идеала, који треба да нас уједињује и да усклађује све наше разноврсне акције. То је смисао организације „Српска веза“: да повезује оно што је различито, а стваралачко и племени-то, да усмерава све плодноносне делатности ка општем добру нашег народа, и у расејању и у матици. Где је слога – ту је и Божји благослов, забележио је Вук. А Швајцарци, међу којима су разлике неупоредиво веће него у нас, кажу: „Где јединство влада, ту станује Бог.“

Драган Недељковић



СРБИ НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ

На Новом Зеланду живи око 5.000 наших грађана. Највише их је у Окланду и Велингтону, а мање у Крајстчерчу и Хамилтону. Срби су се, углавном појединачно, почели да досељавају на Нови Зеланд већ крајем XIX века.

Међутим, у већем броју су дошли у ову земљу тек после Другог светског рата – од 1948. до 1952. године, као расељена лица или политички емигранти. Ипак, највише Срба се доселило непосредно после избијања кризе и грађанског рата на простору претходне Југославије. Већином, то су били високо квалификовани и стручни радници, са солидним радним искуством, а често и са међународним референцама.

Наши исељеници у Окланду су 1992. године основали Југословенски космополитски клуб, који је касније променио назив у Српски клуб. Клуб је окупио стотинак породица и има неколико стотина чланова, углавном из редова старих и нових досељеника. Сви они активно раде и редовно посећују клубске просторије. Број чланова Клуба стално се повећава. Међу њима је ангажовано и више интелектуалаца и пословних људи.

Клуб има аматерски оркестар и отворен је сваке суботе. Редовно организује пригодна дружења и сусрете наших људи, а повремено и излете. Покушаји да се у Клубу покрену и друге активности, на пример организовање курсева енглеског језика, рачунарства и музике,

нису имали одјека међу чланством и нису дали неке видније резултате.

Наши грађани на Новом Зеланду се приликом запошљавања суочавају са два главна проблема: недовољним познавањем енглеског језика и компликованим и децентрализованим системом признавања квалификација.

Признавање квалификација врше имиграционе власти и диплома не значи и аутоматско признавање квалификација код запошљавања. О томе, готово самостално, одлучује послодавац, или уз помоћ професионалних асоцијација, као што су, на пример, асоцијације лекара, адвоката и инжењера. Лекари, адвокати и просветни радници имају највише проблема приликом нострификације диплома и запошљавања у струци. Нови Зеланд у образовању не води мултиетничку политику, попут Аустралије. Неговање матерњег језика је препуштено етничкој заједници и завичајним организацијама, њиховим финансијским и организационим способностима.

Имајући у виду чињеницу да на Новом Зеланду живи велики број наших незапослених наставника, допунску наставу на матерњем језику би било могуће успешно организовати, уз релативно малу финансијску подршку родитеља.

Међутим, родитељи, суочени са егзистенцијалним проблемима и жељом да деца што пре науче енглески језик и уклопе се у постојећи систем школа, за сада показују мало интересовања за учење матерњег језика. Ипак, у просторијама Српског клуба деци је омогућено да уче свој језик и да похађају Српску школу „Свети Сава“.

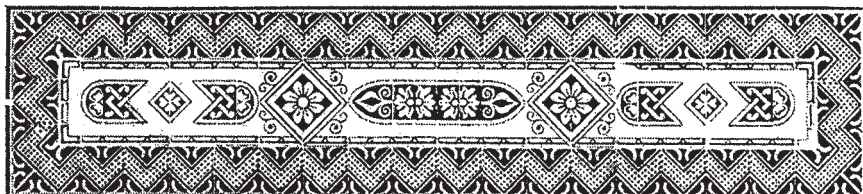
На Нови Зеланд су исељени многи наши сликари, музичари, режисери, глумци. То је прилика нашој заједници да у овој земљи организује садржајнији и богатији културни живот. Међутим, још су ретки концерти, сликарске изложбе, позоришне представе, а ако их и има, обично су слабо посећене.

Уметници, недовољно подржани од своје заједнице, полако и мукотрпно, са различитим успехом, настоје да стекну афирмацију у широј културној јавности ове земље.

У Окланду, у организацији Српског клуба, Српски радио-час емитује један сат програма недељно на српском језику. У Велингтону сваке друге недеље се емитује 45 минута радио програма и двомесечно, мада нередовно, излази лист на српском језику. У српској заједници у Окланду, која има око 3.000 чланова, 1996. године основан је Српски фудбалски клуб. Он је, само након три месеца играња, постао финалиста аматерског фудбалског првенства у овом граду.

На Новом Зеланду постоје две српске православне цркве: у Веллингтону и Окланду.

(Славко Вејиновић:
Срби у дијаспори у прошлости и садашњости,
Нови Сад, 1999)



ПАРОХИЈА И ЦРКВЕНО-ШКОЛСКА ОПШТИНА „СВЕТИ САВА“, ВЕЛИНГТОН, НОВИ ЗЕЛАНД

Нови Зеланд је држава коју сачињавају два велика острва: Јужно и Северно острво, са главним градом Велингтоном.

Први становници Новог Зеланда су Маори. Енглези су на Новом Зеланду почели стварати своје колоније тек почетком друге половине деветнаестог века, мада је на Новом Зеланду било трговаца из Европе и пре долска Енглеза.

Један брод са досељеницима из Далмације приспео је 1890. године на Нови Зеланд. То су били углавном припадници римског исповедања вере, већином са далматинских острва, по занимању земљорадници. Они су се населили у северном Окланду, чија конфигурација земљишта подсећа на далматинско залеђе. Пре њих, на Новом Зеланду је било морнара из Аустроугарске, међу којима и Словена, али се не може са сигурношћу рећи да ли је међу њима било Срба.

* * *

КАКО СУ СРБИ НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ ДОБИЛИ ПРВОГ СВЕШТЕНИКА

По завршетку Другог светског рата, од 1948-1952. године, на Нови Зеланд је пристигао изванредан број расељених лица из европских логора, међу којима је било и православних Срба.

Од доласка на тле Новог Зеланда, Срби из Веллингтона и околине су се у почетку окупљали на молитву у руској цркви. Руски свештеник Алексеј Годјев, који је пре Другог светског рата живео у Југославији, радо их је примио, позивајући све Србе да се придруже браћи, православним Русима.

Патријарх српски Герман је био обавештен да на Новом Зеланду живи приличан број Срба православне вере, те је замолио Архиепископског намесника за Аустралију и Нови Зеланд, протојереја Петра Радоса, да га о томе извести како би, као надлежни Архиепископ, предузео одређене мере ради организовања црквеног живота.

Архиепископски намесник је тада замолио Војина Халаса, човека који је пре свог пресељења у Перт, шеснаест година живео на Новом Зеланду, да лично извести патријарха Германа о стању наше ратне емиграције на Новом Зеланду, о броју досељених, међусобним односима и другим приликама и околностима у којима живе. У писму Патријарху, Халас наводи:

„Сем два три изузетка, Срби су дошли на Нови Зеланд по свршетку рата. Укупан број одраслих мушкараца и жена износи нешто више од стотине. Мушкарци су већином ожењени странкињама, те чисто српских бракова једва да има десетак. Живећи већ две деценије ван наше народне средине многи су почели да се асимилирају. Томе је допринела и политика новозеландских имиграционих власти, које су нас, кад смо дошли на Нови Зеланд, растуриле на оба острва. Веће и отпорније националне групе, са бројнијом, националном свеснијом интелигенцијом од наше, успеле су касније да се организују, док ми Срби у том погледу нисмо ништа учинили. Велика је сметња удруживању била неслога и међусобна нетрпељивост... Кад би се поставио свештеник на Новом Зеланду, исти би морао да се бори са многим потешкоћама. Што се тиче најподеснијег места где би свештеник могао да живи, сматрам да је Веллингтон, што због његовог централног положаја, пошто су тамо најбоље могућности за упослење и зато што тамо живи највећа српска група на Новом Зеланду која се састоји од четрдесет одраслих лица.“

„У Велингтону имају своје цркве Руси и Грци, којих тамо има око три хиљаде, а исти имају и свог свештеника и недељну школу где их свештеник поучава грчки.“

„Срби који живе у Велингтону посећују руску и грчку цркву. И грчки и руски свештеник повремено посећују и остала већа места и обављају крштења и венчања Срба који тамо живе. Сахране Срба који живе ван Велингтона обично врши англикански свештеник.“ На крају, Војин Халас закључује:

„Нажалост, онај који сада нешто започне, имаће једну потешкоћу више. Осим што године више одлазе, одмичу, људи се све више асимилирају у средину где живе и раде, било на националном, било на верском пољу.“

Неоспорна је чињеница да је стање наше заједнице на Новом Зеланду било тешко: Срби су били дезоријентисани, без личности која би их окупила и ујединила, а уз све то и политички подељени.

Тако је идеја о оснивању црквене општине међу Србима на Новом Зеланду постојала више од двадесет година. Међутим, до конкретних корака за њено остваривање дошло је тек половином шездесетих. Између осталог, срећна околност је била и та, што је почетком шездесетих година стигао Душан Курица, који је пре доласка на Нови Зеланд завршио монашку школу.

„Заузимањем извесног броја наших савеснијих људи, међу којима је и свештенички кандидат г. Душан Курица“, каже архиепископски заменик протојереј Илија Булован, „коначно, 10. децембра 1967. године, основана је прва српска православна црквена општина у Велингтону, Нови Зеланд. Надати се да ће нашој малој колонији онамо поћи за руком да сложним радом организују свој верски и црквени живот.“

Оснивање је спонтано проистекло из састанка православних Срба и Српкиња који је сазвао Акциони одбор, у просторијама Руске православне цркве у Велингтону, 10. децембра 1967. године. На захтев свих присутних састанака је једногласно претворен у оснивачку скупштину. Том приликом присутни су са задовољством усвојили предлог о оснивању Српске православне црквено-школске општине у Велингтону, Нови Зеланд. Скупштина је такође, решила да умоли надлежне црквене власти да одобре избор првог црквеног одбора, као и да за првог пароха буде рукоположен Душан Курица. Пошто је о томе обавештен, патријарх Герман је усвојио овај предлог и на-

именовао привремено поверенство, кога су сачињавали: Владимир Раковић председник, Бранко (Бани) Грубјешић подпредседник, Ненад Перошевић секретар, Миливоје Петровић благајник и Милисав (Миша) Миловановић члан управе.⁶⁵¹

Пар месеци након оснивања црквене општине Велингтон, указала се прилика за куповину бивше католичке цркве са салом и две стамбене зграде, на једном од главних путева у градској четврти Ајленд Беј (Island Bay). После многих разговора и саветовања, на скупштини одржаној 4. фебруара 1968. године, одлучено је да се имање купи за \$21,000 и да се новооснована црквена општина задужи. Зграде су изискивале поправку, а храм је требало преуредити.

Малобројна заједница се веома трудила да исплати имање и у ту сврху су слали молбе за помоћ свима за које су знали, а такође и црквеним општинама у другим земљама, у Аустралији и Америци. Тако су и многе друге црквене општине и организације, макар и мањим износом, помогле отплату цркве.

По оснивању црквене општине и куповини имања избиле су и разне интриге и несугласице које су се шириле малобројном српском заједницом. Због тога црквени одбор на седници 10. јула 1968. године решава да се сазове састанак свих Срба и да се преко адвоката постојећа Правила црквене општине, одобрена од архијерејског намесника Петра Радоша, региструју код државних власти.

У свом обраћању и молби Патријарху за потврду њиховог избора, чланови Поверенства су изјавили: „Овим се свечано обавезујемо да ћемо ову своју новоосновану црквену општину помагати свим својим силама, морално и материјално, а тако и свештеника који нам буде постављен за пароха.“ У исто време чланови поверенства замолили су патријарха Германа да додели свој архијерејски благослов за рукополагање Душана Курице.

Међутим, постављало се питање ко ће обавити његово рукополагање? С тим у вези, протојереј Петар Радош, као архијерејски намесник, упутио је патријарху Герману телеграм:

„Подобност Курице за Тајну Свештенства установљена. Архиепископ Сава, (епископ Руске заграничне цркве) одбија да рукоположи. Грчки епископ Дионисије сагласан да рукоположи Курицу, чека Ваш званичан акт.“

Патријарх Герман је упутио писмо Грчком епископу у Велингтону, Дионисију, са молбом да обави рукополагање Душана Курице у чин ђакона и потом презвитера, са задатком да преузме дужност

пароха Српске православне парохије и црквено-школске општине Светог Саве у Велингтону, Нови Зеланд.

Поводом Курициног рукоположења, у Летопису цркве Лазарице из Сиднеја, протојереј Илија Булован је записао да су Срби у Новом Зеланду коначно добили свог свештеника у лицу Душана Курице, рођеног 1913. године у Обровцу.

МИСИОНАРСКО ПОДРУЧЈЕ СВЕТИ КРАЉ МИЛУТИН СРПСКИ, ОКЛАНД, НОВИ ЗЕЛАНД

Почетком педесетих година прошлога века већина, ионако мале српске имиграције која је дошла на Нови Зеланд, нашла је уточиште у главном граду, Велингтону. Много мањи број Срба се настанио у Окланду и околини, тако да, у то време, услова за црквену општину није било. Повремена богослужења и требе од краја шездесетих година обављао је свештеник Душан Курица, а након њега свештеник Зоран Иванић, пароси из Велингтона.

Као последица рата у Југославији, деведесетих година прошлог века, стиже нови талас српске имиграције. Али, овога пута за већину је Окланд главно одредиште. Овај град има око 1,400.000 становника и налази се на северном делу Северног Острва. У последњих пар деценија Окланд постаје најразвијенији индустријски град на Новом Зеланду, што је новим досељеницима омогућило лакше проналажење посла.

Број српских породица које су се током деведесетих година доселиле на Нови Зеланд је тешко утврдити, али се сматра да се креће између 1500 и 2000. Од тог броја најмање 1000 породица се насељава у Окланд и његову околину.

Доласком новог таласа српске имиграције јавља се и потреба за оснивањем црквене заједнице, као и потреба за сталним свештеником. Иако је од самога почетка потреба за редовним богослужењима била заиста велика, ипак нису постојали реални услови за довођење сталног свештеника у Окланд.

Бринући о свим вернима, Епархија аустралијско-новозеландска шаље свештеника Петра Дамњановића са циљем да окупи и организује српски народ у Окланду и испита могућности за оснивање парохије. Након око два месеца боравка у Окланду, отац Петар је 24. априла 1995. године, послао молбу за организовање мисионарске парохије. У свом допису он је доставио и списак парохијана од 46 породица.

Потом је, по благослову епископа Луке, 29. априла 1995. године, одржана оснивачка скупштина, а благослов за оснивање мисионарске парохије „Свети краљ Милутин Српски“, која територијално обухвата Окланд и Хамилтон, удаљен око 150 километара јужно, Епископ је упутио 6. јула 1995.

Други свештеник који је привремено опслуживао и наставио са организовањем српскога народа у Окланду је протојереј Милорад Лончар. У току његових боравака служене су Свете литургије у сестринским православним црквама, а најчешће у Руској и Грчкој.

Први стални свештеник, Саша Радоичић, рукоположен је 14. августа 2000. године. Прва Литургија новог пароха је била 1. октобра 2000. године, у сали англиканске цркве Св. Албанс, у центру Окланда. Ова сала се потом користила за редовна богослужења. У ту сврху је била префарбана и преуређена, додан је још један зид и тако направљен православни олтар.

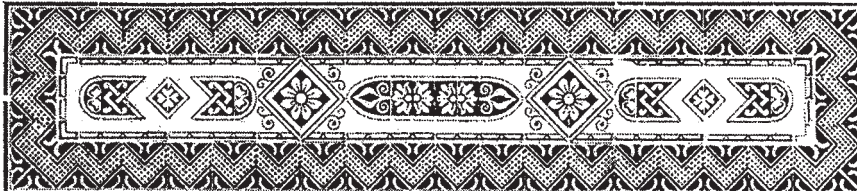
На дужности пароха свештеник Саша Радоичић је остао до 9. децембра 2004. године, када га је, као привремени парох, заменио протосинђел Лазар (Царан).

Скупљање новца за куповину земљишта и изградњу храма, православни Срби Окланда су организовали тако, да свака породица према својим могућностима месечно издваја одређену своту новца на црквени банковни рачун. Земљиште за изградњу храма је купљено 2004. године, на индустријском терену, на адреси 91 Хендерсон Вали пут у градској четврти Хендерсон. Плац на коме се налази и трособна кућа, има површину од 1309 квадратних метара. При куповини је постављено и прво поверенство, од следећих чланова: парох Саша Радоичић, Миладин Бошковић, Владимир Бојовић и Мита Миловановић.

Током следећих неколико година радило се на отплати кредита, јер је део новца позајмљен од банке. Када се буду стекли услови, почеће се и са изградњом храма.

Један од значајнијих фактора, који утичу на живот и рад овог мисионарског подручја, јесте и чињеница да се многи Срби одсељавају из Окланда, и уопште са Новог Зеланда, одлазећи углавном за Аустралију, Америку и друге земље. Тако је на Новом Зеланду током 2005. године, број Срба неколико пута мањи него деведесетих година, због наставка миграције која траје до данас.

Из књиге *Историја Српске православне цркве у Аустралији, Новом Зеланду и Јужној Африци*, аутора Станимира Спасовића и Србољуба Милетића, Сиднеј, 2008.



ПРИМЕРИ ИЗ ТЕКУЋЕГ РАДА
ЦРКВЕНО-ШКОЛСКЕ ОПШТИНЕ
„СВЕТИ КРАЉ МИЛУТИН СРПСКИ“,
ОКЛАНД, НОВИ ЗЕЛАНД

КОНЦЕРТ МИЛИЦЕ МИЛОВАНОВИЋ И ЊЕНИХ ПРИЈАТЕЉА
ЗА СРПСКУ ДЕЦУ СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

уторак, 22. 02. 2011.

У петак 18. фебруара 2011. одржан је седми добротворни концерт посвећен деци са Косова и Метохије.

Ове године учествовали су Сара Медић (клавир), Вида Бојовић (флаута), Ема и Моник Пит (клавир) као и руски близанци виолински виртуози Василиј и Владимир Шапкин.

На концерту је прикупљено NZ\$ 2300, од којих је купљено 1285€. Сав приход је послат деци на Косово и Метохију.

АПЕЛ ЗА ПОМОЋ ПОРОДИЦИ ЦВЕТАНОВ ИЗ КРАЈСТЧЕРЧА

четвртак, 03.03.2011.

Породица Цветанов је имала несрећу да мајка Тамара буде једна од жртава земљотреса у Крајстчерчу. Она је за собом оставила децу Тодора (10) и Катарину (8), и супруга Срећка. Сви смо свесни колики је ово губитак за породицу и децу овог узраста и знамо да то не можемо надокнадити. Оно што сигурно можемо је да заједнички помогнемо породици Цветанов финансијски у овим тешким данима.

Молимо Вас да приступите овој акцији и помогнете са Вашим донацијама

Прилоге можете уплатити на црквени рачун код АСБ банке:

MISSION OF SYNAXIS OF SERBIAN KING ST. MILUTIN

12-3018-0095769-00 са референцом: Svetanov

Наша црква је регистрована добротворна организација на Новом Зеланду. На крају финансијске године, на сваку уплаћену донацију се може добити повраћај пореза у висини од 33% од уплаћене суме. Унапред се захваљујемо свима на помоћи, разумевању и жељи да заједнички наступимо у сакупљању помоћи за децу породице Цветанов.

Обавештење о укупној прикупљеној суми ће бити објављено на овој интернет страници.

ШКОЛИЦА „СОКОЛИЋИ”

У петак 27. марта 2009. године, почела је са радом школица „Соколићи” у којој ће се српска деца окупљати како би неговала српски језик, писмо и традицију. Школица ради сваког петка од 19 до 21 час у цркви, 315 Pt Chevalier Rd, Pt Chevalier. „Соколићи” су засновани на идеји да деца кроз дружење, игру и домаће задатке очувају свој српски језик и традицију, уче ћирилицу и дечију књижевност.

Зато је, након часа српског језика, организована и проба фолклора на којој су, поред деце, добродошли и одрасли. Иначе, за време трајања наставе са децом за родитеље је организовано дружење током кога се очекују и креативни предлози за унапређење рада школе.

Око вођења наставе за старију децу прихватила се учитељица Марија Вен, а најмлађу групу подучава Андреа Миљковић. Као инструктор фолклора прихватио се Миодраг Миљковић.

ДОЧЕК ВЕСЛАЧА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СРБИЈЕ НА ОКЛАНДСКОМ АЕРОДРОМУ

субота, 23.10.2010.

У петак 22. 10. свечано су на Окландском аеродрому дочекани веслачки двојац Никола Стојић и Марко Марјановић, као и стручни штаб Веслачког савеза Србије, генерални секретар г. Небојша Јевремовић и селектор г. Небојша Илић.

Наши веслачи ће се на овогодишњем светском првенству такмичити у дисциплини двојац без кормила. Такмичење ће се одржати на језеру Карапиро од 30. октобра до 07. новембра.

Распоред такмичења наше репрезентације биће накнадно објављен.

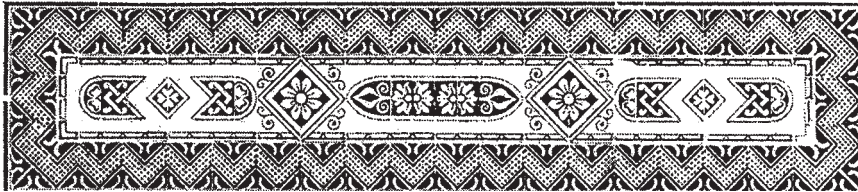
СРПСКА ЗАЈЕДНИЦА НА ОКЛАНДСКОМ МЕЂУНАРОДНОМ КУЛТУРНОМ ФЕСТИВАЛУ 2011.

У недељу 27. марта 2011. српска заједница је први пут учествовала на окландском Међународном културном фестивалу. Учествовање на фестивалу је прошло успешно и на најбољи начин је промовисана Србија и њена културна баштина.

На закупљеном штанду продавани су специјалитети Српске националне кухиње које су спремиле вредне руке домаћица из Кола српских сестара. Посетиоци фестивала су изразили велико интересовање за печене кобасице, плескавице, као и за гибаницу.

У културном делу програма чланови фолклорне групе „Соколићи” су одиграли сплет народних игара из Србије. Њихов наступ је публика бурно поздравила.

Вести са Интернет сајта Црквено-школске општине „Свети краљ Милутин Српски“ у Окланду.



СПЦ КУПИЛА ЦРКВУ НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ

Српска православна црква је на Новом Зеланду, у Окланду и Хамилтону, купила постојећу презбитеријанску цркву која ће бити нови српски храм посвећен Светом краљу Милутину, објављено је интернет сајту СПЦ.

Ово је друга српска црква на Новом Зеланду, а прву су пре 45 година у Велингтону купили Срби који су дошли на Нови Зеланд раних 50-их година 20. века и посветили је Светом Сави.

Ова најновија црква купљена је са благословом епископа аустралијско-новозеландског Иринеја, на радост многобројних српских православних верника који живе у Окланду и Хамилтону.

Колико је ово велики подухват садашње генерације Срба који живе на Новом Зеланду и њихове црквене општине, говори чињеница да је после 15 година постојања ове парохије купљена црква која ће трајно бити власништво СПЦ.

Црква је изграђена почетком прошлог века и налази се у централном делу Окланда, а прошле недеље у њој је већ служена прва света литургија, којој је присуствовао велики број верника, а потом је приређен и свечани ручак.

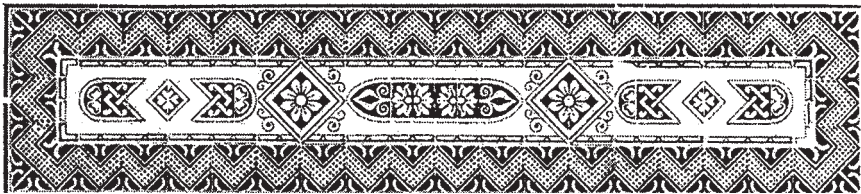
„Ово ће остати забележено као једно од најбројнијих окупљања Срба на Новом Зеланду”, истиче СПЦ. Свечаности су присуствовали свештеник Руске заграничне цркве отац Владимир и представници Презбитеријанске цркве. Том приликом уручене су захвалнице Рус-

кој, Презбитеријанској и Баптистичкој цркви на њиховом доприносу СПЦ.

Највише приложника за куповину храма било је са Новог Зеланда, али су донације стизале и из Аустралије, Америке и Србије.

18. 05. 2010.

извор: СРНА



СРПСКА ДРЖАВЉАНКА СТРАДАЛА НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ

Весџи – Хроника, Танјуџ,
23. фебруар 2011.

Једна српска држављанка погинула је у земљотресу који је у понедељак погодио Нови Зеланд, изјавила је данас Танјугу амбасадорка Србије у Аустралији Неда Малетић, истичући да су остали чланови српске заједнице добро, али да се то за сада не може стопроцентно гарантовати.

Жена српског порекла, рођена 1968. године, која је дуго живела са породицом на Новом Зеланду, страдала је када се ноћас потпуно срушила једна зграда, где је у тренутку када се земљотрес догодио била на курсу језика, изјавила је Малетићева.

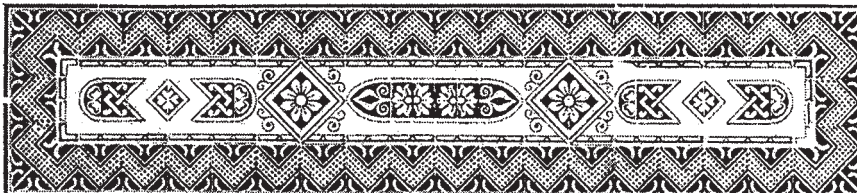
Амбасадорка, која се сада налази на Новом Зеланду, додала је да се страхује да је у рушевинама ове зграде остало затрпано до 100 људи, различитих националности. „Нажалост, то је развој ситуације од данас да су сви људи, који су били у тој згради која је јуче срушена, а који су давали знакове живота, укључујући и нашу суграђанку, која је комуницирала мобилним телефоном са својим супругом... нажалост у току ноћи страдали”, рекла је Малетићева. Она је додала да се то догодило зато што је у током ноћи било поновљених мањих потреса и слегања те зграде, а избио је и пожар.

Амбасадорка је казала да су полиција и спасилачке екипе, око три сата ујутру по локалном времену, утврдиле да у тој рушевини нема више знакова живота, али да су спасилачки напори, ипак, настављени током јутра до поподневних сати свим расположивим техничким средствима, када су обустављене све даље активности на том месту.

Малетићева је казала да је по доласку на Нови Зеланд ступила у контакт са свим релевантним екипама на терену и вођом спасилачког тима и добила информацију да је, после других сати покушаја, донета тешка одлука да више нема наде и да се екипе преместе на неке друге зграде где још постоје знакови живота.

Она је рекла да се у овом тренутку не зна када ће се наставити акција да се допре до људи који су у тој рушевини остали, јер су за сада сви напори усмерени да се помогне живима, док број погинулих стално расте. Амбасадорка је истакла да отежавајућу околност представљају стални нови потреси у Крајстчерчу, јер постоји ризик да у њима страдају и спасиоци.

Малетићева је рекла да у Крајстчерчу живи 30 - 40 породица српских држављана који су врло добро повезани и међусобно се познају, па се тренутно сматра да нико од њих више није угрожен. „То, наравно, не може са стопроцентном сигурношћу да се тврди зато што се до многих тела још није дошло. Многи још нису нађени”, казала је Малетићева, истичући да је мала вероватноћа да ће се акције спасавања фокусирати на то које су националности жртве, док не буде званичне идентификације.



ПРВИ СРБИН АКАДЕМИК
У НОВОМ ЗЕЛАНДУ
САРАЈЛИЈА ПРОФ. ДР ЗОРАН САЛЧИЋ
УШАО У КРУГ „ВЈЕЧНИХ“
(08. 09. 2008)



Професор Зоран Салчић

Вијест је стигла с Новог Зеланда: Професор Зоран Салчић (58), рођени Сарајлија, својевремено један од најмлађих доктора наука у бившој Југославији, професор и декан сарајевског Електротехничког факултета, данас професор компјутерских система на Универзитету у Окланду, постао је први Србин члан Академије наука Новог Зеланда (Royal Society New Zealand).

Десило се то, заправо прије скоро годину дана, али је тек ових дана уприличена промоција. Скромна је то свечаност била: додјела академијиних обиљежја и упис у књигу „вјечних”, свечани говори...и ријечи захвале нових чланова.

У образложењу за професора Зорана Салчића стоји да је ријеч о научнику који је своју међународну репутацију стекао кроз пионирски рад у домену реактивних микропроцесора, нових компјутерских архитектура за намјенске и системе у реалном времену (embedded computer systems), њиховог повезивања са језицима за спецификацију и програмирање тих архитектура и њихових формалних модела.

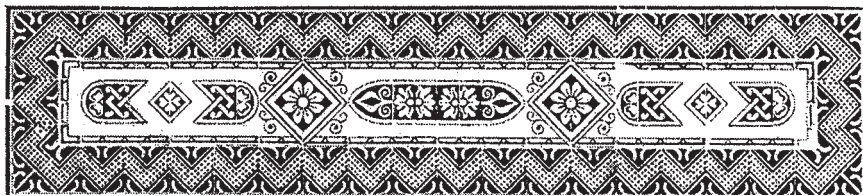
Списак је дугачак и обичном човјеку недовољно разумљив, али се све може сажети у неколико ријечи: по сриједи су свјетски вриједни резултати његових истраживања који су публиковани у више од 200 објављених радова, седам књига и више од 20 интерних техничких извјештаја. Зоран Салчић је и главни уредник часописа за намјенске компјутерске системе (Journal on Embedded Systems) европске асоцијације за обраду сигнала (EURASIP). Он је супервизирао више од 60 нових доктора и магистара наука на Универзитету у Окланду и Сарајеву, а резултатима својих истраживања и сарадњом је присутан у институцијама Азије и Кине, САД и Европе и наравно Новог Зеланда и Аустралије.

До рата Зоран Салчић се врло вјероватно најинтензивније међу младим научницима у Босни и Херцеговини окушавао у свјетској науци: након докторских студија у Америци и Сарајеву (постао доктор наука 1976. године), повезивао се с научницима у Европи и моћним произвођачима рачунарских технике, али је изабрао да живи и ради у Сарајеву, на Електротехничком факултету који је у то вријеме био доиста респектабилна научна установа с изванредним кадровским потенцијалом. Тадашњи „Енергоинвест” је улагао много новца у развој тог факултета и школовање наставника и студената, али је и стварао услове да млади експерти добију шансу у креирању развоја овог гиганта. Тако је Зоран Салчић постао директор Енергоинвестовог ИРИС-а, једног од мотора развоја информатичке индустрије у Босни и Херцеговини...

Рат је све зауставио. Наставници и студенти факултета остали су углавном у опкољеном граду. Настава је настављена у посуђеним просторијама на грађевинском и архитектонском, понекад и на медицинском факултету. Организовани су и испити за студенте, дијељене дипломе које су имале једнаку вриједност као и оне до рата.

Професор Салчић је тада добио позив да дође за наставника на чешком Техничком универзитету у Прагу, а ускоро након тога и с далеког Новог Зеланда, са реномираног Универзитета у Окланду. Тамо је прешао пут кроз низ академских степеница да би за десетак година постао професор, што је изузетно и ријетко звање у новозеландском универзитетском систему, и, ево, члан најпрестижније научне установе, која је далеке 1857. утемељена као посестрима Лондонске краљевске академије наука.

Са Интернет сајта Српска армија <http://srpskaarmijasrbskaarmija.wordpress.com/2008/10/01/prvi-srbin-akademik-u-novom-zelandu-prosledio-sava-vidanovic/>



МОЈ ЖИВОТ У ИНОСТРАНСТВУ: КАЈСИЈЕВАЧА НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ

Никада у животу нисам могао да замислим да ћу живети на Јужној полулопти а још мање на острву званом Нови Зеланд. Зато је ваљда живот непредвидив и занимљив, ваљда....

Aotearoa или Земља Дугог Белог Облака ...Два острва, Северно и Јужно, и још неколико мањих, величина приближна бившој СФРЈ, становника 4 милиона и сто хиљада, већи градови: Окланд, Велингтон, Кристерч, Дунедин... Службени језици Енглески и Маорски. Кад смо већ код језика, „киви“ – енглески је чудна мешавина са нагласцима из шкотског, ирског, африканерског, маорског. “Giddy mate. Sweet as...”

Клима у Окланду где живим је ОК. Зиме су кишовите и ветровите (нема снега), а лета су блага и опет ветровита. Окланд лежи између Пацифика и Тасмановог мора тако да су ветрови свакодневна појава. Новозеланђани су веома поносни на своју „чисту и зелену“ постојбину. Неке загађивачке индустрије овде и нема. Ако искључимо једну једину рафинерију нафте, жељезару, ваљаоницу алуминијума ... све остало је веома еколошки.

Кичма привреде је сточарство, индустрија меса и млека, туризам, едукација и, како они кажу, „извоз новозеландске памети“. Пре него што је outsourcing скокнуо у Индију, Нови Зеланд је био мека за софтверску индустрију.

Живот на Новом Зеланду је - што се тиче администрације лаган до бола. Све могуће папире, дозволе, картице можете добити „On line“ без или са веома мало чекања. Било какву врсту фирме или бизниса такође можете отворити „он лине“ уз надокнаду од неких \$НЗД 400 (Еур 190).

Нови Зеланд нема порез на капиталну добит (некретнине и акције) и има фантастично решен порески систем. Легалан приватан бизнис из куће може донети лепе олакшице приликом плаћања кредита за кућу, рачуна за телефон и струју итд.

Храна је мало другачија него у завичају чисто због начина живота ... Јагњетина, говедина, пилетина, поврће, доста рибе (лососи, ракови и шкољке). Нађе се, богами, и сарме и киселог купуса укисељеног на брзину. Национално пиће је пиво и ради што веће ефикасности у испијању сва домаћа пива имају чеп на завртањ. Селекција домаћих вина је завидна а понеки пут у продавницама пића се може наћи и „шљивка“.

Национални спортови: рагби и крикет. Први бруталан, други тотално немаштовит и предугачак...За овако малу земљу освајање 9 медаља у Пекингу је прави успех!

Новозеланђани јако воле све активности у природи ... шетање, једрење, веслање, бициклизам и наравно роштиљ или популарни BBQ. Излишно је рећи да је банџи џампинг измишљен овде.

Свака уређенија плажа има роштиље у који се убаци долар и роштиљијада може да почне. Дакле све је чисто и зелено преко читаве године....

Парадоксално звучи да 75% становништва живи на Северном острву и да 25% становништва живи у Окланду.

Читав стил живота је овде како би ми рекли веома опуштен и релаксиран ... босоноги ликови се често могу срести по банкама, продавницама, судовима, фирмама. Модне креације као што је ношење перјане јакне са кратким панталонама и сандалама, затим кратке панталоне свуда и у свакој прилици било да су свадбе или сахране - су честа и уобичајена слика. Мислим да су овој опуштеној атмосфери доста допринели имигранти из Полинезије (Самоа, Тонга, Фиџи).

Недостаци, по мом мишљењу...

Географска удаљеност од света је: Аустралија 2000км, САД 11 сати авионом, Хонг-Конг и Сингапур такође...

Београд је на „свега“ тридесетак сати лета од Окланда. Влага је велика, нема столњака на столовима у ресторанима, нема кафане за душу...

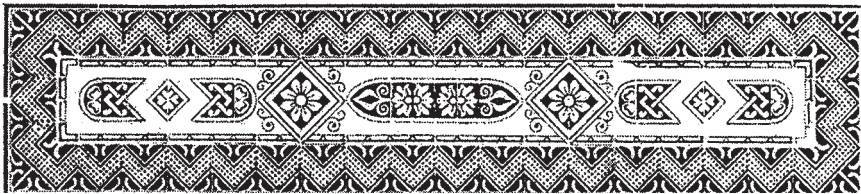
Све осим овог првог може да се реши...било како било и било на коју страну да кренете без 28-30 сати лета авионом не иде.

Вратио сам се из Србије пре пар недеља и још са неком посебном ритуалношћу испијам чашицу кајсијеваче коју сам пекао у дворишту моје мајке и трудим се да упијем што више тих мириса и сокова којих овде на North Shore у Окланду нећу наћи....

Ми ипак припадамо тамо одакле смо дошли. Заувек.

С. Белер, Окланд, Нови Зеланд

Објављено у „Политици“: 13/09/2008.



СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ПАЛЕКО“

Једна исповест, једна борба

Велики је број Срба у дијаспори, неки од њих су веома успешни и познати, који се деценијама залажу за очување националног идентитета и унапређења живота својих сународника у страним земљама у којима живе. Уз велика залагања помажу својој матичној земљи када је у невољи, почевши од добровољаца који су дошли у помоћ у кризном тренутку Првог светског рата до организатора хуманитарне и сваке друге помоћи која непрестано траје и у данашње време. О њима пишу медији, одајући им дужно признање јавности.

Поред њих, постоје и готово невидљиви и непознати пожртвовани појединци, на разним крајевима света, које никада не видимо на скуповима дијаспоре. Они својим наизглед малим, појединачним подухватима, несебично и свесрдно, са дубоким осећањем родољубља, помажу и Србији и Србима који су се нашли далеко ван ње. Истовремено, упорно се труде да другима представе историјску и духовну истину о својој, неправедно потцењеној земљи и народу. Њима припада, поред не малог броја других таквих људи, Слободанка Ћирић из Напуља.

Слободанка Ћирић је медицинска сестра (рођена је у Београду, медицинску школу је завршила у Крагујевцу), у Напуљу живи од деведесетих година XX века, ради као здравствени радник, пише поезију и

прозу, пред завршетком је студија српског језика на славистичкој катедри Напуљског универзитета. Дипломски испит спрема на смеру „Посредник за културу“, који се „поклапа са досадашњим напорима да се очувају српско име и култура и да се помогне српском народу“, а то се, пише С. Тирић (у писму уреднику „Братства“) „најбоље види из књиге коју сам написала (Згаришта и сан) и која је на неки начин и моја животна прича а и мој тестамент“. У основи, њен књижевни, ангажовани јавни и хуманитарни рад посвећени су тој идеји. Портпарол је српске мањине у Напуљу.

1

О хуманитарном раду у Напуљу

– Из писма уреднику –

„Већ 1994. године, док је трајао рат у Босни, објавила сам на италијанском језику, у Венецији (Tor Media Editrice) прву збирку песама под насловом *Помрачење стварности*, чији је садржај конструисан око ратних збивања у Југославији. Исте године је ова збирка у Венецији награђена Међународном наградом за хуманитарну поезију. Када је почела агресија на Србију, издала сам, заједно са другим ауторима у Напуљу (издавачка кућа La Citta del Sole) збирку песама *Убице нежности* на италијанском језику и сав приход смо уложили за „збрињавање на даљину „деце радника фабрике „Застава“ из Крагујевца.

Као портпарол српске мањине из Напуља учествовала сам на низу конференција и сусрета на којима је било разматрано питање агресије на Србију, као и на књижевним вечерима и другим јавним предавањима и то ми је помогло у ширењу знања и истине о Србији и о савременом политичком тренутку и да стекнем поверење личности које су ми помогле у организовању хуманитарне акције „збрињавања деце на даљину“, као и у прикупљању лекова, медицинских апарата и материјалне помоћи, које смо доста тешко, служећи се свим могућим везама и средствима, достављали у Србију. Мојим посредовањем је од стране приватних лица било збринуто педесетак деце из Крагујевца, а тој је деци касније помогао Region Campania, потом је потписан *Протокол о намерама између општина Напуљ и Крагујевац* и, захваљујући томе, још увек примају помоћ 24 породице из Крагујевца. Захваљујући истој организацији, петнаест ученика са два наставни-

ка основне школе „Јован Поповић „из Крагујевца били су десет дана гости општине Кајвано (обишли су знаменитости Напуља и Рима). Траг о томе остао је у збирци приповедака *Рукавац мора* (у издању La Citta del Sole), у којој су објављена, поред мојих приповедака, и писма деце „Заставиних“ радника, упућених донаторима. Приход од књиге је био намењен тој истој деци.

Било је и друге врсте помоћи. Од седам зубарских амбуланти које су отворене на територији Крагујевца залагањем ONLUS-а ONG „COI – Међународне зубарске кооперације“, четири су биле донације од стране IDEA S.R.L: GRUPPO DENTALE Ђусепе Парда (Giuseppe Pardo) из Напуља, а инжењер Франћеско Бранкаћо (Francesco Brancaccio) поклонио је Заводу за здравствену заштиту радника Крагујевца апарат за рентгенску дијагностику (плативши трошкове опреме, превоза и царине). Највећи мој лични успех је што је једна од тих амбуланти отворена у Средњој медицинској школи „Сестре Нинковић“ у Крагујевцу, у којој сам дипломирала. Има још доста ситница, као што је поклон једног ЕКГ апарата, зубарске столице и др. ... И поред свих мојих залагања и разних акција које сам водила, без потпоре хуманитарних организација чији сам члан, све би остало узалудно и канал према Србији не би био тако проходан као што јесте...”

2

Ви нисте Италијанка, зар не?¹

Смилујте се народима
који не подижу гласа сем на погребима,
који проносе славу само међу рушевинама
и који се дижу само кад им се главе
нађу између чекића и наковња.

Кахлил Гибран

„Не, нисам, ја сам странкиња“. Одговарам и већ могу да претпоставим које ће бити следеће питање: „Одакле си?“ Пун погодак, не само да сам погодила питање, већ и тон гласа којим ће ми бити постављено. Ја прва не волим да персирам, навикла сам да се обраћам

¹ Одломак из приче *Lei non e italiana, vero?*, објављене у збирци: *Le ceneri e il sogno/Згаришта и сан*/, La citta del sole, Napoli, 2009.

особама са „ти“, али само зато што је тако приступ једноставнији, лакше се пробије лед и уклоне беспотребне баријере које ограничавају поверење.

За разлику од мојега „ти“, ово „ти“, завијено у сладуњави омот љубазности, не служи ничему другоме већ да нагласи да онај који ми се тако обраћа сматра себе узвишенијим и бољим од мене. Сада, међутим, стиже оно најлепше: „Ја сам Српкиња“. Одговарам гладујући их право у очи.

После тренутка нелагодне тишине, тек толико да би се прогутао одговор, стижу реакције које осцилирају од једног глупог: „Баш лепо“ – тако обично прокоментаришу жене, да би се наставило још глупљим: „Аха, оне злице“ – како обично коментаришу ратоборне мушкарчине док ме одмеравају грозничавим погледом и замишљају како би они знали да „укроте“ моју злобу, све док неко од оних „ја све знам“ не загрми: „Ах, ах, они Милошевићеви!“. И док си трепнуо оком, оптужујућим тоном успева да наброји све злочине почињене од стране Срба током векова, пресудивши на крају да они нису ни вредни постојања.

У реду народе, честитам вам на савршеном примеру, ни Волтер Липман, творац речи *стереотип* не би пронашао бољи. Најискреније мислим да би вам и он аплаудирао за ову вашу менталну шему која служи само да би се поједноставила и веома често извитоперила стварност, потпомажући да се у вама одрже предрасуде, фрустрације и подстицајући вас да заузмете према нама Србима негативан став.

Не брините, не љутим се ја на вас, покушавам само да дам одговор на ваше питање. Ускоро ћете увидети да и ја веома лако могу да паднем у исту замку као и ви, могу и ја о вама да кажем неке ствари које нису плод непристрасног истраживања, размишљања, искреног интересовања: на крају крајева, ни ја нисам имуна на стереотипе.

Вама бих, госпођо, одговорила да је заиста лепо бити Српкиња, мада мислим да када изговарамо исту реч, мислимо на две сасвим различите ствари. Вероватно ви мислите да се, како се у Србији уместо годишњих доба стално смењују доба глади и смрти која се овде зову: ембарго, рат, рат-ембарго, ембарго, а лепота мог српства садржи у мом боравку овде, на сигурном, где са неба падају печене шеве док по мом народу падају бомбе. Вероватно бисте се зачудили кад бих вам рекла да ја ово моје добровољно изгнанство доживљавам као издају.

Наравно, ви то не можете знати, али, ево, покушаћу да вам објасним. У прошлости, док су Срби били углавном сеоски живаљ, било је довољно сићи у град, отворити дућан и обући се по „градски“, како

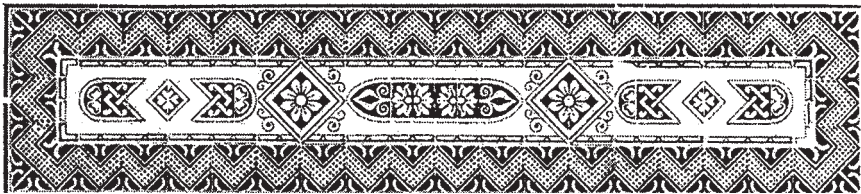
су диктирали „турски“ обичаји, па да вас више не сматрају својим, постали бисте изрод свога племена. Можете само да замислите шта сад мисле о мени „кривој“ што сам провела седамдесет осам дана бомбардовања на „сигурном“, у непријатељском табору, и, што је још горе, делећи кревет с једним од њих.

О вама Наполитанцима је речено да „служите тренутног господара и да се, жалећи за старим, спремате да дочекате следећег“. Мада мислим да такво понашање није својствено само Наполитанцима, веома радо га цитирам пред онима који генерализују и ословљавају мој народ као „зао“. Видите, вређам и ја вас, мада, кунем се, нисам хтела, али, као што сам вам већ рекла, ако постоји нешто ружно, то су стереотипи.

А вама, да, баш вама – „они Милошевићеви“ – пробаћу да одговорим питањем: „Шта смо ми то по вама? Његови гласачи, његови следбеници или његове издајнице?“ Ми смо вам, драги моји, били све то и сваки пут нам се наш избор окренуо против нас.

Ми смо по природи поносан народ, спреман да увек изазива судбину, на нас су се други народи угледали и песници су о нама испевали оде. Били смо слављени или оптуживани у зависности од историјског тренутка, али никад нисмо били толико обезглављени и ољагани као што смо данас; можда је заиста крајње време да се наш народни јунак Марко Краљевић дигне из гроба и да нас спасе, како је то легендом проречено!...

Слободанка Ћирић



27.1.222(497.11)-523
821.163.41-94

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

У ЦРКВИ СВЕТОГ САВЕ, У ПОРТИ МАНАСТИРА ЖИЧА

Улични продавац књига, чија тезга не заузима ни трећину ширине излоканог тротоара иза трамвајске станице на почетку вождовачке улице Војводе Степе, изгледа као да ме је дуго и баш нестрпљиво чекао, јер је одмах, иако ме први пут види, кренуо у журно и некако присно објашњавање, налик на она с другаром из војске или с добрим комшијом, а све како је књига по коју сам дошао, заправо, невероватно добра, одлична и како се на душак чита, па у жељи да поентира у стилу спортског аса који управо постиже победоносни погодак, додаде: „Не, не може да се остави, па да се после настави читати!“

Књига по коју сам дошао, „Детињство цара Николаја II“ Иље Сургучова, у преводу Драгана Бунарџића, а у лепој опреми и издању чачанске „Легенде“ и Словенског друштва из Краљева, заиста се с уживањем чита, па ни ја нисам одолео страсти да је у даху слистим, додатно обрадован Драгановим позивом да о њој говорим 15. априла ове године (2011), у Руском дому у Београду.

На крају те лепе, топле и питке приче о дружењу са Никијем и Жоржењком, синовима великог кнеза Александра, каснијег цара Александра III, о дружењу у школи и у игри, са тим несташним дечацима:

престолонаследником Николајем II, и његовим млађим братом Георгијем, о дружењу којег се пред Други св. рат (1939), као избеглица на југу Француске, сетно сећао пуковник Владимир Константиновић Оленгрн, а Иља Сургучов све пажљиво записивао, преводилац је дао уобичајена појашњења у вези са свим тим, али и један на моменте полемичан текст о цару Николају II, текст у којем је баш оштро рушио (и срушио?) идеолошке (олошке?) етикете којима је деценијама облепљивано име и дело овог Србима наклоњеног руског цара. Подсећајући своје читаоце на део оног што је за српски народ и државу учинио последњи руски цар, Драган Бунарџић пише:

„Све то је било добро знано владики Николају Велимировићу када је, само неколико година после ритуалног погубљења свете Царске Породице, дао да се, најпре у Охриду, а потом и у Жичи, Цар Николај изобрази као светитељ на зиду храма. Добро је то знао и Никола Пашић, кад је 1922. године отворио штедну књижицу са улогом од 650.000 ондашњих динара и завештао да се, у случају његове смрти, тај новац „употреби на подизање споменика благоупокојеном Руском Цару Николају у знак захвалности српског народа“. Знао је то итекако и краљ Александар I Карађорђевић када је издашно помагао хиљаде руских избеглица, унесрећених револуцијом. Свети Цар Николај је већ постао и српски светитељ. Истина о његовом жртвеном подвигу незадрживо се шири српским земљама. У Београду је добио улицу. У селу Јошева по Цером већ ниче први храм у Србији њему посвећен...”

На промоцији у Руском дому замолио сам да нам Бунарџић, поред осталог, каже и нешто више о фрескама с ликом цара Николаја II, па смо тако сазнали да је фреска у Охриду потпуно уништена, а да је ова у Жичи у доста лошем стању и да би је требало што пре опоравити.

Чињеницу да је Архијерејски сабор Руске Православне Цркве тек 2000. године канонизовао Николаја II и његову породицу, ма колико да сам се трудио у трагању за могућим историјским, друштвеним, личним и ко зна каквим све разлозима, нисам успео да је логично прислоним уз сазнање са те Бунарџићеве вечери у Руском дому да је Владика Николај Велимировић, руководећи обновом манастира Жича, још 1934, дакле, шездесет шест година пре канонизације, дао да се уради фреска последњег руског цара, а тек уз сазнање да је једна фреска (у Охриду) осликана и неку годину пре те!? Бунарџић ми је рекао да су тада у Жичи радила и два руска зографа: Иван Мељњиков и Николај Мајендорф и да је баш овај други творец фреске Св. Цара Николаја у црквици Светог Саве у порти манастира Жича.

Тражио сам и надао се прилици да о свему овом поразговарам са неким Русом, па ми се учинило да би то могло да буде 20. маја ове године, када сам у Удружењу књижевника Србије (Београд, Француска 7) приредио књижевно вече посвећено Ћирилу и Методију и, уз колеге песнике, угостио руског (Конузин) и македонског амбасадора (Георгиевски) и представнике амбасада још неких православних земаља, али је – чак и у оним опуштенијим тренуцима пре и после програма – било тешко и почети, а камоли још и истрајати у било којој причи осим о славној словенској браћи.

У књизи *Средњовековни манастири и цркве у Србији* Душана В. Комлушког нема о тој фресци ни речи, ни слике.

На званичном сајту манастира Жича нисам нашао, не само ништа о фресци Св. Цара Николаја, него ни о цркви Св. Саве, у којој та фреска улази, ево, у седамдесет седму годину постојања!?

Место које ослобађа од болести и страха од смрти

Не знам колико пута сам пре овог био у Жичи, али знам да никад до сад нисам дошао с овако великом, не бих погрешно и да кажем на-сртљивом радозналошћу, али како и липа пред улазом у порту мирише јаче него икад пре, застајем очекујући да то уради и мој домаћин у Краљеву, професор философије у статусу кандидата за пензију г. Димитрије Јовановић, али је он већ закорачио у порту, ваљда да би што пре срео нашег старог пријатеља Радоша Ракуша, историчара уметности и уметника, чија уметност и умеће израде на многим местима у овом светом манастиру сведоче о његовој назаобилазности. На једној страни туристи, на другој посебни гости, монаси из Свете Горе, а на трећој нас двојица... Сместио нас је Радош у собу за госте, послужио ратлуком и водом, мало потом дође и једна монахиња да нас понуди кафом и ракијом, лепо, све је лепо, али Радош изађе („Брзо ћу ја“ – рече), а моја пуста нестрпљивост ме нагриза, гризе, поједе ме!

Мислим о томе како ми је неко причао, и при том не могу да се сетим ко, да су пре месец и нешто дана у Жичи били књижевници из Русије и како их нису пустили да виде фреску Николаја II Романова, а онда се смирујем уверењем да ће наше дугогодишње пријатељство с Ракушом сигурно бити јаче од било ког разлога за скривање те фреске, ако некакав разлог за скривање уопште и постоји.

Исидора Секулић је негде рекла да је Жича *место које ослобађа од болести и страха од смрти*. Да ли је то рекла 1934. године, када је овде срела краља Александра Карађорђевића, само три месеца пред његову смрт, и кад је „скромно одевен као и увек“, на њу оставио утисак „премореног војника“? Да ли се српска књижевница срела овде и са српским владиком Николајем Велимировићем и, ако јесте, је ли записала негде нешто о томе? Не знам, а ево знам да су баш те године владика и архитекта Александар Дероко били на славном старту највећег полета обнове и изградње свете Жиче, па су тако у порти овог манастира подигли и цркву Светог Саве у којој би требало да је фреска руског цара Романова.



Црква Св. Саве у порти манастира Жича, поглед са друма

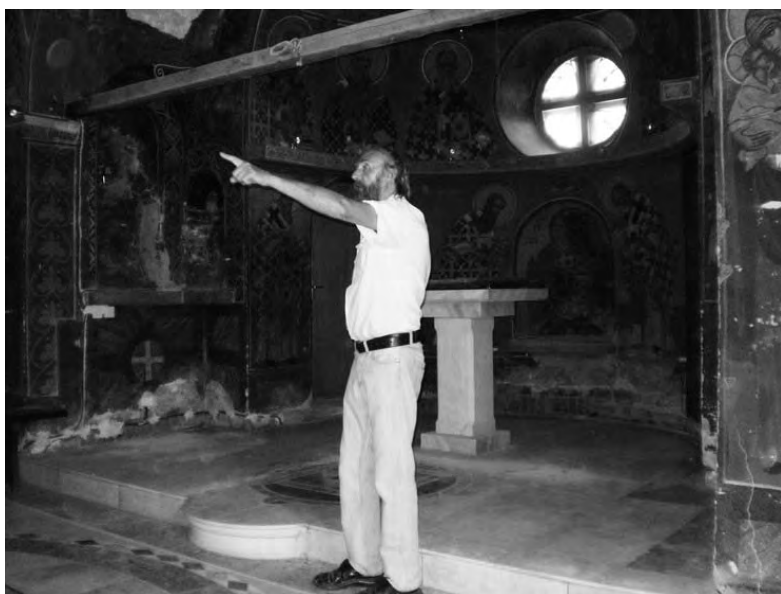
Николај Велимировић је хиротонисан за епископа Жиче 1919. године, али је већ следеће, 1920. премештен у Охридску епархију, да би се 1934. вратио у Жичу и још као администратор (за епископа жичког поново је изабран 1936, по смрти епископа Јефрема Бојо-

вића) кренуо у обнову и изградњу. Над улазном капијом подигнута је тада црква Светог Јована, саграђена је тада и црква костурница, и зграда „Спомен српској шајкачи“, и спомен чесма Патријарху Варнави (отрованом у конкордатској борби 1938), па црква на гробљу, трпезарија, велика звонара, плави монашки конак и рибњак, а у Великој цркви су постављени камени декорисани портали око улазних и унутрашњих врата. У порти Жиче су саграђени тада и владичански конак, лево, и Светосавска црква, десно. Уз владiku су били архитекти: Александар Дероко (тада у 40-ој години, у напону снаге и стваралачког полета), коме су припадали сви важнији подухвати, и Момир Коруновић „од кога потичу остварења мањег обима“. Мајстори су зидали нове и поправљали старе грађевине непрестано до 1941. године, до рата, који је владiku, по одлуци немачке команде, отерао прво у Љубостињу (када је више пута мучен и злостављан у крушевачком затвору), па у Војловицу, где се већ налазио патријарх српски Гаврило Дожић, са којим ће владика Николај бити касније депортиран у логор Дахау. По завршетку рата, владика је – у дубоком неслагању с новим, комунистичким режимом – отишао у Америку, где је међу Србима и осталим православним верницима наставио своју духовничку мисију, а умро је у руском манастиру Свети Тихон, 1956. године. Остало је записано и да су Немци присилили владiku да Светом архијерејском Синоду Српске православне цркве поднесе молбу да буде „ослобођен управљања Жичком епархијом“, па кад је потом (на Петровдан 1941) отеран у Љубостињу, Немци су бомбардовали његову Жичу и ни то им није било довољно, него су оно што је остало, што није бомбама срушено, запалили. Владiku је, у великом болу и мукама, тешио рођак који је, веле, казао:

„Страдање Жиче је нешто нормално, јер Жича је увек страдала и дизала се с народом. Сва слава манастира Жича и јесте у њеном страдању са народом и за народ. Било би чудно да је Жича остала нетакнута у овом тешком страдању српског народа, заправо, Жича би изневерила себе и своју прошлост“.

Враћа се Радош и води ме да видим пукотине које је отворио овај последњи, прошлогодишњи земљотрес у Краљеву и околини. На западном зиду северне певнице Велике цркве види се не баш широка, али – утврдили су стручњаци ласерским снимањем – заиста дубока пукотина, приметна је и с унутрашње стране храма. Изнад тога, на куполи, али на југоисточној страни пукотина раздваја прозор од зида и озбиљно, озбиљно прети. С предње стране владичанског конака,

на којој је геније Дероко успео, не само да у различитости помири византијски, романски и готски стил, него да их доведе до поретка у којем се складно допуњују, опало је доста малтера и то оставља мучан утисак на сваког ко ту лепу грађевину гледа с дивљењем које она заслужује. На цркви Светог Саве пукотина је лево од олтарске апсиде кад се гледа споља; нисам је видео с унутрашње стране, јер сам одмах потрчао пред фреску због које сам дошао.



Радош Ракуш показује шта би све и како требало урадити у цркви Св. Саве

Романов(и) и Саровски

Црква Светог Саве у порти манастира Жича је у заиста лошем стању. После земљотреса 1987. године дуго није било, некад само новца, а чешће ни новца, ни добре воље, да се она поправи и обнови, али кад је поправљано и обнављано све остало у Жичи, ни овај свети храм није баш заборављен, заобиђен. Грађевинска обнова је солидно урађена, под је чврст, сув и с укусом украшен, али фреске — и они најтврђи би овде пустили сузу, не само над судбином овог

Божјег храма, него и над народом српским и свим овим што му се догађа: туђом бахатом силом и његовим немаром. Све гласније се чује да ни после овог земљотреса, овог јесенас, новембарског, нема довољно новца за поправку и обнову Велике цркве, храма Христа Спаса, мајке свих цркава у Србији, па га нема ни за остале грађевине око ње, где је, ево, и наша црква Св. Саве, лепотица коју је Дероко пројектовао по узору на мале цркве у Светој Гори, с тим што је, вероватно због скученог простора, а и равнања са спољним зидом манастирске оgrade, певнице учинио равним, а уз то и доста плитким, налик на црквице у (до скоро српском) православном приморју.

Црква Светог Саве служила је, у време када у Великој цркви није било уведено грејање (а и иначе је зими било мање верника) да се служба у њој служи, па да би се из цркве у трпезарију лакше и по сувом прелазило дограђена је, налик на припрату, просторија коју је данас тешко описати, јер је затрпана грађевинским алатом и сличним помагалима. Трпезарија је лепа, чиста, баш уређена – сушта супротност храму Господњем у који се и кроз њу може ући.



Трпезарија и „припрата“ лево уз цркву Св. Саве

Лево од улаза у цркву Св. Саве у порти Жиче, у висини прозора, видим – коначно! – фреску Светог цара Николаја II Романова!

Испод ње је фреска Св. Серафима Саровског, оног чијој се канонизацији почетком прошлог века овај свети цар највише обрадовао. Наиме, Свети синод Руске православне цркве увек је своје одлуке о канонизацији подносио на увид и потпис императору, па је тако било и када је одлучио да у месецослов Светих упише Серафима Саровског, једног од највећих руских православних подвижника, оног чије

су речи загревале срца, чак и „она окорела и хладна“. Цар је с одушевљењем прихватио предлог о канонизацији Саровског (веле да је ускликнуо „Прославите га одмах“!), па је касније, заједно са супругом и кћеркама, и радосно учествовао у народном слављу, а забележено је и да је тог августа 1903. године, „с осталим члановима царског дома и архијерејима, носио Серафимов ћивот“. Говори се и пише да му је ту предато писмо које је монах Серафим „оставио оном Цару који ће учествовати у његовом прослављању“. Писмо је било пророчанство о будућности Романових и, прочитавши га, цар је био „блед, али одлучан“. Кажу да никад нико није сазнао шта је писало у том писму Св. Серафима Саровског.



Свети Серафим Саровски

Судбина Романових углавном је позната, сада, иако је деценијама била затрпавана најгнуснијим лажима и обесним ругањем.

Фреска

Фреска Св. цара Николаја Другог је, као и остале фреске у цркви Св. Саве у порти Жиче, осликана у византијској традицији, у дубоким плавим тоновима. И Радош каже да су у време епископа Велимировића у овом манастиру радила и два руска зографа и да се сматра да је Мајендорф живописао цара Николаја.

Можда и у време немачке окупације, а сигурно у деценијама под комунистима, ова фреска је била сакривена тако што је преко ње стављен и чавлима добро причвршћен лист плаве тврде хартије, па је изгледало као неосликани плави правоуганик, у који ће се некад, кад буде пара и времена, и ту неко живописати. Да је испод те плаве хартије фреска императора Николаја Другог откривено је у време опсежне рестаурације после земљотреса 1987. године. Цар Николај II је овде са свим знацима царске власти: са круном, скиптром и „државом“ (златна кугла са крстом на врху, владарска „јабука“), с „окорамењаком“ (широком огрлицом на коју су пришивене округле плочице осликане минијатурама религиозног садржаја, украшене драгим камењем); цар је у хемрелинском плашту са двоглавим орловима, под којим се види мундир са копчаним појасом, свиленом сјајном лентом преко рамена и крстом на грудима.

Лист плаве тврде хартије, испод које је од окупаторске или тек од нове безбожне власти, комунистичке, ова фреска сакривена и тако сачувана од скрнављења и извргавања порузи, монаси су – по мишљењу Драгана Бунарџића – ставили у уверењу да нови станари не знају за њу; „тада (1946) је први пут у својој историји, манастир постао женски“. Било како било, очувању фреске ишла је на руку и чињеница да је највећи део тог времена црква Св. Саве у порти Жиче била запуштена и занемарена (говорило се да је једно време служила и као магацин!), али ако би се сада поправила и њене фреске освежиле – сигурно је да би убрзо постала ходочасно место. Радош Ракуш каже да у мањим групама долазе и Руси, и Срби, а што се тиче оправке и рестаурације, стручњаци Завода за заштиту споменика културе у Краљеву гледали су и рачунали, па поменули цифру од 10.000 еура, мада би, вели Ракуш, могло то и јефтиније.



Свети Николај II Романов

На фресци Романова су видљиви, баш боду очи, трагови ексера којим је она плава хартија била прикуцана на свету слику, али је очигледно да је – иако, вероватно, у журби – монах који је то радио успео да не оштети лице светог цара.

Не би се требало чудити ако би једног лепог дана, као што је овај јунски у мирису липе, неко ко има и више времена, и више новца него ја утврдио да је ово и најстарија фреска Николаја II Романова, јер комунистички терор над вером није у Русији био ни у чему и никако друкчији него у Србији – пре свега и изнад свега над вером православном – па иако је поштовање царске породице започео још руски патријарх Тихон заупокојеном молитвом и беседом на парастосу убијеном цару само три дана после злочиначког пира у Јекатеринбургу, да би у годинама и деценијама потом поштоваоци цара Николаја и његове породице доносили и поред икона у црквама остављали њихове фотографије, нисам нигде нашао да је у то време осликана негде нека таква фреска или да је по паду комунистичког режима у Русији пронађена нека давно осликана па сакривена... После канонизације

светог цара и његове свете породице – цар Николај II Романов, царица Александра Фјодоровна, наследник руског престола царевић Алексеј и четири кћерке: Олга, Татјана, Марија и Анастасија – почела је (августа 2000) изградња цркве њима посвећене: Храм-на-Крви подигнут је на месту где су убијени у ноћи између 16. и 17. јула 1917. године у Јекатеринбургу, који се (о, срама!) деценијама потом звао Свердловск, по имену оног који је наредио то крваво убиство. Освећење Храма-на-Крви било је 16. јула 2003. године. Чуди ме да је Руска загранична црква, која није била под бољшевичким терором, канонизовала последњу руску царску породицу само девет година пре 2000, па ако је и имала негде неку фреску, врло је вероватно да би та фреска била много млађа од ове у нашој Светосавској цркви у порти Жиче.

Николај руски

„Чврсто сам уверен да је судбина Русије, као и судбина моја и моје породице, у рукама Бога Који ме је поставио овде где сам. Шта год да ми се деси, ја ћу се покоравати Његовој вољи, свестан да никад нисам мислио ни на шта друго осим на службу земљи коју ми је Он поверио“ – казао је преузимајући власт „са смерном свешћу о својој младалачкој неискусности“¹

Николај II и остало је запамћено, иако су црвени на Истоку и шарени на Западу у скоро свакој прилици све његово увек неким новим лажима затрпавали, да је за власти овог смерног цара (од 1894, кад му после кратке болести умире отац, Александар III, до марта 1917, кад је – да би избегао грађански рат и проливање руске крви – пристао на абдикацију, прво у корист сина Алексеја, а затим у корист брата Михаила) у Русији подигнуто 10.000 цркава и више од 750 манастира и да је исто тако, у периоду те духовне обнове председник његове владе Петар Столипин успео да покрене и оствари и привредну обнову охристовљене Русије; завео је ред у Царству и уз знатан привредни раст кренуо у велику аграрну реформу, поделу земље сељацима... Нажалост, после много нових школа и болница, пруга и путева, па и све чешћих мишљења страних посматрача да ће „Русија ускоро постати водећа привредна и политичка сила света“, у кијевској опери је убијен председник владе г. Столипин (1911) и Русија је поново на низбрдици. Још једног

¹ *Голгота Христове Русије*, изд. „Светигора“, Цетиње, 1999. године.

Столипина Русија није имала, а имала је много, па све више оних који су гледали само своја посла и, „поодавно обезбожени и однарођени“, узгред се подсмевали „затуцаности“ царице Александре Фјодоровне, која је, иако унука краљице Викторије, хесен-дармштатска кнегиња, по рођењу и васпитању Немица, протестанткиња, „свим срцем примила Православље и удубила се у живот Цркве до те мере да је учила црквенословенски, да би могла да чита и пева у храму“²... Можда се 1913. године, кад је слављена тристогодишњица династије Романов неком посматрачу учинило да ће Русија ипак успети да се врати на пут напретка (цар и царица су свуда дочекивани „с одушевљењем“), али је то, ипак, био погрешан утисак: судбина Русије већ је клизила низ ђавољи левак што су јој га припремили и ревносно спроводили противници из иностранства и издајници и неумници изнутра. После побуне у Петрограду, група баш таквих политичара и генерала, убеђивала је цара да цела Русија тражи од њега да абдицира, да би га после ухапсили и с целом породицом преместили у Царско Село, где је Керенски оптужио царицу да је немачка шпијунка (па је и у пристрасној истрази доказано да није), док ће војници почети да се „изругују Цару“, који им је сада „само обичан грађанин“, а он ће их после позвати да заједно с њим и његовом породицом прославе највећи хришћански празник, Васкрс. У априлу те године (1917) у Русију стиже Лењин, а његов преврат у октобру, и када је Кајзер Вилхелм покушао да код бољшевика издејствује пуштање Романових на слободу, царица Александра је, чувши да он то ради зато што је она Немица, одбила његову помоћ, говорећи да би пре умрла, него пристала на помоћ од непријатеља Русије! Царску породицу бољшевици селе из места у место, само да би спречили њено ослобађање, па после неког Тоболска, Романови долазе у уралски град Јекатеринбург, где ће их (да ли случајно?) у Ипатијевом дому³ стићи страшна, мученичка смрт. После стрељања, које су „обавили странци“ (Јуровски је претходно разоружао Русе или их послао на друге дужности), тела су спаљена и бачена у Гањину Јаму.

„У приземљу Ипатијевог дома, у соби у којој је убиство извршено, нађени су царском крвљу исписани црномагијски симболи који су

² Исто.

³ У Ипатијевском манастиру, 1613. године, велики црквено-народни сабор закleo се на верност Михаилу Романову, првом владару ове лозе.

указивали на чињеницу да је убиство имало ритуални карактер – обезглављивања Русије као православног Царства, последњег у свету“.⁴

Цар је имао 49, царица 46, кћерка Олга 22, Татјана 21, Марија 19, Анастасија 17, а син Алексеј 12 година. У бележници царевих кћерки остала је записана песма „Молитва“, у којој су и ови стихови:

„А кад и гроб већ пред нама зине,
надљудска снага, од Тебе дата,
с усана наших у висине
молиће кротко за целата...“



На Вознесењском брегу у Јекатеринбургу, на месту Ипатијевог дома, који је наредбом Јелџина срушен, јер је постао поклоничко место, подигнут је и 2003. године освештан Храм-на-Крви, па из целе Русије непрестано стижу ходочасници, а сваке године се у ноћи између 16. и 17. јула у том храму служи вишечасовно свеноћно бденије, ли-

⁴ *Голгота Христове Русије*, изд. „Светигора“, Цетиње, 1999. године.

тургија и помен Царској породици, те се све завршава 25-километарском литијом до Гањине Јаме. У овом свечаном догађају често учествује и више од 20.000 верника.

Николај Српски

Кад се вратио са студија на Западу (Берн, Оксфорд, Женева...), Николај Велимировић је, по одлуци митрополита Димитрија, отишао (1909. године) у Русију, где је не само учио у Духовној академији у Петрограду, него је и много путовао по лепој, пространој земљи, упознајући њен црквени живот, њене светиње и душу руског човека. Било је то оно време напретка и бољитка, време духовне и привредне обнове Русије, време успешне сарадње цара Николаја II Романова и председника његове владе Петра Столипина; било је то време у којем је Николај Велимировић, млади доктор теологије и философије (он тада има 29 година) препознавао значај јединства охристовљеног народа и богоугодне власти.

Колико је то и како утицало на његове мисли и осећања у трену кад је сазнао за мученичку смрт царске породице Романових?

Верујем, дакле, да је – оставши дуго под јаким утицајем Христове Русије из времена цара Николаја II Романова – Николај Велимировић, прво у Охриду, а потом у Светосавској цркви у манастиру Жича, дао да се ослика фреска цару који ће за светог бити проглашен тек у последњим месецима тог за све православне народе страдалог двадесетог века.

На излазу из Жиче стојимо под липом, професор философије Димитрије Јовановић, историчар уметности Радош Ракуш и ја, грешни песник, који покушава да у себи угуши гнев што се с друге стране старог пута гради нова, велика трпезарија и не успева да се отме утиску да би само мрву, ама, само мрву тог големог здања ваљало отргнути, па да се њоме, па да се том мрвом блага, и Светосавска црква у порти Жиче и све фреске у њој достојно опораве... Да, нашао сам одговор на оно питање с почетка: да ли се српска књижевница Исидора Секулић срела овде са српским владиком Николајем Велимировићем. Јесте, срела се и у запитаности (1939) оставила запис:

„Има ли ишта лепше и радосније него видети човека који има вокацију, и има напор да остане са својом вокацијом? Та радост мене поново учује у покрајину у којој је неимар духовног и историјског смисла господин Николај, сада Епископ Жички“.



Црква Св. Саве у порти Жиче чека своју обнову

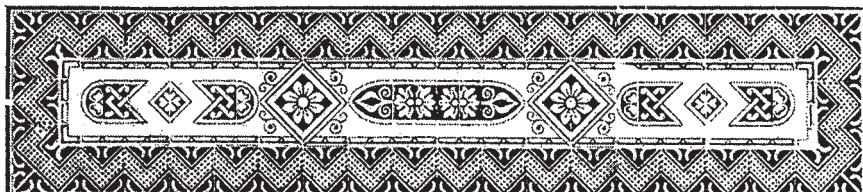
На крају, не само да је владика Николај Велимировић умео да препозна светост у страдалнику и подвижнику Господњем и да га види таквог много пре канонизације, него је и сâм имао сличну судбину: још 1966. године отац Јустин Поповић⁵ говори о томе како ваља достојно „похвалити највећег Србина после Светог Саве, Равноапостолног Светог Владику Николаја Српског“, а владика Николај Велимировић је тек 2003. године (оне исте у којој је освештан Храм-на-Крви у Јекатеринбургу) канонизован, уписан у месецослов Светих Срба у Храму Светог Саве на Врачару.

На двадесетом спрату једног врачарског солитера завршавам, ево, и последње ретке ове приче и спремам се да сутра путујем на наше свето Косово и Метохију; увек је велика радост бити тамо на Видовдан и после шапатне молитве огрнути се стиховима:

Видовдане, мој јаснији виду,
видим крст на небу ведром...

Душко М. Петровић

⁵ Отац Јустин Поповић је канонизован на пролећном заседању Светог архијерејског сабора СПЦ 2010. године; Преподобни Јустин Ћелијски.



37:929 Kovačević M.

Из старог "Браства"

Национални апостол*

Кад се наш народ приволео небескоме царству, остала му је црква, да у њој тражи утехе за изгубљено земаљско. И кад му је црква рушена, он је ипак долазио на то свето место, на рушевинама палио воштанице и уз дим тамњана подизао очи к незаклоњеноме небу. Црква и манастир били су му не само школе у ширем смислу — јеванђелским проповедањем вере и морала — него су то били и у ужем смислу: поучавањем и спремањем служитеља Божјих и народних. Калуђери су прикупљали себи послушнике, које су поучавали и као ђаке, спремали их за помагање себи у богослужењу; затим их као искушенике уводили у калуђерство, или их као спремне отпуштали домовима њиховим. Али би ови свакад о свечаницима долазили манастиру и помагали читањем и појањем. На овај начин не само да би одржавали везу са својом школом — манастиром него би се и усавршавали у оном што су у манастиру учили.

Иза насиља које би на манастир нагрнуло и опустошило га, калуђери, остали у животу, са својом школом спасавали би се бекством у склонитији манастир и у њему настављали прекинуту службу.

Од ових ђака из манастирске школе неки би, по указаној потреби, био рукополаган за свештеника, а неки би прикупио неколико сељачића и поучавао их. Ово би чинио радећи у исто време своје редовне послове, најобичније шијући као абација или терзија.

Оваква би школа, типа манастирске школе, отварања ван манастирске ограде. И у њој су предмети били, потребни за црквено богослужење: часловац, псалтир, месецослов (свече) и певање црквених песама. Као други део наставе био је: писање и рачунање.

Школе су ове, с неким незнатним изменама, почињале и по мањим градовима у каквој зградини код цркве; али се

* Братство, 1930, XXIV.

временом развијале, мењао би се облик зграде и намештај и сама настава, додавањем по којег предмета и уношењем учила.

Да се мало зауставимо на овој школи, која се осамдесетих година деветнаестог столећа почела називати **старо-времском** или **манастирском** школом.

Узећемо за пример школу не у селу, већ у градићу Ђијлану.

Зграда је у црквеном дворишту, приземна, ниска, у коју се улази силажењем низ три-четири степенице. Није попођена ни циглом ни каменом, већ је под земља, а зидови неокречени; светлост долази кроз прозоре са черчивима која су, зими, олепљена хартијом пенџерлијом. Загрева се угљем у тагарима (мангалима), које сами ученици јутром распаљују у дворишту и затим уносе у учионицу. И пред вече, кад се школа пусти, остану по два ученика да учионицу почисте; јер школа нема служитеља, него ту дужност врше сами ученици наизменце по реду.

У школу се долази јутром по изласку сунца и остаје се до ручка, без одмора. Одмах после ручка опет се хита школи, и сваки би ученик понео за обед (ужину) по комад хлеба, каквога било и, у посне дане, лука, а кад се мрси, по комадић сира.

Учитель седи под капом, уврх учионице, и шије какав хаљетак; њему су с једне стране ножице и остали прибор, а с друге стране дугачак прут. Ученици, тако исто под капом, поседају поред зида, прекрштених ногу или подавијених пода се, с књигом на крилу, и сви на глас читају. Наступи ли замор, да се вика почне стишавати, учитель ће повикати сштро: »Читајте!«, па би он опет сагао главу и наставио шити.

Много је воде протекло Биначком Моравом док се није осетио ма колики напредак и у учионици и у настави. Тако: учионица је већ попођена штицама, иако грубим, а зидови јој окречени; садељане су клупе и у њима се поређали ученици, и сада под капом, а учитељу је подигнута као душема, висока више од метра, дугачка колико и кревет, да би се могао опружити кад дође час спавања, а на истој душеми седи и шије за време школских часова. Поред ове душеме склоњене су фалаке — справа за бијење немирних и незналица ученика; а учитељево одело нису чакшире и остало што иде, већ антерија с цубетом. Ученици би чешће и кришом погледали у ово одело, а сумња би као облачић застрла појављену жељу: кад би се могли видети у овом господском и учењачком оделу!

И опет је прошло много времена, док се доживео и већи напредак у школи. Кад би ученик доспео до псалтира, била би нарочита свечаност приређена. Неколико ђака отиде

кући тога срећнога ученика, који понесе на глави повећу тепсију с погачом и питом и даровима, а окруже га другови ученици и с песмом **»Достојно јест јако воистину«** спроводе га до школе. Ова песма улицом измами мајке и сестре на отшкринута врата, одакле прате погледом свечани пролаз, слушају песму и чисто завиде срећној мајци шапућући: **»Благо њој!«**

Временом се опазио и већи напредак: појачана је дисциплина. У школи је код врата обешена таблица од картона, на којој је стајало с једне стране: **»Отишас«**, а с друге: **»Дошао«**: кад би ко изишао из учионице, окренуо би таблицу на **»Отишао«**, а кад би се вратио, огласио би то са **»Дошао«**, те би тек онда могао други изићи. Путем из школе ишло се у реду по два, а надзорник би пратио, па ако би неко говорио, или кварио ред, био би записан и кажњен. Овако су надзорници ишли по кућама и распитивали се: да ли ученик, кад дође из школе, љуби руку старијима, називајући Бога, а тако и при поласку у школу са: **»Збогом«**; да ли чита пре вечере молитву: **»Јадјат убози«**, а после вечере: **»Благодарим тја«**. Уведено је певање по псалтики и разлегала се скала: **па, ву, га, ди, ке, зо, ни, па**, с многим понављањем и разноликим вежбањима. Ко и то научи, тај је научио и више но што се могло пожелети; остало би му још само да навуче на себе антирију и цубе, да и оделом истакне своју високу ученост.

Међутим, трговинске везе са ослобођеним Београдом и преко Београда с Пештом, Бечом и др. дале су могућност да се и књиге из Србије, како школске тако и нешколске, пренесу преко плота. Књиге су преношене с гласовима о великим напрецима у Србији, уз причања о слободи у њој, богатству и рају; с гаткама о њеној тополивној, с хвалама о школама и учености у њој. И на панађурима у центрима као што су Прилеп, Велес, Скопље могле су се књиге купити, те би у Ђилану дошав с пута отац могао пружити своје детету малену књигу шарених корица и затражио би да, вечером или кад би му какав гост дошао, чита из земљописа: шта све роди у Србији; колико има грла говеда, колико оваца, свиња и др. А нешколске књиге, као: **Жертва Аврамова, Прекрасни Јосиф** и др., и песмарице: **Болани Дојчин, Бој на Косову, Сестра Леке Капетана** и др. ношене су, кријући, са седељке на седељку, читане и уздасима и сузама пропраћане. Ове мртве књиге и ови живи гласови о Србији оживљавали су наду на продужење ослобођавања и на уједињење с том благословеном српском земљом.

За књигама пошли су и учитељи из Србије или Војводине. Поред Ниша, који је, можда и зато што је најближи, први добио српског учитеља да замени манастирски метод,

добили су овакве учитеље и Прилеп, Велес, Скопље, Скадар, Призрен.

Ова нова струја, сем у поменутиим трговинским центрима, осетила се и у мањим местима. Тако, у гњиланској школи могло се видети да је избачена душема и да се престало шити; склоњене су фалаке, а унесена велика табла по којој се тебеширом (кредом) писало и рачунало; учитељ и ученици гологлави су.

Овакво је школско стање било и у Приштини, кад је, 1858 г., дошао из Прилепа за учитеља један од најспремнијих, најодушевљенијих и најзаслужнијих — Милан Д. Ковачевић.

*
* *
*

Милан (Милован) Д(авидов) Ковачевић рођен је 1821 г. у Петроварадину.¹⁾

У разгранатој породици Ковачевића — по поменутиим белешкама пок. Николе, на које ћу се освртати и у осталим моментима, по потреби — одржава се предање да су Ковачевићеви преци из Грачанице на Косову, па су се у сеоби под патријархом Чарнојевићем кренули и свратили у Грачаницу у Босни и ту се настанили. Зашто да се издвоје од осталих у сеоби и настане у Грачаници? Можда ће се помислити да су се, у жалости за својим местом на Косову, понадали да ће наћи утехе а вероватно и рођака у месту истог

¹⁾ Овако стоји у службеном листу Ковачевићеву, који је у Министарству просвете. Ово су подаци које је сâм Ковачевић дао 1878 г. кад је, као практикант начелства окр. врањског, постављен за учитеља основ. школе у Пироту. Међутим, по белешкама које је написао син Ковачевићев, пок. Никола М. Ковачевић учитељ, Ковачевић је рођен у Јамени 29 септембра 1821 г.; на другом месту («Браство» Друштва Св. Саве, XVIII, стр. 266), да је рођен 10 новембра те године у Јамени; у «Споменици педесетогодишњице призренске богословско-учитељске школе», стр. 36, рођен у Јамени 1821 г. (без дана и месеца); у «Просветним и политичким приликама» од др. Јов. Хаџи Васиљевића, рођен у Јамени 10 августа 1821 г. Иако се белешке сина Ковачевића могу примити с поверењем, јер су писане за живота очеве и, свакојако, по казивању његовог, ипак, што се тиче месеца и дана рођења, остајем при ономе што је сâм Ковачевић написао о себи 1878 г., утолико пре што се стављени датуми не подударају. Вероватно сâм Ковачевић није био начисто о месецу и дану рођења, те зато није ни поменуо. А што је означио Петроварадин као место свога рођења, може се узети да се неким случајем његова мати нашла у Петроварадину кад се десио порођај, или је Петроварадин ставио као познатије место у Србији него што је Јамена. Ма да ми је познато да Ковачевићи и сада живе у Јамени и да је пок. Никола Ковачевић ишао к њима да се као с рођацима упозна, ипак се, по моме мишљењу, и овде има остати при ономе што је сâм Ковачевић о себи казао.

Да забележим и то, да се у свима овим написима о Ковачевићу, у којима се помиње Јамена, погрешно пише Јамина место Јамена, што сам ја овде исправио. (В. «Речник места», по службеним подацима, 1927 г., стр. 142 и «Попис становништва», 1924, стр. 180).

имена у Босни. Не остану ту сви, већ, после извесног времена, неки крену, пређу Саву и населе се у Боботи, близу Осијека. У Боботи су Ковачевићи дуго живели и намножили се, да су три млађе задруге са својим кућним старешинама пошле да траже друго место. И тако, средњи брат, са својим задругарима, настани се у Вери, у Срему; други у Лежмиру, у близини Земуна, а најмлађи, Божидар у Јамени, на Сави. Божидар је имао сина Лазара, Лазар Давида, а Давид Милана.

Школовање је Миланово, према службеном листу, четири разреда немачке школе и пет година реалке.

По завршеном школовању врати се Милан у Јамену кући својој.

Једнога дана, разговор између бујнога Милана и некога Немца чиновника разви се у препирку о народности толико да дође до боја, и Милан, да би се сачувао последица, пређе у Србију без путне исправе и јави се, у Београду, ондашњем школском управнику Радовановићу. Радовановић му да учитељску службу у Манасији, где остане две године, а после буде премештен, по молби, у Доње Видово, близу Параћина.

Ускоро плану маџарска буна (1848 г.), и Милан остави учитељску службу и оде у рат. Јуначки се борио на Белој Цркви, Араду, Али-Бунару и на Сент-Михелу, где буде рањен. Из рата је изишао као официр.

После рата, отиде, под Радецким, у Ломбардију противу Талијана. Тамо је у граду у Мантуји био командант места и провео пет година. Затим буде пензионисан и врати се својој кући у Јамену.

Ускоро се ожени девојком Јеком из богате куће Борића; али она на три месеца по венчању умре, и Милан, у болу са несреће у браку, једне ноћи пређе преко Саве у Босну, и у Бијелини се прими учитељске службе. Остао је само годину дана, па се онда опет нађе у Србији.

Ковачевић је у Београду на раскрсници. Иза ратовања, иза година проведених у команди с војницима, иза ударца у првим месецима брака — у учитељској служби у Бијелини није могао наћи ни жељеног задовољења ни накнаде мира. Међутим, мала кнежевина Србија расте, напредује; у васкрслу слободу у њој управљене су наде неослобођених, нарочито после кримскога рата, у коме се видело да је Русија далеко и да је непосредна помоћ за њихово ослобођење још даље. Ковачевић би желео ближи васкрс, у својим сновима види само српско царство, а док оно не буде јава, да бар очима својим види места царева и краљева наших, да прође стазама којима су они ходили и да онамо послује на буђењу за дочек васкрса. Његова је жеља набујала и, чини му се, остварљива без великих напора: јер ето у Нишу је учитељ његов земљак Спиридон Јовановић, а у Призрену цара Душана учитељује његов даљи земљак Никола Мусулин. Поћи ће и он тамо,

тражиће место где га буде могао наћи, само да буде на земљишту некадашње српске царске славе. И одлучио се да пође, ношен само својом жељом, неупућиван ни од кога, јер онда није било ни оног првог **Ученог одбора**, који је претходно потоњем **Одбору** коме ће бити душа Милош Ј. Милојевић. Утом се сасвим случајно сrete с неким трговцима који нису били из Србије — познао је — и ступи с њима у разговор, у ком изнесе и своју спрему и своју намеру. Трговци се обрадују, нарочито што Ковачевић зна немачки језик и предложи му да пође с њима у Прилеп; они су сада остали без главног учитеља, и радо ће примити тако ученог човека.

Ковачевић оберучке прихвати понуду; он је врло пријатно изненађен указаном могућношћу да буде учитељ у Прилепу Краљевића Марка.

Био је сасвим добро дошао и одмах буде примљен за главног учитеља.

Ето поља за рад Ковачевићу. Српских књига школских, као и других, већ је било у Прилепу,¹⁾ и он је отпочео предавања. Али је одмах почео истицати и оно што је спољно, што се може видети и по томе ценити вредност његова: почео је украшавати школу разноликим словима у разним шама којима су изношене поучне изреке. Његова цртачка спрема нашла је овде прилике за примену, као што ће је и доцније и све до старости тражити и находити. Његова љубав према овој грани уметности ишла је тако далеко да је оставила трагове који ће се видети и после смрти његове. Занесен старом славном прошлошћу српском он је у рушевинама, у остацима црква и манастира, Маркове куле и дворова којима, по предању, обилује Прилеп и околина, васкрсавао сву величину и сву славу прошлости и осећао се поноснијим него икада што се Србином зове; ишао је у блиски манастир Трескавац и дивио се оној старини и ономе богатству, и доходиће више пута да ближе разгледа ову задужбину и да је у цртежу сачува, као што ће и друге знаменитости очувати.

Али....

Онда када су Срби из Сарајева сматрали да се онај срећни који могадне трипут походити Високе Дечане може назвати с правом хаџија, као да је ишао у Јерусалим; онда када су Дечани имали своје метохе, куће, у Нишу, Врању, Лесковцу, Пироту, Сарајеву, Софији, Скопљу и другим местима — онда су, не рачунајући оближње градове, ишли у Дечане на поклоњење и Пироћанци, и Велешани, и Прилепчани, и Софијанци. Један од тих поклоника био је и Хаџи-иконим из Прилепа. Прошао је преко Косова, навраћао у Грачаницу. Ковачевић је могао од овсга свештеника да чује како је непрегледна равнина Косово Поље, како се и сада по њему

¹⁾ Енглеске путнице Макензијева и Ирбијева веле: »С великом жудњом тражаше Историју Србије«. (»Путовања по словенским земљама«, стр. 79).

виде кости косовских јунака претворене у ситне беле каменчиће; нигде живе душе по ономе тужноме пољу; песма ни птичја никад да се чује, већ само жалосно кукање кад дође доба кукавици; као да је све, све црнином обавијено.

На одушевљена Србина какав беше Ковачевић, ово је казивање Хаџијино тако утицало да се он у свести већ обрео на Косову где сакупља окамењене ситне кости јуначке и љуби их; походи место где је био разапет Муратов шатор и иде стопама Обилићевим к шатору Муратову и од шатора. Ипак се задржао у Прилепу, јер — како белешке кажу — у истога Хаџи-иконима нађе писану на кожи историју Срба од њихова постанка — од Нојева времена — до Немање. Историју је ову написао посланик српски на грчком двору, Милисав Радашиновић, који је живео за време цара Душана.

С каквим је изненађењем Ковачевић прелиставао ово очувано драгоцену благо, како је разгледао и с каквом је жудњом прионуо да што пре уграби и сачува у препису ову повесницу својега толико старог, толико великог и тако знаменитог народа! Сав се био предао овоме послу, и кад је био готов, осетио је велико задовољство и необичну срећу што је дошао у ово место.

Али иза једне задовољене жеље јавља се одмах друга, и Ковачевић се враћа на оно што му је испричано о Косову, и осећа да ће мира наћи само онда кад угледа то Косово и ступи у Грачаницу, постојбину својих старих Ковачевића. Жудња за Косовом расла је нагло и постала већа и јача од осећања дужности које се примио у Прилепу. Уосталом, он је знао како је био мален број места која су имала спремније учитеље, а у тај број није улазила Приштина, те се могао надати да ће наћи учитељску службу и у Приштини. И једнога дана Ковачевић остави Прилеп и, у путу, задржа се неки дан у Велесу код својега земљака Јов. П. Нешковића учитеља. Нешковић му потврдио да Приштина нема спремног учитеља, већ да ту дужност врши неки свештеник или клисар.

Кад се Ковачевићу испуни сан и ступи на толико жељено Косово, сав је био прожет необичним осећањем; узбуђеним погледом прелетао је огромно пространство коме није могао сагледати краја, него се у даљини небо наслања на земљу; сетио се камичака и спусти очи к земљи: заиста угледа беле камичке, саже се и узе један и пољуби га, гледајући у њему кост погинула јунака косовског. »Оно што сам онда осетио, не може се описати, — говорио је увек Ковачевић кад год би причао о том кад је први пут ступио на Косово; — оно се може осећати, и то само једном осећати. А кад сам ушао у цркву Грачаницу и подигао очи у ону висину која се губи у високим кубетима, затим спустио поглед на украшене ликове Божјих угодника и наших светих

Немањића, зауставио на краљу Милутину и краљици Симониди с којих отсјајује богатство, величина и слава наше старе државе — разумео сам зашто се царе Лазо приволео царству небескоме, а да земаљско изгуби на овоме пољу.»

Из Грачанице је отишао Ковачевић у Приштину, али с намером да опет ускоро дође у Грачаницу, као што ће и више пута долазити, јер се није могао надивити уметности колико архитектонској, толико и сликарској.

У Приштини је Ковачевић примљен оберучке, уз радосно изненађење. Преко неких трговаца било се већ чуло о прилепској школи и новом учитељу који је дошао из Србије. Ковачевић пристане на понуду и одмах отпоче предавања.

То је било крајем априла 1858 г., а 29 августа те године потпише уговор с Општином, на годину дана, с платом од три хиљаде гроша за целу годину, поред стана и огрева.¹⁾

Значајне су новине које су овом приликом унесене у уговор. Тако: Ковачевић се обавезује да учи децу у **српским** наукама, по прописима школским у **Србији** и Европи; да се у школу примају само деца која су навршила седму годину, и то само једанпут, о Митрову дне, и да деца уредно долазе у школу. Ови захтеви у 1858 г., и ово помињање Србије и српске науке у **Приштини**, где се није смео нико Србином назвати — заиста су веома карактеристичне новине.

Као што се види, Ковачевић је учинио преокрет у школи. Између дотадашње старовремске или манастирске наставе и ове Ковачевићеве, онда модерне наставе, већи је скок него што је између Ковачевићеве и данашње модерне методе.

Али нова настава и нови ред у школи, какав је у Србији и Европи, захтевају и учионицу која би бар приближно задовољавала захтеве хигијенске и школске. Ондашња се зграда није могла назвати школом, зато Ковачевић настане код Општине да се подигне нова школска зграда по прописима који вреде у Србији. Ковачевић је био велики ауторитет и његова се свака реч слушала. Он је сâм дао нацрт школске зграде, и Пришtevци приону да се већ друге године могао читати натпис на новој школи: „Училиште ово **направи се управом и настојавањем родољубивог Данае филиповића трговца и епитропа црквеног и училишног г. 1859.**»

Школска је зграда у Варош-махали, у непосредној близини цркве; двориште је школско одвојено од црквеног само једним зидом. Код школе је и чесма. У школски се ходник улази равнином, без степеница, а кад се из главне учионице погледа, висока је као да је на спрату. Учионице су простране, видне, с довољном висином. Разуме се да су и попођене и да је на прозорима стакло. Предвиђена су потребна одељења и за другу учионицу, као и за учитељев стан и за

¹⁾ »Просвет. и политичке прилике...« од др. Јов. Хаџи Васиљевић, стр. 144—145.

женску школу. Али прилике су у Приштини биле такве да се женска школа није могла отворити у оно доба.

Сад је на Ковачевићу остало да уреди школу како је ваљало по прописима у Србији и да зидове њене украси по своме укусу и умењу. И овај је рад његов брзо напредовао; као да му је сва пажња била поклањана. А сваког празника после службе Божје ђаци би из цркве свраћали школи; с ђацима су улазили у школу и многи Пришtevци и дивили се нацртаним писменима и написаним мудрим изрекама. С празника на празник све пунији зидови, а учioniце све пуније Приштеваца. Ђаци су се дивили оволикој учености својега учитеља, поштовали га и волели, а Пришtevци се поносили својом школом и својим учитељем. »Оваквог учитеља и овакве школе само у Србији ако има!« — хвалили су се Пришtevци.

Кад трговац или који другог занимања у Ст. Србији отиде у други град, сваки ће се заинтересовати знаменитостима тога града, и видеће их. Те су знаменитости биле црква и школа. Оне су биле и образ и огледало онога града. Пришtevци су, путујући по другим градовима, причали с поносом о својој школи и своме учитељу из Србије. А кад би трговци долазили у Приштину, прво су хитали цркви; и колико су бивали изненађени кад би угледали ниску цркву, у рупи, у коју се улази силажењем низ степенице, толико су били пријатно изненађивани иконостасом те споља неугледне цркве. Иконостас је сав у дивноме дрворезу, с каквога је чувена црква Светога Спаса у Скопљу. Али кад би ти путници прилазили школи, колико је њен спољни изглед привлачно њихову пажњу — јер ово није обична кућа претворена у школу, већ зграда нарочито зидана за школу —, много су се више дивили уређењу и украсима изнутра. Приступали би учитељу, да ближе виде и чују овога необичног учитеља, а Ковачевић, светлих очица, скроман, тих, љубазно прима госте и радо се упушта у разговор с њима. »Ово је српска школа, — рекао би гостима на њихово дивљење и њихове похвале, — а овакве су школе свуда у Србији«. Затим би говорио гостима о историји њихова места и околине, о славној прошлости под српским краљевима и царем Душаном; сетио би се и народне песме и предања које је и посетиоцима познато, те би му и тиме били ближи. Гости би, одушевљени овим што су чули и овим што су видели, праштали се с учитељем као да су давнашњи знанци и пријатељи, да, по повратку, причају својима и у граду своме о пришtevачком учитељу Србину и пришtevачкој школи.

О Ковачевићу се ширило мишљење као о необично ученом човеку. Био сам дете кад се у нашем друштву могло чути да је Ковачевић толико учен да може да иде по мору као по суху. Наравно говорило се оно што се чуло од ро-

дитеља или уопште од одраслих. С колико сам радозналости прилазио школи у којој ћу видети тога учитеља, кад ме је мој пок. теча Станоје Каленић повео к њему на продужење учења! Тражио сам на њему то необично, и било ми је збиља све необично и све велико.

Да у неколико опишем унутрашњост школе какву сам је ја затекао.

Кад се уђе у простран ходник, попођен даском, с десне је стране стан учитељев. Улазим у његову собу и стојим изненађен пред огромним цртежом на целој страни зида: Високи Дечани покрили зид од тавана до доле! И нехотице десница се диже к челу и прави крст. У углу је кандило пред славском иконом Св. Николе, а ниско поред зида је миндерлук с поређаним јастуцима; наспред собе сто претрпан књигама и фотографским снимцима. Кад се уђе у велику учионицу, поређане су клупе у два реда, са слободним пролазом по средини и поред једног и другог зида. У зачељу је узвишење пода, и ту је катедра, — не сто, већ катедра, — с једне стране табла, с друге у углу икона Спаситељева, пред којом виси кандило, а доле код врата на зиду штица на којој су мала и велика писмена. Зидови, уколико нису покривени мапама, исписани су и могу се лепо читати разни текстови из Светог писма или поучне изреке. Све је то из разних писмена и украшено све лепим шарама. Гледалац се нађе не у учионици, већ у уметничком цртачком одељењу. Оно кандило пред иконом прислужује се уочи недеље и сваког већег празника чим клепало зачука, и онда би ђаци пошли у цркву. До главне учионице је лево мања учионица за први разред, у којој замењује учитеља помоћник његов, један од најбољих свршених ученика његових. Ниже те учионице је велика учионица намењена женској школи; у њој су неколика стола са столицама за часове цртања.

Како је и обећао Ковачевић приликом уговарања с Општином да ће децу учити по најновијим уредбама у Србији, он је предавао све предмете који су се у оно доба учили у основној школи у Србији, дакле и **српску граматику и историју српскога народа**. Али није била то само основна школа; у њој се учила рачуница као у гимназији, немачки језик, латински језик, словенска граматика, општа историја Смарагдова. Али, на жалост, необвезно. Тако, немачки је учио Јосиф Х. Костић, а латински и немачки Константин син неког лекара странца. Цртању се поклањала нарочита пажња. Народно певање није се предавало. И иначе, у своме дому, Ковачевић би певао једино песме: »Ево деснице верно пружене« и »Ја сам Србин, српски син«. Црквено певање учило се, и то: одговарање на вечерњи и литургији, празнични тропари, духовске песме: **Преславнаја днес** и остале; божићне: **Слава во**

вишњих Богу, Ликуј днес Сионе, и др.; и о Св. Николи: О
кто, кто Николаја служит и т. д.

Од пригодних песама, за случај дочека наменованог
паше, певала се место химне песма:

Дај, о Боже, да нам живи
Светли султан Азис Хан.
Мир утврди, чест му даруј,
Војсци верност и храброст.
Даруј руци добра цара
Твоје крепке руке моћ!
Да над нама као отац
Место тебе влада он.⁴

Од Ковачевића је новина у Старој Србији и: ношење
вертепа о Божићу.

Ја сам као ђак Ковачевићев преписао песме и говоре
вертепара и однео у Гњилане, те је онда и гњилански учитељ
научио своје ђаке. Само је гњилански учитељ дао овоме све-
чаније обележје; вертепари су били обучени у стихаре узете
из цркве, а водио их сам учитељ.

Као што је вертеп пресађен у Гњилане, тако је и иначе
приштемачка школа била углед другим оближњим школама.
Причало се о цртачким радовима у њој, па је и гњилански
учитељ, који није ни видео тих радова, стао цртати и лепити
на зидове. Али шта и како!..

Метод наставе је био: учење наизуст — као што је тада
било и у Србији, и како су и учбеници били удешени већи-
ном с питањима и одговорима.

Новина је била и испит у школи о Петрову дне. Али тај
испит није био оно што је сада испит, већ у ствари једна
свечаност на којој би ђаци издекламовали своје задатке ра-
није им одређене, па онда би настало разгледање ђачких
цртежа писаљком па и у бојама. Присутни гости дивили су
се и успеху ученичком и учености учитељевој.

У гњиланској школи испити су се почели држати тек
седамдесетих година. Потстрек је стално долазио из При-
штине; јер се у Гњилану слушало о испиту у приштемачкој
школи, па се жалило и приговарало зашто и гњилански учи-
тељ »не дава испит«.

После испита настао је одмор, који је трајао до месец
дана. Нека и у томé буде угледање на идеалну школу у Ср-
бији.

С учитељском дужношћу у школи била је спојена и
учитељска дужност у цркви. Ова дужност није била обухва-
ћена уговором, али је она тако освештана да није потребно
ни помињати је нарочито. Баш по овој другој дужности, по

⁴) И текст и мелодија подражавање аустријској химни. Певала
се и у Призрену. («Споменица педесетогодишњице призренске боче
словско-учитељске школе» стр. 37.).

познавању правила црквеног, по читању и певању у цркви оцењује се вредност учитељева уопште. Оцене неће изрицати само свештеници, већ и сви присутни богослужењу. Може учитељ бити и најбоље спреме за школу, ако није и добар певач у цркви, његова је вредност у многоне умањена; док лепо певање у цркви ублажује недовољну спрему или слабији рад у школи. Никола Шишецијев, бугарски учитељ у Врању, није био јаке спреме учитељске, али је био изврстан певач и зато имао све симпатије. А учитељ Сима Дамњановић (Петко Златковић), који је учитељовао у Башином Селу и у Ђилану, један од најобразованијих учитеља, с факултетском спремом — само зато што у цркви није ни певао ни читао, већ немо стајао на своме учитељском месту, у очима Ђиланаца није ни приближно био онај Дамњановић из школе. Певање црквенога певача Стефанчета Клисарчета Приштовци би много радије слушали него певање Ковачевићево. Али успех Ковачевићев у цртежима који се виде, надокнађивали су оскудицу у певању које се чује.

И митрополит призренски Мелетије није волео певања Ковачевићева, као што је уопште нерадо слушао српско црквено певање. И сасвим разумљиво: изврстан певач грчких мелодија, навикнут тоновима тих мелодија — његовоме слуху тонови српске црквене песме чине се прости, груби. Није волео српскога певања, али га је допуштао. Био је мудар, знао је да је његова епархија српска, са српском школом и српским учитељима и свештеницима, па, дабогме, и српским певањем. Нарочито после искуства са Николом Мусулином, учитељем у Призрену, због српске мелодије, прећутно је одобравао српску мелодију. И сам је читао у цркви словенски, певао црквене песме са словенским текстом, само грчку мелодију. А Ковачевић је нарочиту пажњу указивао Мелетију. Он је прецртао Мелетијев фотографски снимак кабинетског формата, који му је дао Мелетије, па тај цртеж ставио на свој сто поред фотографског снимка. Сваки би се дивио овом успеху, па и Мелетије. Сем тога, у целој епархији једини је учитељ Ковачевић поздрављао митрополита, при дочеку, испраћају и иначе у даној прилици, једном песмом која се, по тексту и по мелодији, веома допала Мелетију. И сам сам, као ученик Ковачевићев, доцније као учитељ у Ђилану научио ђаке овој заиста лепој песми и певали је пред митрополитом Мелетијем. Не сећам се више целе песме, наоко знам да сам јој био додао и две своје строфе, али сам добро упамтио прве две строфе које и сада каткада певушим:

Многољетствуј нам, пастирју добри,
Многоздравствуј, јерархов изабрани,
Богом вишњим нам даровани
Високи наш господин Мелетиј.

Дични нама, во прекрасни крине,
Провјел јеси паству настављати,
Стадо твоје всјуду прегледати,
Архипастирски нас научати.¹⁾

Зато је и митрополит Мелетије ценио Ковачевића и указивао му своје поштовање и поверење. Дошао би каткад у школу на предавање и, задовољан, благословио би и ученике и учитеља. У своме србофилству овај би Грк с поносом говорио да је он наследник Светога Саве.

Када је Ковачевић, у својој великој љубави према славној прошлости нашој, проучавајући јој трагове из старих књига које би тражио, и гледајући је у остацима задужбина које би наводио, у машти својој патриотској изразио цртеж: **»Поглавите фамилије царства србскога у време убијенога младога цара Уроша сина Душанова«** и приказао митрополиту Мелетију с објашњењем, како би добро било да се овај цртеж умножи и растури по епархији, — митрополиту Мелетију допадне се цртеж и прихвати предлог и наштампа га о своме трошку.¹⁾

Наштампани цртеж разаслао је митрополит по целој епархији, и ова се слика, с поштовањем које се одаје икони, стављала поред славске иконе, те кандило пред иконом прислужено светли и пред ликом цара Душана и Светога Саве.

Ово признање од стране митрополитове, иако Грка, указано раду српскога учитеља Ковачевића, појачало је углед Ковачевићев и пренело име његово по целој епархији.

Ковачевић је имао неподељено поштовање и дивљење Приштеваца, који су се пред другима хвалили својим учите-

¹⁾ Лепу мелодију ове песме нашао сам, разуме се, много доцније, у Кухачевој збирци напева; али чији је текст ни сада не могу да знам. Ковачевић је знао добро словенски, па ипак не могу рећи да ли је он написао ове стихове. Ако није Ковачевићева песма, онда од кога је позајмљена? Мислим да ће једнини моћи одговорити на ово поштовани г. прота Дим. Руvaraц.

²⁾ Цртеж претставља огроман храст: на деблу храста је написано **»Неманићи«**; десно је Св. Сава, гологлав, с уздигнутим крстом у десној руци и патарицом у левој, а лево цар Душан, такође гологлав, на коњу, у полету, с исуканим мачем у десној руци, с копљем на крилу; два анђела изнад њега од којих један му над главом држи круну, а други трубом оглашује. Испод лика Душанова стоји: **»Стефан Душан Силин цар Србски«**, а испод лика Св. Саве: **»Свети Сава архиепископ и просветитељ србски«**. Доле: **»Иждивенијем јего Високопреосвјаштенства св. рашко-призренскога г-на Мелетија«**, а на супротној страни: **»Чертао Милан Д. Ковачевић, учитељ у Приштини«**. И на дну: **»Штампано у Цариграду 1862. год.«** На гранама и границама храстовим исписане поглавите породице српске, на број 67, од којих су: Угришићи, Париводићи, Табановићи, Лујановићи, Белићи, Протићи и т. д. (В. прилог књизи: **»Споменица педесетогодишњице призренске богословско-учитељске школе 1871-1921, Београд, 1925«**).

љем каквога нема ниједан град. Ковачевић је постао ауторитет чије је мишљење тражено у свима црквеношколским питањима, коме су зато долазили на саветовање прваци Пришtevци: млади и енергични Стојан Чамишевић, озбиљни и мудри Дана Филиповић и други.

Кад су бугарски агенти допрли и до Приштине, и стали врбовати ђаци да их школују у својим школама, Чамишевић их, пошто се посаветовао с Ковачевићем, одбио одлучним и поносним одговором: »Ми имамо Београд«. А кад после неког времена дође питање из Цариграда о милету (народности) и матерњем језику хришћана на Косову, Чамишевић и Дана обратише се Ковачевићу за мишљење. Ковачевић рече: »Одговорите да смо ми потомци оних од којих је Мурат добио царство на Косову, а говоримо језиком којим се говори и у Босни.«

Ковачевићу се и други из чаршије обраћали за помоћ: кад је требало писати какав уговор, какво писмо којој угледној личности ван Приштине, прорачунити што приликом разортачивања и др. А Ковачевић увек пријатан, скроман, без много речи, како с очинском љубављу према деци у школи, тако и с пријатељском љубазношћу према свакоме ко би му се обратио.

Ретко је одлазио коме у походе, а никад није пристајао у друштво у ком би се заборављало на меру у пићу или на пристојност у шали. Био је у свакој прилици на једној висини пред којом се поглед спушта.

Ковачевићев се утицај ширио и ван Приштине. Мој отац, пок. Риста Поповић, иконом (прота) гњилански, имао је рођену сестру у Приштини удату, и другу женину родбину, па је чешће одлазио у Приштину. Увек би се састајао с Ковачевићем, саветовао се о школским и националним питањима. Ковачевић је увек казивао своје најбоље мишљење о Поп-Ристи, а Поп-Риста је примио од Ковачевића мишљење о Србији, о којој је до краја живота идеалисао.

Као што смо видели из програма, Ковачевићева школа није била обична основна школа, већ нешто више. Кад су енглеске путнице М. Макензијева и А. П. Ирбијева, 1863 г., походиле грачаничку школу, затекле су као учитеља једног калуђера. Виделе су слаб успех ученика, а учитељ је за то бацио сву кривицу на своју неспрему и тешио се овим одговором: »Ја их учим само првим основима у читању, а они ће после ићи у нову добру школу у Приштини.«¹⁾ А о приштевачкој школи веле: »После онога што видесмо у Грачаници, нисмо много очекивале, па тим нам беше већа радост кад се врло пријатно изненадисмо. Соба школска беше велика, са добром промајом, чиста и како треба намештена,

¹⁾ »Путовање по словенским земљама... стр. 173.

и још украшена словенским текстовима из Светог писма, китњасто исписаним на вратима и по зидовима. То беше посао самога учитеља, Србина...; он је научио децу не само да лепо пишу већ и да цртају... Школска зграда има још једну велику собу, која би врло добро могла поднети за женску школу; али као обично нема учитељице, а обичај у овоме крају не допушта да се девојке и мушкарци обучавају у једној истој соби. И мушка деца не могу да прођу с миром улицом од арнаутске дечурлије — а шта би било са женском?¹⁾

Ковачевић је одржавао везе са Србијом преко писама, најпре с Јов. Белимарковићем, потоњим краљевским намесником, а после с Пантом С. Срећковићем и Милошем С. Милојевићем. С Белимарковићем се није познавао лично, већ кад је сазнао да је он родом из Приштине, обратио се као Приштевцу, и затим му слао молбе и предлоге.

Желео је Ковачевић да појача ове везе и да се добију учитељски кандидати за школе у ономе крају. Једно то, а друго, желео је да и делом потврди одговор дан бугарским агентима: »Ми имамо Београд«, зато је, 1864 г., послао у Београд на школовање три своја најбоља ученика. То су Јосиф Х. Костић, Сава Поповић и Вићентије Димитријевић.

Јосиф Х. Костић је свршио два разреда Богословије, затим прешао у Учитељску школу у Сомбору и свршио је, а Поповић и Димитријевић свршили су Богословију и вратили се сви у Ст. Србију. Јосиф је био учитељ у Лесковцу, Сава Поповић у Ѓвилану, а Вићентије Димитријевић у Приштини.

Али и пре ових ђака дечански су калуђери послали у београдску Богословију два манастирска ђака,²⁾ а 1868 г. послали су и трећега ученика.³⁾

За ђацима које је Ковачевић упутио на школовање, отишло је, 1869. г., пет ученика из Призрена. Њих је одвео познати родољуб Сима А. Игуманов.

Исте године послао је Ковачевић у београдску Богословију и својега помоћника Трајана М. Ивановића, који се из II разреда Богословије вратио кући у Приштину болестан и ускоро умро.

Овако идући за жељом да снажи везу са Србијом и уздиже наду на Србију, Ковачевић се свакојако имао сустрести са стрмљењима Милоша С. Милојевића, иако се с њим није познавао лично.

Милојевић се вратио с наука из Русије, где је учио шта се од бугарске пропаганде, под заштитом словенофил-

¹⁾ »Путовање по словенским земљама... стр. 176 и 178.

²⁾ То су потоњи епископ жички Сава Дечанац и потоњи вице-конзул у Приштини Милан Новичић.

³⁾ Илија Вучетић, потоњи директор скопске гимназије.

скога комитета, спрема српском имену у Србији под Турцима. Најпре се јавио једним чланком у **Световиду** под натписом »Пронаганда у Турској«, као позивајући на узбуну, а затим се сав посветио буђењу преко школе у Старој Србији. Тога ради је зашао по Београду и тражио Старосрбијанце у разним занимањима, распитивао се о њиховим школама и ступао у везу с учитељима.

О Ковачевићу је Милојевић стекао најбоље мишљење, које се временом само развијало уз искрене симпатије. И, једнога дана, Милојевић добија неки рукопис с натписом »Битка косовопољска«. Рукопис му предаје Данило Живковић, дуваница на Теразијама, родом из Приштине. Милојевић прочита рукопис и спреми позив на претплату као од стране Живковићеве. У почетку 1870 г. буде књига наштампа с предговором опет од Живковића. У томе се предговору наводи, како је један учитељ из једног од градова у Србији под Турцима — помиње се велики број градова, почињући с Видином па до Софије и Костура — нашао ову старину, превео је са старосрпског или црквенословенског језика на данашњи говорни језик, поклатио је једноме родољубу из поменутих градова, а овај је уступио потписаном (Данилу Живковићу) да је наштампа у корист сиромашних ђака из онога места које је ту старину сачувало.

Из овога предговора види се да је критика напала оглас, и зато се ти критичари називају потомцима Вукашиновим и Вука Бранковића. Међутим, сасвим се јасно види да је предговор написао Милојевић, као што и одмах после предговора под својим именом препоручује књигу.

Који је тај учитељ?

Нико други, већ Милан Д. Ковачевић.

Нећемо говорити колико се ова нађена старина подудара с историјом, али ћемо истаћи љубав Ковачевићеву према старини, према традицијама и предањима у народу, макар колико се све то противило историјској истини.

У одзиву Милоша С. Милојевића на листове старине послане му, Ковачевић је находио повољну оцену својему уверењу; у мислима Милојевићевим осећао је освећење својих мисли и жеља: зато је све поверење, сву преданост и највеће поштовање гајио према Милојевићу. А Милојевић је имао само похвалних речи о просветно-националном раду Ковачевићеву и признање заслугама његовим.

Истражујући старине и гледајући с патриотским жаром величину у њиховим рушевинама, Ковачевић је ишао по околини, и даље у манастире Бању, Девич, В. Дечане, Пећску Патријаршију; пењао се на Звечан, и свуда тражио старе књиге и листине; распитивао се у мештана о гледањима која су причала прошлост.

Видели смо у стану његову велики цртеж Високог Де-

чане, а, сем њих, нацртао је Грачаницу, дворе краља Милутина у Приштини, Патријаршију, Звечан и, на гласу, минђуше царице Симониде на стубу у цркви Грачаници.

Већину је ових цртежа унео Спирид. Голчевић у своју књигу »Македонија и Стара Србија«. А Грачаница, израђена од картона, могла се видети у Народном музеју све до пред рат.

На годину дана по даласку у Приштину, Ковачевић се оженио сестром попа Диме из Приштине. Најбоље васпитање, које је онда могла дати угледна свештеничка кућа, имала је учитељева жена Марија. Једина писмена женска била је она.

После неке године — по гласу бележака — Ковачевић добије наређење из Београда да у Скопљу отвори српску школу. И он оде у Скопље и успе да добије кућу једног угледног домаћина за школу. И отвори школу и отпоче рад у њој.

Настаје питање: како је могао Ковачевић да остави приштевачку школу без учитеља?

Не треба заборавити да је Ковачевић свакад имао по једнога помоћника. И сада је оставио помоћника да га замењује. Међутим он није био коначно оставио Приштину, већ колико да отвори школу у Скопљу, па би се онда постарао за учитеља у Приштини; а ако не успе у Скопљу, вратиће се на своје место.

Али је Ковачевић учитељовао у Скопљу само деветнаест дана. Бугарски агенти били су толико осигурани и груби да су стали претити дивљачки и учитељу и домаћину куће. Под претњом убиством, домаћин, да би главу сачувао, откаже учитељу држање школе.

Ковачевић се повуче. Не крену натраг одмах, јер је сазнао да му је спремљена замка, него остане два дана сакривен, па тада, преобучен, пође са својим шураком. На путу је ипак из заседе пуцано на њега, али промаши, и само пробуши јапунце на плећима шураковим.

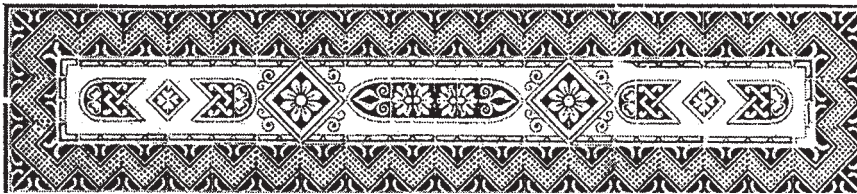
Год. 1869 оде Ковачевић у Врање, да покуша да отвори српску школу. У Врању је онда био бугарски учитељ Никола Шишецијев. С Ковачевићем је пошао и Вићентије Димитријевић, који се те године вратио из Београда по завршетку Богословије.

Причао је Ковачевић више пута како су онда прошли кроз кончуљску клисуру.

Ковачевић и Димитријевић били су у европском оделу с фесом на глави. Ређи су били онуда путници у оваквом оделу. Арнаути наоружани брзо се нашли око њихових кола, кад су били због нечега застали. Ковачевић се досети и, непитан, изјави да су они миндизи (инжењери) и да су пошли да трасирају пут за железницу. Нато Арнаути, из-

ненађени, стану молити да не спроводе пут онуда преко њихових имања, већ с оне стране Мораве. Ковачевић је као оклепао, али на појачану молбу обећа, те онда буду испраћени сасвим супротно ономе како је изгледало кад су били опкољени.

Пошто се Ковачевић брзо споразумео с Општином у Врању, врате се, он и Димитријевић, у Приштину, где Димитријевић остане учитељ наместо Ковачевића, а Ковачевић с породицом отпутује у Врање...



061.237 (497.11 Beograd) "2010"

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2010. ГОДИНУ

Извештај о раду Друштва „Свети Сава“ за 2010. годину садржан је у прилогу *Подсећање на обновљен рад Друштва „Свети Сава“ 1994-2011.*

У овом броју објављује се текст новог Статута Друштва „Свети Сава“, као и списак новоизабраних чланова руководећих тела Друштва.

У складу са одредбама чл. 78. и 12. Закона о удружењима (»Службени лист РС«, бр.51/09), као и са члановима 34. и 35. Статута Друштва „Свети Сава“ од 1994. године, измењеног и допуњеног 2003. и 2009. године, на ванредној скупштини одржаној 16. октобра 2010. године усвојене су измене и допуне Статута, тако да његов пречишћени нови текст сада гласи:

СТАТУТ ДРУШТВА “СВЕТИ САВА”

Члан 1.

Друштво »Свети Сава« (у даљем тексту: Друштво) је добровољно, невладино и непрофитно удружење, основано на неодређено време ради остваривања циљева у области културе, просвете и хуманитарне делатности.

Овим Статутом уређују се: циљеви и задаци Друштва, чланство, права и обавезе чланства, органи Друштва, њихова права и обавезе, начин избора и трајање мандата, доношење програма рада, јавност у раду, вршење надзора над радом, средства, начин доношења одлуке о престанку Друштва и друга питања од значаја за рад Друштва, чиме се наставља рад на основу Статута (Правилника) из 1886. године, уз усаглашавање са новим законским прописима Републике Србије.

Члан 2.

Основни циљеви Друштва су да негује национално осећање, светосавске традиције, врлине и вредности, као и да шири општу просвећеност и култ Светог Саве у српском народу.

Члан 3.

Друштво ће свој основни циљ, задатак ширења просвећености и неговања националног осећања и врлина у српском народу вршити:

- издавањем књига и других публикација;
- подизањем и помагањем школа, цркава;
- давањем новчаних прилога у хуманитарне сврхе;
- организовањем популарних предавања за јавност из српске националне историје;
- стварањем услова за стипендирање талентованих ученика и студената у Србији, у државама у окружењу и у српској дијаспори;
- организовањем књижевних, ликовних и других уметничких и културних активности чији је циљ неговање светосавске традиције и њено присуство у савременом српском друштву;
- сарадњом са српским и страним државним, јавним и приватним установама у активностима од интереса за циљеве Друштва.

Члан 4.

Назив удружења је „Друштво СВЕТИ САВА“, чиме се наглашава континуитет са истоименим Друштвом основаним 1886. године.

Назив Друштва на енглеском језику је „Saint Sava Society“, на француском језику је “ Société de Saint-Sava“, а на руском „Общество Святого Саввы”.

Друштво има седиште у Београду.

Друштво своју делатност остварује на територији Републике Србије, а пододборе оснива, у државама у окружењу и у државама где постоји српска дијаспора, у сагласности са законодавством тих држава.

Члан 5.

Члан Друштва може бити свако лице које прихвата циљеве Друштва и Статут и поднесе пријаву за учлањење Извршном одбору Друштва.

Малолетно лице са навршених 14 година живота може се учлани-ти у Друштво уз прилагање оверене изјаве његовог законског заступ-ника о давању сагласности.

За лице млађе од 14 година из става 1. овог члана пријаву подноси његов законски заступник.

Одлуку о пријему у чланство доноси Извршни одбор.

Члан 6.

Права и дужности члана Друштва су:

1. да бира и да буде биран у органе и друга тела Друштва;
2. да буде обавештен о раду Друштва и материјално-финансијс-ком пословању;
3. да даје предлоге за рад Друштва;
4. да даје прилоге за реализацију задатака Друштва, у складу са одлукама органа Друштва;
5. да равноправно учествује у активностима Друштва;
6. да плаћа чланарину;
7. да обавља друге послове које му повери Извршни одбор.

Малолетни члан Друштва има права из тач. 2. и 5. става 1. овог члана.

Малолетни члан са навршених 14 година може присуствовати седници Скупштине и учествовати у расправи, али нема право гласа.

Члан 7.

Чланство у Друштву престаје:

- самовољним иступањем;
- неплаћањем чланарине у периоду од две године;
- смрћу.

Члан 8.

Сви чланови Друштва добијају чланске карте.

За посебан допринос остваривању циљева и задатака Друштва заслужним члановима се додељују захвалнице, плакете или медаље Друштва “Свети Сава”.

Нечлановима Друштва, уколико су својим залагањем допринели остваривање циљева и задатака Друштва може се доделити захвалница или медаља Друштва “Свети Сава”.

Члан 9.

Органи Друштва су:

- Скупштина;
- Председник Друштва;
- Управни одбор;
- Извршни одбор;
- Савет Друштва;
- Надзорни одбор.

СКУПШТИНА

Члан 10.

Скупштину Друштва чине сви чланови Друштва „Свети Сава“.

Скупштина се редовно састаје једном годишње. Ванредна седница Скупштине може се заказати на образложени предлог Управног одбора, као и на иницијативу најмање једне трећине чланова скупштине. Иницијатива се подноси Управном одбору у писаном облику и у њој се морају навести питања чије се разматрање предлаже.

Седницу скупштине сазива председник Управног одбора, писаним обавештењем о месту и времену одржавања скупштине и предлогу дневног реда. Седницом председава лице које је, јавним гласањем, изабрано на почетку седнице.

Скупштина:

- 1) доноси план и програм рада;
- 2) усваја Статут, као и измене и допуне Статута;
- 3) усваја друга општа акта Друштва;
- 4) бира и разрешава председника Друштва и чланове Управног и Надзорног одбора;
- 5) разматра и усваја, најмање једном годишње, извештај Управног одбора;
- 6) разматра и усваја финансијски план и извештај;
- 7) одлучује о висини чланарине за следећу годину;
- 8) одлучује о удруживању у савезе и друге организације и асоцијације у земљи и иностранству;
- 9) одлучује о статусним променама и престанку рада Друштва.

Скупштина пуноправно одлучује ако је присутна најмање једна половина чланова са правом гласа. Уколико се у заказано време не обезбеди кворум, а чланови Скупштине су уредно позвани, Скупштина одлучује већином гласова присутних чланова.

За одлуку о изменама и допунама Статута, статусним променама и престанку рада Друштва неопходна је двотрећинска већина гласова присутних чланова.

ПРЕДСЕДНИК

Члан 11.

Председник Друштва руководи радом Друштва између два заседања Скупштине, сазива седнице Управног одбора, а по потреби и других органа Друштва.

Председник представља и заступа Друштво у јавности и у акцијама које оно има или у ту сврху делегира поједине чланове Друштва.

УПРАВНИ ОДБОР

Члан 12.

Управни одбор је највиши орган Друштва између два заседања Скупштине, и стара се о спровођењу циљева који су утврђени овим Статутом.

Управни одбор има пет чланова, које бира и опозива Скупштина.

Мандат чланова Управног одбора траје четири године и могу се поново бирати на исту функцију.

Председник Друштва је истовремено и председник Управног одбора. Управни одбор из реда својих чланова бира председника Извршног одбора.

Управни одбор именује Извршни одбор, оснива пододборе Друштва и именује поверенике.

Члан 13.

Председник Управног одбора заступа Друштво у правном промету и има права и дужности финансијског налогодавца.

Председник Извршног одбора је овлашћен да, у одсуству председника Управног одбора, заступа Удружење и потписује сва финансијска и новчана документа у име Удружења.

Члан 14.

Управни одбор:

1. руководи радом Друштва између две седнице Скупштине и доноси одлуке ради остваривања циљева Друштва;
2. доноси финансијске одлуке;

3. одлучује о покретању поступка за измене и допуне Статута, сопственом иницијативом или на предлог најмање пет чланова Друштва и припрема предлог измена и допуна, који подноси Скупштини на усвајање;

4. одлучује о покретању поступка за накнаду штете у случајевима из члана 25. став 2. Закона о удружењима и, по потреби, одређује посебног заступника Друштва за тај поступак;

5. одлучује о другим питањима за која нису, законом или овим статутом, овлашћени други органи Друштва.

Управни одбор пуноважно одлучује ако су присутна најмање три члана, а одлуке доноси већином гласова.

ИЗВРШНИ ОДБОР

Члан 15.

Извршни одбор има пет чланова, чији мандат траје две године, а његовим радом непосредно руководи председник Извршног одбора.

Извршни одбор:

1. организује редовно обављање делатности Друштва;
2. непосредно реализује Програм рада Друштва;
3. управља имовином Друштва;
4. поверава посебне послове појединим члановима;
5. предлаже Скупштини Финансијски план и Завршни рачун;
6. стара се о оснивању пододбора Друштва и припрема предлоге Управном одбору;
7. предлаже Управом одбору именовање повереника;
8. врши и друге послове које му Управни одбор стави у дужност;

САВЕТ

Члан 16.

Савет се бави промишљањем стратешких задатака и акција Друштва, у светлу потреба српског народа у садашњости и будућности, а на основу искустава светосавске традиције и захтева модерног времена.

Чланови Савета заступају и афирмишу интересе Друштва у српској и страној јавности и дају предлоге Управном одбору о могућим правцима делатности, како унутар удружења, тако и у српском народу.

Члан 17.

Савет чине чланови Друштва афирмисани у српској јавности.

Савет има свог председника. Седнице Савета се одржавају најмање два пута годишње.

НАДЗОРНИ ОДБОР

Члан 18.

Надзорни одбор контролише финансијско пословање Друштва и о уоченим неправилностима, без одлагања, обавештава Управни одбор.

Надзорни одбор има три члана које бира Скупштина. Мандат чланова надзорног одбора траје четири године и могу бити поново бирани.

Председник надзорног одбора подноси извештај на свакој седници Скупштине.

ПОДОДБОРИ

Члан 19.

Пододборе Друштва оснива Управни одбор као своје помоћне органе ради остваривања циљева и задатака Друштва. Пододбор се оснива за општину, град или округ у Србији или за регион, ентитет и државу у окружењу и у српској дијаспори.

Повереници су особе које се старају о активностима Друштва у местима где не постоје услови за оснивање пододбора. Њих именује Управни одбор на предлог Извршног одбора.

ИНФОРМИСАЊЕ

Члан 20.

Рад Друштва је јаван.

Управни одбор се стара о редовном обавештавању чланства и јавности о раду и активностима Удружења, непосредно или путем интерних публикација, односно путем саопштења за јавност, или на други примерени начин.

Годишњи обрачуни и извештаји о активности удружења подnose се члановима на седници скупштине Друштва.

ФИНАНСИРАЊЕ

Члан 21.

Друштво прибавља средства од чланарине, добровољних прилога, донација и поклона, финансијских субвенција, продаје сопствених издања, прихода од предавања, забава и представа у организацији Друштва и на други законом дозвољен начин. Сва добијена средства се користе искључиво за остваривање циљева Друштва, укључујући и трошкове рада Друштва и сопствено учешће у финансирању одређених пројеката.

ПРЕСТАНАК РАДА

Члан 22.

Друштво престаје са радом одлуком Скупштине, када престану услови за остваривање циљева Друштва, као и у другим случајевима предвиђеним законом.

Члан 23.

У случају престанка рада, имовина Друштва, како текућа, тако и потраживања на основу реституције имовине одузете после Другог светског рата, пренеће се на Српску академију наука и уметности.

Ако са радом престане подбор Друштва, одлуку о престанку његовог рада доноси Управни одбор који одређује поступак са имовином и средствима подбора који престају са радом.

ЗАВРШНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 24.

Друштво има печат округлог облика на којем је у горњој половини исписано: «Друштво Свети Сава», у доњој половини «Београд», а у средини оригинални логотип Друштва из 1886. године, са ликом Светог Саве.

Члан 25.

Допуне и измене овог Статута постају важеће кад их усвоји Скупштина Друштва.

Члан 26.

Овај Статут је усвојен личним изјашњавањем чланова Друштва и проглашен на седници одржаној 22. јануара 1994. године, измењен је и допуњен на седници Скупштине од 25. октобра 2003. године и на седници Скупштине од 28. марта 2009. године, као и на седници Скупштине од 16. октобра 2010.

Члан 27.

Овај Статут ступа на снагу даном доношења, а примењује се од дана овере код Агенције за привредне регистре.

Члан 28.

На сва питања која нису регулисана овим статутом непосредно ће се примењивати одредбе Закона о удружењима.

Председавајући Скупштине Друштва

Милош Немањић с.р.

Београд, 16.10.2010.

НОВОИЗАБРАНИ ЧЛАНОВИ РУКОВОДЕЋИХ ТЕЛА
ДРУШТВА СВЕТИ САВА, НА СКУПШТИНИ ДРУШТВА
ОДРЖАНОЈ 16. ОКТОБРА 2010.

Управни одбор

Проф. др Јасна Јанићијевић
Др Драган Новаковић
Душан Зупан
Проф. др Александра Вранеш
Душко М. Петровић

Извршни одбор

Душко М. Петровић, председник
Проф. др Злата Бојовић – уредник издавачке делатности и часописа
„Братство“
Мр Перо Ђурђевић – уредник сценских делатности
Јелена Ђорђевић – уредник Светосавског ђачког књижевног конкурса
Др Вељко Брборић – уредник Светосавске трибине

Савет

Академик Петар Влаховић
Проф. др Драгана Мршевић-Радовић
Маринко Вучинић
Академик Никола Б. Поповић
Академик Драгољуб Живојиновић
Др Милош Немањић
Др Снежана Николајевић
Проф. др Арсен Ђуровић
Проф. др Александар Милошевић
Милена Арсовић
Бранислава Јордановић

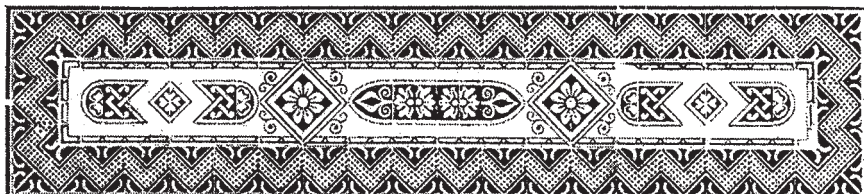
Надзорни одбор

Милева Чутурило
Јованка Додиг
Др Бојан Ђорђевић

Председник

Душан Зупан

Јасна Јанићијевић



САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО I, 1997.

ПРЕДГОВОР

Матија Бећковић: ПРИЧА О СВЕТОМ САВИ

Танасије Младеновић: СВИТАЦ – ЛАМЕНТ ЗА ПЕСНИКОМ
ИВАНОМ В. ЛАЛИЋЕМ

Момо Капор: У СЛАВУ ТРОЈЕРУЧИЦЕ

Радмила Маринковић: ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ САВЕ

Ненад Љубинковић: СВЕТИ САВА – БОЖЈИ УГОДНИК,
ДРЖАВНИК, МИТСКИ РОДОНАЧЕЛНИК (осмишљена
самоградња култа)

Василије Крстић: СРПСКА НАРОДНО-ЦРКВЕНА АУТОНОМИЈА
И МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ

Милорад Екмечић: СРПСКО ПИТАЊЕ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ
1875–1878.

Драгољуб Р. Живојиновић: ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРПСКО
ПИТАЊЕ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: КРСНА СЛАВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У СРПСКОМ
НАРОДУ

Борислава Лилић: СВЕТОСАВЉЕ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Александра Вранеш: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ КАО ГЛАСИЛО
ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ
Душан Зупан: СВЕТСКИ МЕДИЈИ У ХАОСУ ЛАЖИ И СМУТЊИ
Слободан Милеуснић: ДУХОВНИ ГЕНОЦИД
Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ХАЏИ-ВАСИЉЕВИЋ,
ИСТОРИЧАР СРБА У ТУРСКОЈ
ПОМЕНИК
М. Г.: МИОМИР ДЕНИЋ
Петар Влаховић: АКАДЕМИК ВОЛИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ
Д. З.: МИЛАН ДАМЈАНОВИЋ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
Гргур Јакшић: СТАНОВНИШТВО МАЋЕДОНИЈЕ У ПОЧЕТКУ
ХІХ ВЕКА
ПОВОДОМ ОБНОВЕ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
М. Г.: ТРАДИЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ
НАГРАДНИ ЛИТЕРАРНИ КОНКУРС

БРАТСТВО II, 1998 (распродато)

Десанка Максимовић: САВИН МОНОЛОГ
Предраг Палавестра: ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Михаило Војводић: РАД „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“ 1886–1891.
Младен Гавриловић: ПУТ У АТОСКИ ХИЛАНДАР
Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ТОМИЋ О АУСТРОУГАРСКОЈ
ПОЛИТИЦИ ПРОДИРАЊА У СТАРУ СРБИЈУ
Борислава Лилић: ПИРОТСКИ КРАЈ У ПЛАНОВИМА ВЕЛИКИХ
СИЛА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ
КОНГРЕСА – ПОВОДОМ 120 ГОДИНА ОСЛОБОЂЕЊА ОД
ТУРАКА
Бреда и Петар Влаховић: БАЧИЈА И КАТУН ЈУЖНОКАРПАТСКЕ И
ЦЕНТРАЛНОБАЛКАНСКЕ ЗОНЕ
Александар Лома: ЂАВОЉЕ КУМСТВО
Роксанда Пејовић: МИХОВИЛ ЛОГАР (1902–1998) У СРПСКОМ
МУЗИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ
Бојан Ђорђевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У СРБИЈИ ПОД
ОКУПАЦИЈОМ (1941–1944)
Златомир Грујић: ДАЛЕКО ЈЕ КРАЈИНА – ЕГЗОДУС СРПСКОГ
НАРОДА ИЗ ХРВАТСКЕ

Љубодраг Димић: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ И ПИСЦИ ИСТОРИЈЕ
ОКУПЉЕНИ ОКО ЊЕГА

Нада Милошевић-Ђорђевић: „СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ И
УМЕТНИЧКИМ ПЕСМАМА“

Јован Хаџи Васиљевић: МУСЛИМАНИ НАШЕ КРВИ У СТАРОЈ
СРБИЈИ

М. Г.: ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ – НА
ВЕТРОМЕНИНИ БАЛКАНА

БРАТСТВО III–IV, 1999–2000.

Милосав Тешић: ГЛОСА ВАВЕДЕЊСКА

Миливоје Павловић: СВЕТОСАВСКА ХИМНА

Владимир Стојанчевић: ДЕЛАТНОСТ ТОДОРА СТАНКОВИЋА,
КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЈИ (1890–1898)

Драгољуб Р. Живојиновић: КОНСТАНТИН ФОТИЋ И ПОЛИТИКА
САД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ РАТНОЈ ДРАМИ 1941–1944.
ГОДИНЕ

Борислава Лилић: СРПСКА КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ
ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Златомир Грујић: СРЦЕ ОБИЛИЋА

Брана Димитријевић: АТАНАСИЈЕ ПУЉО – ОСНИВАЧ
СТОМАТОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Владимир Јовановић: НИКОЛА ЦВЕЛИЋ (1896–1987) ОПЕРСКИ
ПЕВАЧ И ВОКАЛНИ ПЕДАГОГ

Душан Костић: НЕСТАНАК АУТОХТОНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У
НАС

Антон Совре: НА СВЕТОЈ ГОРИ АТОСУ

Саниша Војиновић: БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХАЏИ-
ВАСИЉЕВИЋА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

В. Т-ћ: СРБИ И СРПКИЊЕ У ПРИЗРЕНУ ДОБРОТВОРИ СВОГА
НАРОДА

СА ПРЕДСТАВЉАЊА КЊИГЕ МИХАИЛА ВОЈВОДИЋА

„ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886–1891.“

Владимир Стојанчевић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ
1886–1891.

- Арсен Ђуровић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – УЛОГА У
ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ БЕОГРАДА 1886–1891.
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ТОКОМ 1998. И 1999. ГОДИНЕ

БРАТСТВО V, 2001.

- Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА
Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У
СРЕДЊЕМ ВЕКУ
Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ И
РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ
Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА
НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ
СРЕДЊЕГ ВЕКА
Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ
Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН
Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА
ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА
Петар Влаховић: КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРАЂИВАЊЕ У
НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ
Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА „ПО
СТАРОЈ СРБИЈИ“
М. С. Гавриловић: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА СТЕФАНА
ЛАЗАРЕВИЋА
СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
Прота Ст. М. Димитријевић – БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА
ШКОЛА У ПРИЗРЕНУ
М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ЗА ГОДИНУ 2000.
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VI, 2002.

- Танасије Младеновић: ПУТ ДО САВИНЕ ПОЉАНЕ
Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА МЕЋУ ЈУНАЦИМА
„СРЕДЊИХ ВРЕМЕНА“ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ
Драгољуб Живојиновић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СИСТЕМ
– ИЗМЕЋУ НАЧЕЛА НАРОДНОСТИ И СТРАТЕГИЈСКИХ
ЗАХТЕВА
Дарко Танасковић: ИСТОРИОГРАФСКЕ СТРАНПУТИЦЕ
ЗВАНИЧНОГ БОШЊАШТВА
Владимир Стојанчевић: ПЕТАР КОСТИЋ – ИСТОРИЧАР
ПРИЗРЕНА
Милан Ивановић: ПЕТАР КОСТИЋ О ЦРКВЕНИМ
НЕПОКРЕТНИМ И ПОКРЕТНИМ СПОМЕНИЦИМА
СРПСКОГ НАРОДА У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ
Петар Влаховић: НАРОДНИ САБОРИ И САБОРОВАЊА У СРБИЈИ
Голуб М. Добрашиновић: „БЛАГОДЕТЕЉИ СРПСКОГ
КЊИЖАРСТВА“
Борислава Лилић: ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ
ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
М. С. Гавриловић: МАШТАЊА И ЗБИЉЕ ПОД ЗИДИНАМА
МАНАСТИРА ВОЉАВЧА
Петар Влаховић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
У БЕОГРАДУ (1901–2001)
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
Светозар Томић: ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА СРБИЈЕ И
ЦРНЕ ГОРЕ
ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Д. Зупан: ИМОВИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Арсен Ђуровић: ЧАСОПИС „БРАТСТВО“ У СРПСКОЈ НАУЦИ И
КУЛТУРИ
Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА У
2001. ГОДИНИ
САДРЖАЈ ПРЕТХОДНИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VII, 2003.

- Стеван Владислав Каћански: ПОД ЗАСТАВОМ СВ. САВЕ
Драган Новаковић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СТАРОЈ
СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ ОД УКИДАЊА ПЕЋКЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ ДО ОСЛОБОЂЕЊА
Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ АРЧИБАЛД РАЈС О СРБИЈИ
И СРБИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
Драгољуб Р. Живојиновић: НЕУТРАЛНОСТ ИЛИ РАТ:
КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА 1939–1941.
Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МОРАЧЕ У
КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОМ НАСЛЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ
Ирена Арсић: О СВЕТОСАВСКИМ СВЕЧАНОСТИМА У
ДУБРОВНИКУ КРАЈЕМ XIX ВЕКА
Владимир Јовановић: ПОЕЗИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ КАО
ИНСПИРАЦИЈА НАШИХ МУЗИЧКИХ СТВАРАЛАЦА
Драгана Мршевић-Радовић: ПАРЕМИЈЕ: ТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ЗА
НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ
Злата Бојовић: СРПСКА ПАРЕМИОГРАФИЈА
Биљана Сикимић: ЗАПИСИ О ВУЧАРИМА НА КОСОВУ
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
М. С. Гавриловић: МАНАСТИР САВИНА ТРЕЗОР ИСТОРИЈСКЕ
ГРАЂЕ НАШЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ И ДУХОВНОСТИ
СРБИ У СВЕТУ
Душан Зупан: СРБИ И СЛОВЕНЦИ: ПРИЈАТЕЉИ ЗАУВЕК?
Никола Милованчев: СРБИ И СРПСКА ВЛАСТЕЛА БРАНКОВИЋИ
У СЛОВЕНИЈИ И СЕВЕРНОЈ ИТАЛИЈИ У XV ВЕКУ
Горан Башић: ПОЛОЖАЈ ЕТНИЧКИХ МАЊИНА У ДРЖАВАМА
НАСТАЛИМ НА ПРОСТОРУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ У 2002. ГОДИНИ
Проф. др Јасна Јанићијевић: „САВИНДАН“ – РЕВИЈА ЗА СРПСКУ
ДУХОВНУ ОБНОВУ 2003.
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
Митар С. Влаховић: ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VIII, 2004.

Рајко Петров Ного: СУЗНА МОЛИТВА

Драгољуб Р. Живојиновић: ПРИЛИКЕ У БЕОГРАДСКОМ
ПАШАЛУКУ И ПОЧЕТАК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА
1790–1804. ГОДИНЕ

Снежана Самарџија: ЛИК КАРАЂОРЂА У ВУКОВОЈ ЗБИРЦИ
Бошко Сувајић: КА ПОЕТИЦИ УСТАНИЧКЕ ЕПИКЕ ФИЛИПА
ВИШЊИЋА

Михаило Војводић: СТОЈАН НОВАКОВИЋ И РУСИЈА

Петар Влаховић: ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА СРПСКИХ СЕЛА У XIX
И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Арсен Ђуровић: УЛОГА ХУМАНИТАРНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА
У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Недељко Радосављевић: РЕЛИГИОЗНОСТ СРПСКОГ ДРУШТВА
КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Милош Немањић: КЊИГЕ, ИЗДАВАЊЕ КЊИГА И БИБЛИОТЕЧКЕ
УСТАНОВЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Борислава Лилић: САВА ФИЛАРЕТОВ И ВУК КАРАЏИЋ

Душан Костић: ХОРОВИ МЕЂУ ФРЕСКАМА

Владимир Стојанчевић: МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И ЊЕГОВ
ПУТОПИС О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Младен Гавриловић: ПОД АПСИДОМ ЈЕРУСАЛИМА

Саша Недељковић: КУЛТУРНО ДЕЛОВАЊЕ СРБА У ПРИМОРЈУ
СРБИЈЕ У СВЕТУ

Петар Влаховић: ТРАГ СРБА У РУСКОМ ЦАРСТВУ КОЈИХ ВИШЕ
НЕМА

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Боривоје Дробњаковић: ТОПОЛА, КАРАЂОРЂЕВА ПРЕСТОНИЦА.

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2003.

Драгана Мршевић-Радовић: ДУЖАН КАО ГРЧКА
СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО IX, 2005.

Кристина Јоцковић: СЛОВО СВЕТОМ САВИ

Снежана Бојовић: ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
1905. ГОДИНЕ

Арсен Ђуровић: СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ
ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Петар Влаховић: ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У
БЕОГРАДУ

Предраг Пузовић: БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА
БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Ирена Арсић: МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА
СВЕТОГ САВЕ

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О
СРБИМА У СВОЈОЈ КЊИЗИ *AN DER SERBISCHEN FRONT*,
У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912. ГОДИНЕ

Драгољуб Живојиновић: АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБРИЦ:
ДНЕВНИК ИЗ СРБИЈЕ 1915.

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавриловић: МАНАСТИРИ ДАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ
ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ

Љубинко Раденковић: ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА

Саша Недељковић: ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА
СРБИ У СВЕТУ

Драган Недељковић: ВЕТО НА НЕСЛОГУ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Радослав Перовић: ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА

Јасна Јанићејевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2004.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО X, 2006.

Ђуро Дамјановић: ДВАДЕСЕТ СЕДМИ ДАН ЗВЕЗДЕ

Јован Ђорђевић: БОЖЕ ПРАВДЕ

Даворин Јенко: БОЖЕ ПРАВДЕ, ХИМНА, НОТНИ ТЕКСТ ЗА ХОР

- Јасна Јанићијевић: ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ НЕКАД И САД: УЗ
120 ГОДИНА ПОСТОЈАЊА
- Оливер Томић: РЕСАВА ДЕСПОТА СТЕФАНА
- Зорица Несторовић: СУДБИНЕ И ЉУДИ: ЈОВАН СТЕРИЈА
ПОПОВИЋ
- Снежана Николајевић: МОКРАЊАЦ – РЕАЛИСТА И/ИЛИ
КЛАСИЧАР
- Борислава Лилић: ПОГЛЕД АМИ БУЕА НА УЛОГУ СРБИЈЕ У
БУДУЋИМ ДОГАЂАЈИМА 19. ВЕКА
- Светозар Стојановић: КОСМЕТСКИ ПРОБЛЕМ У ДОМАЋЕМ И
МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ
- Марија Лина Века: ИЗГУБЉЕНО КОСОВО (ОДЛОМЦИ)
- Петар Влаховић: НАУЧНО ДЕЛО МИОДРАГА ВАСИЉЕВИЋА У
СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ
- Ивица Тодоровић: МИТСКО ЗЛАТО
- Брана Димитријевић: ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ:
1. НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА
2. РЊИЦА ИЛИ ШКРБ
- ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
- Младен Гавриловић: АЛЕКСАНДРИЈСКА ПАТРИЈАРШИЈА
- Саша Недељковић: СРПСКИ СОКО У ДАЛМАЦИЈИ
СРБИ У СВЕТУ
- Душан Зупан: СРБИ У ШВЕДСКОЈ
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
- Јован Хаџи Васиљевић: ПРИЛИКЕ ПОД КОЈИМА ЈЕ ПОСТАЛО
ДРУШТВО СВ. САВЕ И ЊЕГОВ РАД ОД ПОСТАНКА ДО
ДАНАС
- Младен Гавриловић: IN MEMORIAM: ДУШАН КОСТИЋ
- Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
2005.
- САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XI, 2007.

- Даринка Јеврић: ДЕЧАНСКА ЗВОНА
- Недељко Радосављевић: ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА, ОД
ОБНОВЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ ДО УКИДАЊА (1557–1766)

- Миодраг Јовановић: УРОШ ПРЕДИЋ (1857–1953)
 Божица Младеновић: ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917.
 – ОСОБИТОСТИ И ЗНАЧАЈ У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ
 Богдан Љ. Поповић: *НАЧЕРТАНИЈЕ* ИЛИЈЕ
 ГАРАШАНИНА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА
 Драгољуб Р. Живојиновић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА
 ЦРКВА 1941–1945
 Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГА
 САВЕ. I. ДОМ СВЕТОГ САВЕ
 Зоран Ч. Вукадиновић: ХРАМ СВЕТОГ САВЕ У
 КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
 Слободан Кљакић: ХОЋЕ ЛИ НАУКА ПРЕТВОРИТИ
 ТРАВУ У МЛЕКО КАО ШТО ТО ЧИНИ КРАВА ИЛИ
 О МИХАЈЛУ ПУПИНУ (1858–1935)
 Арсен Ђуровић: ДР ДРАГУТИН МИЈУШКОВИЋ –
 СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ПРОФЕСОРА И ХУМАНИСТЕ
 СРБИ У СВЕТУ
 СРБИ У ШВАЈЦАРСКОЈ
 ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
 Влад. Р. Петковић: УМЕТНОСТ У СРБИЈИ ЗА ВЛАДЕ
 ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА
 Душан Зупан: СРБИЈА ДО ТОКИЈА
 Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ
 ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2006.
 САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА

БРАТСТВО XII, 2008.

- Миодраг Павловић: NELLA QUIETE DI SAN SAVA A CARIA
 Злата Бојовић: МАРИН ДРЖИЋ (1508–1567)
 Бојан Ђорђевић: САТИРИЧАР РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ (1873–1908)
 Слободанка Пековић: ИСИДОРА СЕКУЛИЋ (1877–1958)
 Драгољуб Р. Живојиновић: ЛОЈД ЏОРџ И СРПСКО ПИТАЊЕ У
 ПРОЛЕЋЕ 1917. ГОДИНЕ
 Живојин Андрејић: РАЗМИШЉАЊЕ О ДАТУМУ СМРТИ И
 ХИРОТОНИСАЊУ СВЕТОГ САВЕ ЗА ПРВОГ ПАТРИЈАРХА
 СРБА И БУГАРА

Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ. II:
ЗГРАДА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА У ПЕСМАМА

Ратко Нешковић: САВА НЕМАЊИЋ: РАЗНОВРСНО И
ВИШЕСЛОЈНО ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

Зоран Живковић Христић: ПОЗИВНИЦЕ ЗА СВЕТОСАВСКЕ
ПРОСЛАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XIX ВЕКУ

Петар Влаховић: РАЧУНАЊЕ ПОЧЕТКА НОВЕ ГОДИНЕ У
ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ

Саша Недељковић: СРБИ КАТОЛИЦИ НА ПРИМОРЈУ ОД
УЈЕДИЊЕЊА ДО АПРИЛСКОГ РАТА

Саша Недељковић: СОКОЛСКИ ПРОСВЕТНИ ФИЛМ

Радмила Мићић: ЗАПИС СА КОСОВА: ЖИВОТ ПОСЛЕ
ТРАГЕДИЈЕ

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У АУСТРАЛИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Мил. С. Филиповић: СВЕТИ САВА У КУЛТУ И ПРЕДАЊУ У
СЕВЕРОИСТОЧНОЈ БОСНИ

ПОМЕНИК

Д. З.: МЛАДЕН ГАВРИЛОВИЋ (1924–2007)

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2007

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XIII, 2009.

Васко Попа: ЖИЧА

Драго Ручнов: ПРВИ МЕЂУ ПРВИМА: ДИМИТРИЈЕ ПУТНИКОВИЋ

Борјанка Трајковић: ДИМИТРИЈЕ ПУТНИКОВИЋ (1859–
1910) –У СВЕТЛУ БИБЛИОГРАФСКИХ ПОДАТАКА

Драгољуб Путниковић: ЈЕДАН ДЕТАЉ ИЗ

БИБЛИОГРАФИЈЕ РАДОВА ДИМИТРИЈА Ј. ПУТНИКОВИЋА

Динко Давидов: САВА I АРХИЕПИСКОП СРПСКИ У
ЈЕРУСАЛИМУ 1229. И 1234–1235.

Живојин Андрејић: СРБИЈА И СВЕТИ САВА ИЗМЕЂУ
ВИЗАНТИЈЕ, УГАРСКЕ И БУГАРСКЕ

Динко Давидов: ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ И ЊЕГОВО ДОБА
Драган Новаковић: ПОЛОЖАЈ И ДЕЛОВАЊЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ТОКОМ ПРВОГ СРПСКОГ
УСТАНКА

Триво Инђић: КИРАЈЦИЈЕ ИЗ ЦЕХАНИНЕ КУЋЕ:
СЛУЧАЈ ПРИРОДЊАЧКОГ МУЗЕЈА ИЛИ О
НАЦИОНАЛНОМ НЕХАТУ

Триво Инђић: ПРИРОДНЕ НАУКЕ У ПРИВРЕДНОЈ КУЛТУРИ СРБА
Томислав Крсмановић: „САГА О ...ИЋИМА
Зоран Живковић Христић: СЕЋАЊА СВЕТОЗОРА
ТОМИЋА НА СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ У
СТАРОЈ СРБИЈИ И МАЋЕДОНИЈИ КРАЈЕМ XIX И
ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Јоланта Ђуба, Регина Вишкјевич-Максимов: ГДЕ СУ
СРБИСТИ, ТАМО ЈЕ И СЛАВА: СЛАВА КАТЕДРЕ ЗА
СЛАВИСТИКУ У ГДАЊСКУ

Светлана В. Недић: ПРВО ИЗВОЂЕЊЕ МОКРАЊЧЕВЕ
ШЕСТЕ РУКОВЕТИ

Владимир Стојанчевић: СЕЛО КРАПА У ПОРЕЧУ И
ЊЕГОВ СВЕШТЕНИК ПОП ТАСЕ КОНЕВИЋ НА
ПОЧЕТКУ 19. ВЕКА

Борислава Лилић: ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА У
БРАЊУ И ОКОЛИНИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА

Зоран Живковић Христић: О МИЛИЦИ ПЕТКОВИЋ,
ЕТНОЛОГУ И ЊЕНИМ ЖЕНАМА *ПОНИШАВЉА*

Иван Ђорђевић : ЖИЧА И СТУДЕНИЦА
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: РМАЊ МАНАСТИР

Петар Влаховић: ПЕДЕСЕТ ГОДИНА АНТРОПОЛОШКОГ
ДРУШТВА ЈУГОСЛАВИЈЕ 1959–2009 (ОД 2007.
АНТРОПОЛОШКО ДРУШТВО СРБИЈЕ)

Арсен Ђуровић: ОБРАЗОВАЊЕ У ПОРТУГАЛУ У 19.
ВЕКУ СА ОСВРТОМ НА ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ

Богдан Љ. Поповић: ДВЕ НАШЕ „ЛИРСКЕ“ ПЕСМЕ КОЈЕ ТО НИСУ
СРБИ У СВЕТУ

Д. Зупан: ЈУЖНА АФРИКА

Душан Зупан: СРБИ У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ

Саша Недељковић: „ДУШАН СИЛНИ“ У СТАРОЈ СРБИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Д. Анастасијевић: ЈЕДИНА ВИЗАНТИСКА ЦАРИЦА СРПКИЊА
ПОМЕНИК

Уређивачки одбор: БОРИСЛАВ ПОПОВИЋ (1931–2009)

Проф. др Јасна Јанићијевић: УМЕСТО ИЗВЕШТАЈА ЗА 2008

Проф. др Александар Милошевић: ПРОГРАМ РАДА

ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ У НАРЕДНОМ ПЕРИОДУ
ЧЛАНОВИ ГЛАВНОГ ОДБОРА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XIV, 2010.

Војислав Илић: СВЕТИ САВА

Бојан Ђорђевић: ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ (1860 – 1894)

Живојин Андрејић: О ПОРЕКЛУ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА
СТЕФАНА НЕМАЋЕ

Недељко Радосављевић: ОД САМОУЧКЕ ПИСМЕНОСТИ
ДО СИСТЕМАТСКОГ ШКОЛСТВА

Петар Влаховић: ЕТНОГЕНЕЗА НЕСЛОВЕНСКИХ
БАЛКАНСКИХ НАРОДА ПО РАДОВИМА
ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА

Милица Инђић: МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ КАО
ИСТОРИЧАР И ПОПУЛАРИЗАТОР НАУКЕ

Милица Инђић: ИСТОРИЈА АСТРОНОМИЈЕ У
РАДОВИМА ВОЈИСЛАВА В. МИШКОВИЋА

Душко М. Петровић: ПРВА СВЕТОСАВСКА
СВЕТКОВИНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Зорица Пелеш: ГОВОР ПРОТЕ СТЕВАНА
ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ДАН СВ.САВЕ У СРПСКОЈ
ГИМНАЗИЈИ У СКОПЉУ 1905. ГОДИНЕ

Иларион Зеремски: СРПСКА КОЛОНИЈА У ЕРДЕЉ У
XV–XVI ВЕКУ

Ружица Јовановић: ШАБАЦ – ОД КАСАБЕ ДО МАЛОГ
ПАРИЗА: ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ
И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У ШАПЦУ И МАЧВИ ДРУ-
ГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Зоран Живковић Христић: ЗАНИМЉИВОСТИ ИЗ
ЖИВОТА ЈЕДНОГ БЕОГРАДСКОГ АПОТЕКАРА У
ЧИЈОЈ СЕ КУЋИ САВИНДАН ПОСЕБНО СЛАВИО

Ђорђе Перић: ВЛАДИКА КОЈИ НИЈЕ ПОСТОЈАО
(БЕЛЕШКА НАД КЊИГОМ *СРПСКИ ЈЕРАРСИ*)

СРБИ У СВЕТУ

Д. Зупан: СРБИ У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ – ДРУГИ ПУТ
ИСТОРИЈА ХРАМА

Антоније Ђурић: СРПСКО ОГЊИШТЕ У АФРИЦИ

Г. Оташевић: МОЛЕБАН ЗА КОСМЕТ НА ЈУГУ АФРИКЕ
У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ ПРОСЛАВЉЕН ПРАЗНИК СВ. САВЕ

ЗАЈЕДНО СА ЛОКАЛНИМ ЦРНАЧКИМ СТАНОВНИШТВОМ

Марко Лопушина: АФРИКАНЦИ ЉУБЕ ПРАВОСЛАВЉЕ
ИЗАБРАН ДЕЛЕГАТ ИЗ ЈУЖНОАФРИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
ЗА СКУПШТИНУ ДИЈАСПОРЕ И СРБА У РЕГИОНУ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: МАНАСТИР КРУПА НА ВРБАСУ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Д-р Лазар Мирковић: МАНАСТИР ДИВША

ПОМЕНИК

Владимир Стојанчевић: ПРОФ. ДР БОРИСЛАВА ЛИЛИЋ
(ПИРОТ, 1946 – БЕОГРАД, 2010)

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ
ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2009. ГОДИНУ
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008

БРАТСТВО : часопис Друштва „Свети Сава“ / главни и одговорни уредник Злата Бојовић. – 1997, бр. 1 – . – Београд (Дечанска 14, V спрат, соба 13, 22): Друштво „Свети Сава“, 1997 – 23 цм

Годишње. – Наставља традицију часописа Браство који је излазио 1887-1941. године

ISSN 1451-2386 = Братство – Друштво „Свети Сава“
COBISS.SR-ID 180031239

